

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

ВІСНИК

**Східноукраїнського
національного університету
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

**№ 8 (197) Ч.2
2013**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Луганськ 2013

ВІСНИК

СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

№ 8 (197) Ч.2 2013

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ЗАСНОВАНО У 1996 РОЦІ
ВИХІД З ДРУКУ - ВІСІМНАДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК
Засновник

Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля

Журнал зареєстровано
в Міністерстві юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 15607-4079ПР
від 18.08.2009 р.

VISNIK

OF THE VOLODYMYR DAHL EAST
UKRAINIAN NATIONAL UNIVERSITY

№ 8 (197) P.2 2013

THE SCIENTIFIC JOURNAL
WAS FOUNDED IN 1996
IT IS ISSUED EIGHTEEN TIMES A YEAR
Founder

Volodymyr Dahl East Ukrainian National
University

Registered by the Ministry
of Justice of Ukraine

Registration Certificate
KB № 15607-4079ПР
dated 18.08.2009

Журнал включено до Переліків наукових видань ВАК України (Бюл. ВАК №3 2010 р.), (Бюл. ВАК №5 2010 р.), (Бюл. ВАК №3 2010 р.), (Бюл. ВАК №11 2010 р.), (Бюл. ВАК №7 2011 р.), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з *технічних, економічних, історичних, хімічних та фізико-математичних наук* відповідно.

ISSN 1998-7927

Головна редакційна колегія:

Голубенко О.Л., член-кор. Національної академії педагогічних наук, докт. техн. наук (головний редактор),

Осенін Ю.І., докт. техн. наук (заступник головного редактора),

Смирний М.Ф., докт. техн. наук (заступник головного редактора),

Ber R., dr hab,

Idjer M., dr hab,

Krasowski E., dr hab,

Будіков Л.Я., докт. техн. наук,

Гутько Ю.І., докт. техн. наук,

Дейнека І.Г., докт. техн. наук,

Куликов Ю.А., докт. техн. наук,

Нечаєв Г.І., докт. техн. наук,

Носко П.Л., докт. техн. наук,

Рач В.А., докт. техн. наук,

Соколов В.І., докт. техн. наук,

Ульшин В.О., докт. техн. наук,

Чернецька-Білецька Н.Б., докт. техн. наук,

Шарка М., dr hab,

Рамазанов С.К., докт. техн. наук, докт. екон. наук,

Бузько І.Р., докт. екон. наук,

Козаченко Г.В., докт. екон. наук,

Максимов В.В., докт. екон. наук,

Третяк В.В., докт. екон. наук,

Даніч В.М., докт. екон. наук,

Заблоцька І.В., докт. екон. наук,

Свірідова Н.Д., докт. екон. наук,

Чернявська Є.І., докт. екон. наук,

Арлінський Ю.М., докт. фіз.-мат. наук,

Голубничий П.І., докт. фіз.-мат. наук,

Філоненко А.Д., докт. фіз.-мат. наук,

Горшков В.Н., докт. фіз.-мат. наук,

Nowakowski A., dr. hab,

Галстян Г.А., докт. хім. наук,

Глікін М.А., докт. техн. наук,

Захаров І.І., докт. хім. наук,

Кондратов С.О., докт. хім. наук,

Кудюков Ю.П., докт. хім. наук,

Суворін О.В., докт. техн. наук,

Новаков В.П., докт. хім. наук,

Голосман Е. З., докт. хім. наук.,

Chernyavskij G., dr. hab,

Gadushova Z., dr hab,

Довжук І.В., докт. іст. наук,

Михайлюк В.П., докт. іст. наук,

Сергієнко Ю.Г., докт. іст. наук,

Євдокимов М.О., докт. іст. наук,

Санжаров С.М., докт. іст. наук,

Фомин А.И., докт. іст. наук,

Єліна О.Ю., докт. іст. наук,

Відповідальний за випуск: Михайлюк В.П.

Рекомендовано до друку Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Протокол № 9 від 31.05.2013 р.)

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу.

© Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2013

© Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, 2013

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

ДО 50-РІЧЧЯ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	9
ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА ЯК ЧИННИК ТВОРЧОЇ І ГРОМАДСЬКОЇ ОПОЗИЦІЙНОСТІ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАПЕРЕДОДНІ ЗДОБУТТЯ УКРАЇНОЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ Абакумова В. І.	16
СОЦІАЛЬНІ ПОТРЕБИ НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ У 20-Х РР. ХХ ст. Барабаш Ю.В.	22
СЕПАРАТИСТСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В КАТАЛОНИИ (ИСПАНИЯ) НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ Беловолов Ю.Г., Витько Д.В.	30
ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦЕРКОВНО-ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ) Бельдюгін В.А.	38
АКТИВІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНО-ГРОМАДСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ) Бельдюгіна І.Ю.	42
РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ США: ПРАКТИЧНІ КРОКИ БАРАКА ОБАМИ. Бережна М.С.	46
ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ ТА РОЛЬ США В ГЛОБАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ ст. Володіна М.О.	53
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНИХ ВІЙСЬКОВО-СПОРТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ЛУГАНЩИНІ В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1991-2011 рр.) Гладченко І. О., Михайлюк В. П., Сидоренко Ю. М.	61
ЗАСНУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ В ПІВДЕННО-СХІДНІЙ УКРАЇНІ У СЕРЕДИНІ ХVІІІ СТ. - НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ. ЯК СЮЖЕТ ІМПЕРСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ІСТОРІЇ НОВОРОСІЇ Гріза В. А.	68
ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. Довжук І.В.	75
ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВОГО ДУХОВЕНСТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (30–ТІ РР. ХVІІІ – 50–ТІ РР. ХІХ СТ.) Єременко М.М.	81
РОЛЬ ФЕОДАЛЬНИХ КНЯЗІВСЬКИХ З'ЇЗДІВ У ДАВНЬОРУСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ (КІНЕЦЬ ХІ – ПЕРША ТРЕТИНА ХІІІ СТ.) Кальніцька Н.Д.	86

УЧАСТЬ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ	
Касьянова М.М.	92
ГЕОПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ США У РЕГІОНІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»	
Комлякова Ю.Ю.	98
ПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗІВ СІЛЬСЬКИХ ЖІНОК У РАДЯНСЬКІЙ ПРЕСІ (1945–1991 рр.)	
Корольова Г.І.	103
ТРАНСФОРМАЦІЯ ДУХОВНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В 20-30-і рр. ХХ ст. В КОНТЕКСТІ ЗМІНИ ЙОГО ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ТА УРБАНІЗАЦІЇ	
Кравець Ю.А.	111
АРХІВНА СПРАВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ	
Левашова Н.С., Сиволапов В.О.	118
ВНЕСОК ЖІНОК-УЧЕНИХ У РОЗВИТОК РАДЯНСЬКОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ (20-30-і рр. ХХ ст.)	
Кривуля О.О., Маврина О.А.	124
СИСТЕМА ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЛДАТ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ	
Мезеря О.А.	131
СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА АДАПТАЦІЯ ІНВАЛІДІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ТА ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВОЄН У ДОНБАСІ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД НАУКОВИХ ДОРОБОК (1943-2012 рр.)	
Михайлюк В.В.	137
ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.	
Носенко О.В.	144
ПОДМЕНА СМЫСЛОВ И ПОНЯТИЙ, КАК ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКАЯ ПРОБЛЕМА (К ИСТОРИИ МЕТОДОЛОГИИ НАУКИ)	
Орешкин М.В., Снегирев В.А.	149
ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПРЕДСТАВНИКІВ ЛІВОРАДИКАЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.	
Панченкова Н.О.	152
РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В ДОНБАСІ У 20-ТІ РР. ХХ ст.	
Підченко С.А.	158
ОРГАНІЗАЦІЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ЛІКУВАННЯ І ВІДПОЧИНКУ ПРЕДСТАВНИКІВ АГРАРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ В КРИМУ у 20-і рр. ХХ ст.	
Рибінцева Т.А.	164
АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ АРТІЛЕЙ У 1930 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	
Сапицька О.М.	168
ВПЛИВ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОГО КЕРІВНИЦТВА НА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ (60-і – 80-і рр. ХХ ст.)	
Сафонова Н.М.	174

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІВОРАДИКАЛЬНИХ УГРУПОВАНЬ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. Сергієнко Ю.Г.	179
ЗМІСТ І ФОРМИ АРХІВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У 20-х рр. ХХ ст. Сергієнко Г.С.	184
КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД Сиволапов В.О.	188
РОЛЬ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ ЗАЛІЗОРУДНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (60-70-і рр. ХІХ ст.) Симоненко І.В.	195
ДІЯЛЬНІСТЬ БІРЖ ПРАЦІ ТА ОГАНІВ РЕЄСТРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ НА ЛУГАНЩИНІ ЗА ЧАСІВ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1943 рр.) Сімонова К.В.	199
І.В. МІЧУРІН І КОЛГОСПНА ДОСЛІДНА СПРАВА Соколова Т.І.	205
БОРОТЬБА З ПОРУШЕННЯМИ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ТА ВИПЛАТІ ПЕНСІЙ СИСТЕМОЮ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ У 1945 – 1955 рр. Фомін А.В.	208
СІЛЬСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ РАДИ І РАЙОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ РЕФОРМ (ДРУГА ПОЛОВИНА 20-х - ПОЧАТОК 30-х рр. ХХ ст.) Шабельніков В.І.	214

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCES

TO 50YEAR DEPARTMENT OF HISTORY OF UKRAINE	9
CHORNOBYL CATASTROPHE AS FACTOR OF CREATIVE AND PUBLIC OPPOSITIONNESS OF INTELLIGENTSIA ON THE EVE OF RECEIPT BY UKRAINE OF INDEPENDENCE Abakumova V.I.	16
SOCIAL NEEDS OF POPULATION OF DONBASS REGION IN THE 1920TH. Barabash Yu.V.	22
SEPARATIST MOVEMENT IN CATALONIA (SPAIN) IN MODERN ERA Belovolov Yu., Vitko D.	30
INTERNAL AND EXTERNAL CHARACTERISTICS OF THE CHURCH-PUBLIC ORGANISATIONS (SECOND HALF OF XIX - BEGINNING OF XX CENTURY) Beldyugin V.A.	38
ACTIVATION OF CHURCH PUBLIC INITIATIVES IS IN THE FIELD OF FORMING OF CULTURAL AND EDUCATIONAL LEVEL OF POPULATION OF UKRAINE (SECOND HALF OF XIX - BEGINNING OF XX CENTURY) Beldyugina I.Y.	42
DEVELOPMENT OF THE INFORMATION SECURITY OF THE U.S.: PRACTICAL STEPS OF B.OBAMA Berezhna M.S.	46
ON THE QUESTION OF THE PLACE AND ROLE OF THE U.S. IN GLOBAL POLITICS OF THE LATE XX – EARLY XXI CENTURY Volodina M.O.	53
THE MAIN TENDENCIES OF THE DEVELOPMENT OF THE YOUTH MILITARY AND SPORTS ORGANIZATIONS IN LUGANSK REGION DURING THE AGE OF THE UKRAINIAN INDEPENDENCE (1991 — 2011 years) Gladchenko I. O., Michailuk V. P., Sidorenko Yu. M.	61
THE FOUNDATION OF THE GERMAN COLONIES IN SOUTH-EAST UKRAINE IN THE MIDDLE XVIII OF CENTURY - BEGINNING OF XIX OF CENTURY AS A PLOT OF IMPERIAL HISTORIOGRAPHY OF HISTORY OF NOVOROSSIA Griza V.A.	68
TECHNICAL SUPPORT OF DONBASS COAL INDUSTRY AT THE END OF THE XIX TH – AT THE BEGINNING OF THE XXTH CENTURY Dovghuk I.V.	75
PUBLISHED PRIMARY SOURCES ON THE HISTORY OF MILITARY CLERGY IN THE SOUTH OF UKRAINE (1730TH-1850TH) Eremenko M.	81
THE PART OF THE FEUDAL PRINCIPAL CONGRESSES IN THE ANCIENT RUSS SOCIETY (THE ENDING OF XI – THE THIRD PART OF XIII CENTURY) Kalnitskaia N.D.	86

UKRAINE PARTICIPATE IN THE INTERNATIONAL LABOR ORGANIZATION: HISTORY AND MODERNITY Kasyanova M.M.	92
GEOPOLITICAL BACKGROUNDS OF THE U.S. FOREIGN POLICY INTERESTS IN CENTRAL ASIA AFTER THE “COLD WAR” Komlyakova J.	98
PRESENTATION of IMAGES of RURAL WOMEN IN the SOVIET PRESS (1945-1991) Korolyova G.I.	103
TRANSFORMATION SPIRITUALLY ETHICS EDUCATION of UKRAINIAN SOCIETY In 20-30-I years XX In CONTEXT of CHANGE of HIM PRIVATE LIFE AND URBANIZATION Kravets Yu.A.	111
ARCHIVE WORK IN INDEPENDENT UKRAINE: PROBLEMS OF DEVELOPMENT Levashova N.S., Sivolapov B.A.	118
CONTRIBUTIONS OF WOMEN-SCIENTISTS IN THE DEVELOPMENT OF SOVIET SCIENCE IN UKRAINE (20-30th YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY) Krivulya O.O., Mavrina O.A.	124
SYSTEM OF MILITARY ORGANIZATION SOLDIERS IN UKRAINIAN PROVINCE IN THE EMPIRE PROOF RUSSIAN IN SECOND HALF CENTURY XIX Mezerya A.A.	131
SOCIAL REHABILITATION AND ADAPTATION OF THE SECOND WORLD WAR AND GREAT PATRIOTIC WAR INVALIDS IN THE DONBAS REGION: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW OF SCIENTIFIC DEVELOPMENTS (1943-2012) Mykhaylyuk V.	137
CONTRIBUTION OF UKRAINIAN INTELLIGENTSIA IN THE NATIONAL REVIVAL OF NADDNEPRYANSK UKRAINE IN THE END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES Nosenko O.V.	144
THE SUBSTITUTION OF SENSES AND NOTIONS AS A HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL PROBLEM (TOWARDS THE HISTORY OF METHODOLOGY OF SCIENCE) M. V. Oreshkin, V. A. Snehirov.	149
DEVIANT BEHAVIOR OF REPRESENTATIVES LEFT-WING RADICAL MOTION IN UKRAINE IN THE END OF XIX – BEGINNING OF XXCENTURY Panchenkova N.O.	152
RELIQIOUS SITUATION IN DONBASS IN THE 20TH YEARS OF THE XX CENTURU Pidchenko S.A.	158
ORGANIZATION OF SPA TREATMENT AND REST OF AGRARIAN INTELLIGENTSIA’S REPRESENTATIVES OF UKRAINE IN CRIMEA IN 20TH YEARS OF XX CENTURY. Rybintseva T.A.	164
ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE COLLECTIVE FARMS IN THE 1930 (BASED ON LUGANSK REGION) Sapitskaya H.	168
THE PARTY AND GOVERNMENT INFLUENCE ON THE AKTIVITY OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE (IN THE 60-80 YEARS OF THE TVENTIETH CENTURY) Safonova N.M.	174

THE THEORETICAL PRINCIPLES OF TERRORIST ACTIVITY OF THE LEFT RADICAL ALIGNMENTS IN THE TERRITORY OF UKRAINE AT THE BEGINNING OF XX CENTURY. Sergienko Yu.G.	179
THE CONTENT AND FORMS OF ARCHIVAL EDUCATION IN UKRAINE IN THE TWENTIES OF XX CENTURY Sergiyenko G.	184
COLLABORATION: THE UKRAINIAN EXPERIENCE Sivolapov B.A.	188
THE ROLE OF TECHNICAL ENGINEERING INTELLIGENCES IN THE DEVELOPMENT OF THE IRON & ORE INDUSTRY IN THE SOUTH OF UKRAINE (60-70-th of XIX century) Simonenko I.V.	195
NS-EMPLOYMENT AGENCIES IN LUHANSK-REGION OCCUPIED BY NAZI GERMANY (1941-1943): ESTABLISHMENT AND FUNCTIONS Kateryna Simonova	199
I.V. MICHURIN'S AND CO PILOT CASE Sokolova T.I.	205
DEALING WITH VIOLATIONS IN THE APPOINTMENT AND PAYMENT OF PENSIONS BY THE SYSTEM OF SOCIAL WELFARE OF UKRAINE IN 1945 - 1955 YEARS Fomin A.V.	208
RURAL NATIONAL SOVIETS AND REGIONS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF COLLECTIVIZATION AND ADMINISTRATIVE REFORMS (THE SECOND HALF OF 1920-S - BEGINNING OF 1930-S) Shabelnikov V.I.	214

ДО 50-РІЧЧЯ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Історія кафедри має кілька етапів. Вона розпочинає свою роботу з 1963 року. Взагалі саме цей рік став визначним у житті нашого університету: вечірній машинобудівний інститут перетворився на вуз з денною та заочною формами навчання, відкрилися нові кафедри, серед них і кафедра «Історія КНР». Першим її керівником був кандидат історичних наук (пізніше – доктор історичних наук) Володимир Іванович Калашников. У перші роки існування кафедра активно організовувала науково-практичні конференції, в яких брали участь виробничі колективи Луганщини, зокрема із Северодонецька, Стаханова тощо.

У вересні 1966 року завідувачем кафедри став кандидат історичних наук, доцент Григорій Якович Ємченко. Дисципліни, які викладалися кафедрою, були «Історія КНР» та «Науковий комунізм». Протягом дванадцяти років перебування на посаді завідуючого Г.Я.Ємченко сприяв подальшому піднесенню престижу кафедри та створенню висококваліфікованого навчально-педагогічного і наукового підрозділу інституту.

У вересні 1978 року завідувачем був обраний кандидат історичних наук, доцент Віталій Федосійович Литвиненко, який прийшов у колектив вузу після закінчення Київського державного університету. Слід підкреслити, що якісний склад кафедри значно покращився, оскільки у першій половині 80-х років захистили кандидатські дисертації І.М. Банько, Л.О. Теліс, Р.К. Попов, Ю.М. Теплицький, С.І. Шаповалова, А.Д. Ковальова, Ю.О. Скорченко, В.К. Морковкін. Дехто з них продовжує працювати викладачами у нашому та інших університетах міста і сьогодні. За всю історію кафедри найчисленнішою вона була у 1985 – 1987 роках: з 19 викладачів 11 мали науковий ступінь і звання.

90-ті роки привнесли із собою нові політичні реалії, які вимагали суттєвих ідеологічних змін. Тоді у житті кафедри відбулися суттєві зміни, на її основі створювалися нові наукові підрозділи, кілька разів змінювалася її назва. Досить тривалий час вона називалася кафедрою історії і українознавства. Нова назва окреслила і новий напрямок роботи. Головна увага стала зосереджуватися на вивченні вітчизняної історії. Слід визнати, що кафедра була однією з перших серед наукових підрозділів саме гуманітарного спрямування. Окрім загальноосвітньої дисципліни «Історія України», викладачі кафедри також читали дисципліни: «Історія світових цивілізацій», «Українська та

зарубіжна культура» для всіх студентів першого курсу. У 1994 році на базі кафедри відкрилася спеціальність «Архівознавство». З 1998 року на кафедрі почали навчатися студенти зі спеціальності «Історія».

Для подальшого підвищення наукового рівня викладацького складу у 2000 році при кафедрі була відкрита аспірантура. Тоді ж створено й комп'ютерну базу, що значно поліпшило методичне забезпечення навчального процесу, підготовки наукових, навчальних видань. З часом була відкрита й магістратура, яка діє й досьогодні. Викладацький склад зріс кількісно і якісно, кафедра стала не тільки загальноуніверситетською за профілем навчальних курсів, що читається, але й випускаючою. Починаючи з 2003 року на базі кафедр історії України, всесвітньої історії та архівознавства розпочала свою діяльність Спеціалізована вчена рада із захисту кандидатських дисертацій за напрямками «Історія України» та «Всесвітня історія», що значно підвищило якісний рівень кафедри. З 2004 року за напрямком «Історія України» розпочала свою діяльність докторантура.

Протягом 2007-2010 років кафедру очолював доктор історичних наук, професор Володимир Миколайович Бодрухін. До складу кафедри входять три професори, шість доцентів, один старший викладач, один асистент, завідувач лабораторією, старший лаборант та лаборант. Крім того, підготовку до захисту кандидатських та докторської дисертацій під керівництвом професорів кафедри В.М.Бодрухіна, В.Ф.Литвиненка, Ю.Г.Сергієнка проходять сім аспірантів, два здобувачі, один докторант.

З липня 2010 року до теперішнього часу кафедру очолює доктор історичних наук, професор Микола Олександрович Євдокимов. На кафедрі працюють два професори, сім доцентів, один асистент. Кафедра бере активну участь у науковій та методичній роботі університету. Її викладачі плідно співпрацюють з викладачами кафедри всесвітньої історії (випускаюча кафедра з 2003 року) щодо підготовки спеціалістів-істориків. До спеціальних дисциплін, що викладає кафедра, належать «Давня та нова історія України», «Новітня історія України», «Історіографія історії України», «Історичне краєзнавство», «Історія українського козацтва», «Українська етнографія».

Кафедра має значний досвід науково-педагогічної роботи, у тому числі зі студентською молоддю: видаються «Збірник статей викладачів

та студентів за підсумками наукових конференцій», «Вісник СНУ ім. Володимира Даля», «Історичні записки» (останні два журнали включено до Переліків наукових видань ВАК України). Студенти беруть участь у міжнародних

та вітчизняних наукових конференціях. За ініціативою кафедри регулярно проводяться методологічні семінари та конференції з актуальних проблем українського державотворення та історії науки і техніки.

Євдокимов Микола Олександрович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Закінчив редакторський факультет Московського поліграфічного інституту, Вищу школу при ЦК КПУ, доктор історичних наук, член Національної спілки журналістів України з 1974 року. Його перу належить багато публіцистичних матеріалів у газеті «Луганська правда», де він протягом одинадцяти років пройшов шлях від літературного співробітника, власкора, спеціального кореспондента до завідувача промислово-транспортного відділу. Публіцистичні матеріали Миколи Олександровича мали широкий громадський резонанс. В 1982 році він став Лауреатом конкурсу на краще висвітлення робочої тематики і йому була присуджена журналістська премія ім. Бориса Горбатова.

Як тележурналіст М.О. Євдокимов сформувався за роки роботи на Луганському обласному телебаченні, де був спочатку економічним оглядачем, а потім головним редактором.

За час роботи на посаді представника Національної ради України з питань телебачення й радіомовлення М.О. Євдокимов опублікував понад тридцять матеріалів про різні аспекти становлення й розвитку телерадіопростору Луганщини, велику кількість наукових статей щодо проблем історії журналістики. За його участю в Луганській області почали функціонувати більше сорока телерадіоорганізацій.

Сергієнко Юрій Григорович – доктор історичних наук, професор

Закінчив історичний факультет Донецького державного університету в 1973 році і почав працювати асистентом кафедри історії в Комунарському гірничо-металургійному інституті. В 1978-1979 роках навчався у цільовій аспірантурі Київського державного університету імені Тараса Шевченка. У грудні 1979 року захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Після цього працював старшим викладачем, доцентом, професором, завідувачем кафедри у Донбаському державному технічному університеті. У 1996 році захистив докторську дисертацію «Етика лівого радикалізму в суспільно-політичному житті України з початку ХХ ст. до 60-х років» у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. З 2003 року працює

У 1995 році брав активну участь у створенні кафедри журналістики СНУ ім. В. Даля. У 2011 р. М.О. Євдокимов захистив докторську дисертацію. За наукову роботу він отримав вчене звання професора історії України. Сьогодні професор Євдокимов активний учасник підготовки нового покоління юристів та журналістів, аспірантів у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля. Він є автором наукових та навчальних видань, створив десятки статей з історії та практики публіцистики. Коло наукових інтересів – історія та мотиви творчості Володимира Даля. За останні роки у великій кількості наукових журналів, таких як «Гілея», «Історичні записки», «Актуальні проблеми права: теорія і практика», «Історичні і політологічні дослідження», «Наукові праці: науково-методичний журнал» викладені результати його наукових пошуків за темою «Володимир Даль як публіцист».

За багаторічну плідну працю в пресі, на телебаченні й радіо, у Далівському університеті нагороджений почесними грамотами Національної ради України з питань телебачення й радіомовлення, Національної спілки журналістів України, а також Луганської облдержадміністрації й обласної Ради, знаком відмінника Державного комітету телебачення й радіомовлення України за заслуги в розвитку інформаційного простору.

професором кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Постійно підвищує науково-педагогічну кваліфікацію в провідних університетах: у 1977, 1990, 1995 роках у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, в 1985 році в Московському державному університеті імені Михайла Ломоносова. В 2002 році включений до складу спеціалізованої вченої ради з проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, а з 2008 року є також членом спеціалізованої вченої ради з проведення захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук у Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля.

Ю.Г.Сергієнко активний учасник вдосконалення наукової та методичної роботи. Є автором навчальних посібників з історії України і політології. Загалом має близько ста наукових публікацій. Успішно керує роботою аспірантів та здобувачів наукових ступенів. Бере участь в рецензуванні дисертацій та наукових видань. Зокрема, є рецензентом широковідомого видання «Реабілітовані історією».

**Д'яконіхін Андрій Валерійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Східноукраїнського університету імені Володимира Даля**

У 2003 р. закінчив історичний факультет ЛНПУ імені Тараса Шевченка, здобувши повну вищу освіту за спеціальністю «Історія» і кваліфікацію вчителя історії. Перебуваючи на третьому курсі університету, був прийнятий на посаду вчителя історії у Луганську спеціалізовану школу № 8 міста Луганська, де працював протягом п'яти років, викладаючи історію, правознавство та інформатику. У 2004 р. вступив до магістратури СНУ ім. В. Даля за спеціальністю «Історія» та був прийнятий на посаду асистента кафедри історії України того ж університету. Закінчивши магістратуру у 2005 р., здобув кваліфікацію історика. Під науковим керівництвом д.і.н., професора В.М.Бодрухіна у 2007 р. захистив кандидатську дисертацію за темою «Гене́за українського гетьманства в контексті вітчизняної історії (XVI – перша половина XVII ст.), спеціальність 07.00.01 – історія України. Після захисту дисертації був переведений на посаду старшого викладача. З 2008 працює на посаді доцента тієї ж кафедри.

**Кальніцька Наталія Дмитрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Східноукраїнського університету імені Володимира Даля**

У 1998 р. закінчила ЛДПШ ім. Т.Г. Шевченка та одержала диплом за спеціальністю «Всесвітня історія та англійська мова». З вересня 1998 р. по листопад 2000 р. працювала стажером-викладачем, асистентом кафедри історії та українознавства СУДУ. Протягом 2000 - 2003 рр. - аспірантка очної форми навчання СНУ ім. В.Даля за спеціальністю «Історія України». З грудня 2003 р. працювала асистентом, а потім старшим викладачем кафедри історії України СНУ ім. В.Даля. Протягом 2005 - 2006 рр., працюючи на посаді доцента кафедри історії України, виконувала обов'язки заступника декана факультету історії та політології СНУ ім. В. Даля. З грудня 2006 по листопад 2009 р. навчалася у докторантурі СНУ ім. В. Даля. З 02.12.2009 р. – доцент кафедри історії України СНУ ім. В. Даля.

У 2004 р. під керівництвом д.і.н., проф. В.М.Бодрухіна успішно захистила дисертацію на здобуття ступеня кандидата історичних наук за

Неодноразово входив до складу експертних комісій Міністерства освіти і науки України з акредитації історичних та політологічних спеціальностей у вищих навчальних закладах України.

Нагороджений знаком «Шахтарська слава» III ступеня та Почесною грамотою Луганської обласної державної адміністрації та Луганської обласної Ради.

Загалом є автором понад 40 наукових і науково-методичних публікацій, у тому числі співавтором 2 навчальних посібників з грифом МОН України і 2 монографій. 14 статей опубліковані у наукових фахових виданнях визначених переліком ВАК України. Розробив 3 навчально-методичні комплекси дистанційного курсу дисциплін інтерактивного рівня. Постійно керує дипломними, магістерськими і науковими роботами студентів на щорічну наукову конференцію викладачів та студентів СНУ ім. В. Даля. З грудня 2009 р. призначений відповідальним за методичну роботу.

До кола наукових інтересів входять проблеми історії України та військової історії, ролі української національної еліти в державотворчих процесах України XIV-XVII ст., долі української інтелігенції в роки німецько-фашистської окупації 1941-1944 рр. Зараз А.В.Д'яконіхін плідно працює над дисертацією на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук.

темою «Формування територіальних володінь чернігово-сіверських князів (друга половина XI – кінець XIII ст.): історико-політичний аспект». Є автором близько 100 публікацій, серед яких один навчальний посібник, чотири монографії (у співавторстві), 34 статті, що опубліковані у наукових фахових виданнях, визначених переліком ВАК України, тощо.

Основний напрямок наукової діяльності Кальніцької Н.Д. міститься у дослідженні князівської доби вітчизняної історії. Кальніцька Наталія Дмитрівна плідно працює над докторською дисертацією за темою «Міжкнязівська дипломатія удільної доби».

Здійснює наукове керівництво підготовкою студентських робіт до науково-практичних конференцій, дипломних та магістерських досліджень, науково-дослідних робіт серед учнівської молоді. Активно займається профорієнтаційною роботою.

Н.Д.Кальницька викладає дисципліни: «Історія України», «Давня історія України», «Історичне краєзнавство», «Історія України» (англ. мовою.); бере активну участь у створенні методичного забезпечення навчального процесу.

Нагороджена вісьмома почесними грамотами, серед яких дві надані Міністерством освіти і науки України, шість - Головним управлінням освіти і науки Луганської області.

Клеймьонова Ольга Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Східноукраїнського університету імені Володимира Даля

У 1998 р. вступила до Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля на факультет історії і політології, спеціальність – «Історія». Під час навчання в університеті брала участь в археологічних дослідженнях, зокрема, в м. Кремінна, Києві, виступала на наукових конференціях у СНУ ім. В. Даля та інших вищих навчальних закладах м. Одеси, Чернігова, Києва. З 2000 по 2001 рік працювала на кафедрі історії і українознавства лаборантом, допомагала готувати матеріали та проводити наукові конференції, у 2003 р. закінчила навчання та отримала диплом магістра з відзнакою (спеціальність «Історія»). З 2003 по 2006 р. навчалася в аспірантурі СНУ ім. В. Даля за напрямком підготовки – «Історія України». З 2006 р. працює на кафедрі історії України СНУ ім. В. Даля асистентом, з 2011 р. - доцентом.

До сфери наукових інтересів О.О.Клеймьонової входить дослідження історії кочових й осілих народів періоду середньовіччя, особливості їхніх взаємовідносин у суспільно-

політичному, економічному та культурному житті. Основні публікації у наукових фахових виданнях: Перехід кочівників до землеробства // Історія української науки на межі тисячоліть: Збірник наукових праць. Вип. 16. – К., 2004. – С.60-66; Особливості політичного устрою номадів VIII – XII століть // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип.5. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2005. – С.33-39; Світогляд та вірування осілих і кочових народів південноруських степів (IX – початок XIII ст.) // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2009. – №8 (138). – С.106-112. Є співавтором колективної монографії «Формування української державності у добу середньовіччя» (Луганськ, 2008).

У 2010 р. успішно захистила кандидатську дисертацію за спеціальністю 07.00.01 – історія України під керівництвом д.і.н., проф. В.М.Бодрухіна. Бере активну участь у підготовці наукових та методичних видань з актуальних питань української історії.

М'ягка Ганна Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Східноукраїнського університету імені Володимира Даля

З 1994 по 1999 рр. навчалася на денному відділенні Східноукраїнського державного університету на природничо-гуманітарному факультеті та отримала повну вищу освіту за спеціальністю «Архівознавство», здобула кваліфікацію історика-архівіста зі знанням іноземної мови. У 2000 -2001 рр. навчалася на денному відділенні магістратури державного управління СНУ за спеціальністю «Державна служба» (спеціалізація «Адміністративний менеджмент») та здобула кваліфікацію магістра (диплом з відзнакою). Протягом 2001 – 2004 рр. навчалася в очній аспірантурі СНУ ім. В. Даля (спеціальність 07.00.01 – історія України). Під час навчання в аспірантурі було опубліковано 13 наукових праць (у т.ч. 5 у фахових виданнях). У 2004 - 2007 рр. працювала на посаді асистента кафедри історії України. У 2007 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук під керівництвом

д.і.н., проф. В.М.Бодрухіна. У 2007 р. працювала на посаді старшого викладача кафедри історії України, а з 01.07.2007 р. і по теперішній час – на посаді доцента цієї ж кафедри.

Г.О.М'ягка керує курсовим проектуванням, бере активну участь у науково-організаційній роботі кафедри та методичному забезпеченні навчального процесу. Є профгрупоргом кафедри історії України та відповідає за наукову працю співробітників кафедри та студентів. Є співавтором навчального посібника з грифом МОН України, співавтором 2 колективних монографій, має 35 публікацій, з них 31 наукова (в т.ч. 15 у фахових виданнях) та 4 навчально-методичного характеру.

Основний напрямок наукової діяльності полягає в дослідженні процесу розвитку демократичних тенденцій в Запорізькій Січі і Гетьманщині (друга половина XVII – початок XVIII ст.).

**Носенко Олена Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Східноукраїнського університету імені Володимира Даля**

З 1997 по 2002 рр. навчалася у СНУ ім. В. Даля, отримала кваліфікацію спеціаліста за спеціальністю “Архівознавство” й диплом з відзнакою. У 2002 році закінчила магістратуру СНУ ім. В. Даля, по закінченні якої отримала кваліфікацію магістра за спеціальністю “Управління вищими навчальними закладами”. У грудні 2002 році поступила в аспірантуру за фахом 07.00.01 “Історія України”. З вересня 2005 р. розпочала педагогічну роботу у СНУ ім. В. Даля. Протягом 2005 – 2006 рр. працювала на посаді асистента кафедри історії України. У 2006 р. успішно захистила кандидатську дисертацію за темою «Самоврядна діяльність земств південно-східної України (90-ті рр. XIX ст. – 1917 р.)» під керівництвом доктора історичних наук, професора В.Ф.Литвиненко. З липня 2006 р. працювала на посаді старшого викладача кафедри історії України, а з квітня 2007 р. по теперішній час працює доцентом цієї ж кафедри.

Основні курси, що веде «Історія України», «Українська етнографія». Англійською мовою

проводить заняття з дисципліни «Історія України» для студентів-іноземців. Бере активну участь у науково-організаційній роботі кафедри, методичному забезпеченні навчального процесу. Постійно підвищує наукову та професійну кваліфікацію. Серед основних публікацій у наукових фахових виданнях можна назвати такі: Органи селянського самоврядування Лівобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 48. – К., 2011. – С.47-52; Взаємодія земств і органів селянського самоврядування в українських губерніях наприкінці XIX – на початку XX ст. // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Випуск 59 (4). – К., 2012. – С.10-16 тощо.

До сфери наукових інтересів входить дослідження історії органів місцевого самоврядування України у другій половині XIX – на початку XX ст.

**Панченкова Наталія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
України Східноукраїнського університету імені Володимира Даля**

Протягом 2000-2005 рр. навчалася у СНУ на факультеті історії та політології і здобула повну вищу освіту за спеціальністю «Історія». У 2005 р. здобула ступінь магістра за спеціальністю «Історія». У тому ж році вступила до аспірантури СНУ ім. В. Даля. У 2008 році Н.О.Панченкова захистила кандидатську дисертацію за темою «Протистояння охоронних структур Російської імперії та ліворадикальних терористичних організацій на теренах України (90-ті рр. XIX – початок XX ст.)» (спеціальність 07.00.01 – «Історія України»). Дослідження було виконане на кафедрі історії України СНУ імені Володимира Даля під керівництвом доктора історичних наук, професора Ю.Г.Сергієнка.

На даний час Н.О.Панченкова має ступінь кандидата історичних наук і працює доцентом кафедри історії України СНУ ім. В. Даля. Вона має значну кількість наукових статей у фахових виданнях та методичних розробок з дисциплін «Історія України», «Давня історія України» тощо. Здійснює наукове керівництво підготовкою студентських робіт до науково-практичних робіт, підготовкою науково-дослідних робіт серед учнів старших класів.

Сферу наукових інтересів Н.О.Панченкової становлять проблеми революційного тероризму в Україні XIX – початку XX ст.

Н.О.Панченкова переконана, що вища освіта в наш час є необхідністю для будь-якої людини, що розвивається. Саме завдяки своїй систематизованості та мінімізації базових знань вища освіта дає той необхідний набір понять, фактичних знань і практичних навичок, без яких людина здається беззбройною та незахищеною у сучасному світі. Динамічна модернізація національної системи вищої освіти висуває високі вимоги до викладача як професіонала: він повинен добре володіти своєю спеціальністю й підвищувати власну кваліфікацію. Весь ефект і результат навчальної й виховної роботи, всієї підготовки студентів у вищому навчальному закладі часто детермінується характером їхніх взаємостосунків із викладачами. Тому, на думку Н.О.Панченкової, викладач вишу повинен бути передусім людиною «захопленою власним предметом», людиною, яка хоче, щоб і студенти оволоділи тими знаннями, якими він сам володіє.

**Сафонова Наталія Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Східноукраїнського університету імені Володимира Даля**

У 1986 р. закінчила історико-педагогічний факультет Ворошиловградського державного

педагогічного інституту імені Т.Г.Шевченка за спеціальністю «Історія і педагогіка». Після

закінчення інституту працювала вчителем історії та суспільствознавства, заступником директора з навчально-виховної роботи у середній загальноосвітній школі №48 м. Луганська. З 2003 р. – викладач кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля; має досвід заступника декана з навчальної роботи факультету історії і політології. У 2005 р. захистила дисертацію «Реформування системи вищої освіти в Україні (90-ті рр. ХХ- початок ХХІ ст.): історичний аспект» на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Протягом 2009-2012 рр. навчалася у докторантурі СНУ ім. В. Даля за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Має понад 30 публікацій.

На думку Н.М.Сафонові, історична освіта і викладання історії завжди відчувають найбільший вплив соціальних чинників і процесу реформування освіти в цілому. Тому в умовах

розвитку українського суспільства на викладача історії покладається велика відповідальність за долю молодих громадян країни. Академічне викладання насамперед сприяє розвиткові предметних знань, поглибленому розумінню історії.

Сьогодні сферою наукових інтересів доц. Н.М.Сафонові залишається освітня політика та практика історичного минулого й сучасності. Враховуючи, що процес модернізації системи освіти має перманентний характер, вивчення й узагальнення досвіду освітянських реформ в історичному аспекті, на її думку, покликане сприяти виробленню певних висновків та рекомендацій на шляху подальшого оптимального перетворення системи вищої освіти у засіб формування інтелектуального ресурсу та інструменту майбутності українського суспільства.

Фомін Андрій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Східноукраїнського університету імені Володимира Даля

У 2000 р. закінчив Луганський державний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка, отримав спеціальність «вчитель всесвітньої історії» та кваліфікацію магістра історії (диплом з відзнакою).

Протягом 2000 - 2003 рр. працював викладачем історії Коледжу СНУ ім. В. Даля. З грудня 2003 по грудень 2006 рр. навчався в аспірантурі СНУ ім. В. Даля за спеціальністю 07.00.01 – історія України. З вересня 2006 р. працював на посаді асистента кафедри історії України. У 2007 році успішно захистив кандидатську дисертацію за темою «Вплив нацистської окупації на соціальну сферу України (1941 – 1943 рр. За матеріалами Донецької, Луганської і Харківської областей)» під керівництвом д.і.н., проф. В.Ф.Литвиненка. З червня 2007 року працював на посаді старшого викладача, а потім - доцента кафедри історії України. У 2012 р. йому було присвоєно вчене звання доцента кафедри історії України.

До сфери його наукових інтересів входять дослідження з історії нацистського окупаційного режиму в Україні, гендерних відносин, соціального розвитку України, новітньої історії Азії та Африки. За роки наукової діяльності А.В. Фомін взяв участь у роботі понад 20 наукових конференцій, у тому числі й закордонних. Є співавтором колективної монографії «Українська

еліта в контексті вітчизняної історії», навчального посібника з грифом МОН «Історія гендерних відносин в Україні (IX – початок ХХІ століть)». Здійснює наукове керівництво підготовкою студентських робіт, підготовкою дипломних та магістерських досліджень. Андрій Володимирович Фомін плідно працює над докторською дисертацією за темою «Соціальний розвиток УРСР (середина 40-х – середина 60-х рр. ХХ ст.)».

А.В.Фомін брав активну участь в організації заходів щодо відзначення 75- х роковин Голодомору 1932 – 1933 рр., 90-ї річниці Злуки УНР та ЗУНР, 70-річчя початку Великої Вітчизняної війни, 20-річчя проголошення незалежності України, 70-річчя Сталінградської битви тощо. Він успішно відповідає за міжнародне співробітництво кафедри. Зокрема, ним були налагоджені наукові зв'язки з кількома російськими університетами у м. Орел, м. Курськ, м. Белгород, м. Ростов-на-Дону, м. Волгоград. Активно проводить профорієнтаційну роботу.

За активну участь у 2011 р. Андрій Володимирович отримав подяку ректорату СНУ ім. В.Даля, у 2011-2012 навчальному році був визнаний кращим викладачем кафедри історії України, у 2013 р. отримав грамоту за активну участь у науковому житті кафедри історії України.

Михайлюк Владислав Віталійович - асистент кафедри історії України

З відзнакою здобув вищу освіту за напрямом «Історія» у СНУ ім. В.Даля, магістр історії. За період навчання в університеті обрав тему наукового дослідження щодо розвитку

торговельних та промислових відносин в історичному контексті періоду XVII - XIX ст. У процесі підготовки дипломних робіт бакалавра та магістра ввів до наукового обігу нові архівні

документи, узагальнив їх та подав у трьох фахових статтях, наслідки свого дослідження виклав у доповідях на міжнародній, міжвузівській та міжрегіональній конференціях. В.В. Михайлюк навчався в аспірантурі на кафедрі історії України за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». Темою свого дослідження обрав вивчення проблеми адаптації інвалідів Великої Вітчизняної війни до повсякденного життя у Донбасі.

У процесі вивчення та розробки теми Владислав Віталійович опрацював матеріали фондів Центрального Державного архіву вищих органів влади України, Центрального Державного архіву Громадських організацій України, Державного архіву Донецької області тощо. Введені до наукового обігу документи дозволили збагатити уявлення про внесок інвалідів у відбудову Донбасу; про персоніфікацію цього процесу; про напрями та засоби самовираження понівечених людей у контексті повсякденного життя.

У процесі роботи над дисертацією за пропозицією наукового керівника заслуженого працівника освіти України, д.і.н., професора, декана історичного факультету Донецького

національного університету Доброва Петра Васильовича та відповідальних працівників ветеранських організацій Луганської і Донецької областей утворив та очолив гурток студентів вищих навчальних закладів м. Луганська, провів разом з ними опитувальну роботу серед інвалідів Великої Вітчизняної війни, їхніх родичів щодо збору даних, які увійшли до «Малої Книги Пам'яті» про повсякденне життя колишніх фронтників та їхню долю. Соціологічне дослідження має велике значення з точки зору збереження пам'яті про Великий Подвиг «знедолених Переможців» і для навчально-наукового та виховного процесу серед молоді.

Робота над дисертацією отримала своє практичне втілення у публікаціях. Зокрема, у фахових виданнях з історичних наук опубліковано вісім статей. В.В. Михайлюк неодноразово брав участь у міжнародних та республіканських наукових конференціях з проблем Великої Вітчизняної війни, що проводилися як в Україні, так і в інших державах. Його матеріали високо оцінені науковцями, а виступи на конференціях в містах Російської Федерації Орлі та Омську отримали схвалення та подяку організаторів.

УДК: 63.3(4Укр)634

ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА ЯК ЧИННИК ТВОРЧОЇ І ГРОМАДСЬКОЇ ОПОЗИЦІЙНОСТІ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАПЕРЕДОДНІ ЗДОБУТТЯ УКРАЇНОЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Абакумова В. І.
м. Луганськ

CHORNOBYL CATASTROPHE AS FACTOR OF CREATIVE AND PUBLIC OPPOSITIONNESS OF INTELLIGENTSIA ON THE EVE OF RECEIPT BY UKRAINE OF INDEPENDENCE

Abakumova V.I.

Досліджено наслідки Чорнобильської катастрофи, яка стала важливим чинником в творчій, громадській і політичній позиції інтелігенції України. Наведено відомості про її діяльність в зоні ліквідації радіаційного забруднення. Зроблено акцент на протистоянні художньої інтелігенції владі в питанні приховування правди про наслідки катастрофи. Названо перші твори письменників і кінорежисерів, присвячені Чорнобилю. Проаналізовано участь інтелігенції в справі перетворення чорнобильської теми з екологічної проблеми в політичну.

Ключові слова: Чорнобильська катастрофа, творча інтелігенція, цензура, екологія, художні твори, опозиція, незалежність.

Постановка проблеми. Аварія на Чорнобильській АЕС як катастрофа планетарного масштабу стала попередженням світовій спільноті про наслідки можливої ядерної війни. У надзвичайно короткий термін вона перетворилася з екологічної трагедії в потужний політичний чинник громадського життя. Ця трагедія підірвала віру радянських людей в систему, послужила причиною значущих зрушень в їхній свідомості, пробудила інстинкт самозбереження. Усе це сприяло усвідомленню національних інтересів, підвищенню активності і організаційному об'єднанню політичних сил; розхитало авторитет СРСР на міжнародній арені; стало тягарем значних фінансових витрат на ліквідацію наслідків аварії, різко звузила реформаторам поле для маневру в політичній сфері. Поняття «Чорнобиль - руйнівна катастрофа» все частіше вживалося при описі інших сторін життя в Україні (тема «духовного Чорнобиля», «мовного Чорнобиля»).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремої праці, де б досліджувався чорнобильський чинник опозиційності української інтелігенції, не створено. Але цю тему порушували історики В.Литвин, Ю. Алексєєв,

С. Кульчицький, А. Слюсаренко, О. Бойко, Я. Секо, В. Абакумова [1].

Мета. Метою роботи є заповнення певної прогалини у вітчизняній історіографії. Для цього маємо дослідити, як Чорнобильська катастрофа перетворилася на чинник творчої і громадської опозиційності інтелігенції в період напередодні здобуття Україною незалежності.

Матеріали і результати дослідження. Чорнобиль став тим чинником, який залишив помітний слід в творчій, громадській і політичній позиції інтелігенції України. Для цього існували конкретні причини. По-перше, Чорнобильська трагедія зумовила зниження рівня життя в другій половині 1980-х рр., оскільки погіршали екологічні умови проживання. Інтелігенція нарівні з усім населенням республіки і суміжних з Україною територій випробувала радіаційну дію. Станом на 8 травня 1986 р. радіаційне забруднення поширилося на 10,9 млн га сільськогосподарських угідь, у тому числі на 7,5 млн га орних земель. Були виведені з обороту землі в Київській, Чернігівській, Вінницькій, Житомирській, Гомельській, Могильовській, Брянській і Орловській областях. Радіаційний шлейф досяг республік Балтії, Уралу і Зауралля. Підвищення рівня забруднення вище фонового від 10 до 50 разів спостерігалось практично на усій південно-західній частині європейської території СРСР. Воно поширилося на територію Скандинавії, Польщі, Югославії, Болгарії, Румунії [2, с.425]. По-друге, багато представників творчих професій брали професійну участь в епіцентрі катастрофи. Радіаційне лихо відродило в багаточисленні громадянського обов'язку, спорідненого із захистом Батьківщини. З перших днів чорнобильської аварії десятки представників творчої інтелігенції Києва, інших міст за покликком серця і совісті, без партійних установок, а нерідко всупереч їм, їхали в чорнобильську зону, створювали творчі групи, бригади, прагнучи

допомогти тим, хто став на боротьбу зі смертоносною радіацією.

Багато представників творчих професій брали професійну участь в епіцентрі катастрофи. Силами «Укрконцерту» і Київської філармонії вже в травні 1986 р. концертне обслуговування трудових колективів, вахтових бригад, воїнів Радянської Армії, зайнятих на роботах з ліквідації наслідків ЧАЕС у 30-кілометровій зоні відчуження та прилеглих територіях, набуло планового характеру. Лише за три перші місяці відбулося 1800 концертів і творчих зустрічей, зокрема, понад 450 – колективами професійних театральних-видовищних підприємств. 23 травня в м. Чорнобиль відновив роботу кінотеатр «Україна», де щоденно йшли 2-3 сеанси, проводилися творчі зустрічі кінематографістів кіностудії ім. О. Довженка, прем'єри нових фільмів за участі творчих груп кіностудій ім. О.М. Горького та «Мосфільму». В Іловицькому сільському клубі (межа 30-кілометрової зони), де розмістилася виставка «Кіностудія ім. О. Довженка. Підсумки п'ятиріччя», у травні-червні 1986 р. пройшли 25 творчих зустрічей [3]. Третина членів спілки архітекторів працювали в зоні радіації, де за проектами архітекторів будувалося нове місто Славутич, ряд сіл і селищ [4].

Актори, співаки, режисери, художники, кіномеханіки, які підтримували шахтарів, будівельників, солдатів, інженерів, робітників в обідню перерву чи після робочих змін, не думали ні про пільги (не було прецеденту), ні про статус. Водночас вони не замислювалися про життєву небезпеку, оскільки інформація про згубні наслідки радіації не оприлюднювалася, а радіаційного досвіду в людства ще не було накопичено. Наочним було інше – відбудова м. Чорнобиля для подальшого життя. За ініціативи Чорнобильського міськкому компартії в червні 1986 р. художник комбінату «Укррекламфільм», у місті, яке вже перетворилося на пустище, провів роботи з оформлення кінотеатру, інших міських об'єктів.

Отже, протягом першого року катастрофи діячі культури розділили із ліквідаторами чорнобильського лиха все страхіття радіаційної небезпеки. У березні 1987 р. помер режисер фільму «*Чорнобиль: хроніка важких тижнів*» Володимир Шевченко, який за 100 днів, проведених у зоні відчуження, отримав високу дозу радіації [5]. Трудова участь багатьох з них підтверджена нагрудним знаком і посвідченням «Учасник ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС».

Вивчення чорнобильського сліду в житті і діяльності творчої інтелігенції України свідчить, що екологічна катастрофа зумовила сплеск активності цензури в Україні. Саме до чорнобильської тематики спостерігалася підвищена увага цензорів в республіці. Явище

підтверджують конкретні факти. Наприклад, Юрій Щербак, автор повісті «*Чорнобиль*», побоюючись спотворення її редакційними ножицями несміливих українських видань, оприлюднив твір у московському журналі «Юність» (№ 6, 7 1987 р.).

Згідно з Переліком даних з питань про аварію на Чорнобильській АЕС (Перелік був затверджений рішенням урядової комісії з ліквідації аварії на ЧАЕС № 114 від 29 лютого 1988 р.), що не підлягали публікації у відкритому друку, радіо- і телепередачах, заборонялось включати прямі й непрямі вказівки на величини доз опромінювання, будь-яку інформацію про працездатність і стан осіб, що зазнали під час або після аварії дії радіації, а також відомості про кількість військовослужбовців, що брали участь у ліквідації аварії. Це значно звужувало коло відомостей, якими могли оперувати митці. Шлях творів з цим сюжетом до глядача відбувався з доданням численних перешкод. Усі друкарські, аудіо-, фото- і відеоматеріали мали візуватися спеціально створеною Міжвідомчою групою експертів. До її складу входили представники 33 міністерств і відомств, кожне з яких було зацікавлене в нерозповсюдженні невігідної для себе інформації [5]. Вирішальне «так» мали сказати ЦК, Політбюро, Головліт, Держкіно, Мінкультури. Пройти такий фільтр без втрат для творчого задуму не уявлялося можливим.

Наприклад, Держатом зробив 152 зауваження до фільму кінорежисера В. Шевченка «*Чорнобиль: хроніка важких тижнів*». Як наслідок, кінострічку, яка була готова на початку жовтня 1986 р., глядачі побачили у лютому 1987 р. Навіть у вичищеному цензурою варіанті, фільм свідчив про фатальні прорахунки влади: від недбало-безвідповідальної експлуатації станції до жалюгідно-боязкої поведінки чиновників у годину й після аварії. Заперечення міжвідомчої комісії викликала навіть назва фільму кінорежисера Р. Сергієнка – «*Дзвін Чорнобиля*». Крім цього, комісія наказала внести численні виправлення в те, що «виражало антидержавницьку позицію, підривало авторитет науки і що сіяло непотрібні сумніви». Автор відмовився. Фільм потрапив на Берлінський кінофестиваль у лютому 1987 р. контрабандним шляхом, без офіційного санкціонування [5]. Показ набув значного резонансу як у країні, так і за кордоном. Але обидва фільми – «*Чорнобиль: хроніка важких тижнів*» і «*Дзвін Чорнобиля*» поступилися першістю в появі на екрані стрічки студії «Укртелефільм» «*Чорнобиль: два кольори часу*» (автори сценарію – Л. Мужук, Х. Салганін, режисер – І. Кобрін). Прем'єра цієї сповненої офіціозу й виконаної в героїчному пафосі картини відбулася на телебаченні в серпні 1986 р.

Зазнали утисків автори й інших перших фільмів про Чорнобиль, що знімали в самому

епіцентрі катастрофи, – В. Шестопалова («Пам'ять мужності й братерства»), І. Гольдштейн («Біль і мужність Чорнобиля») (1986). Не вдалося уникнути цензурних втручань і більш пізнім картинам. Зокрема, стрічки Г. Шкляревського «*Мі-кро-фон!*» (1989) – про замовчування масштабів катастрофи. Тільки завдяки спеціальному депутатському запиту на весняній сесії Верховної Ради СРСР, після тривалої тяганини з відомчою й партійною цензурою, у червні 1989 р. отримав дозвіл на тиражування й прокат новий художньо-документальний фільм Р. Сергієнка «*Поріг*» (1988) [5]. Втім, ні тираж, ні прокат фільму не можна назвати широкими. Так само, як дозовану перемогу гласності над «напівгласністю» остаточною.

Знаково, що лише після присудження в 1988 р. Державної премії СРСР автору стрічки «*Чорнобиль: хроніка важких тижнів*» В. Шевченку (посмертно), тобто із визнанням фільму чорнобильської тематики на рівні політбюро ЦК КПРС, – почалося танення цензурної криги в Україні щодо цього питання. Таким чином, свобода прийшла з Москви. Уже наступного, 1989 р. документальний відеосеріал-кінотрилогія «*Чорнобиль – два кольори часу*» отримав Державну премію Української РСР ім. Т.Г. Шевченка. Режисеру М. Белікову було зроблено державне замовлення на створення ігрового фільму про трагедію Чорнобиля «*Розпад*» [6].

Вивчення чорнобильського сліду в житті і діяльності творчої інтелігенції України свідчить, що Чорнобильська катастрофа стала як творчим, так і громадським стимулом. Екологічна тема, яка знаходилася на вістрі громадського дискурсу, однією з перших отримала незаангажоване художнє освітлення. Незабаром чорнобильська тема стала сюжетом багатьох художніх праць. Першими в оволодінні темою екологічної катастрофи були письменники і кінодокументалісти.

Серед перших літературних творів чорнобильської тематики, що вийшли друком у республіканських видавництвах, були поема С. Йовенко «*Вибух*» (1986), повість Ю. Щербака «*Чорнобиль*» (1987), роман В. Яворівського «*Марія з полином у кінці сторіччя*» (1987), поеми М. Луківа «*Біль і пам'ять*» (1986–1987), І. Драча «*Чорнобильська Мадонна*» (1988), М. Сингаївського «*Обпалена мужність*» (1988); збірка прози і поезій «*Мужність і біль Чорнобиля*» (1988), куди увійшли повість А. Трегубова «*Приборкувачі вогню*», вірші Д. Павличка, Б. Олійника, І. Драча [7]. Художнє осмислення подвигу пожежників здійснив Б. Олійник у поемі «*Сім*» (1987), Л. Віріна в оповіданні «*Тієї вогняної ночі: Чорнобильська оповідь*» (1989), Г. Ковтун у повісті в листах «*Я*

писатиму тобі щодня» (1989) [8]. Про щоденний подвиг людей, що працювали на Чорнобильській АЕС у «дні суворого іспиту» розповідали поети: В. Шовкошитний, Л. Горlach – поема «*Зона*» (1986), В. Губарець – поема «*Тінь*» (другий варіант – «*Квітневий полин*»); документаліст Г. Медведєв – повість «*Чорнобильський зошит*» (1987) [9]. Свідчення публіциста Л. Ковалевської, очевидиці аварії на Чорнобильській АЕС, її моральних та соціальних наслідків, зібрані в «*Чорнобильському щоденнику*» (1986–1987) [10].

Не менш переконливими у творчому осмисленні трагедії Чорнобиля були кінодокументалісти, які зняли свої перші фільми безпосередньо «на передовій»: науково-пізнавальні – «*Радіаційний щит Кисва*» (у 2 частинах, реж. Ю. Тищенко, 1986–1987), «*Радіація. Лінія захисту*» (реж. І. Пономарьов, 1987), хронікально-документальні – «*Чорнобиль: хроніка важких тижнів*» (реж. В. Шевченко, 1986), «*Біль і мужність Чорнобиля*» (реж. І. Гольдштейн, 1986), «*Тінь саркофага*» (реж. Г. Шкляревський, 1989), цикл кінострічок українського режисера Р. Сергієнка – **перша** – «*Дзвін Чорнобиля*» (1986), **пізніші** – «*Поріг*» (1988), «*Дзвін дзвонить по тобі*», «*Не запитуй, по кому дзвонить дзвін*» (1989), «*Наближення до Апокаліпсису. Чорнобиль поруч*» (1991) та ін. Масштаби екологічної кризи в Україні узагальнювала картина О. Роднянського «*Стомлені міста*» (1988). Твори відіграли певну роль в екологічному просвітництві населення. Ці праці виступають джерелом інформації про тогочасні турботи й тривоги української інтелігенції.

Контролювання владою процесу гласності викликало наступ інтелігенції на штучне обмеження громадянам доступу до інформації. Зокрема, лінія влади на втаємничення правди про Чорнобиль породила у свідомості української інтелігенції опір, який викликав громадське розслідування витоків і масштабів радіаційного лиха. Письменник Юрій Щербак, розмірковуючи про причини власного дослідження чорнобильської трагедії, відзначив, що Чорнобиль у його житті з'явився саме через неприйняття дефіциту інформації: «Коли б одразу після катастрофи була відповідна інформація на телебаченні, радіо, то, можливо, я б у Прип'ять не поїхав» [11, с.98-99]. Цензурування доповіді Президента АН УРСР Б. Патона про чорнобильську трагедію підштовхнуло літератора Бориса Олійника скористатися трибуною з'їзду Товариства «Знання» у травні 1987 р. в Москві для оприлюднення вирізаних фактів. Письменник повідомив, що в густонаселеній Україні, яка займала близько 3% території СРСР, розміщувалася майже чверть загальносоюзних потужностей АЕС; що на вирішення чекала проблема поховання мільйонів тонн

радіоактивних відходів [12, с.3]. Цей вчинок показує, що за умов декларованої, а не повноцінної гласності тільки обласканий владою письменник міг без побоювань переслідувань закидати звинувачення тій владі. Такі діячі краще за інших були захищені від переслідувань та почувалися відносно незалежними від істеблішменту.

Потреба долання табу на оприлюднення наслідків чорнобильської катастрофи стала не менш вагомим аргументом у громадській позиції діячів культури, ніж питання української мови. Публікації, присвячені чорнобильському питанню, перетворили тижневик «Літературна Україна» на публіцистичну трибуну з питань екології. Статті О. Гончара «*То звідки ж явилась «Зірка Полин»*» (1.10.1987), Л. Ковалевської «*Чорнобиль: цифри і почуття*» (20.04.1988), «*Ще раз про Народичі*» (6.07.1989), «*Отож, підсумусмо*» (10.08.1989), «*Четвертий енергоблок, або як оберігати людей і честь мундира*» (25.04.1991) продовжили тематику, розпочату статтею «*Испытание Чернобылем*» Бориса Олійника в московській «Літературной газете» (24.09.1986), де вперше прилюдно прозвучало запитання: чому місце для АЕС вибрано саме під Києвом?

Діяльність проти екологічної непоінформованості населення вилилася в широкую кампанію проти будівництва в Україні нових атомних станцій, в якій українська інтелігенція вже 1987 р. здобула першу перемогу: зупинення спорудження Чигиринської атомної станції [13]. Жданий результат, на думку українського письменництва, став заслугою громадської діяльності Олесея Гончара, людини, яка втілювала совість народу, совість нації, яка все життя виступала на захист природи, мови, на підтримку особистостей [14]. Доповідь О. Гончара на Всесоюзній творчій конференції в Ленінграді 1 жовтня 1987 р., де письменник висловився проти планового будівництва АЕС поблизу Чигирини й у Криму, мала суспільний резонанс. Справедливо відмітив в інтерв'ю лікар за фахом, письменник за сферою діяльності, громадський діяч за покликанням Ю. Щербак, чия життєва позиція вимірюється висловом «Якщо не сьогодні, то коли ж, якщо не я, то хто ж?», що саме письменники найбільше робили для захисту природи [15]. Згодом чорнобильська трагедія, яка яскраво висвітлила залежне становище України (рішення про замовчування справжніх наслідків трагедії приймалося саме в Москві), стала поштовхом до пробудження українського суспільства.

Протягом 1988 р. активісти асоціації «Зелений світ» ініціювали серію екологічних мітингів у столиці України. Санкція на проведення заходу була отримана лише в листопаді цього року. До цього кілька спроб вуличних акцій завершилися зіткненням з

міліцією. Зокрема, було розігнано демонстрацію до другої річниці аварії на Чорнобильській АЕС. Перший санкціонований екологічний захід – мітинг «Екологія і ми» відбувся 13 листопада 1988 р. Ентузіастам екологічної асоціації «Зелений світ», українознавчого клубу «Спадщина», об'єднань «Громада» й «Ноосфера» вдалося запросити до відкритої дискусії представників різних соціальних верств і професійних сфер. Гострий та емоційний тон розмові задали письменники Ю. Щербак, Д. Павличко, Р. Братунь, В. Яворівський, Л. Тараненко. Під транспарантами з безкомпромісними лозунгами: «АЕС – на референдум!», «Всю правду – про Чорнобиль!», «Повну гласність – в екологію!», представники «зеленого» руху звернулися до громадян України із закликами припинення експлуатації ЧАЕС, призупинення будівництва Південноукраїнського енергокомплексу до проведення позавідомчої експертизи, видання спеціального екологічного бюлетеня. Пролунали й заклики до створення Народного фронту [16].

Рада української екологічної асоціації «Зелений світ» затвердила рішення про проведення незалежного громадського розслідування обставин чорнобильської катастрофи і її наслідків. Мета – дати юридичну оцінку багатьом фактам, пов'язаним з чорнобильською аварією [17]. На вимогу Республіканського депутатського клубу України у Верховній Раді УРСР в червні 1990 р. була створена депутатська комісія з питань чорнобильської катастрофи, яку очолив письменник В. Яворівський. В результаті діяльності комісії, а також зважаючи на екологічну кризу в республіці, перенасичення її території атомними реакторами, було прийнято постанову Верховної Ради УРСР, яка ввела мораторій на будівництво нових атомних електростанцій і на збільшення потужностей діючих АЕС понад встановлені на 1 серпня 1990 р. [18].

Вищевикладене свідчить про те, що Чорнобиль вніс зміни в сценарій розвитку національного руху в Україні, який починався двома традиційними для такого процесу складовими – діяльністю за повернення історичної пам'яті і відродження мови народу. Український варіант доповнився боротьбою за екологічну безпеку. Долати опір влади у сфері гласності народної опозиції вдалося до останніх днів панування правлячої партії. Наприклад, при організації телерадіомарафону до п'ятої річниці трагедії Чорнобиля (1991) комуністична верхівка присікла спробу письменників І. Драча, В. Яворівського та інших представників опозиції очолити захід, вважаючи, що це «добродійна справа без сумніву буде використана для політики» [19].

Висновки. Підбиваючи підсумки викладеного відмітимо, що Чорнобильська катастрофа стала важливим епізодом в житті і діяльності художньої інтелігенції України. Її творчу, громадську і політичну позицію загострювали, по-перше, особиста участь в зоні відчуження з професійною місією, по-друге, усвідомлення екологічної катастрофи як загальної біди, яка здатна акумулювати почуття громадянського обов'язку. Усвідомлення цього привело до опозиційності творчої інтелігенції владі в чорнобильському питанні через приховування останньою правди про наслідки катастрофи, включення чорнобильського сюжету у свою творчість, участі інтелігенції в справі перетворення чорнобильської теми з екологічної проблеми в політичну.

Література

- Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – К., 1994; Алексеев Ю.М., Кульчицький С.В., Слюсаренко А.Г. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.). – К., 2000; Бойко О.Д. Неформальні організації в добу перебудови: характерні риси та особливості розвитку (з історії ТУМ, «Меморіалу» та «Зеленого світу») // Сіверянський літопис. – 2000. – №5. – С.43-47; Бойко О.Д. Україна в 1985–1991 рр. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку. – К., 2002; Секо Я. Національний рух середини 1980 х – початку 1990-х років у контексті відродження української державності: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Чернівці, 2005; Абакумова В.І. Творча інтелігенція України в період системних змін 1985–1991 рр. – Луганськ, 2010.
- Литвин В.М. Історія України: у 3 т. Т.3 Новітній час (1914-2004). Кн.2. – К., 2005.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф.2, оп.15, спр.859, арк.79; спр.419, арк.41; ф.4754, оп.1, спр.1191, арк.157.
- ЦДАВО, ф.4754, оп.1, спр.1191, арк.158; Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України, ф. 640, оп.1, спр.3382, арк.18.
- Энциклопедия отечественного кино СССР/СНГ [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russiancinema.ru/template.php>
- ЦДАВО, ф.2, оп.15, спр.1635, арк.96.
- Мужність і біль Чорнобиля. – К., 1988.
- Віріна Л. Тієї вогняної ночі: Чорнобильська оповідь. – К., 1989; Ковтун Г. Я писатиму тобі щодня... : Повість у листах. – К., 1989; Олійник Б.І. Сім. – К., 1988.
- Горlach Л.Н. Вибір пам'яті. – К., 1988; Губарець В.В. Обличчям до тебе. – К., 1990; Шовкошитний В.Ф. Жорстоке свято. – К., 1991; Медведев Г.И. Чернобыльская тетрадь. – К., 1990.
- Ковалевская Л. Чернобыльский дневник (1986–1987 гг.). – К., 1990.
- Я б відкрив другий бік Місяця... : розмова з Юрієм Щербаком // Таран Л. Гороскоп на вчора і на завтра: Інтерв'ю з відомими українськими письменниками, діячами культури, істориками, політиками протягом 1989–1994 рр. – К., 1995.
- Олейник Б. «... И увидел я другого зверя» или два года в Кремле. – Запорожье, 1992.
- О мерах по повышению эффективности и усилению надзора за безопасностью в атомной энергетике: Постановление Совета Министров СССР от 23.02.1987 г. №228 // Собрание постановлений правительства СССР. – 1987. – №17. – Ст.63
- Гончар О. Щоденники: у 3 т. Т.3. 1984–1995. – К., 2004. – С.171; Кулик В. Письменницьке відродження: українська державна ідея в дискурсі «опозиції всередині режиму» перших років перебудови // Сучасність. – 1990. – №1. – С.66.
- Бригинець О. Якщо не сьогодні, то коли?: діалог з письменником Ю. Щербаком // Ранок. – 1989. – №8. – С.6.
- Киридясов Г. Не заради форми проводили позавчора «неформали» громадський мітинг «Екологія і ми» // Вечірній Київ. – 1988. – 15 лист. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: www.greenparty.ua
- Культура і життя. – 1991. – 26 січ.
- Про мораторій на будівництво нових атомних електростанцій на території Української РСР: Постанова Верховної Ради Української РСР від 2 серпня 1990 р. № 134-XII // Відомості Верховної Ради. – 1990. – N 34. – ст.498.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.32, спр.2920, арк.72.

References

- Litvin V. Politichna arena Ukraïni: Dijovi osobi ta vikonavci. – K., 1994; Alekseev Ju.M., Kul'chic'kij S.V., Sljusarenko A.G. Ukraïna na zlami istorichnih epoh (Derzhavotvorchij proces 1985–1999 rr.). – K., 2000; Bojko O.D. Neformal'ni organizacii v do-bu perebudovi: harakterni risi ta osoblivosti rozvitku (z istorii TUM, «Memorialu» ta «Zelenogo svitu») // Siverjans'kij litopis. – 2000. – №5. – S.43-47; Bojko O.D. Ukraïna v 1985–1991 rr. Osnovni tendencii suspil'no-politichnogo rozvitku. – K., 2002; Seko Ja. Nacional'nij ruh seredini 1980 h – pochatku 1990-h rokiv u konteksti vidrodzhennja Ukraïns'koï derzhavnosti: dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. – Chernivci, 2005; Abakumova V.I. Tvorcha inteligencija Ukraïni v period sistemnih zmin 1985–1991 rr. – Lugans'k, 2010.
- Litvin V.M. Istorija Ukraïni: u 3 t. T.3 Novitnij chas (1914-2004). Kn.2. – K., 2005.
- Central'nyj gosudarstvennyj arhiv vysshih organov vlasti i upravlenija Ukrainy (dalee – CGAVO), f.2, op.15, d.859, l.79; d.419, l.41; f.4754, op.1, d.1191, l.157.
- CGAVO, f.4754, op.1, d.1191, l.158; Central'nyj gosudarstvennyj arhiv-muzej literatury i iskusstva Ukrainy, f. 640, op.1, d.3382, l.18.
- Jenciklopedija otechestvennogo kino SSSR/SNG [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.russiancinema.ru/template.php?dept_id=3&e_dept_id=5&e_chdept_id=2&e_chr_id=242&chr_year=1989<1>
- CGAVO, f.2, op.15, d.1635, l.96.
- Muzhnist' i bil' Chornobilja. – K., 1988.
- Virina L. Tiei vognjanoi nochi: Chornobil's'ka opovid'. – K., 1989; Kovtun G. Ja pisatimu tobi shhodnja... : Povist' u listah. – K., 1989; Olijnik B.I. Sim. – K., 1988.
- Gorlach L.N. Vibir pam'jati. – K., 1988; Gubarec' V.V. Oblichchjam do тебе. – K., 1990; Shovkoshitnij V.F. Zhorstoke svjato. – K., 1991; Medvedev G.I. Chernobyl'skaja tetrad'. – K., 1990.

10. Kovalevskaja L. Chernobyl'skij dnevnik (1986–1987 gg.). – K., 1990.
11. Ja b vidkriv drugij bik Misjacija... : rozmova z Juriem Shherbakom // Taran L. Goroskop na vchora i na zavtra: Interv'ju z vidomimi ukraïns'kimi pis'mennikami, dijachami kul'turi, istorikami, politikami protjagom 1989–1994 rr. – K., 1995.
12. Olejnik B. «... I uvidel ja drugogo zverja» ili dva goda v Kremlje. – Zaporozh'e, 1992.
13. O merah po povysheniju jeffektivnosti i usileniju nadzora za bezopasnost'ju v atomnoj jenergetike: Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR ot 23.02.1987 g. №228 // Sobranie postanovlenij pravitel'stva SSSR. – 1987. – №17. – St.63
14. Gonchar O. Shhodenniki: u 3 t. T.3. 1984–1995. – K., 2004. – S.171; Kulik V. Pis'mennic'ke vidrodzhennja: ukraïns'ka derzhavna ideja v diskursi «opozicii vsередini rezhimu» pershih rokiv perebudovi // Suchasnist'. – 1990. – №1. – S.66.
15. Briginec' O. Jakshho ne s'ogodni, to koli?: dialog z pis'mennikom Ju. Shherbakom // Ranok. – 1989. – №8. – S.6.
16. Kirindjasov G. Ne zaradi formi provodili pozavchora «neformali» gromads'kij miting «Ekologija i mi» // Vechirnij Kiiiv. – 1988. – 15 list. [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: www.greenparty.ua/news/arhive-2001/arhive-2001-news_3053.html - 36k
17. Kul'tura i zhittja. – 1991. – 26.01.
18. Pro moratorij na budivnictvo novih atomnih elektrostancij na teritorii Ukraïns'koï RSR: Postanova Verhovnoï Radi Ukraïns'koï RSR vid 2 serpnja 1990 r. № 134-III // Vidomosti Verhovnoï Radi. – 1990. – N 34. – st.498
19. Central'nyj gosudarstvennyj arhiv obshhestvennyj organizacij Ukrainy, f.1, op.32, d.2920, l.72.

Абакумова В.И. Чернобыльская катастрофа как фактор творческой и общественной оппозиционности интеллигенции накануне получения Украиной независимости

Исследуются последствия Чернобыльской катастрофы, которая стала важным фактором в творческой, общественной и политической позиции интеллигенции Украины. Приводятся сведения об ее деятельности в зоне ликвидации радиационного

загрязнения. Делается акцент на противостоянии художественной интеллигенции власти в вопросе утаивания правды о последствиях катастрофы. Называются первые произведения писателей и кинорежиссеров, посвященные Чернобылю. Анализируется участие интеллигенции в деле превращения чернобыльской темы из экологической проблемы в политическую.

Ключевые слова: Чернобыльская катастрофа, творческая интеллигенция, цензура, экология, творческие произведения, оппозиция, независимость.

Abakumova V.I. Chornobyl catastrophe as factor of creative and public oppositionness of intelligentsia on the eve of receipt by Ukraine of independence

The consequences of the Chornobyl catastrophe which became an important factor in creative, public and political position of intelligentsia of Ukraine are investigational. Information over is brought about her activity in the area of liquidation of radiation contamination. An accent is done on opposition of artistic intelligentsia to power in the question of concealment of true about the consequences of catastrophe. It is traced as inhibition, treading of intelligentsia caused authorities of process of publicity on an artificial access restriction to information. The first works of writers and film directors, sanctified to Chornobyl, are adopted. It is analysed as Chornobyl brought in change in the scenario of development of national motion in Ukraine. In particular, it is indicated that activity for returning of historical memory and revival of language of people was complemented by a fight for ecological safety.

Key words: The Chornobyl catastrophe, creative intelligentsia, censorship, ecology, works of art, opposition, independent.

Абакумова Вікторія Іванівна, доктор історичних наук, професор кафедри бібліотекознавства, документознавства та інформаційної діяльності Луганської державної академії культури і мистецтв, esrumpa@ukr.net

Рецензент: Михайлюк Віталій Павлович, доктор історичних наук, професор.

Стаття подана 25.03.2013

УДК 94(477.6) «1920/1930»

СОЦІАЛЬНІ ПОТРЕБИ НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ У 20-Х РР. XX ст.

Барабаш Ю.В.

м. Луганськ

SOCIAL NEEDS OF POPULATION OF DONBASS REGION IN THE 1920TH.

Barabash Yu.V.

У статті звертається увага на соціальні потреби населення Донбасу 1920-х рр. Проаналізовано рівень безробіття, розглянуто рівень розвитку охорони здоров'я, звернено увагу на сімейно-побутові умови населення, висвітлені умови праці робітників на підприємствах міст, показано стан розвитку транспорту та зв'язку. Влада постійно вела боротьбу за зниження цін, будувалося та ремонтувалося житло, але з різким зростанням населення його так і не вистачало. Це впливало і на зростання показника безробітних. Слабким було фінансування й комунальної сфери: відсутність електрики в будівлях, занедбаний стан міст та селищ: відсутність освітлення, погані дороги. Слабкий рух транспорту та забезпечення зв'язком гальмували покращення рівня розвитку транспортної інфраструктури. Рівень охорони здоров'я лишив бажати кращого. Погані умови, створені для лікарів в регіоні, позбавляли бажання останніх там працювати. Відсутність матеріального стимулювання погіршувала ставлення медиків до хворих, призводило до корупції. Скаржилося населення й на погану охорону праці на підприємствах. Дуже часто траплялися смертельні та нещасні випадки, які були спричинені й відсутністю кваліфікованої робітничої сили.

Ключові слова: соціальні потреби, безробіття, охорона здоров'я, умови праці, транспорт, зв'язок, Донбас.

Постановка проблеми. Соціальні потреби населення сучасного Донбасу значно зросли порівняно з тими, які мало людство майже 100 років тому. Але задоволення першочергових потреб, пов'язане з функціонуванням соціальної сфери суспільства з основними її елементами: **охорона здоров'я, сімейно-побутові умови, умови праці, транспорт та зв'язок** завжди залишається актуальним. Зважаючи на те, що між порівняльними періодами (сучасність та 1920-ті рр.) досить значний хронологічний проміжок часу, зауважимо, що цивілізаційний стрибок мусив кардинально покращити перелічені елементи соціальної інфраструктури, у забезпеченні яких має потребу кожна людська істота. Але картина дещо інша. У сучасних умовах, як зазначають дослідники та аналітики [35], у зв'язку з реструктуризацією вугільної

галузі, соціальні проблеми старопромислових регіонів приречуть на ризик зростання загроз руйнування людського потенціалу малих та середніх шахтарських міст Донбасу при їхній подальшій невирішеності.

Виокремлюючи вищезазначені недоліки, що вирізняються в регіоні та мають негативний відбиток на соціальній сфері, науковці дедалі більше звертають увагу на необхідність використання європейського досвіду з питань реструктуризації вугільної галузі, у свою чергу поліпшення соціальних гарантій населення шахтарських містечок. Зокрема, підкреслюється історичний досвід сучасних країн-учасниць Євросоюзу, позитивний приклад західноєвропейських держав, таких як Німеччина, Великобританія, Польща, які задля відновлення робочих місць з метою подолання безробіття у відповідних галузях, використовуючи кошти, надані ЄС для допомоги, в умовах державного обмеження впливу ринкових механізмів на економіку старопромислових регіонів вирішували соціальні проблеми, пришвидшуючи поступовість позитивних змін вугільної галузі у сучасних умовах.

І хоча наша держава поки що перебуває на стадії кризи у важкій промисловості, спричиненій слабким економічним стимулюванням, все ж вона має власний історичний досвід побудови соціальної сфери. З приходом до влади більшовиків, особливо з переходом у 1921 р. до нової економічної політики, коли приватний сектор в економіці посів певне місце, держава обмежувала вплив ринкового механізму. Підкреслимо, що західноєвропейські держави у своїй стратегічній меті підтримання соціальної галузі промислових вугільних регіонів також на певному етапі сучасності дотримувалися подібних напрямків.

Звичайно, не можна стверджувати, що у 1920-х рр. у нашій країні нова політика супроводжувалася лише позитивними кроками влади. Тоді не менше стикалися і з проблемою, що панує і нині, – безробіттям. Та в той час держава максимально намагалася вирішити це питання,

аби розподілити робітників у промислових районах. Проблеми, які супроводжували такі кризові явища, як антисанітарні умови, слабкий рівень надання медичної допомоги, перегуюються із сьогоденням і потребують усебічного вивчення задля врахування позитивних і негативних сторін розвитку соціальної галузі у промислому Донбасі.

Лише глибокий науковий аналіз соціальних потреб населення 1920-х рр. на тлі соціально-економічного розвитку допоможе звернути увагу на негативні явища та позитивні тенденції врегулювання низки питань, які розкривають специфіку соціальних потреб населення Донбасу та їхнє задоволення, задля уникнення прогалин у створенні соціальних благ у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема соціальних потреб населення Донбасу частково висвітлена у працях Б.М.Локотоша [19], А.Макарової [26], А.М.Михненка [27], О.М.Мовчан [28; 29], В.М.Нікольського [31; 32]. Особливу цінність являють архівні дані, відображені у фондах Державного архіву Луганської області та Центрального державного архіву вищих органів влади і управління у м. Києві.

Мета. Метою нашого дослідження є розгляд соціальних потреб населення Донбасу у 20-х рр. ХХ ст., а серед основних завдань цієї розвідки виокремимо такі: розглянути стан безробіття в регіоні; проаналізувати рівень розвитку охорони здоров'я; звернути увагу на сімейно-побутові умови населення; висвітлити умови праці робітників; показати стан розвитку транспорту та зв'язку.

Матеріали і результати дослідження. Зі встановленням нової влади в країні керівництво мало за мету кардинально змінити усі сфери життєдіяльності суспільства, ідеологічно декларуючи високу роль робітничого класу. По-перше, у зв'язку із завданнями відновлення довоєнної промисловості необхідно було відродити великі промислові центри, зокрема, в Донбасі. Але ганебні умови, в яких опинився регіон на початку 1920 р., спонукали керівництво держави до швидкого вживання дій щодо забезпечення його необхідною кількістю робочої сили, аби надолужити довоєнні темпи розвитку промисловості, а то й пришвидшити їх. Заради цього у травні 1920 р. до Донбасу переміщено військові частини, які працювали на виробництві. Мобілізовані добровольці та червоноармійці були різними за національністю. На початку непу серед них налічувалось: 4649 росіян, 3985 українців, 146 татар, 38 поляків, 22 євреї, 17 німців, 14 латишів та 1 башкир [31, с. 134].

Але з переходом країни до непу чітких проявів зазнало безробіття. Аби мати уявлення про його картину в Донбасі, наведемо показники по всій країні. Як зазначає дослідниця А.

Ришкова, станом на 1 жовтня 1921 р. в Україні нараховувалося 13,8 тис. безробітних, а на 1 жовтня 1925 р. їхня кількість зросла до 200,7 тис. осіб. Середньорічна кількість на 1927/28 рр. становила 220,3 тис. [34, с. 199]. У Донбасі ж у жовтні 1921 р. налічувалося 1926 безробітних на всю губернію. Через 2 роки (жовтень 1923 р.) показник зріс до 16595 осіб, а у жовтні 1925 – до 22293. Тобто кількість зареєстрованих осіб зросла в 11,6 раза. З 1927 по 1929 рр. безробіття по Сталінському округу зросло в 1,6 раза, а в Маріупольському – у 2 рази, при тому що територія губернії скоротилася на третину [31, с. 137].

Дослідниця О.М. Мовчан звертає увагу на те, що причиною зростання кількості безробітних у Донбасі була поява російських робітників, завербованих Наркоматом праці РСФРР для роботи в Україні, незважаючи на локальні проблеми з безробіттям. Ігноруючи скрутне становище з працевлаштуванням у Донбасі, влада не припинила гратися в забавки, а восени 1925 р. Наркомат праці РСФРР знов надіслав до Донбасу 25 тис. робітників з Російської Федерації. Боротьба українського керівництва з цим процесом виявилася марною [29, с. 315-317].

В одному лише Луганську з 1 по 15 травня 1922 р. зареєстровано 411 безробітних. За той же період 545 осіб було відправлено на роботу. В цілому статистичні показники за галузевою градацією безробітних виявлялися в такому. На 1 березня в Луганську на обліку серед лав безробітних були: 1 працівник лісу, 6 гірничих робітників, 57 металістів, 1 деревообробник, 16 робітників швейної промисловості, 3 скляно-фарфорщика, 6 харчовиків, 1 шкіряник, 20 будівельників, 2 залізничники, 1 робітник у сфері зв'язку, 1 робітник гігієни, 3 культпросвітробітники, 5 фінансових робітників, 3 медикосанпрацівники, 4 радянських службовця, 3 домових службовця, 329 чорноробочих, 16 представників різних професій. Загальна кількість складала 478 осіб [20]. Як бачимо, найбільша частка припадала на чорноробів та металістів.

За даними дослідника В.М.Нікольського, лави безробітних поповнювали у першу чергу некваліфіковані робітники (вантажники, чорнороби). Їхня кількість щорічно становила від 15 до 45% всього загалу вказаної категорії населення, тоді як серед радянських службовців відсоток безробітних щорічно коливався від 10 до 17 [32, с. 51]. На нашу думку, єдиною причиною відсутності такого явища, як безробіття могла бути відсутність житла. Підтвердженням цьому є архівні дані. Наприклад, у Лутугіно, що на Луганщині, у 1926 р. через нестачу житла для робітників не було можливості перекинути туди безробітних з Луганська [11, арк. 40].

Викорінення такого негативного явища, як безробіття супроводжувалося низкою заходів. По-

перше, владою видано постанову від 31.01.1922 р. «Про соціальне страхування робітників та службовців у всіх випадках втрати ними тимчасової чи постійної трудоспроможності, у випадках безробіття, а також у випадках смерті»; по-друге, створювалися біржі праці з кореспондентськими пунктами: займалися реєстрацією безробітних та забезпеченням останніх роботою. При біржах праці діяли комітети боротьби з безробіттям; по-третє, Постановою РНК УСРР від 1.08.1922 р. «Про розміри оплати робітників та службовців на тимчасово зупинених підприємствах» встановлювався розмір допомоги робітникам в залежності від їхньої кваліфікації. Надавалися пільги в користуванні водою, каналізацією, оплаті житла та харчуванні [26]. Наприклад, у Луганську їдальня №2 у 1925 р. обслуговувала безробітних за договором з відділом праці. Пропускна спроможність на день становила 250 осіб [12, арк. 9].

Пошуки підходів до розв'язання проблеми безробіття в Донбасі тенденційно супроводжувалися новими діями керівництва, але мали як позитивні, так і негативні наслідки. Усе ж соціальна потреба населення Донбасу у робочому місці не залишалася осторонь влади, на що слід звернути увагу в сучасних ринкових умовах.

Ті ж, хто був задіяний у виробничому процесі, мали у свою чергу свої потреби: покращення умов праці, підвищення зарплатні, отримання відповідної медичної допомоги, покращення житлово-побутових умов та ін.

Уже в перші роки соціалістичного будівництва розпочалося проведення в життя основних правил і норм, що оберігали працю і здоров'я трудящих, передусім робітників промислових підприємств. Але поряд з цим існувала низка проблем. Про це свідчать численні замітки на шпальтах місцевих газет, що виходили друком у 1920-х рр. Робітники скаржилися на відсутність кваліфікованої медичної допомоги та відмову з боку лікарів у проведенні медогляду. Так, на Дебальцівському державному заводі на роботу приймали робітників взагалі без медичного огляду [13, с. 109].

Та слід зазначити, що підвищення пріоритету робітника-пролетарія було чи не головним завданням радянського керівництва у 1920-х рр. І це мало своє відображення у сфері охорони здоров'я, а саме вирішення питань щодо надання медичних послуг даному прошарку населення. З цією метою в Україні була створена унікальна система робітничої медицини, яка передбачала надання робітництву всіх видів медичної допомоги: першої допомоги при раптових захворюваннях, запровадження спеціального амбулаторного лікування у поліклініках та районних амбулаторіях, лікування на дому, допомоги при пологах та заходів з охорони

материнства та дитинства, стаціонарного лікування з повним забезпеченням хворих санаторно-курортною допомогою, використовуючи спеціальні та фізичні методи лікування, розміщення у будинках відпочинку тощо [2, с. 8].

Архівні документи свідчать, що у 1923 р. за статистикою Донецькгубстраху загальна кількість застрахованих по губернії становила 215199 осіб: гірників – 102345, металістів – 57917, радянських робітників – 11883, народного зв'язку – 1179, харчувальників – 4249, хіміків – 10980, всемедикосанпраці – 3473, будівельників – 861, друкарів – 1083, швейників – 184, шкіряників – 1195, робітників комунального господарства – 1021, робітничої інспекції – 68 та інших – 18761. Кількість осіб, які обслуговувалися губернською робітничою мережею, становила 650 тис. [38, арк. 279]. Застраховані забезпечувалися ліжковою допомогою з розрахунку в середньому по губернії 1 ліжко на 125 робітників, враховуючи і їхні сім'ї. Робітничих ліжок було 4538 [37, арк. 15].

Але наприкінці 1920-х рр. робітничу медицину згорнуто, що призвело до нового етапу у розвитку охорони здоров'я в країні. Усе ж, унікальність робітничої медицини, що дійсно засвідчувало про турботу за здоров'я пролетарського прошарку, – беззаперечна. Нині ж Україна лише має за мету відродження страхової медицини для середнього класу населення, але на такий глобальний захід у державі бракує коштів, хоча і є власний досвід її створення.

Зазначимо, що у сфері охорони здоров'я 1920-х рр. спостерігався брак кваліфікованих медичних кадрів, особливо у сільській місцевості [1, с. 271]. Такий стан справ був пов'язаний із низьким рівнем заробітної платні у Донбасі серед лікарів (на початку 1928 р. санлікар у Луганській окрузі отримував не більше 120 крб. на місяць [25]) та відсутністю елементарних умов життя. Усі недоліки впливали на рівень медичної допомоги населенню.

Роки непу були періодом активної роботи профспілок у соціальній сфері. Вони надавали допомогу голодуючим і безробітним, нарівні з наркоматами праці та охорони здоров'я розв'язували проблеми медичного обслуговування. Також профспілки брали участь у розв'язанні проблем житла й відпочинку. Тобто, у сфері соціальної політики профспілки, з переходом до непу, отримали широкі повноваження [18, с. 95-96].

Але їхня діяльність диктувалася зверху. Оскільки стимулювання праці на виробництві у певній мірі нівелювалося владою, остання вдавалася до заходів примусового характеру робітничого загалу на підприємствах, позбавляючи пролетарів можливості знайти роботу з вищою оплатою праці. У цьому процесі були задіяні профспілкові організації, які й

вимагали від робітників повної віддачі при низькому матеріальному заохоченні. Як зазначають сучасні дослідники, лише упродовж 1927 р. обсяг реальної заробітної плати робітників промислових підприємств УСРР зменшився на 6,3% [17, с. 120].

Усе ж успіх радянського будівництва в значній мірі залежав від фізичного стану «живої робітничої сили» [14, с. 12], адже станом на 1 січня 1921 р. у Донбасі працювали 962 шахти [33, с. 128], тому на першому місці по забезпеченню соціальними благами та відповідними умовами праці стояли робітники. Та часто-густо такі завдання у повній мірі не вирішувалися.

Серед вищевказаних проблем вирізнялися негативні умови праці. Донбас з розвинутою промисловою галуззю відзначився недоліками, особливо у сфері охорони праці на підприємствах міст. На заходи з техніки безпеки та промислову санітарію в шахтах у 1923-1928 рр. виділялося від 8,5 до 13,4 млн крб. щорічно. Починаючи з 1926 р., у промфінпланах підприємств відводилися спеціальні суми на оздоровлення умов праці [15, с. 576]. Але кількість смертельних випадків та каліцтв на виробництві невпинно зростала, особливо у гірничій промисловості. Так, на Луганщині у 1925-26 рр. кількість випадків смертельного характеру у гірничій промисловості перевищувала у 2,5 раза, аніж у металургійній галузі. Зазначені недоліки пояснювалися шкідливістю виробництва та низькою кваліфікацією робітників, а також плінністю складу гірників [8, арк. 149].

Робітниче населення Донбасу у 1920-х рр. стикнулося і з житлово-побутовими проблемами. По-перше, на протязі усього 10-річчя влада вела боротьбу за вирішення кризового житлового стану в регіоні. По-друге, необхідно було створити відповідні побутові умови: побудувати лазні, водогони, каналізацію та ін.

Вирішення зазначених проблем впиралося в кошти. Дуже гострою була житлова проблема в Донбасі, особливо в Луганську та Алчевську, оскільки житловий фонд зазнав руйнації внаслідок військових дій, крім того, застарілість низки будівель спотворювала умови життя населення. Приплив останнього з Росії до регіону на початку періоду спонукав керівництво до виваженого підходу у вирішенні цього питання. Але вести боротьбу з безпритульністю довелося на протязі всього 10-річного проміжку часу, і навіть у подальшому.

У 1923 р. «Житловим кодексом УСРР» житлову площу встановлено в розмірі 13,65 кв. м на особу. Але реалізація таких планових показників не стосувалася Донецького басейну. У 1926 р. рівень забезпеченості житловою площею гірників сягнув 5 кв. м на особу (напередодні був значно нижчим), а шахтарі так і залишалися в ганебних для них умовах, адже їхній рівень

дорівнював 3,8 кв. м на особу [28, с. 230-231]. На 1 січня 1930 року на кожного мешканця Донбасу припадало 4,2 кв. м житлової площі, у дещо привілейованішому становищі знаходилися інженери та техніки, серед яких на кожну пересічну людину припадало 10-11 кв. м, але немало було й спеціалістів, які зі своїми сім'ями роками мешкали у гуртожитках та будинках для приїжджих. Часом деякі спеціалісти через відсутність житла ночували на робочому місці [36, с. 36].

Така ситуація спотворювала негативні житлові умови населення регіону й призводила до перенаселення та скупченості люду в квартирах та домівках, де часто проживало більш ніж 10 осіб. Населення регіону часто скаржилося на такий стан, зображаючи його навіть у вигляді карикатур у місцевій пресі.

Наведемо один з таких прикладів. Замітка робітника Кулешова в «Луганську правду» під назвою: «Тесно, сыро, темно. Как это устранить? Рабочий наказ Горсовету» розповідала про таке: Нема більш болючого питання у наших луганських робітників, аніж квартирне питання. Більшість робітників живуть у досить занедбаних квартирах. В одній кімнаті розміщується ціла родина. Тут і кухня, і спальня, й столова. Мало того, що тісно й сирі – ще й темно в додочу. Вдень темно від того, що одне вікно, ... а вночі від того, що каганець горить. Надумав я якось провести до себе в квартиру електрику, та нарахував, що обійдеться карбованців на 15, не менше. Куди там! Заробіток не дозволяє. Де ж вихід? А вихід знайти вже пора. З житлової кризи вихід один – в житловій кооперації. В ній зацікавлені всі робітники. А між тим справа ця просувається дуже повільно. Треба щоб до початку будівельного сезону робота житлової кооперації розгорнулася. Цим питанням слід буде зайнятися в першу чергу Міськраді, що обирається. Можна знайти спосіб й для освітлення робітничих квартир. Комгосп має прийти на допомогу робітникам й провести їм електрику, давши деяку виплату. Необхідно провести світло в робітничі квартали. Тут мають прийти на допомогу професійні організації, господарчі органи й самі робітники. Також про це слід подумати Міськраді» [21].

Звичайно, враховуючи низький рівень зарплатні робітничого прошарку (у 1922 р. заробітки робітників досягли всього 30% середньої заробітної платні робітника у 1913 році [19, с. 91], а у 1925 р. реальна заробітна платня становила: у гірників 43% зарплати 1913 р., у металістів – 54% [16, с. 281]. До того ж у роки непу робітник витрачав на харчування половину свого заробітку [19, с. 92]), дуже складно було розподілити родинний бюджет на першочергові потреби та забезпечити себе відповідними комунально-побутовими умовами. Такі

прорахунки влади не стали для неї уроком до кінця 1920-х рр. Адже незважаючи дивлячись на впровадження системи діючої житлової кооперації, через фінансово-економічні труднощі не вдалося стовідсотково подолати кризу ще й у 1927 р. В Алчевську вона вирішеною так і не була.

На засіданні Президії Луганського Окружного Виконавчого комітету, яке відбулося 28 жовтня 1927 р., йшла мова про досягнення в житловій кооперації в окрузі. І хоча у звіті йде мова про 100% виконання плану Житлового союзу за 1926 р. [10, арк. 15], усе ж документи свідчать й про низку завдань, які ще передбачалося вирішити на відповідному рівні. Від житлової кризи потерпали робітники заводу імені Ворошилова. Тому запропоновано заводоуправлінню вжити рішучих заходів щодо виселення із заводських квартир усіх мешканців, які не були пов'язані з виробництвом, а також звільнити квартири від тих, хто їх самовільно захопив. До того ж аби подолати житлову кризу в Алчевську, було піднято питання перед Раднаркомом і Правлінням Донвугілля про передачу квартир брикетної фабрики в розпорядження заводоуправління [7, арк. 136].

У звіті Комунальної секції Луганського Окргплану від 6 листопада 1929 р. зазначено, що зважаючи на рівень виконання плану по житловій кооперації за 1928-1929 рр., можна стверджувати, що темп розвитку житлової кооперації значно відставав від темпів розвитку інших галузей господарства. Такий стан справ був спричинений у першу чергу тим, що житлова кооперація знаходилася поза полем зору відповідних округових органів (місцева рада, окрмісцъгосп), по-друге, відсутність планування міст і робітничих селищ та планів перспективного розвитку промисловості дуже ускладнювала питання нового кооперативного будівництва [6, арк. 83].

Негативними моментами в діяльності місцевих органів влади було нівелювання класовим принципом, якого вони дотримувалися лише теоретично. Виявляється, будинки, що були призначені для робітництва, часто заселяв «випадковий елемент». На терези було поставлено й питання житлово-комунальних послуг. Сучасні науковці стверджують, що «до другої половини 1922 р. витрати робітничих родин на оплату житла й палива не перевищували 1,3% всіх їхніх витрат. Проте після скасування в тому році права на безкоштовне проживання у комунальних будинках вони сягнули для робітників найвищого за роки непу рівня – 17%. І це незважаючи на пільги, надані їм щодо оплати житла та користування комунальними послугами. До найнижчої межі у вказаний період – 9,9% – витрати на житло й паливо впали в 1926 р., а у наступні два роки незначно

підвищилися (в межах 11,6-12%)» [30, с. 284-285].

Але підвищення тарифів не означало покращення якості комунальних послуг у регіоні. У другій половині 20-х років у таких великих промислових містах, як Луганськ і Сталіно не було навіть водогонів, не говорючи вже про каналізацію. До 1927 р. населення Луганська зовсім не було забезпечене централізованим водопостачанням, користувалися водою з бурових та шахтних колодязів. Найбільш великі промислові підприємства мали особисту водопровідну мережу, свердловини, насосні станції, резервуари – для потреб свого підприємства. У Луганську – це такі заводи як паровозобудівний, емальований, патронний, ливарно-механічний та ін. [4, с. 105].

Скрутним було становище і з лазнями. На початку досліджуваного періоду по всіх 15 містах Донецької губернії існувало лише 7 лазень, які взимку 1920 р. майже всі не працювали [40, арк. 56-56зв.]. У Бахмуті у 1920 р. не було жодної лазні [39, арк. 14]. На початку 1921 р. лазні працювали у таких містах: Бахмут – 2 (пропускна здатність 20 тис. осіб), Таганрог – 1 (14 тис.), Луганськ – 1 (25 тис.), Олександро-Грушевську – 1 (12 тис.), Юзові – 2. У Маріуполі лазні були зруйновані, а в таких містах, як Єнакієве, Слов'янськ, Лисичанськ, Гришино, Алчевськ, Кам'янськ, Криндачівка, Костянтинівка та Дебальцеве лазень взагалі не було, як і в сільській місцевості губернії.

У гірничих районах становище було дещо кращим: в Олександро-Грушевському працювало 8 лазень, в Алчевському – 17, Бахмутському – 4, Боково-Хрустальському – 25, Гришинському – 5, Єнакіївському – 11, Біло-Калитвенському – 8, Лисичанському – 17, Луганському – 3, Юзівському – 25. Там були організовані лазне-пральні загоны, що сприяли агітації населення відвідувати лазні. Уже за перші чотири місяці 1921 р. тих, хто вимився, було 367344. Ці дані у порівнянні з даними за увесь 1920 р. – 233140 осіб – звертають нашу увагу на те, що в цьому напрямі було досягнуто певного успіху [41, арк. 57 зв.].

У Луганському окрузі навіть у 1927 та 1928 рр. лише 36% населених пунктів мали лазні громадського користування. Але і їхня робота не була у повній мірі задовільною [5, с. 107].

Життєвий рівень населення 1920-х рр. не характеризувався стовідсотковою забезпеченістю роботою, покращенням умов праці та житлово-побутових умов, підвищенням реальної заробітної платні, удосконаленням охорони здоров'я. Поміж з вказаними соціальними прогалинами вирізнялися й проблеми забезпечення транспортом та зв'язком. Благоустрій багатьох промислових міст Донбасу навіть наприкінці досліджуваного періоду потребував негайної реалізації потреб населення

забезпечення його транспортними засобами для пересування на робочі місця. Але рівень забезпеченості у різних містах був різним. Наприклад, перший електричний трамвай у Донбасі відкрито у 1924 р. Лінія була побудована між Берестовським рудником і головною шахтою Щегловського куша [27, с. 46].

У Луганську ж про трамвай можна було лише мріяти, хоча його побудова була в планах. Навіть у 1928-29 рр. у місті постійно курсували лише 3 автобуси по трьох лініях, останні весь час знаходилися на ремонті. А зі зростанням населення збільшувалася кількість вулиць, що привело до розширення території міста. Відсутність тротуарів на узбіччях вулиць, величезна відстань, яку доводилося долати населенню (по 3-5 км щодня), адже робота знаходилася часто на околицях міста, змушували робітників спізнюватися. Неявці вчасно сприяла й в'язка глина, що становила ґрунт міста [9, арк. 87]. Такий стан потребував заощення вулиць, будівництва тротуарів та налагодження транспортної мережі. До того ж потребували своєї відбудови містки, у поганому стані перебувала електрика міста, кількість ліхтарів занадто обмежувала можливості люду безпечно переміщатися по вулицях у пізню годину. До речі, нині ця проблема відповідного освітлення вулиць і досі не вирішена у сільській місцевості.

У 1920-х рр. у Донбасі розпочався процес розвитку радянського телефонного та поштово-телеграфного зв'язку. Але темпи поширення комунікацій в регіоні були занадто повільними, особливо на периферійній місцевості. У Донецьку та Луганську радіомовлення з'явилося лише у 1927 р. Телефонний зв'язок був слабким через застарілість станцій (Луганська телефонна станція була конструкції 1902 р.). Населення мало потребу в значно модернізованіших апаратах та розширенні мережі й у сільській місцевості [3, с. 68-69].

Але в подальшому було надолужено й позитивних результатів. У 1928 р. для наближення телефонного зв'язку до сільського населення з 15 березня в окрузі введено понижену плату за користування сільським телефонним зв'язком, що сприяло повній можливості селян користуватися телефонним зв'язком. Трихвилинні переговори між переговорними пунктами, які знаходилися одне від одного на відстані до 25 км, коштували 10 коп., до 50 км – 15 коп., до 100 км – 25 коп. [24] (порівняно десяток яєць у той час на базарі коштував 60 коп. [23])

Восени 1927 р. на будівництво нової телеграфної станції в Луганську місцева рада асигнувала 13 тис крб. [22]. Розширення поштово-телеграфної мережі супроводжувалося підготовкою вузьких спеціалістів, адже кількість поштових пунктів тенденційно зростала, вони

відкривалися і на підприємствах регіону.

Висновки. Отже, на тлі історичних подій періоду 1920-х рр. соціальна напруга у Донбасі була надто високою, що пов'язано з жахливим станом соціальної інфраструктури регіону, яка потребувала постійних інвестицій. Економічні, побутові вимоги населення постійно зростали, незадоволення в них призводило навіть до інтенсивного страйкового руху. Населення потребувало покращення житлово-комунальних послуг, побутових умов, санітарного стану міст. Рівень охорони праці взагалі не відповідав елементарним нормам. Усе це часто мало вплив на рівень задоволення соціальних потреб населення Донецького басейну. Прорахунки керівництва досліджуваного періоду були вагомими, але й досягнення відображаються у низці здобутків. А ті недоліки, які остаточно не вдалося подолати, слід вважати уроком історії, адже вони панують у певній мірі в промисловій сфері регіону й сьогодні, зауважимо, у ХХІ ст., – майже через 100 років.

Щодо проблематики подальших досліджень, вважаємо, що перспективною є розробка питання організації торговельної політики в регіоні у 1920-х рр.

Література

1. Encyclopedia of Ukraine. – Toronto. – V. IV. – 1993. – 864 p.
2. Барабаш Ю.В. До питання про розвиток робітничої медицини в Донбасі у період непу // Історія науки і техніки: Методологічний семінар (14-15 квітня 2008 року). – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2008. – С. 5-6.
3. Барабаш Ю.В. Розвиток електрозв'язку в Донбасі у 1920-х роках // "Гілея: науковий вісник": Збірник наукових праць. – К., 2010. Випуск 42 (12) – 2010. – С. 65-70.
4. Болдырев Е.Н., Докашенко А.И., Кратенко И.С. Очерки истории развития санитарно-эпидемиологической службы на Луганщине. – Харьков, 1996. – 235 с.
5. Відчит Луганського Окрвиконкому за 1927 та 1928 роки. До XIII Округового з'їзду рад. – Луганськ, 1929. – 113 с.
6. Державний архів Луганської області (далі – Держархів Луганської області), ф.Р-258, оп. 1, спр. 21.
7. Там само, спр. 4.
8. Там само, ф.Р-597, оп. 1, спр. 85.
9. Там само, спр. 111.
10. Там само, ф.Р-258, оп. 1, спр. 4.
11. Там само, ф.Р-597, оп. 1, спр. 72.
12. Там само, ф.Р-611, оп. 1, спр. 5.
13. Довжук І.В. Барабаш Ю.В. Охорона здоров'я в Донбасі у 20-х рр. ХХ ст.: монографія / І.В.Довжук, Ю.В. Барабаш. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2009. – 140 с.
14. Ефимов Д.И. Десять лет советского здравоохранения на Украине. – Харьков: Научная мысль, 1929. – 31 с.
15. История технического развития угольной промышленности Донбасса: В 2-х т. Т. 1. / Под

- ред. А.Н. Щербань. – К.: Наукова думка, 1969. – 653 с.
16. Історія Луганського краю / За ред. В.С.Курила. – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – 400 с.
 17. Костюк С.С. Участь профспілок у розгортанні позаекономічного стимулювання праці на промислових підприємствах: міжвоєнна доба // Гілея* (науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 25. – 428 с.
 18. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с.
 19. Локотош Б.Н. Очерки истории Луганска. – Луганск, 1993. – 111 с.
 20. Луганська правда. – 1922. – 2 квітня.
 21. Луганська правда. – 1925. – 27 січня.
 22. Луганська правда. – 1927. – 8 жовтня.
 23. Луганська правда. – 1928. – 12 квітня.
 24. Луганська правда. – 1928. – 24 березня.
 25. Луганська правда. – 1928. – 3 січня.
 26. Макарова А. Безработица в Донбассе в 20-е гг. // Наша газета. – 2002. – 17 января.
 27. Михненко А.М. Соціальні та культурні процеси в Донбасі у 1920-30-х роках [Доп. на VII міжнар. наук.-практ. конф. "Роль науки, релігії і суспільства у формуванні людської особистості"] // Наука. Релігія. Суспільство. – 2000. – №2.
 28. Мовчан О.М. Житлово-побутові умови та комунальне обслуговування робітників УСРР. 1920-ті рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. - Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – №17.
 29. Мовчан О.М. «За бортом праці»: проблема працевлаштування в Україні (1920-ті роки) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. - Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. – №14.
 30. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. – Ч 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 445 с.
 31. Никольский В. Повторение пройденного: НЕП во втором прочтении // Донбасс. – 1991. – №2. – С. 133-145.
 32. Никольский В.М. Безробіття в Донбасі // Український історичний журнал. – 1992. – №3.
 33. Пиріг О.А. Неп: більшовицька політика імпровізації. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 274 с.
 34. Ришкова А. Державна політика щодо подолання безробіття в УСРР у 20-х роках ХХ ст. // Актуальні проблеми. – 2009. – Вип. 12. – С. 199.
 35. Снігова О. Адаптація Європейського досвіду вирішення соціальних проблем старопромислових регіонів до умов України. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juni/2.htm>
 36. Струченков О.В. Умови праці та побуту технічної інтелігенції Донбасу в 1928-1940 роках // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Науковий потенціал світу-2006»; Дніпропетровськ, 18-29 верес. 2006 р. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006.
 37. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України), ф. 342, оп. 1, спр. 1608.
 38. Там само, спр. 1886.
 39. Там само, спр. 194.
 40. Там само, спр. 671.
 41. Там само.

References

1. Encyclopedia of Ukraine. – Toronto. – V. IV. – 1993. – 864 p.
2. Barabash Yu.V. To the question of occupational health in Donbass in the period of NEP // The history of science and technique: Methodological seminar (14-15 of April, 2008). – Lugansk: Publishing house V.Dahl EUNU, 2008. – p. 5-6.
3. Barabash Yu.V. The development of electronic connection in Donbass in the 1920th // "Gilea: research journal": Scientific Papers. – K., 2010. Issue 42 (12) – 2010. – p. 65-70.
4. Boldyrev E.N., Dokashenko A.I., Kratenko I.S. Essays on the history of the sanitary-epidemiological service in Luhansk. – Kharkov, 1996. – 235 p.
5. The Report of Lugansk district executive zafor 1927 & 1928. By the XIIIth District congress of councils. – Lugansk, 1929. – 113 p.
6. State Archive of Lugansk region, f.R-258, op. 1, spr. 21.
7. DALO, f.R-258, op. 1, spr. 4.
8. DALO, f.R-597, op. 1, spr. 85.
9. DALO, f.R-597, op. 1, spr. 111.
10. DALO, f.R-258, op. 1, spr. 4.
11. DALO, f.R-597, op. 1, spr. 72.
12. DALO, f.R-611, op. 1, spr. 5.
13. Dovzhuk I.V. Barabash Yu.V. Health Care in Donbass in the 20th of the XXth century: monograph / I.V.Dovzhuk, Yu.V. Barabash. – Lugansk: Publishing house V.Dahl EUNU, 2009. – 140 p.
14. Ephimov D.I. Ten years of Soviet Health care in Ukraine. – Kharkov: Scientific thought, 1929. – 31 p.
15. The history of technique development of Donbass coal industry: In 2 chapters. Ch. 1. / Edited by A. N. Scherban. – K.: Scientific thought, 1969. – 653 p.
16. The history of Lugansk region / Edited by V.S.Kurilo. – Lugansk: Publishing house DZ «Taras Shevchenko LNU», 2008. – 400 p.
17. Kostjuk E.S. The participation of trade unions in the deployment of non-economic incentives in the industrial companies: interwar period // Gilea* (research journal): Scientific Papers / Chief-in-editor. V.M. Vashkevich. – K., 2009. – Issue. 25. – 428 p.
18. Kultchitskiy S.V. Ukraine between two wars (1921-1939). – K.: Alternatives, 1999. – 336 p.
19. Lokotosh B.N. The History of Lugansk essays. – Lugansk, 1993. – 111 p.
20. Luganskaya pravda. – 1922. – April, 2.
21. Luganskaya pravda. – 1925. – January, 27.
22. Luganskaya pravda. – 1927. – October, 8.
23. Luganskaya pravda. – 1928. – April, 12.

24. Luganskaya pravda. – 1928. – March, 24.
25. Luganskaya pravda. – 1928. – January, 3.
26. Makarova A. Unemployment in Donbass in the 20-th. // Our newspaper . – 2002. – January, 17.
27. Mykhnenko A.M. Social and cultural processes in the Donbass in the 1920-30-th [A report during the VIIth international scientific and practical conference “The role of science, religion and society in the foundation of a human person”] // Science. Religion. Society. – 2000. – №2.
28. Movchan O.M. Housing and living conditions and utilities of workers in USSR. 1920-th. // The problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches. – Kiev: The Institute of history of Ukraine NAS, 2007. – №17.
29. Movchan O.M. «Overboard labor»: the problem of employment in Ukraine (1920th) // Ukraine of the XXth century: culture, ideology, politics. – Kiev: The Institute of history of Ukraine NAS, 2008. – №14.
30. Essays of everyday life of Soviet Ukraine in the period of the NEP (1921–1928): Collective monograph / Edited by. S. V. Kultchitskiy: In 2 vols. – V 1. – K.: The Institute of history of Ukraine NAS, 2009. – 445 p.
31. Nikolskiy V. Before: NEP in the second reading // Donbass. – 1991. – №2. – p. 133-145.
32. Nikolskiy V.M. Unemployment in Donbass // Ukrainian historical journal. – 1992. – №3.
33. Pyrig O.A. NEP: Bolshevik policy improvisation. – K.: Kiev national trade and Economics University, 2001. – 274 p.
34. Ryshkova A. Government policy of overcoming the unemployment in the USSR in the 1920th // Actual problems. – 2009. – Edition. 12. – p. 199.
35. Snigova O. Adapting European experience social problems of old industrial regions in terms of Ukraine: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Juni/2.htm>
36. Struchenkov O.V. Labor and life conditions of technical intelligentsia in the Donbass in the 1928-1940th // Materials of the 1st international scientific and practical conference «The scientific potential of the world -2006»; Dnepropetrovsk, September, 18-29, 2006. – Dnepropetrovsk: Science and education, 2006.
37. TSDAVO, f. 342, op. 1, spr. 1608.
38. TSDAVO, f. 342, op. 1, spr. 1886.
39. TSDAVO, f. 342, op. 1, spr. 194.
40. TSDAVO, f. 342, op. 1, spr. 671.
41. TSDAVO, f. 342, op. 1, spr. 671.

Барабаш Ю.В. Социальные потребности населения Донбасса в 20-х гг. XX в.

В статье обращается внимание на социальные нужды населения Донбасса 1920-х гг. Проанализирован уровень безработицы, рассмотрен уровень развития здравоохранения, обращено внимание на семейно-бытовые условия населения, освещены условия труда рабочих на предприятиях городов, показано состояние развития транспорта и связи.

Ключевые слова: социальные нужды, безработица, здравоохранение, условия труда, транспорт, связь, Донбасс.

Barabash Yu.V. Social needs of population of Donbass region in the 1920th.

In the article the attention is paid on the social necessities of population of Donbass region in the 1920th. The level of unemployment is analysed. The indicators of health care development are examined. The attention is paid on domestic and labor conditions of laborers on the enterprises of cities. The author also showed the development of transport and connection in a region.

The author took a note of the state leaders' fight for a price-cutting, their policy of building and repairing of houses and apartments. But it was not enough because the population grew too fast. It influenced on growth of index of unemployed persons. Financing and communal sphere were weak: there was no electricity in buildings, bad living conditions of cities and settlements (the lack of illumination, bad roads and so on). Bad traffic and providing connection limited the improvement of the development level of a transport infrastructure. The health care abandoned to wish the best. Bad living and work conditions, created for doctors in a region deprived the desire of their staying to work there. Low financial stimulation influenced on the doctors' attitude toward their patients and developed a corruption. The population lodged complaints against enterprises because of a bad labor protection. Mortal and unhappy cases were also often caused by the absence of skilled laborers.

Keywords: social needs, unemployment, health care, labor conditions, transport, connection, Donbass.

Барабаш Юлія Василівна – кандидат історичних наук, докторант кафедри архівознавства та суспільно-правових наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ). yulyabar@ukr.net

Рецензент: Довжук Ігор Володимирович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства та суспільно-правових наук СХУ ім. В.Даля

Стаття подана 25.03.2013

УДК: 329.273: 94 (460.23) «19/20»

СЕПАРАТИСТСКОЕ ДВИЖЕНИЕ В КАТАЛОНИИ (ИСПАНИЯ) НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Беловолов Ю.Г., Витько Д.В.

SEPARATIST MOVEMENT IN CATALONIA (SPAIN) IN MODERN ERA

Belovolov Yu., Vitko D.

В данной статье рассматриваются основные аспекты развития сепаратистского движения в испанской автономной области Каталония. Также, в статье рассматривается роль испанского правительства и принимаемые им меры, направленные на предотвращение усиления сепаратистских тенденций и поиска компромисса в диалоге с каталонскими сепаратистами. Кроме того, в статье рассматривается позиция и роль испанской королевской семьи в разрешении проблемы каталонского сепаратизма. Наряду с этим, в статье уделяется особое внимание роли и влиянию наследия эпохи правления генерала Франко (1939-1975) и юридической стороне проблемы сепаратизма в Каталонии, а именно возвращению архивов документов Женеалитата и муниципалитетов Каталонии, конфискованных войсками Франко во время гражданской войны в Испании (1936-1939), которые каталонцы считают неотъемлемой частью своего исторического наследия.

Ключевые слова: каталонский сепаратизм, конфискованные архивы, Женеалитат Каталонии, правительство Испании, королевская семья.

Постановка проблемы. На современном этапе (2003-2013) вопрос каталонского сепаратизма играет важную роль во внутренней политике Испании и является одним из важнейших её направлений. С приходом к власти в Каталонии националистических партий в 2010 г., и на фоне экономического кризиса, сепаратистское движение в Каталонии набрало силу, в связи с чем отношения между центральным правительством в Мадриде и Женеалитатом Каталонии обострились. Важность данного исследования заключается в определении истоков, причин и факторов усиления сепаратистского движения в Каталонии и его влияния на современную внутреннюю политику Испании.

Анализ последних достижений и публикаций. В настоящее время существует очень большое количество работ и публикаций по теме каталонского сепаратизма. Среди последних публикаций можно выделить статью В. Хункеры

и М. Гонсалеса [3]. Целью данной работы является проанализировать факторы и принципы, из которых исходит и на которых базируется сотрудничество правительства Испании и короля Испании Хуана Карлоса I в нахождении решения каталонского вопроса.

Кроме того, ещё одной важной для данного исследования работой является публикация Микеля Ногера [5]. Целью данной работы является анализ влияния на внутреннюю политику Испании в целом, и в частности на развитие событий в Каталонии, переговоров испанского правительства с Женеалитатом Каталонии по вопросам проведения Каталонией самостоятельной экономической политики, а также по вопросу самоопределения Каталонии. В данных двух работах в качестве решения проблемы каталонского сепаратизма предлагаются взаимные уступки, продолжение диалога, а также поиск консенсуса между испанским правительством с одной стороны и каталонским Женеалитатом и каталонскими националистическими партиями с другой в вопросах ещё большего расширения автономии Каталонии, проведения Каталонией самостоятельной экономической политики и законности права Каталонии на самоопределение.

Также, среди публикаций по каталонскому сепаратизму можно выделить работу Тересы Констенлы, Хулиана Касановы и Хосе Анхеля Монтаньеса [1]. Целью данной работы является анализ юридической и исторической стороны каталонского сепаратизма, а именно восстановления исторической справедливости и возвращения архивов документов, которые были конфискованы войсками Франко во время гражданской войны в Испании 1936-1939 гг. В данной статье авторы видят решение проблемы возвращения в полном объёме всех архивов документов Женеалитату Каталонии и тем муниципалитетам Каталонии, у которых эти документы были конфискованы, во время и после гражданской войны в Испании (1936-1939 гг.), что можно рассматривать как восстановление

исторической справедливости и как один из важнейших вопросов в разрешении противоречий между центральным правительством в Мадриде и каталонским Женеалитатом.

Целью статьи является выявление основных причин обострения отношений центрального правительства в Мадриде и Женеалитата Каталонии, а также факторов, которые, так или иначе, влияют на сепаратистские настроения в Каталонии.

Изложение основного материала. В январе 2013 г. Конституционный суд Испании разрешил долгое судебное разбирательство, которое длилось ещё со времён переходного периода, и дал оценку реституции документов в Каталонию, конфискованных после окончания гражданской войны в Испании.

Суд не нашёл хищений или каких-либо других противозаконных действий, и вследствие этого данные бумаги останутся в Каталонии. Высокий суд отклонил апелляцию правительства области Кастилия-и-Леон о неконституционности закона, который гарантирует возврат документов Женеалитату Каталонии, лишивший всяких надежд институции области Кастилия-и-Леон на их возвращение в Саламанку.

Точно известно, что никогда документы такой исторической и духовной ценности не вызвали такого накала страстей в испанской политике. Тысячи человек протестовали за и против возвращения и перевоза этих документов, как в Каталонии, так и в Саламанке. В этих протестах прослеживалось с одной стороны посягательство на единство Испании, с другой стороны агрессивное отношение к Каталонии. Политическая борьба шла очень долго, и испанские политики защищали как одну, так и другую сторону. Социалистическая партия (PSOE) в 1989 г. выступала против возвращения документов, а представитель Народной Партии (Partido Popular) Мануэль Фрага Ирибарне в 1980 г. выступал в Конгрессе за возвращение документов. Было создано множество комиссий экспертов для обсуждения этой темы, и в моменты, когда это казалось неизбежным, на улицах собирались демонстрации, чтобы воспрепятствовать вывозу документов. В связи с этим, пресс-секретарь одного из муниципалитетов сказал, что они «подошли к краю пропасти».

В свою очередь, закон, гарантирующий возвращение документов, был принят в 2005 г. с подачи правительства социалистов, и предусматривает создание Документального Центра Исторической Памяти в структуре Национального архива, с целью дать возможность Каталонии вернуть все документы, конфискованные войсками Франко после взятия Барселоны в январе 1939 года. Материалы, которые насчитывают более 3500 документов, принадлежащие Женеалитату Каталонии,

политическим, промышленным и культурным организациям, а также частным лицам, были перевезены в Саламанку, где в 1937 г. войска повстанцев создали департамент по вопросам классификации и охране конфискованной документации.

Этот департамент окончательно сформировался после окончания гражданской войны и был превращён в мощный арсенал информационного оружия с целью преследования и наказания тех, кто поддерживал Республику. Всего в данном архиве хранилось более чем 3,5 миллиона личных дел граждан Испании. Деятельность данного архива была прекращена только после смерти Франко. В 1979 г. все эти материалы были переведены в Секцию Гражданской Войны Национального Исторического Архива, которая в 1999 г. была открыта и преобразована в Общий Архив Гражданской Войны. Первые случаи требований возвращения конфискованных документов были ещё в первые годы переходного периода, хотя ещё оставался долгий путь до того, как правительство социалистов во главе с Сапатеро приняло решение возвратить материалы.

Также в конце 2008 г. Апелляционный Суд Испании признал законным возвращение документов и отклонил иск муниципалитета Саламанки об аннулировании постановления Министерства культуры о вручении документов Женеалитату. Кроме того, суд вынес решение, в котором признал, что закон о возвращении документов соответствует конституции Испании и это решение имеет прямую связь с окончательным решением, которое было вынесено Конституционным Судом Испании в 2013 г.

Архив Гражданской Войны в Саламанке был создан в 1937 г. с чётко определённой целью проведения экспертиз документов руководителями войск повстанцев для того, чтобы наказывать и преследовать республиканцев. Комиссии по изъятию документов функционировали в регионах, захваченных войсками генерала Франко, и они перевезли в Саламанку тысячи документов, листовок, журналов, открыток и книг.

Архив был разделён на две больших секции: Специальная или Масонская и Политико-Социальная. В годы правления Франко доступ к этим архивам был ограничен, однако после того, как он был открыт для исследователей в конце 1970-х гг., он стал главным источником информации для исследователей гражданской войны и в целом для всех, кому интересна социальная жизнь в Испании в первые десятилетия XX века.

Не удивительно, что архив, который был создан для репрессий и для принятия жёстких мер и совершения преступлений, при сложившемся

демократическом строе вызвал споры о принадлежности некоторых его документов.

В то же время, член Женеалитата и глава отдела по вопросам культуры Ферран Маскарель просит скорейшего возвращения ещё 660 томов документов Женеалитату Каталонии.

Комментируя решение Конституционного Суда Испании Ферран Маскарель сказал, что каталонцы «очень ждали новости о том, что справедливость наконец восторжествовала». Маскарель также заявил, что «были приведены доказательства одного из самых больших преступлений франкизма, а именно желания стереть национальную память каталонцев».

Намекая на дебаты в отношении движения за независимость, Маскарель также добавил, что «разрешение этого спора поспособствует тому, что взгляды на то, что может произойти в будущем между Каталонией и Испанией будут оптимистичны и не будут основаны на исторических спорах».

Цифра, показывающая количество документов, которые должны вернуться в Каталонию изменяется из года в год. Процесс возвращения документов продолжается с 2006 г. и проходит в несколько этапов. За это время было возвращено 1716 томов документов (417579 документов) и 579 книг в Национальный Архив Каталонии. Также в апреле 2012 г. было оговорено, что в Каталонию вернутся ещё 255 томов, которые содержат 85 тысяч документов, а именно периодические издания, различные вещи, как например, марки или флаги.

В этом долгом споре продолжают появляться всё новые требования. В октябре 2012 г. 10 каталонских муниципалитетов, такие как Игуада, Реус, Таррагона, Вальс, Вик или Барселона выдвинули совместное требование о возвращении семи томов, которые содержат документы административного характера, связанные с деятельностью каждого из них, а также данные о строительстве лагерей беженцев и обороне городов от бомбардировок во время гражданской войны.

Жузеп Круаньес, официальный представитель Комиссии Достоинства, гражданской платформы, которая с 2001 г. ведёт кампанию в поддержку возвращения документов, заявил о том, что он «доволен тем, что Конституционный Суд Испании вынес решение, которое покончило с какими-либо сомнениями по этому вопросу, и которое основывается на законе 2005 г., заглаживающем последствия репрессий времён франкизма». Круаньес также отметил, что нет оснований не принимать во внимание требование 10 муниципалитетов вернуть документы, поскольку «Статут Каталонии рассматривает муниципалитеты как часть административной структуры Женеалитата» [1].

Ранее, 11 июля 2008 г. в Барселоне состоялся XV Конгресс Демократической конвергенции Каталонии. Руководство этой партии оказалось не способным сдержать фракцию ярых сторонников суверенитета. Также ни к чему не привели речи руководителей партии, которые призывали к политической централизации. Кроме того, на том конгрессе генеральный секретарь партии Артур Мас заявил об отказе быть переизбранным в 2012 г. Политический доклад, утверждённый тогда же в июле 2008 г., свидетельствует о том, что целью Конвергенции является «превращение Каталонии в свободную и суверенную нацию Европы XXI века».

Лидер партии выступал за обновление Каталонии, ключом к чему может стать превращение его партии в «большое здание каталанизма». Лидеру партии Артуру Масу не удалось умиротворить фракцию внутри своей партии, которая во время работы конгресса безуспешно настаивала на том, чтобы в политический доклад было включено право Каталонии иметь собственное государство. Лидер националистической партии вынужден был обратиться с призывом к «достоинству, высоте помыслов и чувству патриотизма» и обратил внимание на то, что Демократическая конвергенция Каталонии должна стать пристанищем для большей части каталанистов.

Руководство Демократической конвергенции повторило свою цель «эффективно придерживаться права на самоопределение Каталонии» – требования, которое фигурирует в предыдущих документах. Ряд руководителей, близких к Масу, попытались ослабить политическое содержание данной формулировки, которая не соответствует большим переменам в доктрине партии. Однако, как бы то ни было, сутью идеологии Демократической конвергенции является «признание полного и окончательного суверенитета Каталонии и формирование свободной и суверенной нации».

Рассмотрение вопроса о суверенитете, которое предлагали некоторые фракции, тормозило создание политического центра, который претендовал для избрания в Женеалитат Каталонии. В любом случае, Мас добился того, чтобы не вспыхнула дискуссия, и предложил отложить рассмотрение данного вопроса. Тезисы Маса базируются на основе «свободного и демократического развития народа Каталонии».

Основная масса членов Демократической конвергенции Каталонии поддерживает институциональное давление, которое осуществляет Баскская националистическая партия по отношению к центральному правительству и в кулуарах приветствуется вызов, который Артур Мас бросил ИСРП, сделав заявление о том, что он «ничего не должен социалистам». Это был способ подчеркнуть то,

что Артур Мас не собирается сотрудничать с правительством Хосе Луиса Родригеса Сапатеро, точно так же как в своё время Жорди Пужоль отказался сотрудничать с правительством Фелипе Гонсалеса. Артур Мас заявил следующее: «Если ИСРП не исполняет долг перед Каталонией, Конвергенция не должна исполнять долг перед социалистами. У нас нет никаких законных обязательств ни перед страной, ни перед программой, ни перед кем-либо ещё».

Тем не менее, было проведено интерактивное голосование среди делегатов конгресса, которые должны были ответить на два вопроса:

1. Считаете ли вы, что Демократическая конвергенция должна была объявить о независимости Каталонии на этом съезде?
2. В случае прихода к власти в Женералитате, с какой партией вы бы хотели создать коалицию?

По первому вопросу, из шести опрошенных двое ответили утвердительно, четверо – против, мотивируя свой выбор тем, что на данный момент каталонское общество не готово голосовать за независимость. Лучшая форма независимости, которую может иметь Каталония – это экономическая независимость. Среди голосовавших отрицательное отношение к независимости выразили депутаты в возрасте от 37 до 63 лет, в то время как сторонниками независимости оказались депутаты в возрасте от 26 до 38 лет.

По второму вопросу, из каждых шести опрошенных трое заявили о желании Демократической конвергенции осуществлять руководство самостоятельно, вне союза с другими партиями, а остальные в качестве союзников пожелали видеть представителей националистических партий, таких как левые республиканцы [2].

В то же время, испанские монархи обеспокоены эскалацией столкновений и политических провокаций со стороны каталонских сепаратистов. Король Хуан Карлос и принц Фелипе считают необходимым, чтобы правительство, политики и общество приложили усилия, чтобы снизить растущее напряжение. При этом, слова, произнесённые министром образования Испании Хосе Игнасио Вертом добавили напряжения: «необходимо испанизировать каталонских учащихся, чтобы они почувствовали себя испанцами с той же гордостью, с какой они чувствуют себя каталонцами». Это заявление Верт сделал в конгрессе в ответ на вопрос депутата от Каталонской социалистической партии. Затем, спустя пять часов Королевский дом опроверг информацию о том, что король комментировал высказывания министра Верта. В заявлении королевского дома говорится следующее:

«Король никак не прокомментировал слова министра Верта в разговоре с главой правительства». В свою очередь, Королевский дом подтвердил, что в разговоре короля и премьер-министра речь шла о Каталонии.

Позже, во время приёма в королевском дворце принц Фелипе прокомментировал журналистам, что «избирательная атмосфера неблагоприятна». Фелипе также отметил следующее: «Каталония не представляет собой проблему. Я больше верю в Каталонию королевскую, чем в ту пень, которую мы видим в том, что делают одна и другая сторона». Фелипе отметил, что Каталония, прежде всего, является обществом плюрализма и выразил уверенность в том, что часть каталонского общества не уверена в своём политическом выборе и не видит политиков, на которых можно рассчитывать.

На вопрос о роли, которую может играть испанская корона в процессе снижения напряжённости, принц Фелипе ответил следующее: «Королевский дом будет продолжать делать то, что делал всегда». В течение всего периода демократии, за исключением попытки государственного переворота 23 февраля 1981 г., Хуан Карлос I избегал прямого вмешательства в политические дела в Испании. Король не пожелал высказывать какие-либо комментарии относительно Каталонии. Также воздержался от комментариев и премьер-министр, хотя источники в правительстве признают, что политические заявления Маса создают проблему и утверждают, что Рахой в состоянии её решить.

В свою очередь, лидер оппозиции Альфредо Перес Рубалькаба также не пожелал говорить об этом деле, однако принц Фелипе был единственным, кто согласился прокомментировать ситуацию в Каталонии. Во время приёма в Королевском доме, принц Фелипе также коснулся экономического кризиса, заявив: «Несколько лет назад мы требовали признать, что находимся в кризисе и сегодня мы постоянно говорим об этом». Фелипе отметил, что ему больше бы нравилось выражать мысли в более оптимистичном ключе, но признал, что если это сделает, то в таком случае рискует оказаться «по другую сторону реальности». Принц, тем не менее, верит, что Испания скоро может преодолеть кризис. Об этом он сказал во время своего официального визита в Эквадор и Панаму в сопровождении принцессы Летисии, чтобы тем самым представить бренд Испании.

Кроме того, король Хуан Карлос I 24 октября 2012 г. прибыл в Индию с официальным визитом и в сопровождении министра иностранных дел Хосе Мануэля Гарсии Маргальо, министра промышленности Хосе Мануэля Сории и министра развития Анны Пастор, целью которого было открыть путь испанским предпринимателям. Хуан Карлос I отметил, что эта «поездка является

очень важной для развития инфраструктуры и энергосберегающих технологий».

Позднее, министр образования Верт отказался от своего заявления «испанизовать каталонских учащихся», которое вызвало острые политические дебаты в Каталонии, пытаясь защититься от критики со всех сторон, в том числе и со стороны своих коллег. Верт стал первым министром правительства Рахоя выходцем из оппозиционной партии ИСРП, и на фоне выборов, прошедших в ноябре 2012 г. в Каталонии, его высказывания, которые он сделал, отвечая на вопрос Франсеска Вальеса, депутата от Социалистической партии Каталонии на заседании Конгресса, вызвали острую полемику. При этом, Верт заявил, что пользуется поддержкой правительства. В свою очередь, вице-председатель правительства Сорайя Саенс де Сантамария, выступая на пресс-конференции Совета Министров также заявила, что пользуется поддержкой правительства и подтвердила, что реакция её коллег по кабинету была «дружественной и солидарной».

Наряду с этим, Верта также критикуют за то, что он использовал термин «испанизовать» в то время, как советница главы департамента образования Женералитата Ирен Регау считает приоритетным «каталонизировать» образование в Каталонии. В связи с этим, Верт спросил о том, «что же плохого в слове «испанизовать» и назвал неуместным сравнение его политики с политикой, проводимой против каталонского языка во времена правления Франко.

При этом слова министра вскрывают ряд проблем. Во-первых, это расширение содержания школьной программы, при ограничении влияния властей автономных сообществ с целью определения рамок учебных дисциплин. Во-вторых, обвинения в том, что образование является причиной усиления сепаратистских движений в Каталонии. В-третьих, возможность субсидировать частные колледжи, которые преподают предметы на испанском языке в Каталонии.

Принимая во внимание тот факт, что образование на каталонском языке пользуется полной поддержкой в каталонском обществе, вероятно, лучшим средством является ослабление влияния сепаратистских движений [3].

В свою очередь, глава Каталонии отбросил в сторону сомнения, которые порождает вероятное отделение, и убедил предпринимателей всевозможными выгодами, которые они могут получить в случае, если они изберут дорогу суверенитета.

Мас также высказался о необходимости сокращения бюрократического аппарата, отмене устаревших испанских законов и наконец, снижении уровня инвестиций. Из трёх больших каталонских руководящих компаний есть две –

Cocot и Pimes, которые поддерживают сепаратистскую программу Артура Маса. Эти корпорации традиционно очень близки к партии Конвергенция и Союз (CiU) и к тем, о ком высказывался её лидер Артур Мас. Третьей ведущей корпорацией является Fomento из сферы крупного бизнеса, которая отказывается поддерживать сепаратистскую программу Маса и активно выступает за диалог между правительствами Испании и Каталонии. При этом, в 2010 г. Артур Мас также предлагал не повышать налоги, и в конце концов был вынужден их повысить. Мас настоял на том, что Каталония вне Испании сможет ослабить оказываемое на неё финансовое давление. Таким образом, Мас настаивает на том, что с собственным государством, Каталония смогла бы «начать с нуля и создать юридическую структуру более гибкую и более современную без пережитков прошлого».

Обращаясь к предпринимателям, Мас подчеркнул, что снижение налогов в ближайшее время не предвидится, и случится только тогда, когда Каталония станет независимым государством. Артур Мас также сказал следующее: «Когда я вижу собственное государство, вижу страну с меньшим финансовым прессом и с большей эффективностью в борьбе против фальсификации», и добавил, что в настоящее время он «не решится снизить налоги». При этом, Мас также отметил, что это в целом может негативно сказаться на испанской экономике [4].

Наряду с этим, в сентябре 2012 г. Артур Мас заявил, что Каталония будет проводить совещание по вопросу о самоопределении, и прежде, чем в полной мере сделать ставку на это, Мас хочет использовать все возможности, которые дал бы диалог с центральным правительством. Для этого он попросил встретиться с Марьяно Рахоем «в течение ближайшей недели или ближайшего месяца», чтобы обсудить возможность каталонцев проголосовать за независимость Каталонии. Дело не в том, что каталонское правительство обрело бы надежду, что встреча с представителями правительства Рахоя послужит началу диалога, а для того, чтобы быть уверенными, что категорическое несогласие Рахоя станет доводом для убеждения каталонцев в необходимости выбора альтернативного пути, с которым не согласна правительство Рахоя.

Призывы к диалогу с центральным правительством совпали со временем прихода к власти в Каталонии председателя правительства Артура Маса по итогам выборов в Каталонии 25 ноября 2012 года. Сам Мас выступил с просьбой начать институциональный диалог, чтобы проводить консультации и найти для Каталонии выход из неудовлетворительной экономической ситуации. Тем не менее, за скорейшее

возобновление диалога выступил советник председателя Франсеск Омс. Омс сказал: «Мы готовы сделать первый шаг для того, чтобы провести встречу между Масом и Рахоем, когда они того пожелают. Мы не просим того, чтобы они вели себя иначе, но они также не могут просить от нас того же» [5].

При этом, на фоне сегодняшнего развития Каталонии, очевидно, что идеалы, основой которых является дискурс, направленный коренным жителям Каталонии с целью убеждения их в том, что Испания архаичная, не способная работать и во многом закрытая для Европы страна, которую представляет Каталония, и которая не может быть их родиной, терпят неудачу. Для тех, кто поддерживает этот дискурс, это не столько ставка на суверенитет Каталонии, сколько подтверждение отчуждения от Испании.

Один известный писатель и хронист из одной из барселонских газет, со скептицизмом задаётся вопросом о возможности того, что Каталония не сможет получить право на самоопределение и формулирует свой вопрос следующим образом: «Кто-либо может представить себе, что Испания, вне зависимости от того, какое правительство при власти, откажется от получения налогов из Каталонии, которые дают столько выгод?» Важно уточнение самого главного, а именно того, что Испания в глазах других стран рассматривается как малопродуктивная страна, что является следствием в известной степени праздного образа жизни её жителей, особенно южан.

Стремление некоторых политиков защитить единство Испании любой ценой особенно бросается в глаза, и вследствие этого они мало обращают внимание на факт того, что стремление к независимости является очень распространённым в каталонском обществе, и оно не может ни в коем случае восприниматься как оскорбление.

Речь также идёт о том, что в составе Испании, которую политики называют плюралистической, Каталония только довольствуется малым и имеет атрибуты, которые характеризуют её только как автономную область. В том или ином случае данный вопрос способствует моментальному восприятию проблемы таким образом, что как бы ни было тяжело об этом говорить, всё равно создаётся впечатление, что это раздражает каталонцев. Испанцы, которые не противостоят этим предрассудкам, должны понимать, что они способствуют тому, что единение страны невозможно и им всегда следует задумываться о последствиях [6].

В свою очередь, правительство Испании заявило о намерении искать поддержку со стороны каталонских предпринимателей с целью остановить сепаратистское движение, возглавляемое Артуром Масом, и премьер-

министр Испании Марьяно Рахой стремится возглавить этот процесс. Марьяно Рахой прибудет в Барселону в середине мая 2013 г. и планирует посетить там Автомобильный салон, во время которого будет проведено мероприятие с целью продвижения испанских торговых марок.

Как сообщает Интернет-издание El Confidencial Digital, ссылаясь на источники в испанском правительстве, Рахой должен прибыть в Барселону 10 мая 2013 г. для того, чтобы встретиться с представителями основных каталонских корпораций, с которыми планируется установить более тесные взаимоотношения, чтобы исключить напряжение и явные разногласия между правительством Испании и Женеалитатом Каталонии.

Автомобильный салон, который пройдёт с 9 по 19 мая 2013 г., премьер-министр Испании рассматривает как отличную возможность, чтобы установить контакты с каталонскими предпринимателями.

Конечной целью является то, чтобы эти контакты с местными предпринимателями позволили ослабить сепаратистские устремления Артура Маса, а также обсуждение с ними новых формул осуществления финансирования Каталонии, однако в то же время они должны убедить главу испанского правительства в том, что идеи суверенитета являются бесперспективными и экономически неосуществимыми.

Кроме того, как сообщают компетентные источники, в последние недели правительство Испании работает над тем, чтобы искать союзников в среде предпринимателей и банкиров Каталонии.

Правительство Испании считает, что каталонские предприниматели играют ключевую роль в сдерживании сепаратистских претензий Артура Маса и могут внести значительный вклад в укрепление взаимоотношений между Мадридом и Барселоной, чтобы перевести политические и экономические взаимоотношения в другое русло. По этой причине, правительство сделало ставку именно на них в рамках осуществления стратегии, целью которой является заключение соглашения с предпринимателями.

Таким образом, согласно источникам, на которые ссылается El Confidencial Digital, планируется, что премьер-министр Марьяно Рахой и некоторые министры его правительства в ближайшее время проведут ряд мероприятий в Каталонии и будут поощрять участие каталонских предпринимателей в них. Лейтмотивом данных мероприятий является то, что возможный разрыв между Каталонией и центральным правительством в Мадриде не устраивает ни одну из сторон. Кроме того, правительство Испании также выразило готовность к ведению

конструктивного диалога и увеличению размеров финансирования данной автономной области [7].

Марьяно Рахой в ходе неформальной встречи с журналистами в самолёте, в котором он летел из Лимы в Сантьяго-де-Чили, объявил, что Совет министров предоставил Государственному совету доклад о причинах подачи иска в Конституционный суд Испании в связи с сепаратистской декларацией, принятой парламентом Каталонии, при большинстве голосов в пользу партии Конвергенция и Союз (CiU), Левых республиканцев Каталонии (ERC) и каталонской партии зелёных (ICV).

Премьер-министр Испании, несмотря на признание того, что текст данной сепаратистской декларации не имеет никакой юридической силы, выразил желание узнать о том, какие последствия будет иметь апелляция по обжалованию решения о его неконституционности. Рахой высказал опасения в связи с тем, что если каталонские сепаратисты продолжат усиливать свои позиции, не остановить это движение, импульс которому был дан каталонским парламентом, будет контрпродуктивным. Перед тем, Рахой поинтересовался мнением членов Центральной Адвокатской Палаты Испании, чтобы иметь основания для подобных заявлений.

При этом, Рахой также заявил, что нет поводов для беспокойства сегодняшней ситуацией и одной из его главных обязанностей на посту премьер-министра является сохранять целостность Испании.

Марьяно Рахой также заявил, что не общался с Масом с момента открытия участка скоростной железной дороги, проходящей от Жироны до испано-французской границы и отметил, что глава Женеалитата Каталонии снова посетит Монклоа после встречи с королём Испании Хуаном Карлосом I, однако при этом дата встречи пока не уточнена.

С другой стороны, премьер-министр Испании подчеркнул, что, вероятно, постановление о едином рынке, которое принял Совет министров, может спровоцировать недовольство со стороны автономных областей, поскольку некоторые из региональных правительств могут рассматривать нормы данного постановления, которое устанавливает единые нормативные рамки одновременно по всей Испании, например о создании предприятия или перемещении торговли, как посягательство против автономии их региона. В связи с этим Рахой также акцентировал внимание на том, что учитывая то, что все страны Европейского Союза идут по пути создания единого рынка, в Испании не может быть 17 различных законов, имея в виду все 17 автономных областей Испании [8].

Выводы. В ходе исследования было выяснено, что в каталонском сепаратистском движении в последние годы, особенно с 2008

года, прослеживаются тенденции к усилению нежелания сотрудничества с правительством Испании, которое, в свою очередь, прилагает все усилия по достижению консенсуса внутри страны и поиска решения каталонского вопроса и компромисса с каталонскими националистическими партиями, которые получили большинство в каталонском Женеалитате после победы на выборах 2010 года. Кроме того, важную роль в каталонском вопросе играет дальнейшее преодоление наследия эпохи правления генерала Франко и укрепление национальной идентичности каталонцев. Помимо этого, в каталонском сепаратистском движении немаловажную роль играет экономика, в частности, поддержка сепаратистских партий со стороны крупных каталонских корпораций. Также на развитие сепаратистского движения в Каталонии влияет экономический кризис в Испании, который является катализатором распространения и укрепления сепаратистских настроений. Вопрос каталонского сепаратизма остаётся одним из важнейших в испанской внутренней политике, а также напрямую связан с наследием эпохи правления генерала Франко (1939-1975). Твёрдость позиции центрального правительства играет огромную роль в разрешении проблемы каталонского сепаратизма. Кроме того, важную роль играет позиция королевской семьи по данному вопросу.

Л и т е р а т у р а

1. Tereixa Constenla, Julián Casanova, José Ángel Montañés. Papeles de Salamanca: caso archivado. – El País, 02.02.2013. – PP. 40-41.
2. El País, 13 de julio de 2008. – P. 22.
3. V. Junquera, M. González. El Rey aborda a Rajoy para hablar de la situación de tensión en Cataluña. – El País, 13.10.2012. – P. 8-9.
4. Miquel Noguer. Mas promete bajar impuestos si Cataluña logra un Estado propio. – El País, 27.10.2012.
5. Miquel Noguer. Mas quiere reunirse con Rajoy para plantarle formalmente la consulta. – El País, 29.11.2012. – P. 13.
6. Víctor Gómez Pin. Dignidad de Cataluña. – El País, 02.02.2013. – PP. 31-32.
7. Rajoy lanza una ofensiva para ‘conquistar’ al empresariado catalán (Lara, Fainé, Godó...) y frenar el independentismo de Artur Mas: celebrará un gran acto patronal en Barcelona: El Confidencial Digital. – [Citado 2013, 26 de abril]. – Доступный с: <http://www.elconfidencialdigital.com/dinero/083179/rajoy-lanza-una-ofensiva-para-conquistar-al-empresariado-catalan-lara-faine-godo-y-frenar-el-independentismo-de-artur-mas-celebrara-un-gran-acto-patronal-en-barcelona>
8. Rajoy deja en manos del Constitucional la respuesta a la declaración independentista aprobada por el Parlamento catalán: Alerta Digital. – [Citado 2013, 26 de abril]. – Доступный с:

<http://www.alertadigital.com/2013/01/25/rajoy-deja-en-manos-del-constitucional-la-respuesta-a-la-declaracion-independentista-aprobada-por-el-parlamento-catalan/>

References

1. Tereixa Constenla, Julián Casanova, José Ángel Montañés. Papers of Salamanca: archived case. – El País, 02.02.2013. – PP. 40-41.
2. El País, July, 13th, 2008. – P. 22.
3. V. Junquera, M. González. The King supports Rajoy for talk about situation of tension in Catalonia. – El País, 13.10.2012. – P. 8-9.
4. Miquel Noguer. Mas promises to reduce taxes if Catalonia will achieve independence. – El País, 27.10.2012.
5. Miquel Noguer. Mas wants to meet with Rajoy to fix consultations formally. – El País, 29.11.2012. – P. 13.
6. Victor Gómez Pin. Dignity of Catalonia. – El País, 02.02.2013. – PP. 31-32.
7. Rajoy takes the offensive to “conquer” the Catalan business establishment (Lara, Fainé, Godó...) and stop separatism of Artur Mas: he will celebrate a grand promotional act in Barcelona: El Confidencial Digital. – [Citado 2013, April, 26th]. – Доступный с: <http://www.elconfidencialdigital.com/dinero/083179/rajoy-lanza-una-ofensiva-para-conquistar-al-empresariado-catalan-lara-faine-godo-y-frenar-el-independentismo-de-artur-mas-celebrara-un-gran-acto-patronal-en-barcelona>
8. Rajoy leaves for Constitutional Court an answer to separatist declaration adopted by Catalanian parliament: Alerta Digital. – [Citado 2013, April 26th]. – Доступный с: <http://www.alertadigital.com/2013/01/25/rajoy-deja-en-manos-del-constitucional-la-respuesta-a-la-declaracion-independentista-aprobada-por-el-parlamento-catalan/>

Ю.Г. Беловолов, Д.В. Витько. СЕПАРАТИСТСЬКИЙ РУХ В КАТАЛОНІІ (ІСПАНІЯ) НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

В даній статті розглядаються основні аспекти розвитку сепаратистського руху в іспанській автономній області Каталонія. Також, в статті розглядається роль іспанського уряду та вживані ним заходи, спрямовані на перешкодження посилення сепаратистських тенденцій та пошуку компромісу в діалозі з каталонськими сепаратистами. Крім того, в статті розглядається позиція та роль іспанської королівської родини у вирішенні проблеми каталонського сепаратизму. Поряд з цим, в статті також приділяється особлива увага ролі та впливу спадку епохи правління генерала Франко (1939-1975) та юридичній стороні проблеми сепаратизму в Каталонії, а саме повернення архівів документів Женеалітату та муніципалітетів Каталонії, конфіскованих

військами Франко під час громадянської війни в Іспанії (1936-1939), які каталонці вважали невід'ємною частиною свого історичного спадку.

Ключові слова: каталонський сепаратизм, конфісковані архіви, Женеалітат Каталонії, уряд Іспанії, королівська сім'я.

Yu.G. Belovolov, D.V. Vitko. SEPARATIST MOVEMENT IN CATALONIA (SPAIN) IN MODERN ERA

In the article were analysed main aspects of modern period of separatist movement march in Spanish autonomic region of Catalonia. The first investigated question was a return of Catalanian archives confiscated during Spanish Civil War of 1936-1939. In 1937 the troops of general Franco were created a special archive in Salamanca, which served for Franco's regime opponents prosecution. This archive was opened in 1999 and in 2006 it was returned to Catalonia seven decades later, and that was very important thing not only for all Catalonians in general, but also for process of establishing of historical justice as a part of overcoming of Franco's regime inheritance and elimination of their influence to Spanish society. This question isn't purely historical, but also political, because that's a question of Catalanian national dignity strengthening. In addition, in the article was also analysed the role of Spanish government, position of Spanish Royal Family and their cooperation in resolving of Catalonia separatism problem, namely contribute in finding of national consensus within Spain and reducing of tension caused by Catalanian separatist parties propaganda, especially after 2010 Generalitat elections when Catalanian nationalist parties were achieved a majority in Catalanian parliament. Along with that, another important question investigated in this article is a self-determination of Catalonia and its legality. Another important question that causes tension between Spanish government and Catalanian Generalitat is a will of Catalonia to realize an independent economic policy, which emphasizes an aspiration of Catalonia to whole independence.

Key words: Catalanian separatism, expropriated archives, Generalitat of Catalonia, The Government of Spain, the Royal Family.

Беловолов Юрій Григорьевич – д.и.н., професор кафедри міжнародних отношений и внешней политики исторического факультета Донецкого Национального Университета.

Витько Дмитрій Вадимович – магістр спеціальності «международные отношения», Донецкий Национальный Университет.

Рецензент: Міхайлюк В.П., доктор історичних наук, професор.

Стаття подана 26.02.2013

УДК 94(477)“18/19”

ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦЕРКОВНО-ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**Бельдюгін В.А.**

м. Луганськ

INTERNAL AND EXTERNAL CHARACTERISTICS OF THE CHURCH-PUBLIC ORGANISATIONS (SECOND HALF OF XIX - BEGINNING OF XX CENTURY)**Beldyugin V.A.**

У статті розглядаються внутрішні та зовнішні характеристики церковно-громадських організацій як масового суспільного явища другої половини ХІХ ст. Досліджена організаційна структура організацій у їхньому функціональному значенні. Розкриті методи та форми діяльності церковно-громадських організацій другої половини ХІХ ст. у взаємозв'язку із суспільно корисною діяльністю. Доведено, що основними методами діяльності церковно-громадських організацій були: метод громадського залучення, метод внутрішньої організації, метод економічної організації та інші. Форми діяльності також були різноманітними: збір, обробка, збереження та розповсюдження інформації; благодійна допомога; освітня діяльність; дослідницька діяльність; випуск наукових видань; реставрація церковних об'єктів тощо.

Ключові слова: церковно-громадські організації, характеристика, структура, соціальний склад, фінансування, специфіка, функції, взаємодія.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економічні, політичні та соціальні негаразди поглинули українське суспільство. Протягом усієї історії українці, незважаючи ні на що, були об'єднаною нацією. Спочатку їх об'єднували традиції, національна ідея, рідна земля, а головне, їх об'єднувала православна релігія, яка стала відчутним поштовхом до дії за своє вільне життя та розвиток. Ідея релігійної свободи колись привела нас до незалежності від католицизму, вона давала надію в умовах безвиході та відчаю.

На помилках та уроках минулого нам потрібно будувати майбутнє у традиційному високоморальному та релігійному руслі. Щоб побудувати справжнє громадянське суспільство та приєднатися до високоцивілізованих демократичних країн, українцям необхідно об'єднатися під єдиним організованим керівництвом. Ідеєю, яка б могла об'єднати розрізнені прошарки сучасного суспільства, є висока моральність та основні заповіді Бож'ї, яких дотримувалися церковно-громадські організації й

виконували благодійну мету та дослідницьку діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історичній науковій літературі висловлюється багато поглядів з приводу діяльності різних церковно-громадських організацій. Дане питання досліджувалось такими науковцями, як С.Заремба, С.Гладкий, А.Кравченко, В.Рожко та інші. Однак їхні наукові погляди більш детально зосереджувалися на особливостях та специфіці діяльності церковно-громадських організацій та їхній ролі у суспільно-політичному житті другої половини ХІХ ст. Що стосується проблематики виявлення внутрішніх та зовнішніх характеристик церковно-громадських організацій, то це питання досліджено недостатньо і не в повному обсязі.

Мета. Метою даного наукового дослідження є виявлення внутрішніх та зовнішніх характеристик церковно-громадських організацій, як головного суспільного явища ХІХ століття.

Матеріали та результати дослідження. Матеріалами нашого дослідження виступають наукові праці з історії виникнення та діяльності церковно-громадських організацій вищезгаданих науковців, а також архівні документи, що стали історичними джерелами даного дослідження.

У другій половині ХІХ століття в Російській імперії відбуваються лібералізаційні процеси у вигляді буржуазних реформ, які докорінно змінили мислення та світосприйняття суспільства того часу. Вони спонукали звичайних людей до індивідуалістичної свідомості та розуміння особистої свободи. Тож ці докорінні зміни стали загрозою для традиційних самодержавних норм, а також православної церкви як головного суспільно-політичного інституту. Тому аби зберегти своє керівне становище, церква за допомогою уряду розпочинає широку суспільно-громадську діяльність серед різних верств населення. Намагаючись контролювати суспільно-політичні процеси, влада та церква використовують релігійну традицію народу, аби повернути громадську активність у свою користь

та підтримку свого керівного положення. Тож 8 травня 1864 р. уряд затвердив Основні правила про заснування церковних братств і Положення про парафіяльні попечительства при православних церквах від 2 серпня 1864 р. Це було намагання активізувати церковно-громадську активність та направити її у кероване законне русло [1, 114].

З цього моменту на території Російської імперії, у тому числі й на Україні, масово починають виникати церковно-громадські організації, метою яких була охорона православної віри від впливів інших конфесій та покращення благодійної культурно-просвітницької та соціальної сфер життя суспільства через активізацію діяльності духовенства та віруючих у церковно-громадських організаціях.

Церковно-громадські організації XIX ст. мали свої характеристики та специфіку діяльності. Що стосується саме характеристик, то вони підрозділяються на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх відносять: структуру організації, їхнє завдання та мету діяльності, соціальний склад та фінансування.

Структура церковно-громадських організацій складалася з декількох елементів, які у свою чергу становлять певну організаційну ієрархію:

- Керуюча верхівка (голова церкви або приходу): *представництво ф-я; виконавча ф-я; прийняття важливих рішень.*

- Організаційне ядро (церковно-громадські ради): *внутрішня організація праці; зовнішня організація діяльності; управління фінансами.*

- Виконавча ланка (рядові члени організації): *збір, обробка, збереження, розповсюдження інформації; збір коштів; господарські роботи.*

Отже, кожне церковно-громадське об'єднання мало свою структуру організації. На кожному організаційному рівні діяв ряд функцій, який забезпечував життєдіяльність організації та здійснював основні завдання та мету об'єднання. Розглядаючи структуру церковно-громадської організації, можна зробити висновок, що структура мала 3 основні організаційні гілки, що вказує на ієрархічність та виконавчий поділ.

Що стосується мети та завдань церковно-громадських організацій, то зміст їх формування залежав від роду діяльності та її специфіки. Наприклад, попечительства займалися благодійністю та навчанням грамоті дітей, братства та товариства були різними за своїм характером, одні займалися видавничою справою, інші – дослідницькою діяльністю в галузі історії та археології церковної епархії тощо. Тож мета та завдання цих організацій були різні, але схожими залишалися релігійна орієнтація та об'єднання громади під церковним началом.

Соціальний склад церковно-громадських організацій був різноманітний, починаючи з

церковно-політичної аристократії, інтелігенції до звичайного люду, які виступали у якості прихожан або рядових учасників цих організацій.

На прикладі таких видів церковно-громадських організацій, як товариства та попечительства можна визначити основний прошарок населення, який брав активну участь у діяльності цих організацій.

Соціальний склад попечительств формувалася з парафіяльної громади та органу її релігійно-громадського самоврядування. Членство в попечительствах було обов'язковим для місцевих священнослужителів, церковних старост, волосних старшин. Виборне членство було для всіх інших, хто бажав вступити до лав організації. Під час обрання громадою виборних членів враховувались у першу чергу морально-релігійні якості кандидатів. Виборне членство стосувалося у першу чергу учителів народних шкіл, що свідчило про загальну повагу та довіру до них. Однак, треба зазначити, що на першому етапі виникнення попечительств до їх складу вони входили дуже рідко, що вказує на недостатній авторитет серед парафіян [4, 67].

Що стосується товариств, то керуючою ланкою, як й в інших організаціях, була церковно-політична та суспільна аристократія, яка мала певний вплив серед вищих верств населення. До середньої та нижчої ланки входили звичайні члени: приходські священники, вчителі гімназій, інтелігенція та інші особи, які захоплювались церковною історією та археологією [3, 53].

Таким чином, соціальний склад церковно-громадських організацій з прикладу товариств та попечительств мав різноманітний характер. Вони об'єднували майже всі верстви населення, звісно, враховуючи особливості та специфіку різних церковно-громадських організацій. Однак основною масою виступали вихідці із середньо-заможного прошарку суспільства (священнослужителі, вчителі та інтелігенція), які мали високий або середній рівень освіти.

Доречно зупинитись на фінансовій діяльності церковно-громадських організацій як головному елементі внутрішньої організації діяльності. Фінансова діяльність організацій була різноманітною в залежності від завдань та форм роботи організацій. Так, наприклад, організації, які друкували та видавали наукові книжки та журнали, отримували прибуток від їх розповсюдження. У 1890 р. Комітетом історико-статистичного опису парафій і монастирів Подільської епархії було отримано прибутку 1950 руб. 26 коп. й 100 руб. білетами, у 1901 р. 1401 руб. 84 коп. та білетами 200 руб., у 1893 р. – 2394 руб. 44 к. та білетами 100 руб. [6].

Інші організації отримували прибуток лише від членських внесків, пожертвувань та від меценатства вищих верств. Так, наприклад, основним джерелом доходу попечительств були

добровільні пожертвування приходу. Також фінансову підтримку деякі організації отримували від впливових меценатів або від священнослужителів вищої керуючої ланки.

Меценатами виступали світські особи, поміщики-землевласники, державні чиновники, церковні діячі дворянського походження. Прикладом такого меценатства є засідання 26 серпня 1894 ради Свято-Преображенського Юзовського братства, де від імені ради було оголошено подяку члену братства І.М. Шевцову за пожертву 200 руб. на купівлю книг для проведення народних читань [8, арк. 4].

Тож наприкінці XIX ст. стало модною тенденцією серед вищих верств суспільства жертвувати гроші на добродійну діяльність церковно-громадських організацій, метою яких було або поліпшення життя малозабезпечених верств населення, або на науково-дослідницьку діяльність.

До зовнішніх характеристик належать: методи та форми діяльності, особливості їхнього функціонування.

Основними методами діяльності церковно-громадських організацій є метод громадського залучання, який передбачає активізацію діяльності церковно-громадських організацій за допомогою залучання громади до активної участі в організації; метод економічної організації, тобто пошук активного фінансування та розподіл коштів; метод внутрішньої організації (аби організація успішно функціонувала та виконувала свої основні завдання, необхідно правильно розподілити обов'язки) та інші.

Форми діяльності також були різноманітними: збір, обробка, збереження та розповсюдження інформації; благодійна допомога; освітня діяльність; дослідницька діяльність; випуск наукових видань; реставрація церковних об'єктів тощо. Прикладом таких форм роботи, як освітня діяльність та благодійна справа, є діяльність православного братства при Свято-Преображенській Юзівській церкві.

У Юзівці 2 вересня 1893 р. місцевому священику Олександрю Матвіївським єпархіальним начальством було дозволено заснувати при Свято-Преображенській Юзівській церкві православне братство [8, арк. 1]. Братство активно займалося Зборів пожертвувань на будівництво школи, бібліотеки у вигляді гурткових зборів, приватних грошових пожертвувань.

У 1894 р. на кожному засіданні ради братства, які проходили 3-4 рази на місяць, активно обговорювалися питання щодо будівництва школи та пошуку дешевих підрядників. Оскільки засобів постійно було недостатньо, рада неодноразово просила членів братства надавати посильну матеріальну або трудову допомогу в будівництві школи. 1 вересня

1895 рада братства звернулася до голови Новоросійського товариства з проханням надати допомогу в будівництві школи [8, арк. 21]. 21 січня 1896 будівлю школи було освячено.

Майже всі засідання ради братства починалися з оголошення подяки членам братства за активну участь їх у роботі та надання грошової або трудової допомоги, що говорить про зростаючу народну ініціативу у вирішенні проблем притча. 24 листопада 1898 було прийнято рішення про назву школи - Церковно-приходська школа Свято-Преображенського Юзовського братства. Вирішено в церкві на свята проводити збір на користь школи. Надалі братство продовжувало опіку над школою: збирало пожертвування, брало участь у житті школи, інспектували діяльність вчителів.

Прийом в школу починався з 15-16 серпня, про що заздалегідь повідомлялося батькам на зборах; плата за навчання становила 1 руб. 90 коп. на місяць; незаможні, неспроможні сім'ї братство звільняло від сплати [6, арк. 566].

Висновки. Таким чином, характер об'єднань був різним: одні виявляли цікавість до духовної освіти й письменності взагалі, інші виділяли себе як особливу релігійну групу, треті будувалися завдяки особливостям якостей їхніх керівників.

Кожна церковно-громадська організація мала свої особливості та характер діяльності. Ці особливості можна розділити за 3 ознаками: фінансуванням, родом діяльності та методами та формами роботи.

Таким чином, можна зробити висновок, що кожна церковно-громадська організація мала свої внутрішні та зовнішні характеристики, елементами яких були: структура, завдання, мета, методи та форми діяльності, особливості функціонування. Треба підкреслити взаємодію між цими характеристиками та її прямо пропорційний характер.

Література

1. Заремба С. Церковно-історичне та археологічне товариство в Києві. // Київська старовина. – 1995. - №1. – С.82-88;
2. Гладкий С. Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православних єпархій України на початку XX / С. Гладкий. Запоріжжя – 1997 р., 45 с.
3. Кравченко А.Н. Братство Святого Апостола Андрея Первозванного в Одесі // “И свет во тьме светит...” – Одеса: “ОКФА”, 1998. – С. 252-267; Свято-Николаевское братство // Ковалева О.Ф., Чистов В.П. Очерки истории культуры Южного Прибужья. От истоков до начала XX века. Книга первая. Из прошлого культурной жизни на Николаевщине. – Николаев: Тетра, 2000. – С.163-165; Федоренко С. А. Організація та функціонування закладів духовного відомства в XIX – на початку XX ст. (на прикладі Полтавської єпархії) // Інтелекція і влада. Серія: Історія: громадсько-політ. наук. збір. / М-во освіти і науки України; Одес. нац.

політес. ун-т. – Одеса: Астропринт, 2009. – Вип. 15. – С. 64 – 74;

4. Мальшевский И. О церковно-приходских попечительствах // Труды Киевской духовной академии. – 1878. – Т.1. – С.1-60.

5. Рожко В. Православні церковні братства Волині в XVI - XIX ст. / В. Рожко // Наша віра. – 2001. – листоп.

6. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. - 1904. - Вып. 10. Приложение к Подольским епархиальным ведомостям.; Заремба С. Церковно-історичне та археологічне товариство в Києві. // Київська старовина. – 1995. - №1. – С.82.

7. Федоренко С.А. Освітня діяльність духовенства Полтавської єпархії (XIX – початок XX ст.) автореф. на дис. к.і.н. – Черкаси. 2008.

8. ДАДО. - Ф 138. Свято-Преображенское братство, г. Юзовка Бахмутского уезда Екатеринославской губернии, с 1919 г. – Юзовского уезда Донецкой губернии - Оп. 1. - Спр. 2. Протоколы заседания совета братства. 21 августа 1894 – 27 августа 1912. - 132 арк.

References

1. Zarembo S. Cerkovno-istorichne ta arheologichne tovaristvo v Kievi. // Kiiv's'ka starovina. – 1995. №1. – S.82-88;

2. Gladkij S. Kul'turnic'ka dij'al'nist' parafijal'nogo duhovenstva pravoslavnih eparhij Ukraїni na pochatku HH / S. Gladkij. Zaporizhzhja – 1997 r., 45 s.

3. Kravchenko A.N. Bratstvo Svjatogo Apostola Andreja Pervozvannogo v Odesse // “I svet vo t'me svetit...” – Odessa: “OKFA”, 1998. – S. 252-267; Svjato-Nikolaevskoe bratstvo // Kovaleva O.F., Chistov V.P. Oчерки istorii kul'tury Juzhnogo Pribuzh'ja. Ot istokov do nachala XX veka. Kniga pervaja. Iz proshlogo kul'turnoj zhizni na Nikolaevshhine. – Nikolaev: Tetra, 2000. – S.163-165; Fedorenko S. A. Organizacija ta funkcionuvannja zakladiv duhovnogo vidomstva v HH – na pochatku HH st. (na prikladi Poltav's'koї eparhії) // Inteligencija i vlada. Serija: Istorija: gromads'ko-polit. nauk. zbir. / M-vo osviti i nauki Ukraїni; Odes. nac. polites. un-t. – Odessa: Astroprint, 2009. – Vip. 15. – S. 64 – 74;

4. Malyshevskij I. O cerkovno-prihodskih popечitel'stvah // Trudy Kievskoj duhovnoj akademii. – 1878. – Т.1. – С.1-60.

5. Rozhko V. Pravoslavni cerkovni bratstva Volini v XVI - HH st. / V. Rozhko // Nasha vira. – 2001. – listop.

6. Trudy Podol'skogo eparhial'nogo istoriko-statisticheskogo komiteta. 1904. Vyp. 10. Prilozhenie k Podol'skim eparhial'nym vedomostjam.; Zarembo S. Cerkovno-istorichne ta arheologichne tovaristvo v Kievi. // Kiiv's'ka starovina. – 1995. - №1. – S.82.

7. Fedorenko S.A. Osvitnja dij'al'nist' duhovenstva Poltav's'koї eparhії (HH – pochatok HH st.) avtoref. na dis. k.i.n. – Cherkasi. 2008.

8. DADO. - F 138. Svjato-Preobrazhenskoe bratstvo, g. Juzovka Bahmutskogo uезда Ekaterinoslavskoj gubernii, s 1919 g. – Juzovskogo uезда Doneckoj gubernii - Op. 1. - Spr. 2. Protokoly zasedanija soveta bratstva. 21 avgusta 1894 – 27 avgusta 1912. - 132 ark.

Бельдюгин В.А. Внутренние и внешние характеристики церковно-общественных организаций (вторая половина XIX – начало XX века).

В статье рассматриваются внутренние и внешние характеристики церковно-общественных организаций как массового общественного явления второй половины XIX в. Исследована организационная структура организаций в их функциональном значении. Раскрыты методы и формы деятельности церковно-общественных организаций второй половины XIX в. во взаимосвязи с общественнополезной деятельностью. Доказано, что основными методами деятельности церковно-общественных организаций были: метод общественного вовлечения, метод внутренней организации, метод экономической организации и другие. Формы деятельности также были разнообразными: сбор, обработка, хранение и распространение информации; благотворительная помощь; образовательная деятельность; исследовательская деятельность; выпуск научных изданий; реставрация церковных объектов и т.д.

Ключевые слова: церковно-общественные организации, характеристика, структура, социальный состав, финансирование, специфика, функции, взаимодействие.

Beldyugin V.A. Internal and external descriptions of church-public organizations (the second half of XIX is beginning of XX age).

This article discusses the internal and external characteristics Church public organizations a mass social phenomenon of the second half of the XIX century. Investigated the organizational structure of organizations in their functional significance. The disclosed methods and forms of the church and civil society organizations of the late nineteenth century. in relation to socially useful activities. It is proved that the basic methods of church and civic organizations were: attracting public method, the method of internal organization, method of economic organization, and others. Forms of activities were varied collection, processing, storage and dissemination of information; charity, educational activities, research activities, production of scientific publications, restoration of church facilities, and so on.

Key words: church public organizations, structure, social structure, financing, specificity, functions, interaction.

Бельдюгін Віталій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ).

Рецензент: Михайлюк В.П., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стаття подана 05.04.2013.

УДК 94(477)“18/19”

**АКТИВІЗАЦІЯ ЦЕРКОВНО-ГРОМАДСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА XIX - ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)**

Бельдюгіна І.Ю.
м. Луганськ

**ACTIVATION OF CHURCH PUBLIC INITIATIVES IS IN THE FIELD OF FORMING OF
CULTURAL AND EDUCATIONAL LEVEL OF POPULATION OF UKRAINE
(SECOND HALF OF XIX - BEGINNING OF XX CENTURY)**

Beldyugina I.Y.

У статті досліджено процес зростання громадської ініціативи шляхом виникнення церковно-громадських організацій наприкінці XIX – на початку XX століття. Виявлено різновиди цих організацій та запропонована класифікація згідно з метою створення та результатами їхньої діяльності. Братства, опікунства та товариства – основні різновиди досліджених організацій, кожна з яких діяла за власним статутом та займалася переважно благодійністю, шкільною та культурно-просвітньою діяльністю, пропагувала здоровий спосіб життя. Доведено, що більша частина коштів витрачалась на потреби церков та причетів, але соціальнокорисна діяльність цих організацій, безперечно, сприяла активізації громадської ініціативи, що було важливою передумовою для формування у подальшому елементів громадянського суспільства.

Ключові слова: благодійність, братства, товариства, культурно-освітня діяльність, православна церква, церковно-громадські організації.

Постановка проблеми. Питання про роль релігії в житті суспільства можна назвати чи не головним в історії будь-якого народу. Не є винятком і Україна. Для нашого народу духовно-релігійний чинник досить довгий час був консолідуючим началом у політичному, етнопсихологічному, культурному та цивілізаційному плані. Можливо, саме духовні риси кожного українця здатні об'єднати країну в єдину міцну державу. Саме з метою виконання духовних потреб людини виникають церковно-громадські організації, де вирішується питання моралі, гуманності, любові до ближнього. Тому актуальність історії Православної церкви з кожним днем все більше зростає. Досить цікавим питанням залишається процес виникнення та становлення перших церковно-громадських організацій в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В історичній літературі існує досить велика кількість робіт, які висвітлюють питання виникнення церковно-громадських об'єднань.

Одним з видатних істориків, що вивчають діяльність товариств, був С.Заремба [1; 2], він дослідив процес виникнення церковно-історичного та археологічного товариства в Києві. Науковець А.Папков [6] розкрив питання виникнення церковних братств. І.Малишевський [4] дослідив питання діяльності церковно-приходських попечительств.

Мета. Метою статті є дослідження історичних обставин прояву громадської ініціативи у формуванні культурно-освітнього рівня українців у другій половині XIX – на початку XX ст., для чого ставляться конкретні завдання: розкрити форми та різновиди церковно-громадських організацій, методів та досягнень їхньої діяльності.

Матеріали і результати дослідження. Період другої половини XIX століття для України є періодом реформ, великих змін та перетворень. Основним чинником, котрий вплинув на виникнення церковно-громадських об'єднань, стали буржуазні реформи, лібералізація та активізація громадського руху. Оскільки народ був релігійним в своїй більшості, влада за допомогою церкви намагалася поліпшити громадянську активність. Почали засновувати церковні братства та опікунства. У 1864 році була проведена церковна реформа, котра вплинула на початок організації церковно-громадських організацій.

Одним із найбільш відомих товариств є Київське Церковно-історичне та археологічне товариство. Наприкінці XIX – на початку XX століття воно являло собою найбільшу й найвідомішу наукову установу в Україні, що займалася дослідженням пам'яток церковної давнини. Церковно-археологічне товариство було засноване в 1872 р. у стінах Київської духовної академії за ініціативою членів її викладацького складу. Засновники Товариства вбачали головну його мету в дослідженні та охороні українських

церковних старожитностей. Церковно-історичне та археологічне товариство функціонувало майже півсторіччя, припинивши свою діяльність водночас із закриттям Київської духовної академії в 1920 р. За час існування Товариства його члени здійснили величезну роботу в плані вивчення та збереження історико-культурної спадщини України [1].

Досить відомими та розповсюдженими стали такі громадські об'єднання, як суспільства тверезості. Найперші такі об'єднання виникли у 1858 році. Після появи Указу Священного Синоду, в якому духовенство закликалося до боротьби з народним пияцтвом, кількість суспільств тверезості значно зростає і розповсюдилася по всій території Російської імперії.

Метою всіх суспільств тверезості було пропагування утримання від алкоголю та благодійність, допомога незаможним. Прийом в члени відбувається на різні терміни: то на один рік, як це прийнято в міських суспільствах, то на декілька місяців, а в інших суспільствах на все життя.

Результат цих заходів виявився за невеликий період. Російська Православна церква зуміла створити всеросійську комплексну систему виховання народу у дусі тверезості і благочестя на релігійно-моральній основі. Сотні тисяч людей отримували допомогу в звільненні від пристрасті пияцтва в церковно-приходських суспільствах тверезості.

Широкого розповсюдження у період кінця XIX - початку XX століття набувають церковнопарафіяльні опікунства. До складу опікунств, згідно з Положенням, входили місцеві священики та парафіяни. Безпосереднім членом цих закладів був церковний староста. В опікунствах, влаштованих у сільських парафіях, членами були волосні старшини або голови. Кошти опікунств у Російській імперії формувалися з різноманітних джерел: членських щорічних внесків, грошових та речових пожертвувань парафіян. Збір пожертвувань відбувався окремо на користь церкви, на користь причету та на користь шкіл і благодійних закладів.

Підпорядкування опікунств саме церковним парафіям було зумовлене тим, що населення, яке входило до складу цієї територіальної одиниці, було обізнане про матеріальний стан та потреби мешканців парафії. Тому на милосердя могли розраховувати дійсно потребуючі особи чи сім'ї, які не мали можливості власною працею заробити на життя. В парафіях було організовано богадільні та притулки для дітей бідних батьків.

Так, у Харківській єпархії перше церковнопарафіяльне опікунство було відкрито 10 березня 1866 р. при Воскресенській церкві м. Харкова за ініціативою священика

І.Л. Чижевського. Для відкриття опікунства проводились загальні збори парафіян церкви. На зборах були присутніми також церковнослужителі та церковний староста. Обиралися члени опікунства та його голова з осіб, які користувалися найбільшою повагою, та складалося рішення зборів. Місцевий священик також міг бути вибраний головою. Голова опікунства отримував звання попечителя парафії [4].

Метою церковнопарафіяльних опікунств було відкриття дешевих чаєнь, їдалень, заснування народних читалень, а також надсилання пожертвувань до інших повітів та губерній.

Ще одним органом громадської благодійності у XIX - на початку XX ст. виступали православні церковні братства. Головною причиною створення південноруських братств було прагнення народу шляхом громадських союзів турбуватися про влаштування та підтримку храмів, заснування шкіл і шпиталів. Братства відкривали лікарні, богадільні, надавали підтримку збіднілим від війн, пожеж та інших лих верствам населення, об'єднували всіх мешканців парафії в єдину церковно-громадську сім'ю.

У XIX ст. братства, як і церковнопарафіяльні опікунства, почали виникати у 60-х рр. Метою братств була підтримка навчально-виховних закладів та благодійних установ там, де коштів місцевих урядових товариств виявлялося недостатньо [6].

У 1864 р. було розроблено проект «Основних правил для заснування православних церковних братств». За цим проектом православні церковні братства являли собою товариства, які склалися з православних осіб різного звання та стану. Завданнями православних братств визначалися: служіння потребам Православної Церкви, боротьба з розкольниками та сектантами, будівництво та прикрашення православних храмів, поширення духовної освіти та здійснення християнської доброчинності. Братства засновувалися при церквах і монастирях з благословення та утвердження єпархіального архієрея. Кожне братство мало власний статут, у рамках якого й повинне було діяти. У статуті визначалася мета заснування братства, обов'язки братчиків, порядок і умови виконання цих обов'язків.

Священний Синод відсилав проект в усі єпархії, в тому числі до Харківської, куди проект надійшов на ім'я архієпископа Харківського та Охтирського Макарія. Але у Харківській єпархії православні братства не набули такого поширення, як у західних єпархіях і на Правобережній Україні.

Наприкінці XIX – на поч. XX ст. в єпархії діяло 5 релігійно-просвітницьких братств:

Білопільське Богородичне братство виникло 23 червня 1895 р. Його головним завданням була боротьба проти сектантства. Братство безкоштовно видавало книги та брошури релігійно-морального й антисектантського змісту. Також допомагало повітовому відділенню Харківської єпархіальної училищної ради.

Старобільське братство почало функціонувати 30 серпня 1895 р. Головою братства був обраний законовчитель Старобільської гімназії священник Гаврила Попов. Метою братства, крім сприяння місцевому відділенню єпархіальної училищної ради в поширенні та влаштуванні церковнопарафіяльних шкіл і шкіл грамоти, було «задоволення духовних потреб місцевого православного населення» шляхом розповсюдження писемних приладів, підручників, книг для позакласного читання. Братство мало протидіяти поширенню у повіті розколу та сектантству, а також за можливістю займатися благодійництвом на користь бідних, хворих, старих братчиків. Кошти братства, згідно зі Статутом, формувались із членських внесків і добровільних пожертвувань.

Єпархіальне Братство Озерянської Божої Матері виникло 25 січня 1904 р. у м. Харкові. Братство у 1904 р. відкрило бібліотеки для народу з читальнями при Олександрівській і Свято-Духовській церквах та бібліотеку при церковно-парафіяльній школі, витративши на кожну по 100 руб.

Шаровське братство було відкрито 20 березня 1906 р. у Шаровській церковнопарафіяльній школі. За статутом братства його цілями визначались місіонерська, релігійно-моральна, церковно-шкільна та благодійна діяльність. У 1908 р. при Шаровському братстві відкрилася похоронна каса взаємодопомоги. Метою її було надання матеріальної допомоги сім'ям померлих братчиків.

Висновки. Отже, церковнопарафіяльні опікунства та релігійні братства існували за власними статутами та мали певну мету і завдання.

Таким чином, громадська ініціатива зросла після проведення буржуазних реформ. Задля підвищення культурного, освітнього та духовного рівня почали з'являтися організації, найчастіше з церковного сприяння. Організації діяли з метою покращення життя народу, багато з них діяли на благодійність, займалися шкільною діяльністю, пропагували здоровий спосіб життя. Вони здійснювали переважно відкриті одноразові або періодичні допомоги населенню, засновували постійні заклади опіки – притулки, богадільні, бібліотеки. Але більша частина коштів витрачалась на потреби церков та причетів. Розпорошення функцій церковнопарафіяльних

опікунств не дозволяло їм зосереджувати увагу лише на філантропічній діяльності.

Подальше дослідження проблеми можна проводити в напрямі інших церковних культурно-просвітницьких організацій.

Література

- 1.Заремба С. Церковно-історичне та археологічне товариство в Києві // Київська старовина. – 1995. – № 1. – С. 82-89.
- 2.Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність. – К., 1995 – С. 102-117.
3. Лашенков Ф. А. Очерк деятельности приходского попечительства Сумской Николаевской церкви в течение 24 лет его существования (1867-1890) // Церковные ведомости. – 1891. – №50. – С.1790-1793.
4. Мальшевский И. О церковно-приходских попечительствах // Труды Киевской духовной академии. – 1878. – Т.1. – С.1-60.
- 5.Приходские попечительства // Харьковские епархиальные ведомости. – 1867. – №1. – С.24-27.
- 6.Папков А. Церковные братства. – СПб., 1893.

References

- 1.Zarembo S. Cerkovno-istorichne ta arheologichne tovaristvo v Kievi // Kiivs'ka starovina. – 1995. – № 1. – S. 82-89.
- 2.Zarembo S.Z. Ukraïns'ke pam'jatkoznavstvo: istorija, teorija, suchasnist'. – K., 1995 – S. 102-117.
3. Lashhenkov F. A. Oчерk dejatel'nosti prihodskogo popechitel'stva Sumskoj Nikolaevskoj cerkvi v techenie 24 let ego sushhestvovanija (1867-1890) // Cerkovnye vedomosti. – 1891. – №50. – S.1790-1793.
4. Malyshevskij I. O cerkovno-prihodskih popechitel'stvah // Trudy Kievskoj duhovnoj akademii. – 1878. – T.1. – S.1-60.
- 5.Prihodskie popechitel'stva // Har'kovskie eparhial'nye vedomosti. – 1867. – №1. – S.24-27.
- 6.Papkov A. Cerkovnye bratstva. – SPb., 1893.

Бельдюгина И.Ю. Активизация церковно-общественной инициативы в сфере формирования культурно-образовательного уровня населения Украины (вторая половина XIX – начало XX века)

В статье исследован процесс роста общественной инициативы путем возникновения церковно-общественных организаций в конце XIX – начале XX века. Обнаружены разновидности этих организаций и предложена классификация согласно цели создания и результатов их деятельности. Братства, опекунства и общества – основные разновидности исследованных организаций, каждая из которых действовала согласно собственному уставу и занималась преимущественно благотворительностью, школьной и культурно-образовательной деятельностью, пропагандировала здоровый образ жизни. Доказано, что большая часть средств тратилась на потребности церквей и причтов, но социально полезная деятельность этих организаций бесспорно способствовала активизации общественной инициативы, что было важной предпосылкой для формирования в последующем элементов гражданского общества.

Ключевые слова: благотворительность, братства, общества, культурно-образовательная

деятельность, православная церковь, церковно общественные организации.

Beldyugina I.Y. Activation of church-public initiative in the field of forming of cultural and educational level of population of Ukraine (the second half of XIX – is beginning of XX age)

In the article the process of growth of public initiative is investigational by an origin church of public organizations at the end of XIX – at the beginning of XX age. Found out the varieties of these organizations and classification is offered in obedience to the purpose of creation and results of their activity. Fraternities, guardianships and societies, are basic varieties of investigational organizations, each of which operated in obedience to own regulations and engaged in mainly charity, school and cultural and educational activity, propagandized the healthy way of life. It is well-proven that greater part of facilities was outlaid on the necessities of

churches and prichtov, but socially useful activity of these organizations was indisputably instrumental in activation of public initiative, that was important pre-condition for forming in subsequent of elements of civil society.

Keywords: *charity, fraternities, organizations, cultural and educational activity, orthodox church, church public organizations.*

Бельдюгіна Ірина Юрїївна – аспірантка кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ).

Рецензент: Михайлюк В.П., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стаття подана 05.04.2013.

УДК 94+327:[355.01:316.4.057.4]

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ США: ПРАКТИЧНІ КРОКИ БАРАКА ОБАМИ.

Бережна М.С.
м. Донецьк

DEVELOPMENT OF THE INFORMATION SECURITY OF THE U.S.: PRACTICAL STEPS OF B.OBAMA

Berezhna M.S.

У статті висвітлено основні практичні зміни інформаційної безпеки США за часів президентства Б.Обами. Із розвитком та збільшенням інформаційних технологій США стали безперечним лідером у інформаційній інфраструктурі світу. Глобальне розширення інформаційних потоків спричинило розвиток інформаційних злочинів, збільшило кількість загроз для інформаційного сектору. Ще наприкінці 90-х рр. ХХ століття США активізували свою діяльність у сфері інформаційної безпеки, але лише з приходом Б.Обами на пост президента США значна увага стала приділятися кіберзлочинам. Першочергові кроки були направлені не тільки на зміну та вдосконалення існуючої стратегії кібербезпеки США, але й на побудову спільних механізмів дії між державними і місцевими органами влади, а також приватним сектором з метою забезпечення єдиного та організованого підходу щодо заходів проти кібератаки.
Ключові слова: США, Б. Обама, інформаційна безпека, кіберзлочини, інформаційний простір.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття світове співтовариство вступило в інформаційну епоху, відмітною особливістю якої є повсюдне впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у всіх сферах діяльності держави, суспільства і людини. Кількість, технічний рівень і доступність інформаційних ресурсів тепер визначають рівень розвитку країни та її роль в міжнародних відносинах. Відбулася трансформація простору, в рамках якого вибудовується взаємодія держав, усе більше занурює як міжнародні відносини, так і внутрішню політику держав у віртуальний світ або кіберпростір. Поява ІКТ породило нову, цього разу інформаційну гонку між державами, які, завдяки новим технологіям, отримали великий набір інструментів для ведення боротьби за володіння інформацією, досягнення і утримання інформаційної переваги.

Безумовно, інформаційні технології відіграють позитивну роль у розвитку країн. ІКТ мають безпосередній вплив на розвиток

економічної, соціальної, культурної та військово-політичної сфер діяльності держави і суспільства, стаючи основним чинником забезпечення стабільності та сталого розвитку. Став можливий обмін інформацією, думками, товарами і послугами в режимі реального часу на необмежені відстані. Виник глобальний інформаційний простір в якості інфраструктури сучасного постіндустріального суспільства. Поряд із позитивними змінами, нові технології породили цілий ряд негативних наслідків для світової спільноти:

- збільшення «цифрового розриву» між державами і поляризація світу через нерівний доступу країн до інформаційно-комунікаційних технологій;

- трансформація загроз міжнародній та національній безпеці (виникнення кіберзлочинності, кібертероризму, інформаційних атак, вплив яких спрямовано на дестабілізацію систем управління державою, збройними силами і економікою).

Мережецентрична парадигма, яка була розроблена в Сполучених штатах, в державі, що є лідером в області інформаційних технологій, передбачає високий ступень залежності національної безпеки від інформаційної безпеки усіх елементів її національної інфраструктури. Важливим є те, що мова йде як про державний, тай і про приватний сектор економіки та увесь соціальний устрій США

Метою статті є спроба об'єктивно дослідити розвиток інформаційної безпеки США, а саме практичні кроки Барака Обами.

Матеріали і результати дослідження. В наш час усі сфери суспільства та держави в США залежать від інформаційних технологій та інформаційної інфраструктури. У даному випадку маються на увазі стабільне функціонування Інтернету, телекомунікаційних мереж, вбудованих функціональних автоматизованих систем (таких, наприклад, як системи управління повітряним

рухом, система управління розподілом електроенергії, спеціалізовані системи банківських рахунків, персональні комп'ютери [1]. Таким чином, забезпечення безпечного і стабільного функціонування кіберпростору, є надзвичайно важливим і одночасно одним із найскладніших завдань для американської влади.

Проблема забезпечення інформаційної безпеки не є новою для країни, де виник Інтернет. США регулярно піддаються атакам в кіберпросторі, яких зазвичай трапляється до 50.000 в день [2]. За два останні роки США витратили близько 8 млрд. доларів на боротьбу зі злочинами у Інтернеті [3], число яких стрімко зростає [4].

Спочатку в США сформувався принцип подвійних стандартів у відношенні до питань інформаційної безпеки, що визначав чіткий розподіл між внутрішньою і зовнішньою політикою. В країні приймалися різні заходи щодо зміцнення інформаційної безпеки, протидії інформаційному криміналу і тероризму, активно велися розробки новітніх інформаційних технологій для військового сектора, розроблялися сценарії інформаційних війн і мережних операцій. При цьому на міжнародній арені США довгий час не визнавали наявності комплексу загроз інформаційній безпеці, що включала в себе військову складову. Позиція США у цій сфері зводилася до того, що загрози цілісності і працездатності національної та глобальної інформаційної інфраструктури в більшості випадків трапляються через неправомірні дії у кіберпросторі, та аж ніяк не від військових дій однієї держави проти іншої [5].

Виходячи з цього, США взяли активну участь в розробці великої кількості міжнародних документів, зокрема, таких, як:

Конвенція з кіберзлочинності Ради Європи 2001 року, яка містить керівні принципи для національних законодавчих систем і міждержавного співробітництва в сфері діяльності правоохоронних органів;

«Керівні принципи щодо безпеки інформаційних систем і мереж» Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) 2002 року, в якому акцентовані дії по боротьбі з кібертероризмом, комп'ютерними вірусами, хакерами та іншими загрозами безпеці в інформаційній сфері;

«Всеохоплююча Міжамериканська стратегія кібербезпеки: багатоаспектний і комплексний підхід до створення кібербезпеки» Організації Американських Держав (ОАД) 2004 року, згідно з якою країни-члени ОАД зобов'язалися розвивати культуру кібербезпеки шляхом превентивних заходів щодо кібератак, боротьби проти кіберзагроз і кіберзлочинів, захисту критичної інфраструктури та безпеки мереж [6].

При цьому США відмовлялися від обговорення будь-яких ініціатив, спрямованих на вироблення міжнародних норм і правил в галузі міжнародної інформаційної безпеки, створення міжнародного режиму використання інформаційних технологій, які б враховували весь комплекс загроз інформаційної безпеки. Дана лінія політичної поведінки зберігається з 1998 року, коли на саміті «Росія - США» Вашингтон вперше продемонстрував свій підхід, відмовившись підписати спільну заяву глав-держав щодо проблем інформаційної безпеки, проект якого містив пакет превентивних заходів проти впливу глобальних інформаційних загроз.

Таку поведінку можна пояснити тим, що США у власному прагненні до світового лідерства не встояли перед спокусою використовувати переваги в інформаційних технологіях для політичної, економічної, культурної і військової експансії. Інакше кажучи, вони хотіли використовувати в цих цілях новий вид інформаційної зброї [7]. Беручи до уваги той факт, що її застосування практично не обмежене існуючими нормами міжнародного права, така зброя вважалася ефективним засобом досягнення військових і політичних цілей. Враховуючи досвід двох попередніх адміністрацій Білого Дому, стратегія кібербезпеки, оголошена Б. Обамою у лютому 2009 року, в цілому, була продовженням попередньої стратегії, однак було ясно, що методи і механізми її реалізації, зазнають значних змін.

Ще на етапі передвиборної кампанії Б. Обама виділяв в якості основних загроз національної безпеки використання іншими країнами ядерного і біологічної зброї, а також кібератак [8]. Після перемоги на виборах новий американський президент взяв курс на перегляд як внутрішньої, так і зовнішньої політики США в галузі забезпечення інформаційної безпеки. Він доручив Раді з національної безпеки в 60-денний термін провести повний аналіз існуючої ситуації в області інформаційної безпеки країни і провести комплексну перевірку зусиль федерального уряду щодо захисту інформаційної та комунікаційної інфраструктури. Підсумком цієї роботи повинні були стати рекомендації щодо забезпечення безпеки і стабільності функціонування інформаційно-комунікаційної інфраструктури США. Цей проект очолила Мелісса Хафавей, Старший директор по кіберпростору Програми національної безпеки, керівник Центру стратегічних і міжнародних досліджень.

При підготовці огляду робота велася відкрито і прозоро. У процесі підготовки взяли участь представники наукових кіл, фондів захисту громадянських свобод, індустрії та приватного сектору. Крім того, активно залучалися представники всіх гілок влади, як місцевих, так і федеральних. Доповідь «Огляд кіберполітики» (Cyberspace Policy Review), підготовлена групою

експертів, була представлена президентові США в травні 2009 року. Даний огляд містив далеко не втішні висновки щодо стану інформаційної інфраструктури, а також готовності військово-політичних інститутів США протистояти загрозам у кіберпросторі. У ньому зазначалося, що існуюча система багато в чому не готова до превентивних дій щодо реалізації планів безпеки, реагуючи лише на dokonані акти кібератак [9].

Як підкреслювалося в документі, при будівництві інформаційної інфраструктури США основну роль відігравали принципи сумісності та ефективності, при цьому аспекти безпеки спочатку взагалі не приймалися в розрахунок. Однак значимість питань безпеки різко зросла у зв'язку з появою в ХХІ столітті нових загроз у кіберпросторі, які представляють собою один із найсерйозніших викликів економіці і національній безпеці країни [10]. У цьому зв'язку США зіткнулися зі складним завданням. З одного боку, держава повинна була забезпечувати умови для розвитку інновацій, економічного процвітання, вільної торгівлі. З іншого боку, потрібно було гарантувати належний рівень захисту систем, дотримуючись при цьому громадянські свободи і право на недоторканність приватного життя.

Для побудови системи безпеки необхідно було визначити існуючі для неї загрози. Згідно з аналітичними звітами Федерального Бюро Розслідувань (ФБР) в 2009 році, джерелами загроз критичним інформаційним структурам безпеки США виступали наступні актори [11]:

1. Іноземні держави, в особі розвідувальних служб, використовують технічні засоби для збору інформації та проведення розвідувальних операцій. Все більша кількість держав націлені на використання і потенційне виведення з ладу, аж до знищення, інформаційної інфраструктури, включаючи Інтернет, телекомунікаційні мережі, комп'ютерні системи, вбудовані процесори і мікросхеми. При цьому ще в 2000 році у доповіді ФБР йшлося про те, що ряд держав активно ведуть дослідження в області інформаційних війн (розробляються доктрини і програми, нарощується потенціал), які можуть бути спрямовані на руйнування комунікацій та економічної інфраструктури, що забезпечують військову міць США [12].

2. Кримінальні групи, які здійснюють кібератаки з метою отримання грошового прибутку.

3. Хакери, які здійснюють проникнення в інформаційні системи та мережі найчастіше заради демонстрації своїх здібностей серед спільності хакерів. Незважаючи на те, що віддалений злом системи вимагає належної підготовки та знань, всю необхідну інформацію для проведення хуліганського нападу на сайти можна знайти в Інтернеті.

4. Хактивісти, що здійснюють атаки на Web-сторінки і поштові сервери з тим, щоб розмістити на них тексти політичного характеру.

5. Співробітники компаній («інсайдери»), що володіють детальними знаннями про комп'ютерні системи компаній і мають доступ до систем, можуть здійснити розкрадання даних, а також передати за грошову винагороду інформацію третім особам. Така ж загроза існує і від персоналу, що працює в компанії за контрактами.

6. Терористи, дії яких спрямовані на: а) руйнування, виведення з ладу або ж використання критичної інфраструктури з метою нанесення збитку національній безпеці; б) ослаблення економіки США; підрив громадської стабільності і спокою [13].

Варто відзначити, що під визначення інформаційного криміналу підпадають дії окремих груп чи осіб, спрямовані на злом систем захисту, розкрадання або руйнування інформації в корисливих чи хуліганських цілях. Тобто, комп'ютерні злочини, хакери, хактивісти і «інсайдери» є типовими представниками інформаційного криміналу, і, як правило, здійснюють разові злочини проти конкретного об'єкта кіберпростору. Таким чином, в даний час тріадою загроз інформаційній безпеці по праву можна назвати можливість використання ІКТ державами у військових цілях, кіберзлочинність та кібертероризм. Про це знають і в Овальному кабінеті, члени якого в повній мірі усвідомлюють комплекс загроз і здійснюють дієві заходи щодо протидії їм.

Лідерство в кіберпросторі є одним із національних пріоритетів США. Для забезпечення ключової позиції США необхідно підійти всебічно до реалізації національної стратегії безпеки в кіберпросторі, використовуючи такі ресурси, як дипломатія, розвідка, військовий комплекс, правоохоронні органи, а також інструменти у сфері економіки [14].

Американські експерти, які підготували огляд з кібербезпеки, відзначають необхідність проведення глибокої інституційної реформи у країні та вироблення політики в галузі кібербезпеки. Внутрішня реформа повинна реструктурувати існуючі механізми держави, гармонізувати відповідальність в галузі кібербезпеки як в Білому домі, який повинен стати лідером проекту щодо забезпечення інформаційної безпеки, так і в міністерствах і відомствах, створивши чітку структуру управління, в якій можливо буде уникнути дублювання функцій різними відомствами.

Так, перша особа США, слідує рекомендаціям експертів, прийняв рішення про створення єдиної Ради з національної безпеки. При цьому в Білому домі створюється новий відділ, яким керуватиме Координатор з кібербезпеки, який, у свою чергу, буде членом

Ради національної безпеки і Національної економічної ради [15].

Крім того, за досить короткий період часу з метою централізації контролю за реалізацією кіберполітики був створений ряд нових структур щодо забезпечення кібербезпеки. У червні 2009 року у складі Стратегічного командування Пентагону було створено військове командування щодо забезпечення кібербезпеки. В якості пріоритетного завдання була виділено захист мереж від нападів російських і китайських хакерів [16]. В кінці жовтня 2009 р. відкрився Центр інтеграції національної кібербезпеки і комунікацій (National Cybersecurity and Communications Integration Center), головним завданням якого є координація всіх систем мережного захисту країни. Технологічне оснащення Центру дозволить сканувати активність в національних мережах до декількох мільйонів разів на добу, для того, щоб забезпечити своєчасне запобігання кіберзлочинів.

У своєму виступі щодо підведення підсумків проведеного дослідження Б. Обама в якості першочергових кроків у сфері забезпечення кібербезпеки відзначив наступні:

- розробка нової всеохоплюючої стратегії щодо забезпечення безпеки інформаційно-комунікаційних мереж Америки;
- побудова механізмів спільних дій між державними і місцевими органами влади, а також приватним сектором з метою забезпечення єдиного та організованого підходу щодо заходів проти кібератаки (заздалегідь виробляти плани протидії кібератакам, налагоджувати обмін інформацією, розробляти систему раннього оповіщення і забезпечувати скоординовані заходи);
- зміцнення співпраці державного та приватного секторів має вирішальне значення в справі забезпечення кібербезпеки.

Переважає більшість найважливіших інформаційних інфраструктур в США перебуває у власності чи управляється приватним сектором. У цьому зв'язку співробітництво держави і приватного сектора необхідне для забезпечення технічних рішень в області безпеки;

- проведення передових досліджень і розробок в області ІКТ. Великі асигнування будуть виділені Адміністрацією на інформаційну інфраструктуру: будівництво «розумних» електромереж для більш ефективного розподілу електроенергії, впровадження наступного покоління системи управління повітряним рухом, а також система електронного зберігання медичної інформації;

- підвищення інформованості та грамотності населення. Інвестиції в НДДКР, освітні програми у школах та університетах [17].

Потрібно відзначити, що дані висновки не є чимось новим, політика попередників нинішнього

президента США багато в чому базувалася на даних ключових принципах, однак не привела до належного, на думку аналітиків, стану захищеності інформаційно-комунікаційного простору країни. Ідея створення всеохоплюючої стратегії щодо забезпечення кібербезпеки, озвучена Б. Обамою, почала реалізовуватися Дж. Бушем-молодшим із січня 2008 року в рамках Всеохоплюючої ініціативи щодо забезпечення кібербезпеки (Comprehensive National Cybersecurity Initiative). Вона була спрямована на трансформацію діяльності Міністерства внутрішньої безпеки та інших федеральних агентств в цілях підвищення ефективності протидії вторгненням у кіберпросторі [18].

Що стосується співпраці державного та приватного секторів, то вже адміністрація Б. Клінтона зіткнулася зі складнощами в забезпеченні безпеки критичної інфраструктури. Це пояснили тим, що більше 85% об'єктів цієї інфраструктури належали приватним підприємцям і використовувалися ними для виробництва товарів і послуг [19]. Виходить, що американська держава об'єктивно не здатна самостійно контролювати кіберпростір без активної співпраці з приватним сектором. Усвідомлення необхідності такого партнерства знайшло відображення в директиві президента Клінтона PDD-63 у 1998 році, відповідно до якої була сформульована так звана «стратегія спільних зусиль уряду і приватного сектора в галузі захисту критичної інфраструктури» [20].

Надалі принцип партнерства державного і приватного секторів став основою Національної стратегії щодо забезпечення безпеки кіберпростору та Національної стратегії фізичного захисту критичної інфраструктури 2003 рр. У Національній стратегії були сформульовані основні пріоритети щодо забезпечення безпеки кіберпростору, які фактично повторив Б. Обама в ході

свого публічного виступу, позначивши їх у наступному порядку:

- Національна система реагування - на інциденти безпеки кіберпростору;
- Національна програма зменшення вразливості та загроз безпеки кіберпростору;
- Національна програма навчання та підвищення усвідомлення безпеки кіберпростору;
- Забезпечення безпеки державного кіберпростору;
- Національна безпека і міжнародне співробітництво щодо забезпечення безпеки кіберпростору [21].

У Національній стратегії фізичного захисту критичної інфраструктури говорилося про те, що захист критичної інфраструктури країни вимагає скоординованих зусиль з боку федерального уряду, урядів штатів, приватного сектора, а також всіх громадян країни [22].

Після обрання на другий президентський термін Б. Обама продовжив реформи в інформаційній сфері. Як стало відомо, 28 січня 2013 р. Оборонне відомство США схвалило план п'ятикратного збільшення чисельності підрозділів кібербезпеки. Розширення штату проводиться на вимогу кіберкомандування Пентагону. В даний час командування налічує 900 співробітників. У відповідності з прийнятим планом, це число зросте до 4900 військових і цивільних фахівців. У 2013 році влада США планує витратити на кібербезпеку 769 млн. доларів [23].

Висновки. Зважаючи на глобальну взаємозалежність інформаційних інфраструктур держав США самостійно не здатні забезпечити безпеку критичної інфраструктури. У цьому зв'язку одночасно з внутрішньодержавними перетвореннями, США мають намір активізувати міжнародний діалог в області забезпечення інформаційної безпеки в рамках таких міжнародних організацій, як ООН, «Велика вісімка», ОАД, Міжнародний Союз Електрозв'язку.

Згідно з задумом, після реформи оборонне відомство зможе не тільки відображати кібератаки на критичну інфраструктуру США, але проводити наступальні кібероперації проти іноземних супротивників. Зокрема, роботу кіберкомандування передбачається вести за трьома основними напрямками: захист американських комп'ютерних мереж і критичної інфраструктури, захист комп'ютерних мереж Пентагону і підтримка бойових операцій за межами США.

Незважаючи на наміри проводити більш відкриту політику з питань інформаційної безпеки, не варто очікувати від США кардинального перегляду переговорної позиції з питань військового використання ІКТ державами, а також вироблення міжнародного договору, який би регулював відносини та дії держав в кіберпросторі.

Найімовірніше, США продовжать активну роботу з вироблення міжнародних заходів щодо протидії кібертероризму і кіберзлочинності. Вони будуть удосконалювати основоположні принципи щодо захисту критичної інфраструктури, просуваючи ідею розширення співробітництва в рамках міжнародних правоохоронних груп. Їх діяльність, на думку США, здатна забезпечити правопорядок в глобальному інформаційному полі. Разом з тим Вашингтон буде прагнути зберегти свободу дій в питаннях проведення інформаційних та мережних операцій і використання інформаційної зброї державою.

Л і т е р а т у р а

1. Роговский Е.А. Кибербезопасность и кибертероризм. «США-Канада: экономика, политика, культура». — № 8(404) август 2003. — С. 39

2. John Markoff, Andrew E.Kramer, U.S. and Russia Differ on a Treaty for Cybersecurity, June 28. 2009. — Режим доступу:

http://www.nytimes.com/2009/06/28/world/28cyber.html?_r=1

3. Remarks by The President on Securing our Nation's Cyber Infrastructure, The White House, Office of the Press Secretary, May 29, 2009. — Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-on-Securing-Our-Nations-Cyber-Infrastructure/

4. Statement of Gregory C. Wilshusen, Director Information Security Issues, David A. Powner, Director Information Technology Management Issues, Cybersecurity. Continued Efforts Are Needed to Protect Information Systems from Evolving Threats. November 17, 2009. — Режим доступу: <http://www.gao.gov>

5. US Comments on March 21st WSIS Draft Declaration and Action Plan. — Режим доступу: <http://www.state.gov/e/eb/cip/wsis/>

6. A Comprehensive Inter-American Cybersecurity Strategy: A Multidimensional and Multidisciplinary Approach to Creating a Culture of Cybersecurity, 8 June 2004. — Режим доступу: <http://www.cicte.oas.org/Docs/Resolucion%202004.htm>

7. Коновалов А. Информационная безопасность: кто — за, кто — против? // Современная Европа. — 2003. — №2. — С. 65

8. Glen Johnson Obama warns against “fighting the last war”, July 16, — Режим доступу: http://www.usatoday.com/news/politics/2008-07-16-2873054939_x.htm

9. The Threat Working Group of the CSIS Commission in Cybersecurity for the 44th Presidency, Threats Posed by the Internet. — Режим доступу: <http://csis.org>

10. Cyberspace Policy Review: Assuring a Trusted and Resilient Information and Communication Infrastructure, P. iii. — Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/assets/documents/Cyberspace_Policy_Review_final.pdf

11. Statement of Gregory C. Wilshusen, Director Information Security Issues, David A. Powner, Director Information Technology Management Issues, Cybersecurity. Continued Efforts Are Needed to Protect Information Systems from Evolving Threats. November 17, 2009 — Режим доступу: <http://www.gao.gov>

12. Statement of Robert F. Dacey Information Security. Progress Made, But Challenges Remain to Protect Federal Systems and the Nation's Critical Infrastructures. April 8, 2003 — Режим доступу: <http://www.gao.gov>

13. Statement of Gregory C. Wilshusen, Director Information Security Issues, David A. Powner, Director Information Technology Management Issues, Cybersecurity. Continued Efforts Are Needed to Protect Information Systems from Evolving Threats. November 17, 2009 — <http://www.gao.gov>

14. Securing Cyberspace for the 44th Presidency. A report of the CSIS Commission on Cybersecurity for the 44th Presidency, Center for Strategic and International Studies, Washington DC, December 2008, p. 1. — <http://csis.org>

15. Remarks by The President on Securing our Nation's Cyber Infrastructure, The White House, Office of the Press Secretary, May 29, 2009, http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-on-Securing-Our-Nations-Cyber-Infrastructure/

16. Siobhan Gorman, Yochi Dreazen, — Military Command is Created for Cyber Security, 24 June, 2009, The Wall Street Journal, <http://online.wsj.com/article/SB124579956278644449.html>
17. Remarks by The President on Securing our Nation's Cyber Infrastructure, The White House, Office of the Press Secretary, May 29, 2009, http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-on-Securing-Our-Nations-Cyber-Infrastructure/
18. Statement of Gregory C. Wilshusen, Director Information Security Issues, David A. Powner, Director Information Technology Management Issues, Cybersecurity: Continued Efforts Are Needed to Protect Information Systems from Evolving Threats, United States Government Accountability Office, November 17, 2009. — <http://www.gao.gov>
19. Леваков А. Кибербезопасность по-американски. «Известия», 5 мая 2003. — <http://www.izvestia.ru>
20. PDD/NSC-63, America's Critical Infrastructures, May 22, 1998. — <http://www.fas.org/irp/offdocs/pdd/pdd-63.htm>
21. The National Strategy to Secure Cyberspace, February 2003. — <http://www.whitehouse.gov/pcipb>
22. The National Strategy for The Physical Protection of Critical Infrastructures and Key Assets. — <http://www.whitehouse.gov/pcipb/physical.html>
23. Pentagon to boost cybersecurity force. — http://www.washingtonpost.com/world/national-security/pentagon-to-boost-cybersecurity-force/2013/01/19/d87d9dc2-5fec-11e2-b05a-605528f6b712_story.html

References

1. Rogovskij E.A. Kiberbezopasnost' i kiberterrorizm. «SShA-Kanada: jekonomika, politika, kul'tura». — № 8(404) avgust 2003. — S. 39
2. John Markoff, Andrew E.Kramer, U.S. and Russia Differ on a Treaty for Cybersecurity, June 28, 2009. — Rezhim dostupu: http://www.nytimes.com/2009/06/28/world/28cyber.html?_r=1
3. Remarks by The President on Securing our Nation's Cyber Infrastructure, The White House, Office of the Press Secretary, May 29, 2009. — Rezhim dostupu: http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-on-Securing-Our-Nations-Cyber-Infrastructure/
4. Statement of Gregory C. Wilshusen, Director Information Security Issues, David A. Powner, Director Information Technology Management Issues, Cybersecurity: Continued Efforts Are Needed to Protect Information Systems from Evolving Threats. November 17, 2009. — Rezhim dostupu: <http://www.gao.gov>
5. US Comments on March 21st WSIS Draft Declaration and Action Plan. — Rezhim dostupu: <http://www.state.gov/e/eb/cip/wsis/>
6. A Comprehensive Inter-American Cybersecurity Strategy: A Multidimensional and Multidisciplinary Approach to Creating a Culture of Cybersecurity, 8 June 2004. — Rezhim dostupu: <http://www.cicte.oas.org/Docs/Resolucion%202004.htm>
7. Konovalov A. Informacionnaja bezopasnost': kto — za, kto — protiv? // Sovremennaja Evropa. — 2003. - №2. — S. 65.
8. Glen Johnson Obama warns against “fighting the last war”, July 16, — Rezhim dostupu: http://www.usatoday.com/news/politics/2008-07-16-2873054939_x.htm
9. The Threat Working Group of the CSIS Commission in Cybersecurity for the 44th Presidency, Threats Posed by the Internet. — Rezhim dostupu: <http://csis.org>
10. Cyberspace Policy Review: Assuring a Trusted and Resilient Information and Communication Infrastructure, P. iii. — Rezhim dostupu: http://www.whitehouse.gov/assets/documents/Cyberspace_Policy_Review_final.pdf
11. Statement of Gregory C. Wilshusen, Director Information Security Issues, David A. Powner, Director Information Technology Management Issues, Cybersecurity: Continued Efforts Are Needed to Protect Information Systems from Evolving Threats. November 17, 2009 — Rezhim dostupu: <http://www.gao.gov>
12. Statement of Robert F. Dacey Information Security. Progress Made, But Challenges Remain to Protect Federal Systems and the Nation's Critical Infrastructures. April 8, 2003 — Rezhim dostupu: <http://www.gao.gov>
13. Statement of Gregory C. Wilshusen, Director Information Security Issues, David A. Powner, Director Information Technology Management Issues, Cybersecurity: Continued Efforts Are Needed to Protect Information Systems from Evolving Threats. November 17, 2009 — <http://www.gao.gov>
14. Securing Cyberspace for the 44th Presidency. A report of the CSIS Commission on Cybersecurity for the 44th Presidency, Center for Strategic and International Studies, Washington DC, December 2008, p. 1. — <http://csis.org>
15. Remarks by The President on Securing our Nation's Cyber Infrastructure, The White House, Office of the Press Secretary, May 29, 2009, http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-on-Securing-Our-Nations-Cyber-Infrastructure/
16. Siobhan Gorman, Yochi Dreazen, — Military Command is Created for Cyber Security, 24 June, 2009, The Wall Street Journal, <http://online.wsj.com/article/SB124579956278644449.html>
17. Remarks by The President on Securing our Nation's Cyber Infrastructure, The White House, Office of the Press Secretary, May 29, 2009, http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-on-Securing-Our-Nations-Cyber-Infrastructure/
18. Statement of Gregory C. Wilshusen, Director Information Security Issues, David A. Powner, Director Information Technology Management Issues, Cybersecurity: Continued Efforts Are Needed to Protect Information Systems from Evolving Threats, United States Government Accountability Office, November 17, 2009. — <http://www.gao.gov>
19. Levakov A. Kiberbezopasnost' po-amerikanski. «Izvestija», 5 maja 2003. — <http://www.izvestia.ru>
20. PDD/NSC-63, America's Critical Infrastructures, May 22, 1998. — <http://www.fas.org/irp/offdocs/pdd/pdd-63.htm>
21. The National Strategy to Secure Cyberspace, February 2003. — <http://www.whitehouse.gov/pcipb>
22. The National Strategy for The Physical Protection of Critical Infrastructures and Key Assets. — <http://www.whitehouse.gov/pcipb/physical.html>
23. Pentagon to boost cybersecurity force. — http://www.washingtonpost.com/world/national-security/pentagon-to-boost-cybersecurity-force/2013/01/19/d87d9dc2-5fec-11e2-b05a-605528f6b712_story.html

Бережная М.С. Развитие информационной безопасности США: практические шаги Б.Обамы.

В статье рассматриваются основные практические изменения информационной безопасности США во времена президентства Б.Обамы. С развитием и увеличением информационных технологий США стали бесспорным лидером в информационной инфраструктуре мира. Глобальное расширение информационных потоков привело к развитию информационных преступлений, увеличило количество угроз для информационного сектора. Еще в конце 90-х гг. XX века США активизировали свою деятельность в сфере информационной безопасности, но лишь с приходом Б.Обамы на пост президента США значительное внимание стало уделяться киберпреступлениям. Первоочередные шаги были направлены не только на изменение и совершенствование существующей стратегии кибербезопасности США, но и на построение общих механизмов действий между государственными и местными органами власти, а также частным сектором с целью обеспечения единого и организованного подхода относительно мер против кибератак.

Ключевые слова: США, Б. Обама, информационная безопасность, киберпреступления, информационное пространство.

Berezhna M.S. Development of the information security of the U.S.: practical steps of B.Obama.

The paper examines the main practical changes security U.S. during the presidency of Barack Obama. With the development of information technology the U.S. is the undisputed leader in the information infrastructure of the world. Global expansion of information flow has led to the development of information crimes, the number of threats to the information sector. Back in the late 90's of the twentieth century, the United States stepped up its activities in the field of information security, but only with the advent of the Obama for U.S. president, considerable attention has been paid to cybercrime. Initial steps were directed not only to modify or improve the existing strategy cyber security U.S., but also to build the common mechanisms between government and local authorities, and the private sector in order to ensure a unified and organized approach for measures against cyber-attacks.

Key words: USA, Barack Obama, information security, cybercrime, information space.

Бережна Марія Сергіївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету.

Електронна адреса: agreman2006@gmail.com

Рецензент: Михайлюк Віталій Павлович, доктор історичних наук, професор.

Стаття подана 16.04.2013

УДК 327.8

**ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ ТА РОЛЬ США В ГЛОБАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ
КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI ст.****Володіна М.О.**

м. Донецьк

**ON THE QUESTION OF THE PLACE AND ROLE OF THE U.S. IN GLOBAL POLITICS OF
THE LATE XX – EARLY XXI CENTURY****Volodina M.O.**

У статті проаналізовано місце та роль США в глобальній політиці 90-х років XX ст. і самому початку XXI ст. Особливу увагу приділено проблемі взаємин по лінії США – Європа в непростий період становлення нового світоустрою після закінчення «холодної війни». В статті підкреслено, що відносини США та європейських держав сповнені суперечностей, які були в минулому та існують сьогодні, коли загострилися відносини між ними в рамках міжнародних організацій, зокрема ООН. Більшість країн Європи, які є постійними членами Ради Безпеки, виступають проти пропозиції Сполучених Штатів і намагаються обмежити стремління США контролювати міжнародне співтовариство. Автор статті доводить, що Європейський Союз заявляє про свою власну політику безпеки, нерозривно пов'язану з американською безпековою політикою на континенті.

Ключові слова: США, Європа, Україна, глобальна політика, міжнародний устрій, новий світовий порядок.

Постановка проблеми. В кожному сторіччі з'являється країна, що має могутність, волю, а також інтелектуальні та моральні стимули, необхідні для того, щоб привести всю систему міжнародних відносин у відповідність з власними цінностями. В XX сторіччі жодна з країн не здійснила такого рішучого і одночасно такого амбівалентного впливу на міжнародні відносини, як Сполучені Штати Америки.

Одним із фундаментальних питань початку XX сторіччя є взаємовідносини між США та іншими країнами світу. Із розпадом СРСР Сполучені Штати лишилися єдиною наддержавою на планеті. Закінчення «холодної війни» породило ще більше прагнення переробити світ за американським взірцем. США залишилися єдиною країною, що може собі дозволити втручання в будь-яку частину земної півкулі.

В цілому американське керівництво та експерти впевнені, що якщо XIX сторіччя було сторіччям балансу могутності в світі, то XXI стане сторіччям рішучого дисбалансу на американську користь. Америка не може перетворитись просто в

одну із простих країн. Вона не змогла зробити це в останні шістьдесят років, не зможе уникнути цього і в XXI сторіччі. США займає верховну позицію у чотирьох вирішальних сферах глобальної влади: у військовій – не має рівних у глобальному проникненні, в економічній – залишається основним локомотивом глобального зростання, в технологічній утримує всеосяжне лідерство у вирішальній сфері інновацій; і в культурній, попри певну грубуватість, вона має велетенську привабливість, особливо для молоді світу, всі вони дають США політичну владу, з якою не в змозі змагатись жодна інша держава.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В сучасній історіографії панують різні погляди щодо нинішнього стану справ. Американська думка метується між ізоляціонізмом та намаганням брати участь в міжнародних справах. Одна група американських дослідників міжнародних відносин [1] погоджується з тим, що США залишаються єдиною наддержавою і, таким чином, формується однополярний світовий порядок на чолі з ними. На їхню думку, найважливішим наслідком перемоги Заходу над СРСР в «холодній війні» і зникнення однієї з двох наддержав є те, що відповідальність за долю світу лягає на єдину наддержаву, що залишилася, – США. Саме її можливості дозволяють забезпечити не лише захист, а й розповсюдження цінностей демократії, індивідуалізму і ринкового суспільства в усьому світі. XX ст. було американським, таким самим буде і XXI ст., очолюючи «співтовариство розвинутих країн» під ідейним і політичним проводом США. Звичайно, Росія і Китай – це «великодержави», що опираються цій американській гегемонії. Але не маючи змоги кинути сили на великі відстані для того, щоб насаджувати свою політичну волю і будучи технологічно найвідсталішими від США, вони не мають засобів для здійснення тривалої політичної влади в усьому світі – і навряд чи скоро її доб'ються.

Друга група дослідників сучасної системи міжнародних відносин дотримується іншого підходу [2]. Згідно з теорією «постбіполярності», на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин можна говорити про перспективу переростання сучасної системи міжнародних стосунків як відносно багатополусної з помітною перевагою одного з полюсів (США - НАТО) та претензіями інших держав на виділення в окремих полюс у справжню багатополусність.

Мета. Метою роботи є висвітлення місця та ролі США в глобальній політиці в 90-ті роки ХХ ст. і на початку ХХІ ст.

Матеріали і результати дослідження. Головними показниками потужності держави стають економічні, наукові і технологічні можливості. Саме в цих сферах Сполучені Штати нерідко програють індустріальним країнам, що на сучасному етапі розвиваються більш динамічно (країни – члени ЄС, Китай і Японія). Американській ідеї все частіше кидають виклик європейська ідея, яка ніби переживає друге народження, японська і китайська моделі, модель нових індустріальних країн («маленькі дракони» Південно-Східної Азії) тощо динамічно (країни – члени ЄС і Китай) [3].

Попри все незмінною для Сполучених Штатів залишається роль Європи, їхні зв'язки пояснюються взаємним прагненням максимальних зисків та визначальною роллю моральних та правових принципів та інституцій як основи регулювання. З усієї запропонованої термінології, що характеризує американо-європейські відносини, є поняття «трансатлантизм». Трансатлантичні відносини знаходяться у прямій залежності від трансформації міжнародної системи, що в той самий час спричиняють зворотний вплив на міжнародну систему в цілому. Їхня еволюція відбувається під впливом одночасного розширення та поглиблення європейських інтеграційних процесів. Становлення цих відносин проходило в умовах блокового протистояння та формування біполярної системи міжнародних відносин. По завершенні «холодної війни», євроцентричної за своєю суттю, відбулася зміна ієрархії стратегічних інтересів США [4]. Об'єктивним стало зменшення значення європейського регіону, який на сьогодні розглядається лише як один з елементів глобальної стратегії США. В свою чергу спостерігається зменшення військово-політичної залежності європейських союзників від США, що в умовах зростання економічної та політичної ваги ЄС призводить до посилення відцентрових тенденцій у двосторонніх стосунках. Проте це створює можливості для врівноваження трансатлантичних відносин та поступового відходу від асиметричної моделі партнерства.

З іншого боку, характерною особливістю постбіполярної міжнародної системи є ускладнення поняття «безпека», коли її військовий вимір перестав бути визначальним, що призводить і до зміни пріоритетів у трансатлантичних відносинах. На протривагу домінуючому у відносинах США та європейських союзників часів біполярності воєнно-політичного аспекту, в 90-і роки на перше місце трансатлантичного порядку денного виходять соціально-політичні, гуманітарні та економічні проблеми [5].

В той же час визначальною рисою трансатлантичних відносин є не стільки належність до певних організацій (НАТО, ОБСЄ тощо), скільки наявність спільних цінностей у процесі транснаціоналізації міжнародних відносин, тому формування міжнародної системи відбувається саме на принципах західної цивілізації.

Еволюція трансатлантичного партнерства відбувається під впливом взаємопов'язаних процесів розширення та поглиблення європейської інтеграції, що приводить до формування економічного та валютного союзу ЄС і впровадження євро, реформує систему міжнародних економічних та валютно-кредитних відносин.

В політичній площині посилення інтеграційних процесів привело до формування другої опори ЄС – Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ), що є головною передумовою для побудови збалансованих трансатлантичних відносин та, в широкому розумінні, переходу до багатополарної міжнародної системи. Можна відзначити подвійний характер впливу США на СЗППБ ЄС. З одного боку, саме американський, а не радянський чинник виступив каталізатором політичної уніфікації в ЄС, з іншого – вплив Вашингтона через систему двосторонніх відносин з окремими членами ЄС обумовлює структурну обмеженість другої опори ЄС. В той же час протидія США європейській ініціативі була б контрпродуктивною, навпаки, активна участь в самому процесі є запорукою збереження глобального лідерства США та врахування його інтересів європейськими партнерами.

Поєднання наднаціонального та міждержавного підходів у розвитку ЄС робить його центром сили з якісно іншою природою порівняно із США з їхньою централізованою системою прийняття рішень. Посилення ролі наднаціональних органів ЄС (європейського парламенту, та передусім європейської комісії) дозволяє ЄС виступати з єдиною позицією на переговорах з Вашингтоном. Проте слабкість об'єднання полягає у домінуванні міждержавного принципу співробітництва у прийнятті рішень в рамках другої опори, що значно ускладнює

прийняття стратегічних рішень та робить американське втручання через механізми двосторонньої співпраці з країнами-членами ЄС більш ефективним.

Характерним для трансатлантичних відносин в постбіполярний період є поступові зміщення центрів прийняття рішень з державного на недержавний рівень: піднесення впливу лобістських рухів, транснаціональних корпорацій тощо. З одного боку, такі тенденції мають позитивний характер, оскільки призводять до взаємозалежності сторін. З іншого боку, це призводить до посилення фрагментарності системи прийняття рішень, в тому числі зовнішньополітичних, як це відбувається із зовнішньою політикою США, коли всезростаючий тиск груп впливу призводить до прийняття суперечливих односторонніх рішень, які не враховують позиції іншої сторони.

Особливістю відносин США та ЄС в постбіполярний період стало включення в них політичних питань з широкого кола проблем: як європейських регіональних, так і глобальних. В той же час політичні відносини США з ЄС кардинально відрізняються від відносин США з окремими європейськими країнами, оскільки неоднорідність об'єднання, що складається із різних за статусом і потенціалом країн, та залежність від здатності до внутрішньої згуртованості його членів ускладнюють вироблення спільної позиції між США та ЄС. Статус останнього як єдиного центру сили обумовлює також і характер питань порядку денного в політичних відносинах США та ЄС, що обмежуються обговоренням проблем « м'якої безпеки».

Чинником, що визначає характер політичних відносин США та ЄС і переносить їх на рівень стратегічного партнерства, є посилення політичної та економічної взаємозалежності двох акторів. Незмінними залишаються основоположні інтереси союзників та спільність історичної спадщини, культури, ідеологічних цінностей. В той же час існує ряд відмінностей, пов'язаних із різною політичною культурою та досвідом сторін, що є головною перешкодою для ефективного партнерства. Першою є різне сприйняття свого місця та ролі у світі, що впливає зі статусу наддержави США та статусу регіонального центру сили ЄС. Це спричинило різницю у визначенні стратегічних інтересів та пріоритетів. Другою є відмінність підходів щодо форм співпраці з іншими міжнародними акторами. Якщо США надають перевагу одностороннім діям, то для ЄС основним зовнішньополітичним інструментом є багатосторонні ініціативи та інститути. Третьою є відмінність у підходах до вирішення міжнародних та інтернаціоналізованих конфліктів: США активно застосовують інструменти військового примусу, Європейський

Союз надає перевагу використанню економічних та політичних інструментів [6].

Проте саме ці відмінності, що зумовлені різними ресурсними базами, створюють перспективи для плідної співпраці. Найоптимальнішим сценарієм розвитку трансатлантичних відносин в середньостроковій перспективі, що позитивно позначився б як на системі трансатлантичних зв'язків, так і на стабільності міжнародної системи в цілому, міг би стати розподіл повноважень між США та ЄС, враховуючи їхній військовий потенціал.

Головним форумом трансатлантичної співпраці в сфері безпеки все ще залишається НАТО, проте впливовим чинником, що визначатиме характер співпраці у недалекому майбутньому у найближче десятиліття, буде розвиток військово-політичної інтеграції в ЄС. На сьогоднішній день європейська безпека складається із двох паралельних систем: європейської, що формується, та євроатлантичної [7].

Наслідки військово-політичної інтеграції ЄС для США подвійні: з одного боку, ефективна реалізація європейської політики в галузі безпеки та оборони ЄС означатиме перерозподіл тягаря відповідальності та збільшення внесків європейських партнерів у спільну безпеку. З іншого боку, у перспективі може розглядатися можливість появи в особі військової структури ЄС протизаги НАТО як основи трансатлантичних відносин та послаблення позицій США в Європі як у військово-політичній, так і в економічній сфері. Невирішеною залишається і проблема розподілу повноважень між НАТО та ЄС, а отже, неминучим є дублювання функцій цих організацій.

Зменшення військового та ідеологічного чинників призвели до звільнення трансатлантичних економічних відносин від самообмежень часів біполярності та загострення конкуренції у торговельно-економічних відносинах. Це об'єктивно підносить роль ЄС та призводить до перерозподілу сил як у системі трансатлантичних економічних відносин, так і міжнародній економічній системі в цілому.

В постбіполярний період склався ряд викликів, що визначатимуть у середньостроковій перспективі співпрацю двох сторін як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. По-перше, очевидними стають відмінності американської та європейської економічних та соціальних моделей: неоліберальна економіка США та соціально-ринкова - в ЄС, що спричиняє різну оцінку наслідків глобалізації та шляхів подолання проблем. Другим викликом є активізація процесів регіоналізації в міжнародних відносинах та активна участь у них США та ЄС. Зосередження на власних інтеграційних проектах на тлі неспроможності домовитися щодо

поглиблення трансатлантичного економічного партнерства потенційно може призвести до втрати зацікавленості у двосторонніх економічних відносинах та посилення протекціоністських заходів. Третім викликом є побудова економічного та валютного союзу і впровадження євро. Це призводить до трансформації міжнародної валютної системи та становить в середньостроковій перспективі виклик долару США [8].

Попри спільність загальної мети обох сторін, що полягає у підтриманні політичної та економічної стабільності в регіоні, відмінними є їхні стратегії, що пов'язано із різною геополітичною спрямованістю США та ЄС. В регіональному вимірі глобальна стратегія США щодо збереження статусу наддержави проявляється у протидії з боку США посиленню позицій Російської Федерації в Східній Європі, що пояснює американську підтримку «кольорових революцій» та альтернативних російським проєктів регіонального співробітництва на кшталт ГУАМ.

ЄС, як регіональний центр сили, будує свою політику в регіоні у відповідності до багатостороннього формату стратегій сусідства, який крім країн регіону, включає в себе і регіон Східного Середземномор'я. Російський же чинник розглядається, певною мірою, як один із засобів зменшення негативних наслідків американської гегемонії та поступового переходу до багатопольярної міжнародної системи.

Аналіз практичної реалізації американської зовнішньої політики в Європі, перш за все врегулювання кризових ситуацій, дозволяє стверджувати, що, по-перше, суверенітет держави може порушуватись у випадку масових порушень прав людини (конфлікт в Косово) або за наявності непідтверджених звинувачень в розробці зброї масового знищення та сприянні міжнародному тероризму (війна в Іраку). Національний суверенітет більше не є перешкодою для міжнародного втручання. Після подій у Косово та в Іраку будь-яка невелика країна може стати об'єктом військового втручання великих західних країн або їхніх блоків.

По-друге, норми міжнародного права та постанови Ради Безпеки ООН, які є вторинними джерелами міжнародного права, були відкрито проігнорованими. Отже, світову міжнародну організацію ООН де-факто було замінено регіональними військово-політичними альянсами при вирішенні гострих політичних криз.

По-третє, Косовський конфлікт та війна в Іраку підняли міжнародний статус США, Великобританії та Франції (незважаючи, а можливо, і завдяки гострому політичному протистоянню проти США під час Іракської війни та активній участі у вирішенні Косовської проблеми). Що ж до Китаю, та особливо Росії, в

цей період вони частково втратили статус великих держав, думку яких, їхнє право «вето» враховують в Раді Безпеки ООН. Між тим Православна Сербія є традиційною зоною геостратегічних інтересів Росії, тому військова операція НАТО на території Косово значно підірвала міжнародний престиж Росії. Європа завдяки міжнародному курсу США отримала прецедент, коли світова спільнота фактично призвела до зміни кордонів незалежної країни, хоча de jure цього ще не відбулося. Таким чином, один із головних принципів післявоєнної Європи - непорушність кордонів незалежних держав, був підірваним.

США не збираються залишати завойовані економічні, політичні та військові плацдарми свого впливу в Європі, блок НАТО, незважаючи на зміну геополітичної ситуації в Європі (потенціал Росії - це вже не потенціал СРСР і не потенціал країн Варшавського договору), збільшився до 28 країн-учасниць, заради зміцнення впливу блоку НАТО в Європі (а звідси і позиції США в Європі) впроваджується ініціатива «Партнерство заради миру», до якої в 1994 році приєднуються 27 країн Центральної та Східної Європи.

Маючи природного і надійного союзника в Європі в особі Великобританії, США мають і послідовного опонента. Вочевидь, при побудові спільної Європи Франція зробить все можливе для того, аби обмежити військово-політичну та економічну гегемонію США в світі, і разом з іншими країнами Західної Європи виступатиме в якості другого полюсу політичної та економічної влади та могутності на нашій планеті. Міжнародні події 1990-х років свідчать про те, що Франція залишається одним із найбільш активних геополітичних гравців світу [9].

Що стосується України, то необхідність розбудови двосторонніх відносин з такою впливовою державою на світовій арені, як США, вимагає від неї вироблення чіткої стратегії міжнародної поведінки, з врахуванням своєрідного балансу інтересів і можливостей з тим, щоб не допустити погіршення відносин між двома країнами [10]. Звичайно, треба враховувати політичний досвід нашого стратегічного партнера, щоб побудувати демократичне суспільство та правову державу на українській землі. Разом з тим варто враховувати, що специфіка економічного та військового розвитку нашої держави у радянський період дає змогу їй успішно співпрацювати з ЄС і НАТО у воєнно-політичній сфері, таким чином наближаючись до входження в систему європейської безпеки нового зразка.

Процес державотворення і побудови вільного громадянського суспільства в Україні збігається з її поступовим входженням до світового співтовариства і пошуками нею свого місця в сучасному складному, різноманітному і суперечливому світі. Вихід України на зовнішню

арену як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин зумовив пошук стратегічних партнерів та визначення пріоритетів та напрямів зовнішньої політики України. На сьогодні існує єдиний документ, за яким регламентуються основні завдання зовнішньої політики - Постанова ВР «Про основні напрями зовнішньої політики України», яку було прийнято ще в 1993 р. В Постанові відсутня продумана стратегія зовнішньополітичної діяльності нашої держави та невизначено саме основних стратегічних партнерів. Тому доцільно зауважити, що потрібно здійснити перегляд цього документа, оскільки він приймався ще 20(!) років тому, коли не було чіткого уявлення про кінцеву мету окремих зовнішньополітичних акцій та заходів, що проводилися. Практика багатовекторного зовнішньополітичного курсу однозначно довела, що вона не є життєздатною, а поняття «стратегічне партнерство» не завжди виважено та обґрунтовано використовується.

Найважливішим пріоритетом сучасної української геополітики є її європейський вектор, адже Україна історично і географічно завжди була європейською країною із традиційно тісними зв'язками з європейськими державами, особливостями культури та менталітету населення. Саме вступ України до Ради Європи став свідченням визнання України як держави, що розвивається та послідовно здійснює демократичні перетворення. Важливим кроком вперед, стала ратифікація базових конвенцій Ради Європи. Доцільно наголосити, що саме прагнення бути членом ЄС і є важливим зовнішньополітичним кроком та пріоритетним напрямом зовнішньополітичної стратегії [11].

Важливе місце у реалізації євроатлантичної парадигми займає співпраця України з НАТО, а через нього і зі США. Саме проблема безпеки для посттоталітарних держав має велике значення. Тому розвиток співробітництва України з НАТО відіграє далеко не останню роль для зміцнення європейської безпеки в регіоні. Завдяки участі України в РЄАП, програмі ПЗМ посилились зв'язки з провідними країнами.

Для України її належність водночас до двох регіонів - Європи та Азії - і до того ж периферійний статус у кожному із них набуває особливого значення. У цій комбінації необхідно не допустити ситуації, коли б Україна перетворилася на предмет геополітичної гри двох наддержав - Росії та США. Тому необхідно розробити і втілити в життя таку модель розвитку, за якою наша країна могла б захистити свої національні інтереси, суверенітет, територію, громадян, стати дійсно на демократичний шлях розвитку та ринкових реформ [12].

Практичне значення трансатлантичних відносин для України визначається впливом на перспективи її інтеграції у європейські та

євроатлантичні структури. При формуванні зовнішньополітичної стратегії країни потрібно враховувати ті об'єктивні відмінності у підходах США та ЄС як до України, так і до пострадянського простору в цілому.

Зовнішні чинники інтеграції України до НАТО, враховуючи вагу США й мету організації, є більш сприятливими, ніж інтеграції до ЄС. Можна враховувати опосередковану підтримку з боку США членства України до ЄС (через систему двосторонніх відносин США з окремими країнами-членами, в першу чергу атлантистами). Проте ефективніша співпраця з НАТО порівняно з ЄС пояснюється, серед іншого, об'єктивно складною процедурою вступу та критеріями членства в Європейському Союзі. Необхідно брати до уваги і подвійність впливу американського чинника на перспективи членства в ЄС, оскільки негармонізований розвиток відносин зі США без належної уваги до двосторонніх відносин із європейськими партнерами може викликати занепокоєння європейців та підозри у спробах посилення американського впливу всередині об'єднання.

Партнерські відносини між країнами Північної Атлантики відігравали важливу роль для американської зовнішньої політики. Навіть після зникнення Радянського Союзу атлантичне партнерство залишалось для Сполучених Штатів вирішальною складовою міжнародного порядку. Поряд з чітко визначеними принципами взаємного захисту, характерними для традиційного союзу, північноатлантичні держави створили цілу низку відносин, головною метою яких було створення і укріплення основ загальнополітичного майбутнього. Американська допомога Європі відвернула в перші післявоєнні роки економічний колапс. Згодом процес глобалізації до такої міри поглибив економічні зв'язки, що взаємні інвестиції майже нерозривно зв'язали не тільки економічно, але й політично країни Європи та Північної Америки.

Тим не менш, як це не парадоксально, відносини Північної Америки та Європи сповнені суперечностей, які були в минулому та існують сьогодні. Ті європейські держави, які ще недавно домінували у Старому світі, зовсім не сподівались, що в найближчому майбутньому будуть залежати від рішень, які приймаються за три тисячі миль, у Вашингтоні. Сьогодні вкрай загострились відносини між США та країнами Європи в рамках міжнародних організацій, зокрема ООН. Більшість країн Європи, які є постійними членами Ради Безпеки, виступають проти пропозицій Сполучених Штатів та усіма можливими засобами намагаються обмежити стремління американського керівництва контролювати міжнародне співтовариство.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття завершилися тріумфом для американської

зовнішньої політики: не існує більше претендентів на домінування в Європі, а це означає, що США можуть не хвилюватись за те, що в даному регіоні може знову виникнути загроза для національної безпеки США (схоже на зразок того, як це було за часів Першої і Другої світових війн, а також холодної війни). Незважаючи на великі зміни, які відбулись на світовій арені за останні десятиліття, Європа продовжує залишатись важливим союзником і партнером США. Зрозуміло, військово-стратегічне значення Європи для США не обмежується лише тим, що цей регіон є стратегічною військово-американською базою. Американська присутність в Європі має важливе значення і для захисту економічних інтересів США. Тяжко недооцінити і геостратегічне значення Європи для Сполучених Штатів: адже без військових баз та підтримки союзних країн захист життєво важливих інтересів США союзу, північноатлантичні держави створили цілу низку відносин, головною метою яких було створення і укріплення основ загальнополітичного майбутнього. Американська допомога Європі відвернула в перші післявоєнні роки економічний колапс. Згодом процес глобалізації до такої міри поглибив економічні зв'язки, що взаємні інвестиції майже нерозривно зв'язали не тільки економічно, але й політично країни Європи та Північної Америки.

Тим не менш, як це не парадоксально, відносини Північної Америки та Європи сповнені суперечностей, які були в минулому та існують сьогодні. Ті європейські держави, які ще недавно домінували у Старому світі, зовсім не сподівались, що в найближчому майбутньому будуть залежати від рішень, які приймаються за три тисячі миль, у Вашингтоні. Сьогодні вкрай загострились відносини між США та країнами Європи в рамках міжнародних організацій, зокрема ООН. Більшість країн Європи, які є постійними членами Ради Безпеки, виступають проти пропозицій Сполучених Штатів та усіма можливими засобами намагаються обмежити стремління американського керівництва контролювати міжнародне співтовариство.

Після розпаду СРСР та закінчення холодної війни у відносинах між країнами-членами НАТО і США виник ряд непорозумінь та невідкладних завдань, які потребують нового підходу у їх вирішенні. І лише вироблення нової політичної стратегії може їх або зберегти, або ще більше ускладнити.

Ні для кого не є секретом прагнення Америки до світової гегемонії. Історія вчить, що гегемонія - з величезними зусиллями утримувана позиція. Особливо коли мова йде про десятиліття нашого бурного часу. Гегемон не може не здійснювати помилки. У великому історичному сенсі Америка не може не розраховувати на феноменальну історичну виключність. Кінцевість

її лідерської місії передбачена природою людських і міждержавних відносин. Гегемонія - внутрішньо нестабільна, оскільки міжнародна система зрозумілим чином прагне до балансу і противиться гегемонізму.

Сполученим Штатам, навіть якщо вони будуть дуже близькі до гегемонізму, буде надзвичайно важко контролювати усі основні світові процеси. Світ набагато складніший, ніж його уявляють, світ майже непередбачуваний, в своїй еволюції він небезпечний, і навіть мала точка на горизонті здатна принести руйнівну бурю. Попередити усі прояви світової анархії не може ніяка сила, навіть якщо вона переповнена неабиякою жертовністю, але навіть малу жертовність відродити досить важко, оскільки будь-які підривні процеси нездатні загрожувати життєвим устоям США - а значить, нескінченна жертовність не виправдана. Тим більше в сучасних умовах глобалізації. Війна, яку Америка оголосила міжнародному тероризму, - досить небезпечна, це війна не просто за першість у світі - це глобальна руйнівна криза, наслідки якої будуть колосальні і в якій найбільше постраждають звичайні громадяни двох протилежних сторін. І тому мудрість та далекоглядність міжнародних політиків і визначать шлях, яким буде розвиватись подальша цивілізація.

Інвестування в економіку Сполучених Штатів відповідає інтересам західноєвропейців. Вкладені в американські підприємства гроші приносять більше доходів, ніж інвестиції в будь-якому іншому куточку планети, в тому числі і в Західній півкулі. Із зростом економіки США ці іноземні вкладення стануть ще більш привабливими.

Висновки. Виходячи з цього, можна припустити, що будучи «світовою державою», Європа не бажає чи, у всякому разі, не повинна бажати відходити від Сполучених Штатів і створювати свій власний військовий потенціал. Багаті європейці потребують американський військовий захист. Атлантичне економічне та військове партнерство служить як американцям, так і європейцям, і воно буде ще більш стійким як основа відносин двох сторін Атлантики.

З часом найближчим конкурентом Америки стане не якась окремо взята країна, а Європейський Союз, який консолідує ресурси своїх держав-членів. В торговій та фінансовій сферах Європа вже перевищує США, але безмірно відстає від них у військовій сфері, хоча і прагне виправити становище створення єдиних військових сил. За прогнозами, до 2025 року Європа має наздогнати США, пізніше обидва регіони стикнуться зі зростаючою могутністю Азії [13].

Європейський Союз заявляє про власну політику безпеки, але він нерозривно пов'язаний з

американською безпекою в Європі. Європа намагається створити власну систему безпеки. Це не до вподоби Сполученим Штатам, оскільки велика кількість військових баз американців знаходиться саме в Європі. Так само більшість європейських країн ще досі остаточно не визначилась, чи необхідна їм власна система безпеки, оскільки всім зрозуміло, що у військово-оборонній сфері США були і залишаються першими. Разом з тим дискусії та суперечки тривають. Європа продовжує боротись за політичну та економічну незалежність від Сполучених Штатів.

Але все ж сьогодні США – одна з тих держав, до думки якої особливо прислухаються, тому що вона залишається найбагатшою й наймогутнішою. В ХХІ столітті кожна велика держава чи група держав будуть обстоювати свою національну безпеку, а зовнішньополітичні пріоритети США залишатимуться вирішальним фактором нового світового порядку.

Література

- Бжезинский Зб. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. - М., 2004; Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности. - М., 2004; Фукуяма Ф. Сильное государство. Управление и мировой порядок в ХХІ веке. - М., 2006; Киссинджер Г. Дипломатия. - М., 1997 та ін.
- Голдгейр Дж Макфол М. Цель и средства. Политика США в отношении России после «холодной войны». - М., 2009; Mearsheimer J. The Tragegy of Great Power Politics. - Washington, 2001; Камінський С. Україна. США. Світ. - К., 2012 та ін.
- Восток / Запад. Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений. - М., 2002; США на рубеже веков. - М., 2004; Шевчук О.В. Китай між США та Росією: геостратегічні відносини. - Миколаїв, 2008.
- США и Европа: перспективы взаимоотношений на рубеже эпох. - М., 2000; Европа. Вчера, сегодня, завтра. - М., 2002; Володіна М.О. Співробітництво США та Великої Британії у реформуванні НАТО (90-ті роки ХХ ст. - 2004 р.). - Донецьк, 2012 та ін.
- Клинтон Б. Моя жизнь. - М., 2005; Международная и европейская безопасность и Украина / Под ред. А.В.Крапивина. – Донецк, 2008.
- США на рубеже веков. - С.43.
- Там само. - С.44-45.
- Obama B. Renewing American Leadership // Foreign Affairs. - July/August 2007. - Vol.86, Num.4. - P.2-16.
- Храбан І. Французька республіка - провідний «архітектор» європейської системи безпеки // Людина і політика. - 2003. - №5. - С.12-35; Обичкина Е.О. Франция-США: две модели мира // США - Канада: экономика. Политика. Культура. - 2004. - №7. - С.23-39 та ін.
- Володіна М.О. Місце України в американській зовнішній політиці 90-х років ХХ ст. // Грані історії: Збір. Наук. праць. - Горлівка. - 2013. - Вип.6. - С.77-87.
- Козуб Т., Рябоконт А. Президент подстегнул евроинтеграцию // Комсомольская правда в Украине. - 2013. - 14 марта.
- Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / За ред. Г.М.Перепелиці. - К., 2004; Справочник НАТО. - Брюссель, 2006 та ін.
- Фридман Д. Следующие сто лет. - М., 2010.

References

- Bzhezinskij Zb. Vybor. Mirovoe gospodstvo ili global'noe liderstvo. - M., 2004; Hantington S. Kto my?: Vyzovy amerikanskoj nacional'noj identichnosti. - M., 2004; Fukujama F. Sil'noe gosudarstvo. Upravlenie i mirovoj porjadok v NHI veke. - M., 2006; Kissindzher G. Diplomatiya. - M., 1997 ta in.
- Goldgejr Dzh Makfol M. Cel' i sredstva. Politika SShA v otnoshenii Rossii posle «holodnoj vojny». - M., 2009; Mearsheimer J. The Tragegy of Great Power Politics. - Washington, 2001; Kamins'kij S. Ukraina. SShA. Svit. - K., 2012 ta in.
- Vostok / Zapad. Regional'nye podsistemy i regional'nye problemy mezhdunarodnyh otnoshenij. - M., 2002; SShA na rubezhe vekov. - M., 2004; Shevchuk O.V. Kitaj mizh SShA ta Rosieju: geostrategichni vidnosini. - Mikolaiv, 2008.
- SShA i Evropa: perspektivy vzaimootnoshenij na rubezhe jepoh. - M., 2000; Evropa. Vchera, segodnja, zavtra. - M., 2002; Volodina M.O. Spivrobotnictvo SShA ta Velikoї Britanii u reformuvanni NATO (90-ti roki HH st. - 2004 r.). - Donec'k, 2012 ta in.
- Klinton B. Moja zhizn'. - M., 2005; Mezhdunarodnaja i evropejskaja bezopasnost' i Ukraina / Pod red. A.V.Krapivina. – Doneck, 2008.
- SShA na rubezhe vekov. - S.43.
- Tam samo. - S.44-45.
- Obama B. Renewing American Leadership // Foreign Affairs. - July/August 2007. - Vol.86, Num.4. - P.2-16.
- Hraban I. Francuz'ka respublika - providnij «arhitektor» evropejs'koї sistemi bezpeki // Ljudina i politika. - 2003. - №5. - S.12-35; Obichkina E.O. Francija-SShA: dve modeli mira // SShA - Kanada: jekonomika. Politika. Kul'tura. - 2004. - №7. - S.23-39 ta in.
- Volodina M.O. Miscе Ukraїni v amerikans'kij zovnishnij politici 90-h rokov HH st. // Grani istorii: Zbir. Nauk. prac'. - Gorlivka. - 2013. - Vip.6. - S.77-87.
- Kozub T., Rjabokon' A. Prezident podstegnul evrointegraciju // Komsomol'skaja pravda v Ukraine. - 2013. - 14 marta.
- Ukraїna na shljahu do NATO: cherez radikal'ni reformi do nabuttja chlenstva / Za red. G.M.Perepelici. - K., 2004; Spravochnik NATO. - Brjussel', 2006 ta in.
- Fridman D. Sledujushhie sto let. - M., 2010.

Володіна М.О. К вопросу о месте и роли США в глобальной политике конца ХХ - начала ХХІ ст.

В статье проанализированы место и роль США в глобальной политике 90-х годов и самом начале ХХІ века. Особое внимание уделено проблеме взаимоотношений по линии США - Европа в непростой период становления нового миропорядка после окончания «холодной войны». В статье подчеркнута, что отношения США и европейских государств полны противоречий, которые были в прошлом и существуют сегодня, когда обострились отношения между ними в рамках международных организаций, включая ООН.

Большинство стран Европы, которые являются постоянными членами Совета Безопасности, выступают против предложения Соединенных Штатов и пытаются ограничить стремление США контролировать международное сообщество. Автор статьи доказывает, что Европейский Союз заявляет о своей собственной политике безопасности, неразрывно связанной с американской политикой безопасности на континенте.

Ключевые слова: США, Европа, Украина, глобальная политика, международное устройство, новый мировой порядок.

Volodina M.O. On the question of the place and role of the U.S. in global politics of the late XX - early XXI century.

The paper analyzes the place and role of the U.S. in global politics 90s. and the beginning of XXI century. Particular attention is given to the relationship through the U.S. - Europe in the difficult period of the new world order after the end of the «cold war.» The article pointed out that the relations between the U.S. and European states are full

of contradictions, which were in the past and exist today, when strained relations between them in the framework of international organizations, including the UN. Most European countries that are permanent members of the Security Council opposed the proposal of the United States and try to limit the U.S. desire to control the international community. The author argues that the European Union expresses its own security policy, is inextricably linked to American security policy in the continent.

Keywords: USA, Europe, Ukraine, global politics, international order, new world order.

Володіна Марина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету.

Електронна адреса: malvina811@gmail.com

Рецензент: Михайлюк В.П., доктор історичних наук, професор.

Стаття подана 23.03.2013

УДК 94(477)

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНИХ ВІЙСЬКОВО-СПОРТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ЛУГАНЩИНІ В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (1991-2011 рр.)**Гладченко І. О., Михайлюк В. П., Сидоренко Ю. М.**
м. Луганськ**THE MAIN TENDENCIES OF THE DEVELOPMENT OF THE YOUTH MILITARY AND SPORTS ORGANIZATIONS IN LUGANSK REGION DURING THE AGE OF THE UKRAINIAN INDEPENDENCE (1991 — 2011 years)****Gladchenko I. O., Michailuk V. P., Sidorenko Yu. M.**

Розглянуто основні тенденції розвитку військово-спортивних організацій громадського та державного напрямку в епоху незалежності України на прикладі клубів з вищезазначеною тематикою Луганська та Луганської області. Проведені дослідження показали, що основою державної політики відродження військово-спортивної підготовки молоді є насамперед формування законодавчої бази організацій і клубів, а також кооперація різних відомств і організацій на місцевому рівні. Основним інститутом військово-спортивної та технічної підготовки на законодавчому рівні закріплені навчальні заклади (наприклад, школи чи інститути). Основним видом підготовки визначені навчальні курси та навчальні заняття з відповідної тематики, а основним видом практичної підготовки - військово-спортивні ігри (наприклад, «Зірниця»). Однак залишаються проблеми, що стосуються швидкості розгортання військово-спортивної та технічної підготовки на місцях, а також проблеми взаємодії громадських військово-спортивних організацій та органів влади. Частково дані проблеми вплинули на тенденції розвитку громадських військово-спортивних організацій. Основними тенденціями є перш за все юридична реєстрація основ формування і діяльності військово-спортивних клубів, консолідація та об'єднання, або просто взаємодія різних організацій, розвиток матеріальної бази військово-спортивних ігор, а також активна робота представників військово-спортивних клубів і організацій із засобами масової інформації з метою популяризації серед молоді тематичних ігор. Також варто згадати про постійне зростання рівня безпеки військово-спортивних ігор і заходів, що проводяться громадськими організаціями. Систематизовано зміни в механіці діяльності громадських військово-спортивних організацій та ігор.
Ключові слова: військово-спортивна підготовка, громадські об'єднання, страйкбол, пейнтбол, військово-спортивні ігри, «Зірниця».

Постановка проблеми. За радянських часів для прискорення виховання та навчання молоді військовим навичкам керівництвом Радянського Союзу були створені спеціальні організації для військово-патріотичної підготовки населення.

Вони займалися патріотичною, військово-спортивною та освітньою підготовкою різних прошарків населення, особливо це стосувалося молоді – починаючи від середньо- та старшокласників та закінчуючи студентами. Такою організацією перш за все було Всесоюзне Червоного Прапора Добровільне товариство сприяння армії, авіації та флоту. Кінець 60-х років є часом розквіту молодіжних військово-спортивних патріотичних організацій. Поряд з організаціями ДТСААФ, які набували все більшої популярності, з'являлися й суспільні організації, не пов'язані з владою. Це, наприклад, були молодіжні військово-спортивні патріотичні клуби. Також для кінця 60-х років була характерна поява перших військово-патріотичних ігор «Зірниця» та «Орлятко».

Ці заходи були спрямовані на виховання у молоді патріотичної поваги до Батьківщини, уміння жити в армійських умовах довгих час, протистояти будь-яким ворогам та іншим якостям, потрібним в умовах війни. Але з розпадом Радянського Союзу, в тяжкі роки Перебудови, коли Україна відокремилася, в ній зникли піонерські, комсомольські рухи, які підтримували військово-спортивну патріотичну підготовку, та тематичні заходи, почали зникати й військово-спортивні патріотичні клуби. Навіть той факт, що офіційним правонаступником ДТСААФ в Україні стало Товариство сприяння обороні України (скорочено ТСОУ), не зміг врятувати від зникнення весь потенціал та зберегти ті обсяги роботи, що існували за радянських часів.

На перший план вийшли молодіжні військово-спортивні патріотичні клуби, які формувалися за прикладом устрою тих самих самостійних організацій, заснованих ветеранами Другої світової війни та війни в Афганістані, та діяли ще за часів Радянського Союзу. Але й ці клуби зазнали певних трансформацій. Незмінною

залишилися їхня роль у суспільному житті та робота на громадських засадах.

Одні з них пов'язані з козацьким минулим, інші є військово-патріотичними клубами на громадських засадах, які відтворюють сучасні передові типи військових з'єднань різних країн та займаються відтворенням, моделюванням сучасних доктрин ведення бою. Наприклад, це страйкбольні, хардбольні клуби, відкриті для вільного вступу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Праць, які б більш-менш описували розвиток та діяльність громадських військово-спортивних організацій на теренах України, ще немає. Але з розвитком сучасних інтернет-технологій доступні інтернет-ресурси, які спеціально створені для популяризації та інформатизації суспільства. Перш за все це офіційні всеукраїнські сайти страйкболу – airsoft.com.ua, де можна знайти як історію заснування та розвитку Федерації Страйкболу України, так і види діяльності, основні правила та іншу інформацію в повній мірі. Також на цьому сайті є повний перелік страйкбольних команд та заходів, які проводилися або плануються в майбутньому [1]. Щодо конкретно Луганської області – існує і розвивається Луганський осередок страйкболу, також в інтернеті за адресою airsoft.lg.ua, де публікується діяльність Луганського Обласного Клубу Страйкболу, а саме – перелік команд, план заходів на рік та інша інформація. Також слід зазначити, що на обох інтернет-сайтах існує архів, який містить заходи та новини, які мали місце в минулому майже із заснування страйкболу в Україні [2].

Така ж ситуація й з пейнтболом – за детальною інформацією слід звернутися до офіційного інтернет-сайту Федерації Пейнтболу України, де міститься вся інформація про історію, заходи та змагання, а також про команди України (в них є й команди з Луганської області) [3].

Слід згадати й про Товариство Сприяння Обороні України, яке прийняло на себе роль зниклої після розпаду Радянського Союзу організації ДТСААФ. Окрім офіційного інтернет-сайту, де публікується історія виникнення, види діяльності та інша інформація, є й архівні матеріали, які розкривають діяльність цієї організації протягом років незалежності України [4].

Предмет дослідження – діяльність сучасних військово-спортивних організацій на Луганщині у добу незалежності України (1991-2011 рр.).

Мета статті – розглянути діяльність та виявити основні тенденції розвитку громадських військово-спортивних організацій та клубів, які діють під егідою владних структур у тій же сфері

Матеріали та результати дослідження. В Радянському Союзі протягом всього часу існування ДТСААФ та його підшефних

організацій республіканські та обласні пленуми розробляли поправки задля вдосконалення військово-спортивної та патріотичної підготовки молоді. Спеціальні комісії та перевірки виявляли недоліки у роботі клубів ДТСААФ, які потім аналізувалися, й на підставі результатів до пленумів вносилися пропозиції. Сама організація ДТСААФ по меншій мірі один раз була реформована для більш широкого залучення молоді та більш якісної її підготовки. З розпадом Радянського Союзу плани, які колишня влада будувала щодо розвитку військово-спортивної та патріотичної підготовки молоді, були відмінені з причини того, що організації, які б виконували пункти планів, зникли або були реформовані. Лише в 1999 р. владні структури побачили тяжкий стан військово-спортивних організацій, які залишилися після розпаду. Був затверджений наказ № 1697 - «Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» [2]. Одним з головних завдань цієї програми було забезпечення формування та розвитку у молоді загальнолюдських та національних цінностей. Програма передбачала реалізацію ряду заходів, спрямованих на фізичне та духовне гартування молоді. Серед численних заходів треба відзначити впровадження серед учнівської молоді гри-випробування «Котигорошко».

На підтримку діяльності громадських організації козацького спрямування, які значну увагу приділяють вихованню молоді на національних традиціях, Президент України Л. Кучма видав Указ №1092 від 15.11.2001 «Про Національну програму відродження та розвитку Українського козацтва на 2000–2005 рр.» [6, 7]. Програмою передбачався ряд заходів, спрямованих на активізацію військово-патріотичного виховання молоді, зокрема, роботи у сфері освіти і виховання, роботи зі створення, відродження, відновлення та охорони заповідних місць і об'єктів та інші. У 2002 році видається Указ Президента України 948/2002 від 25.10. 2002 «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді», який стає основою нормативно-правової бази військово-патріотичного виховання молоді до сьогодення. Згідно з цією концепцією під егідою трьох відомств відкривається шлях до впровадження в системі освіти Всеукраїнської військово-патріотичної гри «Патріот». У 2007 році видається Указ Президента України за №1209 від 12.12.2007 «Про додаткові заходи щодо підвищення боєздатності Збройних Сил України», який вимагає від Уряду «розробити та затвердити протягом першого півріччя 2008 року державну програму військово-патріотичного виховання громадян України на період до 2015 року, передбачивши, зокрема, заходи щодо

утвердження в масовій свідомості історично притаманних Українському народу високих моральних цінностей, вірності традиціям українського козацтва» [9].

Нарешті, вийшов наказ № 1443/779 від 16.12.2011 «Про затвердження Положення про Всеукраїнську військово-патріотичну спортивну гру «Зірниця»». Цим наказом було затверджено проводити обласні та всеукраїнські військово-спортивні ігри «Зірниця» силами та коштами обласних органів влади. Міністерство оборони України та Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України повинні надавати посильну допомогу у межах своєї компетенції в проведенні ігор. Всі ці накази були доведені до всіх керівних органів, які безпосередньо беруть участь в організації військово-спортивних ігор «Зірниця», та спрямовані відновити базу для подальшого розвитку військово-спортивної, а разом з нею й патріотичної підготовки молоді в Україні. З одного боку, органи влади сформуливали та прийняли важливі накази щодо реорганізації та реанімації військово-спортивної підготовки. Серед таких наказів слід більше уваги звернути на наказ про військово-спортивні ігри «Зірниця», який свідчить про те, що влада намагається повернути з минулого корисні у підготовці молоді речі при цьому не відмовляючись від радянського досвіду. З іншого боку, як виконуються ці накази на практиці на містах – невідомо, більш-менш якісного моніторингу виконання наказів щодо військово-спортивних ігор та діяльності в цій сфері не існує. Тому на практиці ситуація дуже різна в Україні в областях та містах. В деяких – знову починають проводитися військово-спортивні ігри «Зірниця», при навчальних закладах заснуються гуртки, в яких невеликими кроками ентузіасти проводять заняття та ігри «Зірниця». Іноді місцеві органи дійсно разом з освітніми закладами проводять освітню роботу з учнями цих самих закладів, проводять ігри «Зірниця» та походи до місць слави, змагання зі спортивного орієнтування, з фізичної підготовки. Але на сьогоднішній день це одиничні винятки в рамках всієї картини.

Подібна ситуація склалася на даний момент на Луганщині. Позитивним фактом є те, що в містах в середніх освітніх закладах військово-спортивна підготовка підтримується вчителями-ентузіастами, які ще пам'ятають методику та зміст дисциплін військово-спортивної підготовки ще радянського зразка й проводять уроки з предмета «Захист Вітчизни». В таких закладах проводяться й «Зірниця», в яких беруть участь найкращі учні середніх та старших класів. Ця більш-менш позитивна ситуація збереглася у деяких школах декількох міст Луганської області [8].

Щодо самого Луганська, то інформації щодо активного впровадження «Зірниць» та військово-спортивної підготовки в освітні заклади різних

рівнів немає. Тобто луганські школи також проводять посильну військово-спортивну підготовку своїми силами, в тому числі («Зірниця»), або прості походи до місць слави, закупають та розміщують плакати з пропагандою здорового способу життя, спорту та військових знань, організують кутки з літературою військового напрямку, закупаючи її самостійно. Проте місцева влада майже ніяк не займається тими заходами, які були прописані в наказах, наведених вище. Це доводиться тим фактом, що на офіційний запит громадських військово-спортивних організацій щодо допомоги у впровадженні військово-спортивних ігор «Зірниця» та самої підготовки, а саме – пропозиції взяти під шефство проведення цих ігор, підготовку молоді та проводити теоретичні та практичні заняття, й іншої допомоги офіційна влада відмовчується або навмисно глушить ініціативу громадських об'єднань. Так само відповідають й на запити організацій ТСО України, які намагаються повернути до шкіл кутки з пропагандою військових знань та спорту, здорового способу життя.

Яскравим є приклад такої ситуації, коли Луганський Обласний Клуб Страйкболу дав офіційний запит в різні інстанції обласної та міської влади, в якому з боку Клубу була запропонована допомога спеціалістів в організації «Зірниць» та інших військово-спортивних ігор, шефство над молодіжними командами, які збиралися брати участь в іграх на території Луганська та Луганської області, замість якої владні структури міста та області, які є компетентними у питаннях військових полігонів, військової техніки (а саме командування Збройними Силами України в Луганській області та місті Луганськ, обласні та міські ради), надали б Клубу посильну допомогу з питань використання військових полігонів та техніки на іграх Луганського Обласного Клубу Страйкболу в Луганській області. Але, на жаль, це питання так і залишилося відкритим з причини того, що офіційні представники владних відомств, куди був направлений запит, ніяк не відреагували на цю пропозицію [9].

Що стосується громадських об'єднань, а саме страйкбольних клубів конкретно Луганської області, страйкбол прийшов спочатку в саме місто Луганськ в 2006 році, коли перші гравці, які зацікавилися страйкболом, отримали першу екіпіровку та озброєння. Спочатку їх було лише троє, а ігор в Луганській області не проводили – першопрохідці від'їжджали до Львова на великі ігри. Але з кожним місяцем прихильників нової військово-спортивної гри становилося дедалі більше. Вже в 2008 році з'явилися перші страйкбольні команди – спочатку їх було лише три – чотири. Але з кожним роком кількість людей, особливо молоді, які приходили до

страйкболу, росла в геометричній прогресії. Почали проводити перші ігри в Луганській області, перші командні виїзди для представництва Луганської області на великих іграх у Львові, Харкові. Поступово страйкбол перекочував з великого міста до області, були створені осередки в місті Рубіжне, Северодонецьку. У 2011 році було створено громадське об'єднання «Східний редут», яке стало офіційною юридичною базою для діяльності Луганського Обласного Клубу Страйкболу, який був створений дещо раніше. Реєстрація громадського об'єднання полегшила процес спілкування з владними структурами з різних питань страйкбольного життя. Слід зазначити ще один цікавий момент – тенденція юридичного оформлення громадської організації для діяльності страйкбольних клубів та об'єднань присутня у всіх областях України, де діють страйкбольні осередки [9]. І це відбувається при тому, що в Україні поряд з такими офіційними громадськими об'єднаннями існують представники Федерації Страйкболу України, яка теж підтримує у юридичній сфері обласні та міські осередки вже декілька років – з моменту заснування ФСУ.

Окрім тенденції до офіційного юридичного обґрунтування своєї діяльності військово-спортивними організаціями (особливо це стосується страйкболу), домінує інша тенденція – тенденція до консолідації всіх організацій військово-спортивного напрямку на рівні міста, області або декількох областей. Яскравим прикладом цієї тенденції у військово-спортивних організаціях України є страйкбольне товариство. Півтора роки тому з'явилися перші плани щодо консолідації страйкбольного товариства. Спершу окремі страйкболісти об'єднувалися за особистими уподобаннями в команди, потім сформовані команди в процесі розвитку сформували єдину організацію, яка не була ще об'єднана офіційно під однією назвою та єдиною організацією. Але вже на такому рівні була заснована Рада Командирів, яка займалася організаційними питаннями страйкбольного руху в Луганській області. З популяризацією страйкболу потрібно було розширювати організацію, вирішити проблему реєстрації всіх членів (якщо спочатку гравців було небагато, кожен знав іншого в обличчя, то тепер з напливом великої кількості гравців потребувалося розрізняти хто є хто), вирішити проблему організації великих ігор, проблеми дотримання правил на іграх та багато інших перешкод, які встали на шляху розростання та розвитку страйкбольного товариства на Луганщині [8]. Тому у 2011 році 23 лютого був створений Луганський Обласний Клуб Страйкболу, який об'єднав у собі всі існуючі команди та людей, які були поза командами, але знаходились у

товаристві страйкболу вже не перший рік та мали бездоганну репутацію. Клубом керує правління Клубу, до якого обираються командири команд або люди, які зробили великий внесок у розвиток страйкболу на Луганщині. Є також акредитовані члени – досвідчені люди, які провели не один рік у русі та знаходяться у командах. Таке розмежування робиться для зручності, наприклад, участі й реєстрації, перебування та гри на всеукраїнських заходах.

Слід зазначити, що таке об'єднання в єдиний Клуб сприяє розвитку страйкболу, бо під егідою Клубу можна співпрацювати із засобами масової інформації, з іншими військово-спортивними організаціями. Так, наприклад, між Луганським Обласним Клубом Страйкболу та козацькими осередками на Луганщині йдуть активні переговори щодо інтеграції, об'єднання зусиль у військово-спортивній підготовці молоді. Ще однією інновацією, яка також планується до реалізації у майбутньому, є забезпечення всіх страйкболістів Клубу посвідченнями, в яких буде міститися вся інформація про учасника, як юридична, так і медична (наприклад, це ім'я, прізвище, побатькові, позивний, інформація про хронічні захворювання або особливості здоров'я, група крові та інші дані). Наступним кроком з боку тенденції консолідації буде інтеграція Луганського Обласного Клубу Страйкболу у всеукраїнське товариство страйкболістів. Але такий крок планують зробити всі області України, бо на цей час взаємодія між різними областями країни (окремим фактом будуть Відкриття та Закриття сезону) невелика. Конкретно для Луганської області стоїть завдання домогтися проведення великих ігор, на які б завітали в гості не тільки сусідні області, а й Київська, або команди АР Крим. Така задумка планується до реалізації вже цієї весни на офіційному Відкритті сезону у Луганській області [6]. З цього витікає й ще одна тенденція розвитку як військово-спортивних організацій в цілому, так і страйкболу на Луганщині.

А саме це розвиток, розширення матеріальної та оперативної бази військово-спортивних організацій. Ця тенденція зумовлена розширенням самого Клубу в цілому та збільшенням кількості людей, які вступили в саму організацію. Є також третя основна причина розширення матеріальної та оперативної бази – із заснуванням Клубу організація вийшла на новий етап свого розвитку, а це зумовило постановку нових цілей в організації та механізмі військово-спортивних ігор [4].

Саме розширення матеріальної бази – це, перше, комплектація необхідним бівачним, тактичним спорядженням всіх команд, які входять до Клубу та є його представниками на всеукраїнських іграх; по-друге, це придбання необхідних бівачних, тактичних та інших

необхідних речей для самого Клубу (наприклад, необхідний для великих ігор хронограф – прилад, який вимірює швидкість вихлопу озброєння страйкболістів – приводів). Щодо оперативної бази – це налагодження зв'язків з окремими представниками Збройних Сил України та окремих громадян, які мають у приватній власності військову техніку – БРДМ, БМД та інші, з метою орендування цієї техніки на великі ігри, які заплановані до проведення в Луганській області. Переважно такими іграми поки що плануються офіційні Відкриття та Закриття страйкбольного сезону в Луганській області. Іншим об'єктом домовленостей та зв'язків плануються полігони – військові, які є у відомстві Збройних Сил, але не використовуються, або які вже вийшли з відомства Збройних Сил, але ще не перепрофільовані під інший вид господарської діяльності. Також слід зазначити перелік моментів, які не є тенденціями як такими, але витікають з комплексу дії основних тенденцій розвитку. По-перше, це посилення заходів із забезпечення безпеки на полігоні. По-друге, слід зазначити початок тісної взаємодії Клубу із засобами масової інформації задля популяризації та деміфізації страйкболу. Популяризація покликана не тільки залучати молодь до страйкболу, пропагувати здоровий спосіб життя, необхідність військово-спортивної підготовки для тих, хто дійсно бажає стати захисником Вітчизни, але й для того, щоб діюча влада побачила громадську активну позицію таких організацій й пішла на діалог з громадськими організаціями. По-третє, це постійне вдосконалення механізмів, які діють у військово-спортивних іграх. Перш за все це пристосування інноваційних технік та методів ведення бою або застосування нової амуніції, які недавно були впроваджені в передових арміях світу, до страйкбольного механізму. В четвертих, із заснуванням Клубу та установами його діяльності, встановлюється чіткий механізм страйкбольних тренувань, які повинні не тільки розвивати бойові прийоми та тактику дії команд, а є й непоганим шансом для звичайних людей, які бажають вступити до страйкбольного товариства або познайомитися зі страйкболом як з військово-спортивною грою, придивитися, поспілкуватися з членами Клубу, або навіть спробувати увійти до гри на невеликий час. Але перед цим кожен бажаючий спробувати проходить необхідний інструктаж щодо правил безпеки у грі та на полігоні.

На думку авторів, подальше дослідження проблеми можна проводити за такими напрямками:

1. Діяльність громадських об'єднань на теренах України у добу Радянського Союзу та незалежної України.

2. Вплив військово-спортивних патріотичних організацій на кількісний та якісний

склад Збройних Сил Радянського Союзу та незалежної України.

3. Основні проблеми військово-спортивного та патріотичного виховання молоді в сучасній Україні.

Висновки. Таким чином, слід зазначити два шляхи розвитку військово-спортивних організацій в Україні: перший шлях стосується військово-спортивних молодіжних організацій, які впроваджуються, підтримуються та фінансуються владою; другий – громадських військово-спортивних молодіжних організацій, особливо страйкбольних, як таких, що є яскравим прикладом.

Щодо першого шляху – після розпаду Радянського Союзу всі зв'язки оборонних та військово-спортивних організацій були розірвані. Протягом перших 10 років керівництво ТСО України, включаючи Луганський обласний комітет, намагалося зупини скорочення первісних організацій, ліквідацію клубів та шкіл, катастрофічне скорочення членів Товариства. На жаль, за даними на 95-й рік з цією справою Товариство не змогло повною мірою справитися. Причин було багато, але основні – втрата підтримки від політичних, економічних сил країни. Другі 10 років керівництво ТСОУ намагається налагодити нормативно-правову та матеріальну базу патріотичної та військово-спортивної освіти і підготовки молоді в Україні щоб перейти від економії до розвитку й розширення організації. Якщо патріотичне виховання молоді в Україні більш-менш починає налагоджуватися в останній час, то військово-спортивна підготовка з широким залучанням молоді запроваджується повільно й в більшості своїй лише в нормативно-правових актах, бо немає підтримки від Міністерства оборони та інших владних структур.

Також в деяких школах залишилися тири, в яких за присутності робочої пневматичної зброї учні мають можливість отримати базові знання зі стрілецької підготовки. Проводяться й навіть «Зірниця», але головною проблемою є й досі слабка матеріальна база, відсутність чіткої позиції владних структур й їхньої допомоги. Тому зберігається тенденція того, що розвивається нормативно-правова база, яка ніяк не позначається на практиці в областях; проте громадські військово-спортивні товариства та клуби підтримують своє існування, продовжують навчати молодь, але не мають змоги розвиватися й розширюватися далі.

Щодо другого шляху – шляху розвитку громадських молодіжних військово-спортивних організацій – присутні конкретні тенденції розвитку, які порівняно з провладними розвиваються швидко. На прикладі страйкбольних клубів це можна яскраво побачити, бо страйкбол, з'явившись на початку 2000-х років в Україні, за

10 років набув широкого розвитку та популярності серед молоді й продовжує підтримувати цю тенденцію. Серед інших тенденцій слід зазначити декілька основних – реєстрація юридичної бази військово-спортивних клубів (що було розглянуто на прикладі страйкболу) у вигляді громадських організацій, консолідація невеликих об'єднань страйкбольного товариства у більш великі організації, клуби, коаліції, розширення та розвиток матеріальної та оперативної бази страйкбольних клубів та інші менш значущі аспекти. Серед останніх – забезпечення посиленої безпеки на полігоні силами МНС, активна робота із засобами масової інформації, активний розвиток бази ігор та правил й запровадження тренувань для розвитку практичних навичок команд і членів клубів страйкболу, а також можливість залучитися до гри тих, хто вже зацікавився, але не знає, з чого починати свій шлях у страйкболі. Перелічені вище тенденції розвитку громадських організацій, які займаються військово-спортивною підготовкою молоді, разом дають більш позитивний результат ніж провладні організації. Лише за останній рік до страйкболу прийшло більше людей, серед яких велика частина – це молодь, ніж за два попередніх роки. Це свідчить про велику результативність таких організацій й про їхнє перспективне майбутнє, яке вже здійснюється, незважаючи на присутність чи відсутність допомоги з боку влади.

Література

1. Інтернет-сайт Увесь Страйкбол України: <http://airsoft.ua>.
2. Інтернет-сайт Луганського Обласного Клубу Страйкболу: <http://www.airsoft.lg.ua>.
3. Інтернет-сайт Федерації Пейнтболу України: <http://ua-pb.com>.
4. Інтернет-сайт ТСО України: <http://tsou.org.ua>.
5. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>.
6. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>.
7. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>.
8. Історія ТСО України: <http://tsou.org.ua/about/history/>.
9. Офіційні документи діяльності Федерації Пейнтболу України: <http://ua-pb.com/portal/docs>.
10. Офіційні документи діяльності Федерації Пейнтболу України: <http://ua-pb.com/portal/docs>.
11. Офіційні документи діяльності Федерації Пейнтболу України: <http://ua-pb.com/portal/docs>.
12. Офіційні документи діяльності Федерації Пейнтболу України: <http://ua-pb.com/portal/docs>.
13. Федерація Страйкболу України: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>.
14. Федерація Страйкболу України: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>.
15. Федерація Страйкболу України: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>.
16. Положення про створення Луганського Обласного Клубу Страйкболу: <http://www.airsoft.lg.ua/forum/index.php?app=ccs>.

References

1. Internet-site Uves' Strikeball Ukraini: <http://airsoft.ua>.
2. Internet-site Lugans'kogo Oblastnogo Klubu Straikebolu: <http://www.airsoft.lg.ua>.
3. Internet-site TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua>.
4. Istorija TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>.
5. Istorija TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>.
6. Istorija TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>.
7. Istorija TSO Ukraini: <http://tsou.org.ua/about/history/>.
8. Oficijni dokumenti diyal'nosti Federacii Peintbolu Ukraini: <http://ua-pb.com/portal/docs>.
9. Oficijni dokumenti diyal'nosti Federacii Peintbolu Ukraini: <http://ua-pb.com/portal/docs>.
10. Oficijni dokumenti diyal'nosti Federacii Peintbolu Ukraini: <http://ua-pb.com/portal/docs>.
11. Oficijni dokumenti diyal'nosti Federacii Peintbolu Ukraini: <http://ua-pb.com/portal/docs>.
12. Federaciya Straikebolu Ukraini: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>.
13. Federaciya Straikebolu Ukraini: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>.
14. Federaciya Straikebolu Ukraini: <http://airsoft.ua/content.php?r=9-%D0%A4%D0%A1%D0%A3>.
15. Polojennya pro stvorennya Lugans'kogo Oblastnogo Klubu Straikebolu: <http://www.airsoft.lg.ua/forum/index.php?app=ccs>.

Гладченко І.О., Михайлюк В.П., Сидоренко Ю.М. Основные тенденции развития молодежных военно-спортивных организаций на Луганщине во время независимости Украины (1991 – 2011 гг.)

Рассмотрены основные тенденции развития военно-спортивных организаций общественного и государственного толка в эпоху независимости Украины на примере клубов с вышеозначенной тематикой Луганска и Луганской области. Проведенные исследования показали, что основой государственной политики возрождения военно-спортивной подготовки молодежи является прежде всего формирование законодательной базы организаций и клубов, а также кооперация различных ведомств и организаций на местном уровне. Основным институтом военно-спортивной и технической подготовки на законодательном уровне закреплены учебные заведения (например, школы или институты). Основным видом подготовки определены курсы, а учебные занятия по соответствующей тематике, а основным видом практической подготовки — военно-спортивные игры (например, «Зарница»). Однако остаются проблемы, касающиеся скорости развертывания военно-спортивной и технической подготовки на местах, а также проблемы взаимодействия общественных военно-спортивных организаций и органов власти. Отчасти данные проблемы повлияли на тенденции развития

общественных военно-спортивных организаций. Основными тенденциями являются юридическая регистрация основ формирования и деятельности военно-спортивных клубов, консолидация, объединение или просто взаимодействие различных организаций, развитие материальной базы проводимых военно-спортивных игр, а также активная работа представителей военно-спортивных клубов и организаций со средствами массовой информации с целью популяризации среди молодежи тематических игр. Также стоит упомянуть о постоянном возрастании уровня безопасности проводимых общественными организациями военно-спортивных игр и мероприятий. Систематизированы изменения в механике деятельности общественных военно-спортивных организаций и игр.

Ключевые слова: военно-спортивная подготовка, общественные объединения, страйкбол, пейнтбол, военно-спортивные игры, «Зарница».

Gladchenko I. O., Michailuk V. P., Sidorenko Yu. M. The main tendencies of the development of the youth military and sports organizations in Lugansk region during the age of the Ukrainian independence (1991 – 2011 years).

We have considered the main trends in the development of military and sports organizations of the state and the public direction during the era of independence of Ukraine on the examples of clubs with the aforesaid subjects in Lugansk and Lugansk region. Researches have shown that the basis of the state policy of revival of military and sports training of young people is, first of all, formation of the legislative framework of organizations and clubs, as well as cooperation among various agencies and organizations at the local state level. As the main institutions of military, sports and technical training were anchored educational establishments (for example, schools or institutes). As the main type of training were determined the military courses and training sessions on relevant topics, and the main type

of practical training - military and sports games (for example, "Zarnitsa"). However, there are some problems that slow down the speed of deployment of military, sports and technical training in the local state fields, as well as problems of social interaction of military and sports public organizations and state authorities. In part, these problems have affected the trends of development in public military and sports organizations. The main trends are – 1) the legalization of the law basis of the public organizations and registration of the military and sports clubs; 2) the consolidation, the union or simply the interaction of various organizations; 3) the development of the resource base used during military and sports games; 4) as well as the active work of the representatives of military and sports clubs and organizations with the media in order to promote youth thematic games. Also worth mentioning is the constant increase in the level of security held by public organizations during the military and sports games and activities.

Key words: military and sports training, public associations, Airsoft, paintball, military and sport games, «Summer Lightning».

Михайлюк В. П. – зав. каф. всесвітньої історії та міжнародного права, д. і. н., професор Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

Гладченко І. О. – аспірант каф. всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

Сидоренко Ю.М. – доцент кафедри правознавства, кандидат історичних наук, доцент Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: Сергієнко Юрій Григорович, професор, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стаття подана 20.03.2013

УДК 930.2:325.54(=112.2)(477) "17/18"

ЗАСНУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ В ПІВДЕННО-СХІДНІЙ УКРАЇНІ У СЕРЕДИНІ XVIII СТ. - НА ПОЧАТКУ XIX СТ. ЯК СЮЖЕТ ІМПЕРСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ ІСТОРІЇ НОВОРОСІЇ

Гріза В. А.
м. Донецьк

THE FOUNDATION OF THE GERMAN COLONIES IN SOUTH-EAST UKRAINE IN THE MIDDLE XVIII OF CENTURY - BEGINNING OF XIX OF CENTURY AS A PLOT OF IMPERIAL HISTORIOGRAPHY OF HISTORY OF NOVOROSSIA

Griza V.A.

Висвітлено відображення німецької колонізації Південно-Східної України у працях дослідників XIX-початку XX ст. З'ясовано, що на цьому історіографічному етапі дослідниками була проведена робота зі збору та фіксації історичних джерел, висвітлено причини німецької колонізації, реконструйовано процес заснування та облаштування колоній. Домінуючою була компліментарна думка щодо переселення німців на терени Південної України, яка була заснована на визнанні успіхів німецького сільського господарства. У цьому контексті децю осторонь стояли позиції О. Величина та Д. Багалія, які з різних причин критично розглядали саму ідею заселення німцями великого масиву земель Південно-Східної України.

Ключові слова: історіографія, колонізація, господарство, німці, меноніти, іноземні колоністи.

Постановка проблеми. Суспільний і господарський розвиток Південно-Східної України багато в чому визначався життєдіяльністю колоністських громад – німців, греків, євреїв, сербів тощо. Тому не випадково імперська історіографія приділяла чимало увагу процесам освоєння регіону іноземними колоністами. Серед сюжетів, які найчастіше ставали предметом дослідницького пошуку була німецька колонізація території Південної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію заселення німцями теренів Південно-Східної України вивчали Н. Осташева (Венгер) [1], С. Бобилева [2], М. Белікова [3], О. Замуройцев [4], Е. Стьопченко [5] та ін. Утім, в їхніх працях (за виключенням Е. Стьопченко) історіографічні сюжети окремо не розглядалися, а були лише частиною більш широкого предмета вивчення, пов'язаного безпосередньо з історією німецьких колоній. У дисертації Е. Стьопченко імперська історіографія розглядається в окремому розділі, утім оціночний характер цієї історіографії

щодо процесу колонізації, дисертантка, на наш погляд, не досить акцентувала.

Мета. Основною метою даної статті є з'ясування характеру висвітлення німецького чинника освоєння Південно-Східної України в імперській історіографії XIX- початку XX ст. Завдання: охарактеризувати висвітлення в дореволюційній історіографії причин німецької колонізації, процесу заснування і облаштування колоній, порівняти оцінку німецької колонізації А. Скальковським, О. Клаусом, Г. Писаревським та ін.

Матеріали та результати дослідження. Першим, хто спробував дослідити заснування німецьких колоній в південному регіоні України, був дійсний член Одеського товариства історії та старожитностей, редактор, а згодом і директор Головного статистичного комітету Новоросійського краю А. Скальковський. У дослідженні «Хронологічний опис історії Новоросійського краю. 1730-1823 рр.» він коротко викладає найважливіші факти, що стосуються заселення і освоєння Новоросії. У першій частині праці А. Скальковський у загальних рисах описує заснування менонітських колоній, акцентуючи, що це був перший досвід заснування невійськових іноземних колоній в регіоні. Серед головних ініціаторів переселення автор називає імператрицю Катерину II та графа П. Рум'янцев-Задунайського, а мотивація німецької колонізації для А. Скальковського цілком вписувалася в економічний інтерес імперії: «Імператриця Катерина мала на увазі заснувати в Новоросійському краї колонії, які б розмноженням і поліпшенням скотарства могли дати початок торгівлі маслом і сиром, не кажучи вже про удосконалення землеробства і заселення безлюдних рівнин». Звернути увагу на німецьких колоністів Катерині II порадив саме граф Рум'янцев-Задунайський, який під час перебування в Пруссії в 7-річну війну здивувався

успіхами менонітів, особливо близько Данцига й Ельбінга, в розведенні скотарства. Автор зазначав, що «за клопотанням першого колезького радника Траппе, відправленого в Пруссію, перше менонітське поселення в числі 510 чоловічої і 400 жіночої статі душ уклали з казною умови й оселилися на дарованих урядом землях. Їх бажали спочатку поселити на берегах р. Кінської, але вирішили віддати землі в урочищі Хортиці на правому березі Дніпра, де вони послідовно заснували вісім поселень, відомих під ім'ям Хортицького менонітського округу»[6]. А. Скальковський, не вдаючись до характеристики умов переселення менонітів, лише зауважив, що після заснування менонітських колоній ситуація в краї змінилася на краще: «погляньте на ряд квітучих дерев від Катеринослава до Нікополя і згадайте, що до 1775 р. це був вертеп розбійницької зграї».

У другій частині роботи А. Скальковський розглянув процеси німецької колонізації й облаштування менонітських колоній між Катеринославом та Нікополем за часів правління Олександра І. Вчений наголошував, що менонітські колонії зростали велетенськими кроками, і це було поштовхом для нової хвилі переселення. Так, працьовиті «побратими» менонітів, що жили в Пруссії, в околицях Ельбінга і Марієнбурга, прислали депутатів, щоб просити дозволу переселитися до Росії. А. Скальковський, як і в першій частині, наводить досить короткі відомості про переселення: «за клопотанням графа Кочубея і за проектом Контеніуса, головного судді колоністів, не тільки дозволено менонітам мати дім у Новій Росії, але ще надані їм від уряду грошові допомоги й інші переваги. Вони оселилися в Таврійській губернії, в степовій її частині, поблизу р. Молочні Води, і дали початок багатому тепер Молочанському Менонітському Округу» [7]. Цінними в роботі є статистичні таблиці, що висвітлюють хронологію заснування колоній в Новоросії за період 1787-1837 рр.

Протягом 1850-1853 рр. виходить друком наступна узагальнююча історико-статистична праця А. Скальковського «Досвід статистичного опису Новоросійського краю», в якій вчений намагався простежити за всіма змінами, що відбувалися в історії краю протягом XVI – першої половини XIX ст. У першій частині роботи розглядаються основні хвилі переселення німецького населення в цей регіон. А. Скальковський поділяє цю етнічну групу на менонітів та «інших» німців, наводить дані про заснування сільськогосподарських колоній та округів: «в Новій Росії перебуває велика кількість німців різного віровизнання, які складають найкращу частину землеробського народонаселення цього краю» [8].

В цілому, німецька господарська колонізація Півдня України дістала у А.

Скальковського вельми схвальну оцінку. Особливо в тій її частині, що була пов'язана з менонітами. До того ж саме у його працях вперше було схематично окреслено причинно-наслідкові зв'язки цього процесу та показано його хронологію. Утім, занурюватися у безпосередні питання, пов'язані з німецькою присутністю в регіоні, А. Скальковський не став. Ці проблеми дістали висвітлення у наступних розвідках.

Дослідження з історії іноземної колонізації, життєдіяльності німецьких колоністів Російської імперії здійснив Олександр (Юлій) Августович Клаус (1843 – після 1891 рр.). Перебуваючи на державній службі, він провів обстеження стану іноземних поселень Росії, результатом чого стала публікація книги «Наші колонії» (1869) [9], яка вважається одним із перших спеціальних узагальнюючих досліджень у російській історіографії із зазначеної проблематики. Особлива увага автора звернута на міграцію іноземців в імперію у період правління Катерини II. На відміну від А. Скальковського, О. Клаус намагався більш детально розкрити причини колонізаційної програми та еміграції німців на українські землі, що, на його думку, виявилися в погіршенні політичної та релігійної ситуації в країнах Західної Європи. Заснування німецьких колоній у Катеринославській губернії було висвітлено в четвертому розділі праці О. Клауса. В ньому, а також у додатку II, наводяться демографічні показники про кількість менонітських переселенців, час заснування колоній. Так, він зазначає, що на початку 1789 р. прибув з-за кордону перший транспорт менонітів в кількості 228 сімей. Вони утворили вісім колоній у Хортицькій окрузі Катеринославської губернії. Отже, О. Клаус відзначав появу менонітів на Півдні України у 1789 р. У 1793-1796 рр. з'явилися нові 118 родин, з них 86 сімейств розселилися в існуючих вже колоніях, а інші 32 родини утворили дві нові колонії: Шенвізе - в Олександрівському, і Кронсгартен - у Новомосковському повіті. Всі ці колонії увійшли до складу особливого округу (волості), названого Хортицьким. О. Клаус зазначає, що указом від 17 серпня 1793 року, 57 сімей з петербурзьких колоній Ямбурзького повіту в кількості 273 чоловік одержали дозвіл переселитися в Катеринославську губернію. У 1830 р. у зв'язку з внутрішньою ворожнечею з беловіжських колоній було переселено 131 сімейства до Катеринославської губернії. Вони утворили там 5 особливих колоній, з наділом в 60 десятин на сімейство, що увійшли до складу Маріупольського колоністського округу [10]. Дослідник, на відміну від А. Скальковського, дає дуже детальну і змістовну характеристику кожній із заснованих колоній. Так, О. Клаус описує іозефстальських колоністів, які виїхали з околиць м. Данцига одночасно з першим менонітським

транспортом в 1789 р. Вони в числі 90 сімейств лютеранського віросповідання були поселені в Новомосковському повіті особливою колонією, яку назвали Іозефсталь. «Місце розташування колонії вельми гарне, земля родюча, пасіння огрядні. Але, на жаль, тільки частина їх у хорошому стані, або в посередньому стані, вони були перш ремісниками і поденниками, не знають як займатися хліборобством, про господарство не дбають, тому живуть в бідності і дурно влаштовані.» Також О. Клаус характеризує данцігських колоністів, які в 1787 - 1788 рр. були загітовані колезьким радником Траппе, головним чином з Пруссії, «в числі 510 чоловічої і 400 жіночої статі душ. Ці поселенці повинні користуватися виданими їм пільгами. Положення колоністів таке, що вони з бідністю одну тільки їжу отримують, а деякі з них навіть власного хліба не мають». О. Клаус описує і заснування молчанських колоній, правда, не вказуючи при цьому дату заснування: «150 сімейств хортицьких менонітів переводяться на Молочні води, і там виділяється ціла територія, до 120 тис. десятин виключно під менонітську колонізацію». У той же час О. Клаус продовжує дослідження Хортицького округу, який зростав великими темпами: «до 1824 р. у Хортицькому окрузі колоній збільшилося до 18. До них відійшла в наділ вся площа хортицького урочища, за винятком лише 2, 908 десятин, що залишилися під окружну вівчарню. Через 15 років Хортицький округ внаслідок збільшення населення став потребувати землі. Йому додатково відвели в Олександрівському повіті ділянку в 9, 492 десятин, на якій 145 молодих хортицьких сімейств влаштували, в 1836-1852 рр. п'ять нових колоній; до них відійшла у наділ вся ділянка по 654 дес. на сімейство, але тільки з 1852 р. відбулося остаточне відділення цього поселення з ведення Хортицького окружного управління. Таким чином, був заснований третій менонітський округ, названий Маріупольським, і з цього часу внутрішнє з'єднання населення почалося і тут» [11].

Праця О. Клауса є своєрідною енциклопедією процесу німецької колонізації, в якій набагато глибше та детальніше, ніж у його попередника А. Скальковського висвітлено процес заснування колоністських поселень. Там, де А. Скальковський обмежується загальними зауваженнями (наприклад, щодо зростання колоній), у О. Клауса надається багатий статистичний матеріал. Вперше представлена типологія німецьких колоній за критерієм метрополії – тобто того німецького міста, з якого виїхали поселенці - іозефстальські, ямбурзькі і данцігські колоністи.

Значним кроком вперед у вивченні історії заснування німецьких колоній стала робота Д. Багалія “Колонізація Новоросійського краю та

перші кроки його на шляху культури” [12]. Автор не залучає тут нових джерел, і його праця є свого роду теоретичним узагальненням накопичених наукою конкретних спостережень. В контексті проблеми нашого дослідження особливий інтерес становить п'ятий розділ вказаної праці – “Чужоземне заселення в XVIII і першій чверті XIX ст.”, де дослідник розглядає процес заснування німецьких колоній. Він вказує на різні хвилі німецької колонізації краю, зазначаючи, що “найперше місце чужоземних поселенців належить німцям, а між ними – менонітам, які виїхали з Пруссії на початку 1789 р. і числом 228 сімей оселилися на острові Хортиця”. Пізніше у Катеринославську губернію з 1793 по 1796 рр. переселилося ще 118 сімей менонітів. Як і О. Клаус, Д. Багалій називає інші німецькі колонії (іозефстальські, ямбурзькі і данцігські) і акцентує увагу, що на початку заселення краю, вони були у важкому становищі. Вчений справедливо зауважував, що процес заснування німецьких колоній відбувався завдяки державним селянам. Д. Багалій був першим з дослідників імперської доби, хто негативно поставився до того, що уряд замість переселення на пільгових умовах власних селян у південноукраїнський регіон витрачав кошти на іноземних колоністів.

Праці Г. Писаревського ґрунтуються на архівних матеріалах Міністерства землеробства і державного майна та Міністерства закордонних справ міст Петербурга і Москви і суттєво розширили джерельну базу теми. Серед них на особливу увагу заслуговує книга «3 історії іноземної колонізації в Росії у XVIII ст.» [13]. За це наукове дослідження Г. Писаревському було присвоєно звання професора Варшавського університету і присуджено дві державні премії: імені Г. Карпова (1909) та академічну премію графа імені С. Уварова, що може свідчити про високу оцінку його праці вже тогочасною науковою спільнотою. Завдяки залученню автором великого масиву документальних матеріалів з архівів Санкт-Петербурга та Москви ця праця, постає не лише фундаментальним історичним дослідженням, а й важливою джерельною базою у вивченні визначених процесів і для сучасних дослідників. У другій частині книги наводяться матеріали про масову колонізаційну хвилю з німецьких земель в Росію та заснування німецьких колоній за часів Катерини II. Так, вчений характеризує наміри Катерини II щодо заселення колоністами: «Росія, писала Катерина не тільки не має досить жителів, але і володіє ще надмірним простором земель, які ні населені, ні оброблені». Вчений наголошує, що число емігрантів з Німеччини спочатку було невеликим (дослідник не дає точної цифри). До того ж колонізаційні заходи уряду викликали обурення з боку Віденського двору і всіх найбільш крупних князів Німеччини, з володінь яких еміграція

заборонялася. Але, як підкреслює Г. Писаревський, і та, й інша сторона коливалася взяти на себе ініціативу рішучих дій проти еміграції в Росію, не бажаючи сваритися з останньою [14].

Г. Писаревський на відміну від А. Скальковського, дає більш детальну характеристику заснуванню менонітських колоній. Він описує перевезення менонітів в Новоросійський край навесні 1789 р., зазначає, що «тут меноніти заснували 8 колоній: Хортиц, Розенталь, острів Хортиц, Ейнлаге, Кронсвейде, Нейенбург, Нейндорф і Шенгорст, прибулі ж одночасно з ними з Данціга колоністи лютеранського походження були оселені в кількості 90 сімей особливої колонією в Новомосковському повіті Катеринославської губернії, де їм було відведено 3,970 десятин 1, 558 сажень придатної землі. Від імені своєї колонії Іозефсталь вони отримали назву Іозефстальських, серед них були не тільки хлібороби, але й ремісники».

Війна з турками виснажила державну скарбницю, тому перед менонітами не були виконані зобов'язання з видачі їм вигідних допомог в розмірі 500 рублів на кожну родину. Гроші видавалися менонітам частинами і витрачалися ними на поточні витрати. Власних коштів у менонітів не було ніяких, а перевезені домашні речі зіпсувалися в дорозі. Незважаючи на важкі випробування, яким піддавалися меноніти в Росії на перших порах, Г. Писаревський підкреслює, що переселення в Росію їх одновірців не припинялося. З 1793 по 1796 рр. прибуло до Росії 118 сімейств. З 118 сімейств 86 було поселено на Хортиці, а інші 32 сімейства становили дві окремі колонії: Шенвізе (17 родин) в Олександрівському повіті і Кронсгартен (15 родин) в Новомосковському повіті. Меноніти прибули до Росії зі значними коштами та привели з собою більше 400 голів коней і деяку кількість рогатої худоби хороших іноземних порід; понад це вони отримували і обіцяну урядову позику. Заочно відповідаючи на закиди Д. Багалія щодо доцільності колонізації, Г. Писаревський вважав, що в той час подібні заходи були необхідними, оскільки для найшвидшого заселення новопрیدбаних земель корисніше було б запрошення іноземних переселенців, бо заселення його російським та українським місцевим населенням постало би доволі довготривалим процесом через існування у державі кріпосницького ладу.

Історії еміграції менонітів присвячена інша робота Г. Писаревського «Переселення пруських менонітів до Росії за правління Олександра І» [15]. Вона була написана на багатому документальному матеріалі, вмщувала свідчення про підготовку переселення менонітів другої хвилі еміграції. Г. Писаревський вказує на причини переселення

прусських менонітів, перш за все наголошує на королівській декларації від 17 грудня 1801 р., яка вводила нові і досить істотні обмеження для менонітського землеволодіння. Введена декларацією заборона менонітам набувати нерухомі маєтки, зокрема нові земельні ділянки, була для них, за умовами їх господарства, мірою вельми тяжкою, тому єдиним рішенням на той час було переселення в Росію. Вчений зазначає, що двісті менонітських сімей з околиць Ельбінгу вважали за потрібне довести до відома російського уряду своє бажання про переселення одночасно двома шляхами: через консула Трефурта і через Окружний наказ Хортицької колонії. Меноніти сподівалися на ті ж привілеї, що були надані Катериною ІІ при першій хвилі переселення. Олександр І висловив свою принципову згоду на переселення менонітів. Г. Писаревський подає відомості про роботу С. Контеніуса, головного судді новоросійської контори колезького радника з переселення та облаштування німецьких і менонітських поселенців. Дослідник наводить багато фактичного матеріалу про клопотання С. Контеніуса: «Чи не краще буде, коли б скарбниця під поселення меноніта купила гарні землі, де багато води, рибних ловель, лісів і плавнів знаходиться досить, і де більше 1000 менонітських сімейств можуть вигідним чином оселитися і відправляти всі промисли, властиві цьому клімату» [16]. Врешті-решт довелося зупинитися на відводі під переселення менонітів казенних земель. Губернатор М. Міклашевський вказав на два райони як зручні для поселення іноземних вихідців взагалі і менонітів, зокрема: по-перше, «ділянки в Херсонському і Ольвіопольському повітах по рікам Бугу, Вісунк, Доброї, Сланці та інших і по-друге, «казенні пусті дачі в Маріупольському повіті по річках Берді, Молочної та інших, в яких числиться двісті сімдесят сім тисяч п'ятсот зручної землі десятин». Останній район, наведений в праці Г. Писаревського, для нас є більш важливим. Вчений дає детальну характеристику земель Маріупольського повіту, при цьому акцентуючи увагу як на позитивних моментах («достатня кількість зручної для колонізації землі»), так і негативних («у багатьох місцях степ виявився без води»). Прохання менонітів залишити їм старі привілеї були відхилені. При збереженні старих привілеїв влада витратила б значні кошти на другу хвилю еміграції менонітів (більше 3 000 рублів). У той же час влада дійшла до висновку, що за часів Катерини ІІ колонізація була більш необхідною, ніж в теперішній час. Зрештою Контеніус переконав виборних, що прибулих менонітів потрібно розділити на три сорти, і призначити: в 1-му зовсім незаможних, у 2-му середніх, що вимагають від скарбниці позички менше перших, і в 3-му достатніх, які не потребують нічого, крім

однієї землі. За цими умовами кошторис визначив витрати на переселення одного бідного сімейства (з першого розряду) в 560 рублів [17].

Г. Писаревський підкреслює, що для небажаючих примиритися з новими порядками, менонітам поки залишався один вихід – переселення в Росію. Тільки влітку 1803 р. пруський уряд став видавати їм звільнювальні паспорти; з цього ж часу почався і рух менонітських транспортів в межі Росії. І незважаючи на те, що пруська влада вже готова була змінити королівську декларацію, еміграція не припинялася, бо більшість менонітів не тільки продали вже свої землі, але справили навіть сплату десятини, щоб відправитися в Росію. Значний збиток, який чекав останніх, якщо б вони залишилися, не дозволяв їм іншого вибору, як з'єднатися з їх співвітчизниками в Росії. У липні 1804 р. число переселенців становило 90 сімей (501 душа). У серпні того ж року вирушило в Росію ще 76 сімей (401 душа), забравши з собою за офіційними даними майна на 112.719 пруських талерів, у дійсності так само, як і їх попередники, на суму значно більшу. У червні в Катеринослав було відправлено 6 менонітських родин, за ними в Росію ще 9 сімей, які отримали дозвіл на виселення вже в 1805 році. Ці 15 сімей, в числі 98 людей, вивезли з собою в Росію 23.528 пруських талерів. Переселення менонітів продовжувалося до останнього року правління Олександра I. На еміграцію менонітів було асигновано скарбницею 300.00 рублів, а щорічний випуск їх до Росії був обмежений до 200 сімейств; насправді ж приплив їх не перевищував у середньому 20 сімейств на рік. За царювання Олександра I число колоній в Хортицькому окрузі досягло 18.

Отже, Г. Писаревському належить найбільш ґрунтовне, детальне і масштабне з точки зору використаної джерельної бази розкриття процесу створення німецьких колоній в Південно-Східній Україні.

З 1889 по 1890 рр. в журналі «Русский вестник» з'явилися вісім великих статей російського націоналіста О. Палтова, який писав під псевдонімом О. Веліцина [18; 19]. Вони були результатом його ознайомлення з 250 німецькими колоніями на Волзі та на Півдні України, включаючи хортицькі та молочанські поселення і носили більше політичний ніж дослідницький характер. Автор різко критикує ідею німецької колонізації, вважаючи її «завоюванням» Росії без гуркоту гармат і без кривавих зіткнень, шляхом лише економічного і духовного пригнічення і систематичного захоплення наших кращих земель. «Серйозною загрозою є те, що кордон наш несподівано повернеться до колишніх околиць Московського князівства» [20].

Висновки. Таким чином, імперська історіографія приділяла значну увагу сюжетам,

пов'язаним з німецькою колонізацією Південно-Східної України. Дослідниками XIX - початку XX ст. була проведена масштабна робота зі збору та фіксації історичних джерел, висвітлено причини німецької колонізації, реконструйовано процес заснування та облаштування колоній. Домінуючою була компліментарна думка щодо переселення німців на терени Південної України, яка була заснована на визнанні успіхів німецького сільського господарства. У цьому контексті дещо осторонь такого оціночного «мейнстріму» стояли позиції О. Веліцина та Д. Багалія, які з різних причин критично розглядали саму ідею заселення німцями великого масиву земель Південно-Східної України.

Література

1. Венгер Н.В. Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789-1920): монографія / Наталья Викторовна Венгер. – Днепропетровск: Днепропетровский нац. ун-т, 2009. – 698 с.
2. Бобылева С.И. Причины миграции немецкого населения на Украину в XVIII – первой половине XIX в. / Светлана Иосифовна Бобылева // Вопросы германской истории: укр.-нем. связи в новое и новейшее время: [межвуз. сб. науч. тр.]. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1995. – С. 30–41.
3. Белікова М.В. Тваринництво в менонітських колоніях Півдня України (перша половина XIX ст.) / Марина Володимирівна Белікова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – Вип. XXV. – С. 178–182.
4. Замуруйцев О.В. Німецькі колонії Півдня України у другій половині XIX – на початку XX ст.: дис... канд. істор. наук: 07.00.01. «Історія України» / Олексій Вікторович Замуруйцев; Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2008. – 220 с.
5. Стьопченко Е.М. Німці Півдня України (кінець XVIII – початок XX століття). Історіографія проблеми / Елла Миколаївна Стьопченко // Література та культура Полісся / [відп. ред. і упор. Г.В. Самойленко]. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – Вип. 36: Історія та культура Полісся у загальноукраїнському контексті. – С. 67–76.
6. Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730-1823 гг.: в 2-х ч. / Апполон Александрович Скальковский. – Одесса: Городская типография, 1836. – Ч. 1. – С. 183-184.
7. Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1730-1823 гг.: в 2-х ч. / Апполон Александрович Скальковский. – Одесса: Городская типография, 1838. – Ч. 2. (1796-1823 гг.) – С. 57.
8. Скальковский А.А. Опыт статистического описания Новороссийского края: в 2-х ч. / Апполон Александрович Скальковский. – Одесса: Типография Францева и Нитче. – 1850. Ч. 1.: «География. Этнография. Народонаселение Новороссийского края», 1850. – 368 с.
9. Клаус А. А. Наши колонии: Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России / Александр Августович Клаус. – СПб.: Тип. В.В. Нусвальта, 1869. – Вип. 1. – 456[102] с.

10. Там само. – С. 134.
11. Там само. – С. 151
12. Багалей Д.И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры / Д.И. Багалей. — Киев: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1889. — 115 с.
13. Писаревский Г.Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII веке (по неизданным архивным документам) / Григорий Григорьевич Писаревский. — М.: Печатная А.И. Снегирева, 1909. — 342 [84] с.
14. Там само. – С. 157.
15. Писаревский Г.Г. Переселение прусских меннонитов в Россию при Александре I / Григорий Григорьевич Писаревский. — Ростов-на-Дону: Тип. т-ва С.С.Сивожелезов и К., 1917. — 70 с.
16. Там само. – С. 21.
17. Там само. – С. 30.
18. Велицын А. Иностранная колонизация в России / Александр Велицын // Русский вестник. — 1890. — № 2. — С. 256–259.
19. Велицын А.А. Немцы в России: Очерки истории развития и настоящего положения немецких колоний на юге и востоке России / Александр Александрович Велицын. — СПб.: “Русский вестник”, 1893. — 282 [4] с.
20. Там само. – С. 1,2,32.

References

1. Venger N.V. Mennonitskoe predprinimatel'stvo v usloviyah modernizatsii Juga Rossii: mezhdru kongregatsiej, klanom i rossijskim obshhestvom (1789-1920): monografija / Natal'ja Viktorovna Venger. — Dnepropetrovsk: Dnepropetrovskij nac. un-t, 2009. — 698 s.
2. Bobyleva S.I. Prichiny migratsii nemeckogo naselenija na Ukrainu v XVIII – pervoj polovine XIX v. / Svetlana Iosifovna Bobyleva // Voprosy germanskoj istorii: ukr.-nem. svyazi v novoe i novejshee vremja: [mezhvuz. sb. nauch. tr.]. — Dnepropetrovsk: Izd-vo DGU, 1995. — S. 30–41.
3. Bjelikova M.V. Tvarynnyctvo v menonits'kyh kolonijah Pivdnja Ukrai'ny (persha polovyna XIX st.) / Maryna Volodymyrivna Bjelikova // Naukovi praci istorychnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo derzhavnogo universytetu. — Zaporizhzhja: Prosvita, 2009. — Vyp. HHV. — S. 178–182.
4. Zamurujcev O.V. Nimec'ki kolonii' Pivdnja Ukrai'ny u drugij polovyni XIX – na pochtku HH st.: dys... kand. istor. nauk: 07.00.01. “Istorija Ukrai'ny” / Oleksij Viktorovych Zamurujcev; Kyi'vs'kyj nacional'nyj lingvistychnyj un-t. — K., 2008. — 220 s.
5. St'opchenko E.M. Nimci Pivdnja Ukrai'ny (kinec' XVIII – pochatok XX stolittja). Istoriofrafija problemy / Ella Mykolai'vna St'opchenko // Literatura ta kul'tura Polissja / [vidp. red. i upov. G.V. Samoilenko]. — Nizhyn: Vyd-vo NDU im. M. Gogolja, 2007. — Vyp. 36: Istorija ta kul'tura Polissja u zagal'noukrai'ns'komu konteksti. — S. 67–76.
6. Skal'kovskij A.A. Hronologicheskoe obozrenie istorii Novorossijskogo kraja. 1730-1823 gg.: v 2-h ch. / Appolon Aleksandrovich Skal'kovskij. — Odessa: Gorodskaja tipografija, 1836. — Ch. 1. — S. 183-184.
7. Skal'kovskij A.A. Hronologicheskoe obozrenie istorii Novorossijskogo kraja. 1730-1823 gg.: v 2-h ch. / Appolon Aleksandrovich Skal'kovskij. — Odessa: Gorodskaja tipografija, 1838. — Ch. 2. (1796-1823 gg.) — S. 57.
8. Skal'kovskij A.A. Opyt statisticheskogo opisanija Novorossijskogo kraja: v 2-h ch. / Appolon Aleksandrovich Skal'kovskij. — Odessa: Tipografija Franceva i Nitche. — 1850. Ch. 1.: “Geografija. Jetnografija. Narodonaselenie Novorossijskogo kraja”, 1850. — 368 s.

9. Klaus A. A. Nashi kolonii: Opyty i materialy po istorii i statistike inostrannoj kolonizatsii v Rossii / Aleksandr Avgustovich Klaus. — SPb.: Tip. V.V. Nusval'ta, 1869. — Vyp. 1. — 456[102] s.
10. Там само. – С. 134.
11. Там само. – С. 151
12. Bagalej D.I. Kolonizacija Novorossijskogo kraja i pervye shagi ego po puti kul'tury / D.I. Bagalej. — Kiev: Tip. G.T. Korchak-Novickogo, 1889. — 115 s.
13. Pisarevskij G.G. Iz istorii inostrannoj kolonizatsii v Rossii v HVIII veke (po neizdannym arhivnym dokumentam) / Grigorij Grigor'evich Pisarevskij. — M.: Pechatnaja A.I. Snegireva, 1909. — 342 [84] s.
14. Там само. – С. 157.
15. Pisarevskij G.G. Pereselenie prusskih mennonitov v Rossiju pri Aleksandre I / Grigorij Grigor'evich Pisarevskij. — Rostov-na-Donu: Tip. t-va S.S.Sivozhelezov i K., 1917. — 70 s.
16. Там само. – С. 21.
17. Там само. – С. 30.
18. Velicyn A. Inostrannaja kolonizacija v Rossii / Aleksandr Velicyn // Russkij vestnik. — 1890. — № 2. — S. 256–259.
19. Velicyn A.A. Nemcy v Rossii: Ocherki istorii razvitija i nastojashhego polozhennja nemeckih kolonij na juge i vostoке Rossii / Aleksandr Aleksandrovich Velicyn. — SPb.: “Russkij vestnik”, 1893. — 282 [4] s.
20. Там само. – С. 1,2,32.

Гриза В.А. Основание немецких колоний в Юго-Восточной Украине в середине XVIII в. - начале XIX в. как сюжет имперской историографии истории Новороссии

Освещена характеристика немецкой колонизации Юго-Восточной Украины в трудах исследователей XIX - начала XX в. Выяснено, что на данном историографическом этапе исследователями была проведена работа по сбору и фиксации исторических источников, освещены причины немецкой колонизации, реконструирован процесс создания и обустройства колоний. Доминирующей было комплиментарное мнение относительно переселения немцев на территорию Южной Украины, которое было основано на признании успехов немецкого сельского хозяйства. В этом контексте несколько в стороне стояли позиции А. Велицина и Д. Багаля, которые по разным причинам критически рассматривали саму идею заселения немцами большого массива земель Юго-Восточной Украины.

Ключевые слова: историография, колонизация, хозяйство, немцы, меннониты, иностранные колонисты.

Griza V.A. The foundation of the German colonies in South-east Ukraine in the middle XVIII of century - beginning of XIX of century as a plot of imperial historiography of history of Novorossia

The article shows the historiographical coverage of German colonization of South-east Ukraine in the works of the principal investigators of the 19th and beginning of the twentieth century such as A. Scalkovskij, A. Klaus, D. Bagalij, G. Pisarevskij. In the investigation of A. Scalkovskij the colonization is estimated positively, especially from the point of view of her consequences for economic development of region. For the first time schematically the cause-and-effect connections of this

process were outlined and its chronology was shown in the works of A. Scalkovskiy. A. Klaus demonstrated the dynamics of the colonies, presented a typology of German settlements according to the criterion of metropolis, that is that German town from which the settlers left – the colonists from Iosefstal, Yamburg, Danisig. There where A. Scalkovskiy is limited to the general remarks, a rich statistical material is granted in the works of A. Klaus. G. Pisarevskiy has the most full, detailed and large-scale disclosure of the process of creation of German colonies in the region from the point of view of the used source base. In contrast to the above-mentioned authors D. Bagaliy and A. Velicyn for various reasons critically considered the idea of

settling the Germans large array of lands of the South-Eastern Ukraine.

Key words: *historiography, colonization, agriculture, the Germans, the Mennonites, foreign colonists.*

Гріза В.А. – здобувач кафедри історії України Донецького національного університету.

Рецензент: **Добров Петро Васильович**, доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету ДонНУ

Стаття подана 25.03.2013

УДК 94(477)

**ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДОНБАСУ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.****Довжук І.В.**
м. Луганськ**TECHNICAL SUPPORT OF DONBASS COAL INDUSTRY
AT THE END OF THE XIX TH – AT THE BEGINNING OF THE XXTH CENTURY****Dovghuk I.V.**

У статті розглядаються питання розвитку кам'яновугільної промисловості Донецького басейну на зламі ХІХ-ХХ ст. та технічного забезпечення видобутку мінерального палива на шахтах регіону. Зазначено, що вугледобувні підприємства Донбасу на 1914 р. у технічному відношенні хоча й відставали від провідних капіталістичних країн, але були відносно модернізованими й виявили значні тенденції до свого подальшого вдосконалення. Підкреслено, що у впровадженні нововведень важливу роль відігравали іноземні власники та акціонери, які намагалися впровадити передові технології своїх країн.

Ключові слова: вугільна промисловість, Донбас, рудники, шахти, шахтарі, технічне забезпечення копалень.

Постановка проблеми. Одним з суттєвих недоліків початку розвитку кам'яновугільної промисловості Донбасу був брак передової техніки. Поряд з великими капіталістичними підприємствами, які мали парові машини, повсюдно діяли шахти з примітивним обладнанням. Так, на початку 80-х років у Слов'янсько-Російському повіті на 17 рудниках застосовувались парові машини, на решті працювали з кінними коловоротами. Навіть на великих підприємствах іноземні підприємці продовжували працювати з відсталим обладнанням, віддаючи перевагу дешевій робочій силі. На копальнях Південно-Російського кам'яновугільного товариства поряд з трьома паровими підйомними машинами діяли два кінних коловорти. На рудниках Французького товариства, поряд з потужними паровими машинами нової шахти на старому Рутченківському руднику, продовжували діяти два кінних коловорти. На трьох шахтах Новоросійського товариства діяли кінні приводи. Подібним чином діяли і місцеві підприємці. Із семи шахт Макіївського рудника Іловайського на трьох були парові машини, на чотирьох – кінні коловорти. На Петровському руднику Летуновського застосовувались потужні водовідливні машини, на решті чотирьох – продовжували працювати з кінними коловоротами [1, 43-44, 50-54, 58; 2, 260-265; 3, 340].

Однак у зв'язку з концентрацією виробництва, монопольною конкуренцією, значним розширенням фронту робіт та поглибленням шахт у кам'яновугільній промисловості Донбасу у 90-х роках були проведені певні технічні вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема технічного забезпечення вугільної промисловості Донбасу частково висвітлена у працях В.Іславіна, Г.Бакулева, О.Терпигорева та ін.

Мета. Дослідити стан технічного забезпечення вугільної промисловості Донбасу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Матеріали та результати дослідження. Зазначимо, що кінець ХІХ ст. характеризувався концентрацією вугільних підприємств, – замість «копанок» йшло будівництво більш глибоких шахт, що приводило до широкого втілення парових підйомних, водовідливних та вентиляційних приладів, застосування динаміту замість пороху при веденні підземних гірничих робіт; будівництва краще облаштованих і капітальних надшахтних технологічних комплексів.

Так, у 1895 р. на 244 копальнях (що склалися із 739 шахт), розташованих у Донецькому басейні, було 356 двигунів загальною потужністю 10324 к.с. та працювало 25459 (на підземних) і 7064 (на поверхневих) осіб на вугледобувних роботах, загальний видобуток за рік яких становив 298,3 млн пудів; у 1896 р. на обстежені 274 копальні (або 821 шахту) припадало 406 двигунів (потужністю 13312 к.с.) при загальній кількості робітників 33212 осіб, що дозволило видобути 33,2 млн пуд. вугілля. У 1897 р. роботу 256 копалень (780 шахт) забезпечували 493 двигуни потужністю 23136 к.с. та 46174 шахтарі при загальному вугледобутку 46,2 млн пуд. На 1898 р. у 760 шахтах (чи 249 копальнях) було вже 610 двигунів потужністю 25181 к.с. та 49827 шахтарів, силами яких було добуто 461,9 млн пуд. вугілля; 1899 р. відповіді надіслали 276 копалень (605 шахт), що видобували вугілля за допомогою 621 двигуна із силою 27114, де працювало 63833

шахтарі, що видобули упродовж року 561,5 млн пуд. вугілля. До 1900 р. в Донбасі було приблизно 294 копалень (880 шахт), на яких було вже 973 двигуни потужністю в 40858 к.с. та працювало 82420 осіб, завдяки чому вдалося видобути 67,1 млн пуд. вугілля.

Як бачимо, кількість механічних двигунів, що застосовувалися у вугільній промисловості Донецького басейну протягом вказаних шести років, збільшувалася з кожним роком і досягла на 1900 р. 973 із загальною потужністю 40858 к.с., проти 356 двигунів загальною потужністю 10 324 к.с. у 1895 р., тобто кількість двигунів упродовж зазначеного періоду зросла майже втричі, а їхня потужність – учетверо. При цьому в середньому на одну копальню припадало: в 1895 р – 1,46 двиг. потужністю у 29 к.с; 1896 р. – 1,48 дв. потужністю 32 к.с; 1898 р. – 2,45 дв. потужністю 41 к.с; 1899 р. – 2,25 дв. потужністю 43 к.с; 1900 р. – 3,3 дв. потужністю 42 к.с. [4,38,IX].

Протягом наступних трьох років технічні зрушення стали ще більш помітними. На 1903 р. у шахтах Донбасу з технічного обладнання використовувалися: 1265 парових котлів, 682 парові машини, 151 електрична машина, 639 насосів, 64 локомотиви, 2990 робочих коней, що в середньому на одну фірму становило: 9,66 парових котлів, 5,2 парових машин, 1,15 електричних машин, 4,88 насосів, 0,49 локомотивів, 22 коні і т.д. Також у цей період на копальнях видобутком понад 2 млн пудів вже активно застосовувалася змішана

система відкатки, тобто механічна, ручна і кінна; хоча на менших підприємствах усе ж переважала ручна система відкатки. При цьому виключно механічна відкатка застосовувалася лише на 11 підприємствах. Серед систем освітлення на поверхні здебільшого застосовувалося газове освітлення. Електричне мали 46 фірм. На 27-ми були запобіжні лампи для робіт під землею. Електричний струм використовувався переважно на великих підприємствах [5, VII-IX].

Для відтворення більш-менш об'єктивної картини щодо технічного стану вугільної промисловості безпосередньо напередодні Першої світової війни, а також визначення динаміки в процесі технічного облаштування вугледобувних підприємств упродовж п'яти-шести років, що передували цьому, на наш погляд, є доцільним вивчення матеріалів звітів із зазначеного питання, підготовлених Статистичним бюро Ради З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. З огляду на матеріали вказаного джерела можна стверджувати, що протягом 1909-1914 рр. вугільна галузь Донецького басейну зазнала значних кількісних і якісних технічних змін і вдосконалень, а сама проблема, пов'язана з технічним обладнанням вугільних підприємств, набула для їхніх власників важливого значення. Доказом цього є кількісні показники та якісні характеристики наявних на копальнях басейну технічних засобів.

Динаміка кількісних та якісних змін у технічному забезпеченні протягом 1909-1914 рр. [6, 3-383; VII-XXIV]

Роки	Заг. вуглевидобуток на шахтах Донбасу (млн пуд.)	Парових котлів		Парових машин		Турбін, компрес., паровоз., локом. ін.		Разом усіх машин	
		кількість	сер. площа нагрівання	кількість	сер. потуж. 1 м. (к.с.)	кількість двигунів	сер. пот. 1 двиг. (к.с.)	кількість усіх машин	серед. потуж.
1914	1883,78	2778	684	2059	68,4	427	265,5	2486	102,3
1909	1089,5	1796	618	1065	91,5	170	180,2	1235	103,7

Як бачимо, кількісне зростання було досить відчутним, причому це стосувалося всіх категорій механізмів, водночас збільшувалась і їхня потужність (виняток становили лише парові машини, що пояснювалось перевагою більш досконалих двигунів).

Відносні ж обрахунки також вказують на безперечне покращення рівня технічного забезпечення. Так, за період 1909-1914 рр. видобуток мінерального палива в Донбасі збільшився на 54,6%. Майже на таку ж величину, а саме на 54,7%, зросла за цей час і кількість парових котлів; при цьому середня площа нагрівання одного

котла зросла з 1684 фут², тобто на 10,7%, завдяки чому загальна площа нагрівання всіх парових збільшилася протягом п'яти років на 71,5%: з 109050 фут.² до 1901380 фут.² Отже, збільшення потужності котельних приладів на копальнях Донецького басейну упродовж 1909-1914 рр. випереджало збільшення і видобутку вугілля. Кількість парових машин (а також інших двигунів) за п'ятиріччя, що передувало, також відчутно зросла; співвідносно до вуглевидобутку це збільшення становило 24,5% (а взагалі для всіх машин – 28%), а в кількісних показниках подвоїлось (з 1235 до 2486), подвоїлася і їхня загальна потужність: 254 221 к.с. у 1914 р, 128114 к.с. у 1909 р. [7, 76-84].

Варто також наголосити, що особливо значних успіхів у технічному вдосконаленні досягали, насамперед, великі підприємства, які мали більше коштів та можливостей для здійснення технічного забезпечення вуглевидобутку. Так, фірми видобуток вугілля яких перевищував 5 млн пуд. на рік, володіли й переважною частиною технічних засобів. Отже, у цей період стала чітко спостерігатися прямо пропорційна залежність технічного забезпечення від розміру вуглевидобування на підприємствах, що відзначалося й раніше, але меншою мірою.

Роки	Зростання вуглевидобутку	Зростання витрат на технічне обладнання
1909	1.00	1.00
1911	1.12	1.55
1913	1.42	2.24
1914	1.54	2.39

Отже, якщо видобуток зріс з 1 до 1,54, то витрати на технічне забезпечення – з 1 до 2,39, тобто підприємці в зазначений період усе більше коштів спрямовували на реконструкцію та модернізацію своїх підприємств. Ця тенденція відзначалася певною сталістю, з чого можна зробити висновок, що запроваджені нові були спрямовані не на отримання швидких прибутків, а на загальне вдосконалення видобувних процесів.

Вказані вище дані є достатньо інформативними і з точки зору технічного обслуговування безпосередньо шахтних робіт у регіоні. Зокрема міститься докладний аналіз стану механізованості практично всіх стадій шахтних робіт, а саме рівня механізації процесів підняття, водовідливу, вентиляції, відкатки, освітлювання тощо, а також знаходять підтвердження в інших джерелах [8, 3-89].

У цьому зв'язку варто зауважити, що на 1914 р. процес підняття був механізований на більшості вугільних підприємств. Так, зі 133 фірм, що надіслали відомості, 112 застосовували механічні засоби підняття, для виконання цих робіт використовувалося 385 підйомних машин, що становило 84,2%. Кінне підняття застосовувалося переважно на невеликих шахтах з видобутком до 0,5 млн пудів на рік, таких фірм було 21, або 24,8%.

Іншим важливим етапом у процесі шахтних робіт був водовідлив. Однак у цьому відношенні суттєвих кількісних змін, порівняно з 1909 р., не відбулося. Так, у 1909 р. на 136 фірмах діяв 741 насос, а в 1914 р. на 133 фірмах – 752. Утім, їхня середня рентабельність збільшилася на 9%, проте середньодобова кількість води, що відкачувалася, з розрахунку на 1 млн пуд.

Упродовж зазначеного періоду витрати вугільних підприємств на придбання машин і котлів зростали швидше, ніж вуглевидобуток, що є ще одним досить вагомим показником цього питання для власників зазначених підприємств. Прикладними у цьому відношенні є показники щодо збільшення за вказаний період видобутку вугілля та витрат на придбання технічних засобів [6, XIV-XVI]. Так, якщо взяти видобуток і витрати в 1909 р. за 1.00, у наступні роки спостерігалася така тенденція:

річного видобутку становила в 1909 р. 11343 відра, а в 1914 р. – 14575 відер, тобто збільшилася на 3232 відра, або на 28,5% [6, XIV-XVI].

Наведені дані, а також інші підрахунки Статбюро дозволяють підсумувати, що в період 1909-1914 рр. розвиток доводилу в вугільних підприємствах йшов головним чином шляхом обладнання копалень більш потужними насосами.

Істотне місце в шахтних роботах посідали також вентиляційні системи, оскільки від налагодженості їхнього функціонування залежали не лише умови праці шахтарів, а що більш важливо – рівень вибухонебезпечності шахт. Тож, цьому напрямку технічного вдосконалення приділялась особливо пильна увага. За 1909-1914 рр. співвідношення в кількості шахт з природним та штучним провітрюванням змінилося досить помітно: у 1909 р. штучне провітрювання застосовувалося в 43,3% шахт (на 123 фірмах – 121 вентилятор), а в 1914 р. – уже в 53% (на 123 фірмах було 132 вентилятори). Тут варто звернути увагу й на все частіше застосування, поряд з паровими, електричних вентиляторних двигунів. Так, у 1909 р. використовувалося 49 парових та 37 електричних двигунів, тоді як в 1914 р. – уже 53 парових і 68 електричних, тобто співвідносно питома вага електричних двигунів у 1909 р. становила 31,4%, а вже в 1914 р. – 56,2% від загальної кількості вентиляторних двигунів. Це, у свою чергу, відчутно позначалося і на середній потужності цієї категорії двигунів, що в 1909 р. становила 59,9 к.с., а в 1914 р. – 92,9 к.с.

Системи відкатки, що застосовувалися на копальнях Донбасу в 1914 р., перебували в безпосередній залежності від розміру підприємства. Так, із 49 підприємств, вуглевидобуток яких становив понад 5 млн пуд. на рік, механічна відкатка застосовувалася на 37

підприємствах (у використанні було 196 двигунів та 2475 коней), щоправда, тут механічна відкатка поєднувалася з іншими видами (ручною, кінною), тоді як виключно механічна відкатка застосовувалася на одному підприємстві. На підприємствах з видобутком від 1 до 5 млн пудів механічна відкатка використовувалася на 54,5% (що забезпечувалося використанням 22 двигунів та 30 коней), а на фірмах з видобутком до 1 млн відкатка була механізованою лише на семи із 45, або на 15,6% (чотири двигуни та 47 коней). На 26 підприємствах взагалі застосовувалася виключно ручна відкатка [6, XX-XXII].

У розглядуваний період використовувалися різні системи освітлення, які розподілялися на поверхневі та підземні. Освітлення на поверхні використовувалося трьох видів. Так, електричне застосовувалося на 48 підприємствах зі 118 опитаних у 1914 р., з цього загалу користувалися лише електричним на 31 фірмі (26%) та змішаним (електричним і газовим) – на 17 підприємствах (14,5%). Решта 70 підприємств (59,5%) застосовували газове освітлення. Стосовно рівня розповсюдження різних систем підземного освітлення за 1909-1914 рр. відбулися значні зміни. Зокрема відкриті лампи у цей час інтенсивно витіснялися закритими запобіжними.

Так, у 1909 р. зі 134 фірм, що надіслали відомості, на 71 (53%) застосовувалися виключно відкриті лампи, а в 1914 р. зі 119 обстежених фірм лише на 24 (20%) [6, XXIII-XXX]. Ця тенденція, окрім технічного значення, указувала на життєві попереджальних заходів у напрямі усунення чинників вибухонебезпечності та недопущення шахтних пожеж.

Вагомим модернізаційним заходом, спрямованим безпосередньо на механізацію видобувного процесу, а, отже, на заміну тяжкої ручної шахтарської праці на механізовану, було запровадження врубових машин, а також розширення перфораторів та бурильних молотків.

Зазначимо, що перші врубові машини з'явилися у Російській імперії доволі рано. Так, «Горный журнал» за березень 1875 р. у статті «Зарубные (врубные) машины и углебойки» вказує на два рудники: Російського товариства і Микитівського, де тоді вже були у наявності одиничні врубові машини [9, 166]. У той же період у Донбасі зрідка застосовувалися і бурильні машини, які діяли, як і вказані врубові, за допомогою компресорів.

За даними Статбюро, на 1914 р. 127 фірм, що надіслали відомості, лише на 40 (або 31,5%) застосовувалися перфоратори та бурильні молотки (переважна більшість яких використовувалася на потужних підприємствах з видобутком понад 5 млн пуд. – 714 із 740 діючих), і на 26 фірмах, причому виключно I групи, тобто з видобутком понад 5 млн пуд., використовувалися врубові машини, яких налічувалося 56 [6, XXIV].

Однак, як з'ясувалося, дані щодо наявності врубових машин, що використовувалися в Донецькому басейні, надіслані до Статбюро, були неповні або неточні, оскільки, за підрахунками проф. А.М.Терпигорєва, на 1914 р. на шахтах було задіяно 120 одиниць різних типів врубових машин. Ці дані не викликають сумніву, тому що мають точні вказівки щодо місця застосування, а також цікаві обрахунки, пов'язані з використанням цих машин [10, 369-371]. Більш того, підготовлений ним «Опис Донецького басейну» містить аналіз та узагальнення, здійснені на підставі досвіду застосування машин у Донбасі. За даними, наведеними тут, на 1914 р. на шахтах Донбасу використовувалося 42 ріжучих та 78 ударних врубових машин [11]. Їхнє застосування, як стверджується і в радянській, і в сучасній історіографії, носило переважно експериментальний характер, хоча правильніше було б говорити – не мало широкого застосування: на той час власники вугільних підприємств намагалися з'ясувати переваги наявних машин, особливо це стосувалося їхньої продуктивності порівняно з ручною працею. Окрім того, для їхнього ефективного запровадження необхідно було істотно змінити технологію вуглевидобутку та підняття, що потребувало певного часу. Попри це вже сама підготовка в 1915 р. зазначеного вище дослідження вказувала на істотні намагання гірничопромисловців, за матеріалами яких і було створено цей опис, підвищити продуктивність праці завдяки технічному вдосконаленню та механізації основних видів шахтних робіт і заміні ручної праці на механічну. Однак придбання таких машин було доступним не для всіх видобувних фірм, оскільки їхня вартість була високою.

Слід підкреслити, що на копальнях Донецького басейну до середини 1914 р. вже активно застосовувалися щонайменше 12 різновидів врубових машин, причому постачання дискових та штангових машин здійснювали англійські заводи, ланцюгових – американські, ударних – англійські, американські, а також німецькі. Ріжучі машини належали до важкого типу й коштували в кілька разів дорожче за ударні. До дії врубові машини приводилися пневматичними чи електропневматичними двигунами. Головне питання щодо економічної та продуктивної роботи цих машин до цього часу ще не було цілком з'ясовано внаслідок незначної кількості машин на шахтах, також тривав пошук найбільш оптимального їхнього різновиду для застосування. Утім, уже на цей час їхня економічна та технологічна доцільність у процесах вуглевидобутку була очевидною, саме цим і пояснювалося їхнє кількісне зростання протягом 1912-1914 рр. [11, т. II, 369-371].

Висновки. Таким чином, вугільна промисловість Донецького басейну на зламі XIX-XX ст. набула чітких ознак найбільш розвиненої в межах Російської імперії завдяки зосередженню тут значних капіталів. Вугледобувні підприємства Донбасу напередодні Першої світової війни у технічному відношенні, хоча й відставали від провідних капіталістичних країн, але були відносно модернізованими й виявили позитивні тенденції до свого подальшого вдосконалення.

Гірничопромисловців у пошуках максимальної оптимізації та продуктивності вугледобутку все більше турбувало питання технічного вдосконалення своїх підприємств, оскільки запровадження відповідних новацій могло суттєво позначитися на економічній доцільності та рентабельності підприємств. Цього вимагала й технологічна необхідність у зв'язку з розширенням виробництва та постійного браку робочої сили.

Не останню роль у впровадженні нововведень відігравали іноземні власники та акціонери, які намагалися впровадити передові технології своїх країн. Окрім того, технічні вдосконалення видобувних процесів приносили не тільки економічний зиск їхнім власникам, але подекуди опосередковано поліпшували умови праці та стан техніки безпеки на видобувних підприємствах регіону.

Література

1. Иславин В. Обзор каменноугольной и железодобывающей промышленности Донецкого бассейна // Горный журнал. – 1875. – Т.1. – С.39-95.
2. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. – Т.2. Бахмутский уезд. – Екатеринослав, 1886. – 1092 с.
3. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. – Вып.3. Славяносербский уезд. – Екатеринослав, 1886. – 591 с.
4. Каменноугольная промышленность Донецкого бассейна в 1900 году. – Харьков, 1901. – 60 с.
5. Каменноугольная промышленность России в 1903 г. Вып. II. Каменноугольная промышленность южной России (ежегодная статистика). – Харьков, 1904.
6. Каменноугольная промышленность России в 1914 г. Вып. II. Каменноугольная промышленность южной России (ежегодная статистика). Часть вторая. – Харьков, 1916. – XLIX.
7. Добров Е.В. Технічне забезпечення вугледобувних підприємств Донбасу напередодні Першої світової війни // Історичні та політологічні дослідження. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – №1/2 (27/28). – С.76-84.
8. Потолов С.И. Рабочие Донбасса в XIX веке. – М.-Л.: АН ССР, 1963. – 256 с.
9. Бакулев Г.Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. – М.: Госполитиздат, 1955. – 672 с.
10. Подов В. История Донбасса: В 2-х кн. – Луганск, 2004. – Кн.2.: Донбасс в XIX в. – 383 с.
11. Терпигорев А.М. Описание Донецкого бассейна. По материалам, собранным Советом съезда горнопромышленников Юга России. Т.1. – Екатеринослав, 1914-1915.

References

1. Islavin B. The overview of coal, iron and steel industry of Donetsk basin // Mining Journal. – 1875. – V.1. – P.39-95.
2. The collection of statistical data on Ekaterinoslav province. – V.2. Bahmut county. - Ekaterinoslav, 1886. – 1092 p.
3. The collection of statistical data on Ekaterinoslav province. – Issue 3. Slavyanoserbbsk County. – Ekaterinoslav, 1886. – 591 p.
4. Donetsk Basin coal industry in 1900. – Kharkov, 1901. – 60 p.
5. The coal industry in Russia in 1903, Vol. II. Coal industry in Southern Russia (annual statistics). – Kharkov, 1904.
6. The coal industry in Russia in 1914, Vol. II. Coal industry in Southern Russia (annual statistics). – Part two. – Kharkov, 1916. – XLIX.
7. Dobrov E.V. Technical support of Donbas coal mines before World War I // History and political science research. – Donetsk: Donetsk National University, 2006. – № 1/2 (27/28). – P.76-84.
8. Potolov S.I. Donbass workers in the XIXth century. – Leningrad: ASc SSR, 1963. – 256 p.
9. Bakulev G.D. Coal industry development of Donetsk Basin. – Moscow: Gospolitizdat, 1955. – 672 p.
10. Podov V. History of Donbass region: In 2 books. – Kiev, 2004. – Book. 2.: Donbass in the XIXth century. – 383 p.
11. Terpigorev A.M. The description of Donetsk Basin. On the materials collected by the Council of the Congress of Miners in Southern Russia. V.1. – Ekaterinoslav, 1914-1915.

Довжук І.В. Технічне забезпечення угольної промисловості Донбасу в кінці XIX – на початку XX вв.

В статті розглядаються питання розвитку каменноугольної промисловості Донецького басейну на рубежі XIX-XX вв. і технічного забезпечення видобутку мінерального палива на шахтах регіону. Зазначено, що вугледобувні підприємства Донбасу к 1914 г. в технічному відношенні, хоча й відставали від провідних капіталістичних країн, але були відносно модернізованими і проявили позитивні тенденції до свого подальшого вдосконалення.

Ключові слова: угольна промисловість, Донбас, рудники, шахти, шахтери, технічне забезпечення рудників.

Dovghuk I.V. Technical support of Donbass coal industry at the end of the XIX th – at the beginning of the XX th century.

The issues of Donetsk Basin coal industry development and technical support of fossil fuel production at region mines at the turn of the XIXth and the XXth centuries are scrutinized in the paper. It is noted though Donbass mining companies were technically behind the leading capitalist countries in 1914, but they were relatively modernized and showed a

significant trend towards their further improvement. It is emphasized that foreign owners and shareholders who tried to introduce advanced technology in their respective countries played an important role in the innovation implementation.

Key words: coal industry, Donbass, mineries, mines, miners, technical support of mines.

Довжук Ігор Володимирович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ); arhiv2001@mail.ru

Рецензент: Євдокимов Микола Олександрович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України СХУ ім. В.Даля.

Стаття подана 25.03.2013

УДК 930.35(477.7): 911.37 («1730–1850»)

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ВІЙСЬКОВОГО ДУХОВЕНСТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (30–ТІ РР. XVIII – 50–ТІ РР. XIX СТ.)

Єременко М.М.

PUBLISHED PRIMARY SOURCES ON THE HISTORY OF MILITARY CLERGY IN THE SOUTH OF UKRAINE (1730TH-1850TH)

Eremenko M.

Розглядаються основні зібрання опублікованих джерел з історії військового духовенства на території півдня України в 30–ті рр. XVIII – 50–ті рр. XIX ст. Зроблено висновок, що опубліковані матеріали стали важливою складовою актуалізованої джерельної бази. Зазначено, що опубліковані джерела стали важливою складовою актуалізованої джерельної бази, які друкувались, зокрема, як у рамках систематизації законодавчих документів з метою забезпечення умов для їх більш ефективного застосування, так і з метою інформування читачів про сучасні їм події, а у випадку з археографічними і квазіархеографічними публікаціями — в контексті вивчення історичного минулого.

Ключові слова: військове духовенство, Південна Україна, актуалізована джерельна база, історичне джерело.

Постановка проблеми. Однією з проблематик, до яких традиційно звертаються науковці, є історія духовенства краю. Причому інтерес до різних груп підлеглих духовного відомства не є прямо пропорційним чисельному представництву тієї чи іншої групи. Зокрема, досить представницькою є історіографія історії монастирів і чернецтва краю, хоча відсоток чорного духовенства серед духовних осіб тут був вкрай малим.

Певною мірою подібна диспропорція між, так би мовити, «рівнем дослідницького інтересу» та чисельним представництвом групи має місце і стосовно військового духовенства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні у історіографічному доробку вже наявно чимало досліджень, які так чи інакше стосуються цієї групи духовної верстви. Втім, ключовою тут є саме фраза «так чи інакше». Адже у переважній більшості статей, монографій, дисертаційних робіт, які відносяться до даних досліджень, біографії, факти, проблеми, що стосуються військового духовенства, наводяться і аналізуються в контексті дослідження іншої проблематики. Інші ж наукові роботи (відсоток який є вкрай невеликим) присвячені, як правило, окремим архівним зібранням, окремим

представникам військового духовенства чи духовним особам, які задовольняли релігійні потреби тих чи інших військових формувань, наявних на Півдні.

Мета. Задля формування чіткого уявлення про актуалізовану джерельну базу, для акцентування уваги на тих джерельних комплексах, які, попри свою важливість для реконструкції історії військового духовенства Півдня, досі залишилися не введеними до наукового обігу, вважаємо за доцільне зосередитися на розгляді опублікованих джерел, видання яких розпочалось ще в рамках досліджуваного нами періоду.

Матеріали і результати дослідження. Непересічне значення передусім для вивчення правового поля, в якому діяло південноукраїнське військове духовенство, мають маніфести, іменні, сенатські та синодальні укази, статuti, положення, накази, думки, доповіді, штати, затверджені російськими імператрицями / імператорами, які увійшли до Повного зібрання законів Російської імперії. У виданні, яке почало публікуватись з 21 травня 1828 р., законодавчі документи 1734–1825 рр. склали томи IX–XLV Першого Повного зібрання, а кінця 1825–1853 рр. — томи I–XXVIII Другого Повного зібрання.

Законодавчі джерела, що стосуються церковного управління, систематизовані у багатотомному «Повному зібранні постанов і розпоряджень по відомству православного сповідання».

З 1837 р. почали публікуватись витяги з щорічних всепідданих звітів обер-прокурора Синоду. Ці описово-статистичні джерела містять, зокрема, статистичні таблиці із зазначенням чисельності духовенства і релігійних споруд, що знаходились у підпорядкуванні кожному єпархіальному архієрею, а за низку років — і у підпорядкуванні обер-священникам.

В Одесі видається «Новоросійський календар», де вміщувалась інформація про склад

установ духового та військового відомств у регіоні.

Важливими описово-статистичними джерелами, у яких систематизовані, зокрема, відомості щодо військових формувань, населених пунктів і храмів частини південноукраїнського регіону 1840-х рр., є «Статистичний атлас 4-х останніх округів Новоросійського і 5-ти Київського і Подільського військових поселень за 1840 рік на 1-ше листопада» і том XI «Військово-статистичного огляду Російської імперії».

Починають виходити регіональні періодичні видання «Одеський вісник», «Таврійські губернські відомості», «Херсонські губернські відомості», «Катеринославські губернські відомості», в яких публікуються і повідомлення про церковне життя. Згодом там стали вміщуватись археографічні публікації, що стосуються досліджуваного нами періоду.

Археографічні та квазіархеографічні публікації джерел з історії релігійного життя регіону другої третини XVIII – середини XIX ст. вміщувались і на сторінках «Записок Одеського товариства історії та старожитностей», «Херсонських єпархіальних відомостей», «Катеринославських єпархіальних відомостей», «Таврійських єпархіальних відомостей» («Таврійського церковно-громадського вісника»), «Київської Старовини», «Російської Старовини», «Відомостей Таврійської ученої архівної комісії», «Літопису Катеринославської ученої архівної комісії». Втім, лише невелика їх частина стосується історії безпосередньо військового духовенства.

Була, зокрема, опублікована низка цінних нарративних джерел, зокрема, подорожніх записок, які зараз привертають все більшу увагу дослідників [1–3].

Низка документів з історії військового духовенства краю часів запорозького козацтва присутня у археографічних виданнях Д. Яворницького [4–6] та Андрієвського [7], а останньої чверті XVIII ст. — М. Дубровіна [8–11] та І. Дмитренка [12–13].

Починаючи з 1920-х і до кінця 1980-х рр. мало місце суттєве зниження у порівнянні з попередніми часами інтересу до публікації джерел з церковної тематики, при підборі документів для видання перевага надавалась тим із них, які можна було використати для підтвердження тез про реакційність і «експлуататорську сутність» духовенства.

Напевно, найвагомішим в контексті досліджуваної нами проблематики археографічним виданням цього періоду є збірка «До історії Степової України», видана все тим же Д. Яворницьким ще за часів короткого «золотого віку» українського краєзнавства [14]. Знаний поціновувач запорозької старовини, упорядник цієї збірки вмістив до неї переважно актові та

справочинні джерела, абсолютна більшість з яких була продукована за часів Вольностей Війська Запорозького та в останній чверті XVIII ст. Серед 265 вміщених до збірки документів кілька десятків стосуються духовенства, яке «окормляло» запорозьке козацтво та військові формування, що знаходились у регіоні в період після 1775 р.

Стрімке зростання інтересу до релігійної проблематики, яке намітилось з кінця 1980-х рр., мало наслідком і звернення до публікації джерел.

Рубрики «Публікації документів», «Публікація документів», «Публікація джерел», «Археографічні публікації» стають важливою складовою змісту цілої низки часописів, які видаються у південноукраїнському регіоні. Науковці, які звертаються до церковної історії Півдня, розміщують там джерела з відповідної проблематики.

Доволі широко практикується вміщення документів у додатки до монографічних праць. У цьому контексті звернемо увагу на запорізьку колективну монографію «Міжконфесійні взаємини на півдні України XVIII–XX століття» [15], де поміж іншими опубліковано і джерела з церковної історії запорозького козацтва та військових формувань останньої чверті XVIII – середини XIX ст.; монографію І. Сапожнікова та Л. Білоусової «Греки під Одесою (Нариси історії селища Олександрівка з найдавніших часів до початку XX століття)», у додатках до якої знаходимо кілька документів з історії духовних осіб Албанського війська і грецького піхотного батальйону; монографію Л. Маленко «Азовське козацьке військо (1828–1866)» із вміщеними у додатках чотирма документами з церковної історії цього війська.

Шириться і публікація безпосередньо археографічних видань.

Важко переоцінити значущість започаткованого Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України, Центральним державним історичним архівом України (м. Київ) та Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України багатотомного археографічного видання «Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. 1734–1775», у перші 5 томах якого увійшли справи 1–28 фонду 229 згаданого архіву. Серед них присутньо і кілька справ, які напряму стосуються духовенства Вольностей Війська Запорозького.

Надзвичайно плідно працюють на археографічній ниві Запорізьке відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького, Запорізька філія Східного інституту українознавства ім. Ковальських і кафедра джерелознавства, історіографії та

спеціальних історичних дисциплін Запорізького національного університету, у витоків яких стояв і чий діяльність до 2010 р. очолював А. Бойко.

Серед археографічного доробку цих інституцій найважливіше значення для нашого дослідження мають томи серії «Джерела з історії Південної України», до яких вміщені матеріали канцелярії Новосербського корпусу [16] і джерела з історії православної церкви на півдні України 1775–1781 рр. [17].

Серед чисельних інших археографічних видань звернемо увагу на книгу В. Мільчева «Матеріали до історії болгарського населення України XVIII століття», де опубліковано кілька документів з історії духовенства військових формувань, до яких входили болгарські переселенці; видання «Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII–XIX ст.», що вміщує і кілька документів, що стосуються релігійного життя козацьких військ регіону «постзапорозького» періоду; працю А. Пивовара «Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії: в документах середини XVIII століття», в якій зустрічаємо згадки про духовенство як Миргородського та Полтавського полків на території Півдня, так і самої Нової Сербії.

Згадаємо і про низку републікацій джерел, що були надруковані за часів Російської імперії. Зокрема, інформацію про духовенство і храми Запорозьких Вольностей знаходимо як у перевиданому ще у 1991 р. «Усному оповіданні колишнього запорожця, жителя Катеринославської губернії та повіту, селища Михайлівки Микити Леонтійовича Коржа» (яке архієпископ Гавриїл (Розанов) опублікував у 1842 р.), так і у виданій у 2012 р. книзі «Архімандрит Леонтій (Лука Яценко–Зеленський). Подорожі на Запорозьку Січ у 1749–1750 і 1751 рр.», що відтворює публікацію «Дві поїздки в Запорозьку Січ Яценка–Зеленського, ченця Полтавського монастиря, в 1750–1751 р.» Д. Яворницького.

Висновки. Опубліковані матеріали стали важливою складовою актуалізованої джерельної бази, які друкувались, зокрема, як у рамках систематизації законодавчих документів з метою забезпечення умов для їх більш ефективного застосування, так і з метою інформування читачів про сучасні їм події, а у випадку з археографічними і квазіархеографічними публікаціями — в контексті вивчення історичного минулого.

На нашу думку, потребує детального опису комплекс неопублікованих джерел з історії військового духовенства Півдня 30–х рр. XVIII – 50–х рр. XIX ст.

Література

1. Непомнящий А.А. Записки путешественников и путеводитель в развитии исторического краеведения Крыма (последняя треть XVIII – начало XIX века). / А.А. Непомнящий. — К., 1999. — 212 с.
2. Никифоренко Н.О. Щоденник подорожі І.А.Гільденштедта Єлисаветградською провінцією (травень–липень 1774 року) / Н.О. Никифоренко // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Південна Україна XVIII – XIX століття. Випуск 4(5). — Запоріжжя: РА „Тандем – У”, 1999. — С. 15–39.
3. Никифоренко Н.О. Мандрівні записки Й.А.Гільденштедта як джерело з соціально-економічної історії України другої половини XVIII ст.: Автореф. дис... канд. історичних наук: 07.00.06 / Н.О. Никифоренко. — Донецьк, 2000. — 19 с.
4. Эварницкий Д.И. Сборник материалов для истории запорожских казаков / Д.И. Эварницкий. — СПб., 1888. — 248 с.
5. Эварницкий Д.И. Источники для истории запорожских казаков / Д.И. Эварницкий. — Владимир, 1903. — Т. II. — 2107 с.
6. Эварницкий Д.И. Две поездки в Запорожскую Сечь Яценко-Зеленского, монаха Полтавского монастыря, в 1750-1751 г. / Д.И. Эварницкий. — Екатеринослав: тип. Н.А. Андрущенко, 1915. — 104 с.
7. Андриевский А.А. Материалы для истории Южнорусского края в XVIII столетии (1715-1774), извлеченные из старых дел киевского губернского архива / А.А. Андриевский. — Одесса: Изд. Императорского Одесского общества истории и древностей, 1886. — 438 с.
8. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического. Академика Н.Ф. Дубровина. Сборник военно-исторических материалов. Выпуск VI. — СПб.: Военная типография (в здании Главного Штаба), 1893. — Часть I. — 378 + XVI с.
9. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического, 1788 – 1789 гг. Сборник военно-исторических материалов. — Вып. VII. — СПб.: Военно-ученый комитет Главного штаба, 1894. — 396 с.
10. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического, 1790 – 1793 гг. Сборник военно-исторических материалов. — Вып. VIII. — СПб.: Военно-ученый комитет Главного штаба, 1895. — 378 с.
11. Присоединение Крыма к России: Рескрипты, письма, реляции и донесения / Под ред. Н.Дубровина. — СПб: Тип. Имп. АН, 1885. — Т. 1: 1775 – 1777 гг. — 873 с.; Т. 2: 1778 г. — 924 с.; Т. 3: 1779 – 1780 гг. — 741 с.; Т. 4: 1781 – 1782. — 1004 с.
12. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска: В 4 т. Т. II: Бумаги Императрицы Екатерины II, Потемкина-Таврического и др. / Собраны и изданы И.И. Дмитренко. — СПб.: Тип. Штаба Отд. Корпуса жандармов, 1896. — 475 с.
13. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска: В 4 т. Т. III: Войско Верхних черноморских казаков: 1787 – 1795 гг. /

- Собраны и изданы И.И. Дмитренко. — СПб.: Тип. Штаба Отд. Корпуса жандармов, 1896. — 799 с.
14. Яворницький Д.І. До історії Степової України / Д.І. Яворницький. — Дніпропетровське: друкарня пам'яті «Перекопу», 1929. — 536 с.
 15. Міжконфесійні взаємини на Півдні України XVIII – XX століття. / Бойко А.В., Ігнатюша О.М., Лиман І.І., Мільчев В.І. та ін. — Запоріжжя: РА «Тандем – У», 1999. — 252 с.
 16. Канцелярія Новосербського корпусу / Упорядники: В. Мільчев, О. Посунько / Передмови: С. Гаврилович, С. Лалич, В. Мильчев, О. Посунько // Джерела з історії Південної України. Том 7. — Запоріжжя, 2005. — 442 с.
 17. Православна церква на півдні України (1775 – 1781) / Упорядник: І. Лиман // Джерела з історії Південної України. Том 4. — Запоріжжя: РА „Тандем-У”, 2004. — 560 с.

References

1. Nepomnyashchii, A.A. (1999), Notes of travelers and guide in the development of historical regional studies of the Crimea (the last third of the XVIII – the beginning of the XIX century), Kyiv, p. 212.
2. Nikiforenko, N.O. (1999), Diary of I.A. Hildenshteda's travel over Elisavetgrad province (May-July of 1774), Notes of Research Laboratory of Southern Ukraine History ZSU, South Ukraine XVIII - XIX century, Issue 4 (5), RA «Tandem – U», Zaporizhzhya, p. 15-39.
3. Nikiforenko, N.O. (2000), Traveling Notes of Y.A. Hildenshteda as a source of social and economic history of Ukraine in the second half of the XVIII century: summary of the thesis for a candidate's degree in historical sciences: 07.00.06, Donetsk, p. 19.
4. Evarnitskiy, D.I. (1888), Collection of materials for the history of the Zaporozhye Cossacks, St. Petersburg, p. 248.
5. Evarnitskiy, D.I. (1903), Sources for the history of the Zaporozhye Cossacks, Volume II, Vladimir, p. 2107.
6. Evarnitskiy, D.I. (1915), Two trips to the Sich of Yatsenko-Zelenskiy, a monk of the monastery of Poltava, in 1750-1751, Publishing House of N.A. Andrushchenko, Ekaterinoslav, p. 104.
7. Andrievskiy A.A. (1886), Materials for the history of the South Russian region in the XVIII century (1715-1774) taken from old cases of Kiev provincial archives, Publishing House of Imperial Odessa Society of History and Antiquities, Odessa, p. 438.
8. Paper of Prince Grigoriy Potemkin of Tauride. Academician N.F. Dubrovin. Collection of military-historical materials, Issue VI (1893), Part I, Military Publishing House (in the building of the General Staff), St. Petersburg, p. 378+XVI.
9. Paper of Prince Grigoriy Potemkin of Tauride, 1788 – 1789. Collection of military-historical materials, Issue VII (1894), Military Research Committee of the General Staff, St. Petersburg, p. 396.
10. Paper of Prince Grigoriy Potemkin of Tauride, 1790 - 1793. Collection of military-historical materials, Issue VIII (1895), Military Research Committee of the General Staff, St. Petersburg, p. 378.
11. Dubrovina N. (1885), Joining of the Crimea to Russia: Rescripts, letters, correlations and reports, Publishing House of Imperial Academy of Sciences, St. Petersburg, Volume 1: 1775 – 1777, p. 873, Volume 2: 1778, p. 924, Volume 3: 1779 – 1780, p. 741, Volume 4: 1781 – 1782, p. 1004.
12. Dmytrenko, I.I. (1896), Collection of historical materials of the history of the Kuban Cossack Army: In 4 volumes. Volume II: Papers of the Empress Catherine II, Potemkin of Tauride, etc., Publishing House of Staff of Dep. of Gendarmerie, St. Petersburg, p. 475.
13. Dmytrenko, I.I. (1896), Collection of historical materials on the history of the Kuban Cossack Army: In 4 volumes. Volume III: Army of the Faithful Black Sea Cossacks: 1787 – 1795, Publishing House of Staff of Dep. of Gendarmerie, St. Petersburg, p. 799.
14. Yavornytskyi, D.I. (1929), The history of Steppe Ukraine, Printing House of Memory of «Perekop», Dnipropetrovsk, p. 536.
15. Boiko, A.V., Ignatusha, A.M., Lyman, I.I., Milchev, V.I. and others (1999), Interfaith relations in Southern Ukraine in XVIII – XX century, RA «Tandem – U», Zaporizhzhya, p. 252.
16. Milchev, V. and Posunko, O. (2005), Office of Novoserbsk Corps, Sources of the history of Southern Ukraine, Volume 7, Zaporizhzhya, p. 442.
17. Lyman, I. (2004), Orthodox church in Southern Ukraine (1775 – 1781), Sources of the history of Southern Ukraine, Volume 4, RA «Tandem – U», Zaporizhzhya, p. 560.

Еременко Н.Н. Опубликованные источники по истории военного духовенства на юге Украины (30–е гг. XVIII – 50 – е гг. XIX вв.)

Рассматриваются основные собрания опубликованных источников по истории военного духовенства на юге Украины 30–е гг. XVIII – 50 – е гг. XIX вв. Сделан вывод, что опубликованные материалы стали важной составляющей актуализированной источниковой базы. Отмечено, что опубликованные источники стали важной составляющей актуализированной источниковой базы, которые печатались, в частности, как в рамках систематизации законодательных документов с целью обеспечения условий для их более эффективного применения, так и с целью информирования читателей о современных им событиях, а в случае с археографическими и квазиархеографическими публикациями - в контексте изучения исторического прошлого.

Ключевые слова: *военное духовенство, Южная Украина, актуализированная источниковая база, исторический источник.*

Eremenko Mykola. Published primary sources on the history of military clergy in the south of Ukraine (1730th-1850th)

The main published sources about the history of military clergy in the south of Ukraine are examined. It is concluded that the published materials have become an important component of updated source base. Was noted that published sources became an important part of the updated source base, which were published for systematic legal documents to ensure conditions for their more effective use, and to inform their readers about current events, and in the case of the archaeological publications, in the context of the study of the historical past.

Keywords: *military clergy, south of Ukraine, updated source base, historical source.*

Єременко Миколай Миколайович – аспірант кафедри історії України Бердянського державного педагогічного університету.

Рецензент: Довжук Ігор Володимирович, доктор історичних наук, професор.

Стаття подана 23.03.2013

УДК 94(477) «10 -12»

РОЛЬ ФЕОДАЛЬНИХ КНЯЗІВСЬКИХ З'ЇЗДІВ У ДАВНЬОРУСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ (КІНЕЦЬ XI – ПЕРША ТРЕТИНА XIII СТ.)**Кальницька Н.Д.**
м. Луганськ**THE PART OF THE FEUDAL PRINCIPAL CONGRESSES IN THE ANCIENT RUSS SOCIETY (THE ENDING OF XI – THE THIRD PART OF XIII CENTURY)****Kalnitskaia N.D.**

Охарактеризовані феодальні князівські з'їзди кінця XI ст. - першої третини XIII ст. Представлена історіографічна та джерельна база дослідження. Окреслюються головні причини проведення з'їздів. Особлива увага приділяється визначенню типів з'їздів: суто князівські з'їзди (снеми), феодальні з'їзди тощо. Розкривається сутність рішень основних «класичних» князівських з'їздів (Любецького, Витичевського, Долобського тощо). Виявлене значення князівських з'їздів у подоланні міжкнязівських конфронтацій та організації боротьби проти половецької агресії.

Ключові слова: Русь, князь, феодальна роздробленість, снеми, феодальні з'їзди, половці.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку української державності, у час розгортання державотворчих процесів та прагнення до встановлення громадянського суспільства і правової держави закономірним виглядає інтерес вітчизняних дослідників до вивчення окремих історичних етапів формування української державності. Проблема державної єдності є актуальною у будь-який час. Вивчення досвіду попередніх поколінь в урегулюванні внутрішніх конфліктів залишається важливим і в теперешній час. Зрозуміло, що слід враховувати історичні обставини кожного часу.

Питання єдності Русі було важливим у часи середньовіччя. Криваві міжкнязівські чвари, відсутність політичної і духовної єдності окремих частин Давньої Русі були дійсно трагічною сторінкою української історії. Тим більш актуальними для сьогодення ті сторінки історії Київської Русі, що пов'язані з прагненням далекоглядних політиків (наприклад, Володимира Мономаха) консолідувати землі наших предків. Це чітко усвідомлювали видатні особистості XI-XIII ст.: митрополит Іларіон (автор «Слова про закон і благодать»), Нестор-літописець, князь Володимир Мономах, невідомий автор «Слова о полку Ігоревім». Велике значення у консолідації Русі відігравали князівські з'їзди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Джерельною базою дослідження виступають джерела літописного характеру [1,2]. До наших днів з історії Київської Русі дійшов величезний масив літератури. Серед дореволюційних істориків слід особливо відзначити праці В.Антоновича [3], М.Грушевського [4,5], М.Костомарова [6] тощо. Серед праць радянських істориків на окрему увагу заслуговують наукові розробки М.Брайчевського [7,8], Б.Грекова [9], В.Каргалова [10,11,12], Д.Лихачова [13, 14], В.Мавродина [15], В.Пашуто [16,17], Б.Рибаківа [18,19], І.Фроянова [20, 21], С. Юшкова [21], Л. Черепніна [22]. У працях вчених були розглянуті поняття «феодальна роздробленість», «давньоруська народність», «давньоруський феодалізм» і в цьому контексті значна увага приділялася князівським з'їздам. Певний внесок у дослідження проблеми князівських з'їздів зробили діаспорні історики, такі як Т.Коструба [23], Н.Д.Полонська-Василенко [24], Д.Дорошенко [25], О.Оглоблин [26]. Цінний фактологічний матеріал міститься у сучасних наукових дослідженнях Л.О.Залізняка [27,28,29], Я.Дашкевича [30], Н.Яковенко [31], М.Котляра [32, 33, 34, 35], О.Толочка [36, 37], П.Толочка [38, 39, 40], Б.Яценка [41], Федаки С.Д. [42, 43]. У 90-х рр. XX ст. українські історики дослідили цілий комплекс проблем з політичної, економічної та культурної історії Київської Русі. Історичною наукою була представлена чимала кількість літератури з проблеми князівських з'їздів та їхнього значення у формуванні державності України, проте до теперешнього часу немає цілісних узагальнюючих праць з даної проблеми.

Мета. Метою роботи виступає визначення ролі феодальних князівських з'їздів у давньоруському суспільстві наприкінці XI - 30-х рр. XIII ст. Основний меті підпорядковані наступні завдання: дослідити внесок у розробку даної проблеми дореволюційних, радянських, діаспорних та сучасних істориків; надати класифікацію феодальних з'їздів; провести аналіз

рішень князівських з'їздів; виявити значення діяльності князівських з'їздів.

Матеріали та результати дослідження.

Феодална роздробленість як нова стадія розвитку феодалізму спершу сприяла прогресивному розвитку Русі. Проте вона мала також негативні наслідки в умовах, коли над Руссю нависла загроза зовнішньої небезпеки. Також неодмінним супутником роздробленості стали нескінченні кровопролитні феодалні війни («усобиці») за землю, політичний вплив. У деяких випадках, коли треба було розв'язувати питання надзвичайної політичної важливості, скликалися феодалні з'їзди.

Питання про феодалні з'їзди було предметом уваги, як вже зазначалось, багатьох істориків. Розглядаючи територіальну структуру Київської Русі як союз князів, з'їзди вважалися союзним органом. Уявляючи Київську Русь союзом суверенних держав, він вважав з'їзди «зборами незалежних царів». Щодо часу виникнення князівських з'їздів, то тут у попередній історіографії не було розбіжностей: князівські з'їзди вважали особливістю політичного устрою Київської Русі в середині XI ст. (тобто після смерті князя Ярослава). Називаючи з'їздами наради, в яких брали участь тільки князі, у попередній історіографії не звертали уваги на з'їзди боярства і називали їх звичайно вічовими зборами.

Як стверджує О.П. Толочко, «реальне значення княжих з'їздів сильно перебільшене...ніякої регулярної ролі у власне між князівських відносинах вони в XII–XIII ст. не виконували» [36, с. 61]. Проте князівські з'їзди виступають одним із чинників підтримки відносної єдності політичного розвитку. Отже, князівські з'їзди як своєрідна форма державного правління, засіб прийняття важливих рішень та вирішення дискусійних питань, почали збиратись у другій половині XI століття. На з'їздах обговорювалися питання феодалного устрою земель, стосунків між князями, організації консолідованого опору степовикам.

Слід зазначити, що строго окреслену компетенцію з'їздів чітко встановити не можна. Вони збирались для розв'язання найважливіших питань, що мали загальне значення для всієї землі чи для кількох князівств. Феодалні з'їзди землі-князівства збирались для розв'язання найважливіших питань даного князівства. Серед цих питань треба вказати на питання про розподіл столів, про обрання і вигнання князів, питання про покарання князів, які порушили договори, про укладання союзів, про оголошення війни й миру, про видання нових і зміну старих законів тощо. Загалом компетенція з'їздів не обмежувалась будь-якими встановленими нормами.

Як взагалі всі феодалні з'їзди, так і з'їзди Київської Русі скликалися тоді, коли в них була

потреба. Отже ніякої періодичності в скликанні їх не було. Загальні з'їзди скликали великі князі, бо тільки вони могли організувати такі з'їзди. Але могли скликати їх і лідери різних феодалних груп.

Значення ухвалених з'їздом постанов визначалось фактичною підтримкою постанов з'їзду його учасниками. Князь мав можливість відмовитись від ухваленої постанови. Отже феодалний з'їзд не мав справжньої влади союзного органу. Літопис надає низку випадків відмовлень від ухвалених постанов. Класичний випадок такого відмовлення літопис (Іпатівський) наводить під 1187 р., коли за ініціативи князя Святослава був зроблений похід проти половців.

Не були встановлені чіткі норми і щодо порядку засідань з'їзду, порядку виконання постанов тощо. Порядок скликання і проведення з'їздів князів, як і раніше, не регламентувався жодним юридичним документом. Він засновувався на звичаї і відображав розстановку сил на момент скликання того чи іншого з'їзду.

Досить тривалою й актуальною є суперечка про родову або ж феодалну природу верховної влади династії Рюриковичів на Русі. Ця проблема мала пряме відношення до такого феномену, як з'їзди князів. Саме так дорадчі зустрічі представників Рюриковичського будинку позначалися в дореволюційній історіографії. Але після виходу робіт Н.П. Павлова-Сильванського, Б.Д. Грекова, С.В. Юшкова сутність феодалної влади давньоруських князів представлялася цілком доведеною. Тому у радянській історичній літературі міцно утвердився термін «феодалні з'їзди». Запровадив цей термін С.В. Юшков [21]. Зрештою П.П. Толочко об'єднав обидва терміни в один, визнавши тим самим подвійність такого явища, як «княжі феодалні з'їзди» [38].

Сучасні дослідження відродили розуміння «родового сюзеренітету» як провідного принципу побудови давньоруської державності, принаймні в XI – на початку XII ст. Разом з тим, не можна не визнати, що в подальшому саме феодалні елементи у соціально-політичному житті Русі все більше виходять на перший план, витісняючи патріархально-родові.

Однак саме з'їзди руських князів відрізнялися підвищеною ритуалізацією процедури свого проведення. Традиція ради верховних правителів була елітарізованою. Подібне спостерігалось і в інших країнах: Ашина - у тюрків, Чингізидів - у монголів. Належність до подібного роду гарантувала його лідерам вирішальний голос при обговоренні політичних питань. Те ж саме спостерігалось у Рюриковичів у Київській державі. І проведення ранніх «снемів» (1026, 1067, 1072 рр.), і великі, класичні з'їзди епохи Володимира Мономаха (1097, 1100, 1101, 1103 рр.), і численні зустрічі з ханами половців описувалися літописцями у ракурсі саме сімейно-

родових відносин, з постійним підкресленням мотивів «братерства» і «старійшинства» серед представників княжого дому.

Проте з середини XII ст. з'являється і все чіткіше простежується протилежна родовій - феодальна тенденція і в снемній практиці. Найбільш яскравими зразками вже безсумнівно феодальних за своїм соціально-політичним змістом з'їздів були зустрічі 1175 і 1191 рр. Князівська дружина брала активну участь не тільки під час обміркування питань, а й у виконанні різних постанов. Наприклад, після того, як була ухвалена постанова у справі князя Давида, князі «послаша к Давыдови мужи свои, Святополк Путятю, Володимер Орогостя и Ратибора, Давыд и Олег Торчина; посланий же придоша к Давыдови и рекоша ему: «Се ти молвять братья: не хоцем ти дати стола Володимерьского, зане уверг еси ножь в ны, егоже не было в Русьской земли» [2, стб. 334].

Нарешті, існували з'їзди, де брали участь не тільки князі, а і їх представники. Відомо, що «Правду Ярославичів» обмірковували на такому з'їзді: «Правда оуставлена Роуськой земли, егда ся съвокупил Изяслав, Всеволод, Святослав, Коснячко, Перенег, Микыфор Кыянин, Чюдин, Микоула» [2, стб. 216]. Були навіть з'їзди, де під головуванням великого князя радились не князі, а їх представники. Так, стаття «о резах» ухвалена на такому з'їзді. З'їзди були феодальними з'їздами, на цих нарадах були присутні не тільки князі, а й боярство і дружина. Це підтверджувалося літописними даними. Розповідаючи про з'їзд в Уветичах (Витичевський), літописець відзначає: «И сташа вся братья на коних; и ста Святополк с своею дружиною, а Давыд и Олег с своею разно, кроме себе» [2, стб. 241].

У феодальних з'їздах часто брали участь усі князі чи основна маса їх. Зі зменшенням зв'язків між окремими руськими землями, загальних з'їздів, на зразок Любецького і Уветицького, ставало менше. Поступово почали скликати феодальні з'їзди або окремих груп (кілька князівств), або з'їзди однієї землі-князівства.

Зазначимо, що тематика проведених з'їздів була різною. Розглядаючи основні феодальні князівські з'їзди, слід розпочати з Любецького 1097 р.

Любецький з'їзд 1097 р. за своєю актуальністю та вагомістю прийнятих на ньому рішень історики вважають найважливішим [41,42]. У той час князівські чвари з середини роз'їдали Київську Русь. Запанувало феодальне розмежування. Кожен князь бажав силою загарбати землі сусіда і багато хто з князів силоміць бажав сісти на великокняжий стіл у Києві.

У таких умовах активніше почали діяти половці, нападаючи вже не тільки на прикордонні зі степом землі, але й проводячи рейди далеко

вглиб руських земель. У боротьбі за владу популярною ставала практика «запрошення» половців в якості найманого війська.

У зв'язку із зростаючою половецькою небезпекою постала нагальна потреба об'єднати всі давньоруські сили для відсічі кочовикам, будь-яким чином припинити князівські чвари. 1097 р. великий князь київський Святополк Ізяславич, переяславський князь Володимир Мономах, смоленський князь Давид Святославич, його брат чернігівський князь Олег Святославич, володимиро-волинський князь Давид Ігоревич та тербовльський князь Василько Ростиславич разом із малими дружинами зібрались у місті Любечі. Ініціатива скликання з'їзду князів належала Володимиру Мономаху.

Метою Любецького з'їзду було припинення ворожнечі між Святославичами та іншими князями. Загалом ставили завдання організувати загальноруський похід проти половців, відмовитися від використання половецьких загонів давньоруськими князями. Князі казали: «Для чого губимо руську землю, самі між собою влаштовуючи розбрат? А половці землю нашу роздирають на шматки і радіють з того, що ми війни ведемо між собою. Об'єднаймося віднині єдиним серцем і будемо берегти і шанувати землю руську» [1, стб. 257].

Однією з безпосередніх причин князівських чвар була відсутність прямого успадкування земель. Згідно із заповітом князя Ярослава Мудрого (1054 р.), запроваджувався горизонтальний принцип спадкування (від брата до брата). Вотчини, уділи діставались у спадок не синові після батька, а старшому братові. Сини ж залишалися без землі, що й спричиняло нескінченні суперечки та озброєну боротьбу.

Пряме успадкування було закріплене на з'їзді в Любечі. Кожному князю були віддані ті землі, котрі належали його батьку, був проголошений принцип: «Кождо да держить отчину свою» (вотчинний принцип). Князь віднині володів би успадкованими землями і зобов'язувався не зазіхати на землі сусідів.

Святополк одержав Київ разом із землями, що завжди належали його роду - Турів. Володимир отримав усі землі Всеволода - Переяслав, Смоленськ, Суздаль, Ростов та Білоозеро. Новгород дістався його сину Мстиславу. За Олегом, Давидом та Ярославом Святославичами закріплювалася Чернігівська земля, Рязань та Муром. Давиду Ігоревичу дісталася Володимиро-Волинська земля, Володарю Ростиславичу - Перемишль, Васильку Ростиславичу - Тербовль. «І на тому цілували хрест: Якщо віднині хто на кого піде, проти того ми будемо всі і хрест чесний. Сказали всі: Хай буде проти того хрест чесний і вся земля руська!» [1, стб. 257].

Значення першого Любецького з'їзду 1097 р., насамперед, полягало в тому, що це була перша спроба припинити процес розпаду Київської держави на дрібні удільні князівства шляхом зміни принципів успадковування та постанови перед князями спільної мети - надання належної збройної відсічі половецьким нападам на Русь. Любецький з'їзд 1097 р. припинив на певний час боротьбу за Чернігівські землі та дозволив об'єднати сили прикордонних князівств проти половецької загрози. Але усобиці на заході, в Червоній Русі та у Прикарпатті спинити не вдалося. Через кілька років вони поновились і на сході.

Певну групу (за тематикою рішень) становили з'їзди, на яких вирішувалися внутрішні питання. За рішенням Витичівського з'їзду 1100 р. було встановлено мир, який завершив війну князів, що розпочалася внаслідок осліплення теребовльського князя Василька Ростиславича. На другому Любецькому з'їзді князів, що відбувся 1135 р., розбиралися взаємні претензії між удільними князями. Головною метою другого Любецького з'їзду було прийняття спільного рішення про союз чернігівських князів (Ольговичів) з Мстиславичами проти Мономаховичів. На князівському з'їзді, який відбувся в 1155 р., зіткнулися два підходи щодо форми правління. Прихильники першого відстоювали єдинодержавність, другого - непорушність батьківських спадщин.

До окремої групи належать князівські з'їзди, на яких обговорювали питання щодо відсічі половецьким ордам. Це Золотчівський та Долобський з'їзди. На Золотчівському з'їзді 1101 р. обговорювалося питання спільних дій усіх князів проти нападів половців. Долобський 1103 р. проходив біля Долобського озера поблизу Києва. Ініціатором проведення з'їзду був Святополк Ізяславич київський та Володимир Мономах переяславський. За повідомленням літописця, дружина Святополка відмовилася йти у похід проти половців, вказуючи на те, що вони, таким чином, знищать посіви смердів. Тільки завдяки красномовному виступу Володимира Мономаха князь Святополк погодився йти проти половців.

Феодалні з'їзди скликалися і тоді, коли необхідно було обговорити питання, пов'язані з відведенням зовнішньої небезпеки. Так, у 1167 р. на з'їзді вирішувалося питання про забезпечення безпеки проходження купецьких караванів, які прямували Грецьким та Залозним торговельними шляхами. Питанням оборони від кочівників були присвячені й наступні з'їзди князів.

Великий князівський з'їзд був скликаний у Києві в 1223 р. Князі зібралися, щоб досягти згоди щодо надання допомоги половцям, котрі зазнали нападку кочових орд і звернулися до князів Русі за допомогою.

Висновки. Слід зазначити, що в цілому князівські з'їзди, хоча й виявилися неспроможними примирити протилежні інтереси князів, але у справі об'єднання давньоруських князів проти зовнішньої загрози відіграли важливу роль. Отже, в умовах феодалного дроблення проведення князівських з'їздів було реальною можливістю корегувати зовнішньополітичні та, частково, внутрішньополітичні напрямки державного життя давньоруських князівств у період феодалного дроблення. Серед тем для подальшого дослідження слід виділити питання щодо участі різних соціальних прошарків давньоруського суспільства в урегулюванні внутрішніх міжкнязівських зіткнень.

Література

1. Полное собрание русских летописей. / Авт. предисл. Б.М. Клосс. - М.: Языки русской культуры, 1991. - Том I. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по академическому списку. - 733 с.
2. Полное собрание русских летописей. / Авт. предисл. Б.М. Клосс. - М.: Языки русской культуры, 1998. - Том II. Ипатьевская летопись. - 604 с.
3. Антонович В. Моя сповідь/ Володимир Боніфатєвич Антонович. - К., 1995.- 816 с.
4. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя/Михайло Сергійович Грушевський.- К., 1991.- 560 с.
5. Грушевський М.С. Історія України-Руси /Михайло Сергійович Грушевський. - Т. II. - К.: Наук. думка, 1992. - 640 с. - (Пам'ятки історичної думки України).
6. Костомаров Н.И. Мысли о федеративном начале в Древней Руси / Костомаров Н.И. // УДЖ. 1993. - №10. - С. 121 - 132.
7. Брайчевський М.Ю. Твори. - Т.1. Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі / Брайчевський М.Ю. - К., 2004. - 720 с.
8. Брайчевський М. Конспект історії України/ Брайчевський М. - К., 1993.- 315 с.
9. Греков Б.Д. Киевская Русь / Греков Б.Д. - М.: Государственное учебно-педагогическое изд. министерства просвещения РСФСР, 1949. - 509 с.
10. Каргалов В.В. Внешнеполитический факторы развития феодальной Руси/ Каргалов В.В.- М.: Высшая школа.- 1967.- 263 с.
11. Каргалов В., Сахаров А. Полководцы Древней Руси/ Каргалов В.В.- М., 1986.- 575 с.
12. Каргалов В.В. Половецкие набеги на Русь/ Каргалов В.В. // Вопросы истории (далі ВИ).- 1965.- № 9.- С.68-73.
13. Лихачев Д.С. Возникновение русской литературы/ Лихачев Д.С. - М.-Л., 1952. - 430с.
14. Лихачев Д.С. К вопросу о политической позиции Владимира Мономаха / Лихачев Д.С. // Из истории феодальной России.- Л., 1978.- С.33-37.
15. Мавродин В.В. Образование древнерусского государства и формирование древнерусской народности / Мавродин В.В. - М.: Высшая школа, 1971. - 431 с.

16. Пашуто В.Т., Флоря Б.Н., Хорошкевич А.Л. Древнерусское наследие и исторические судьбы восточного славянства/ Пашуто В.Т.- М.: Наука.- 1982.- 263 с.
17. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси/ Пашуто В.Т.- М., Наука, 1968.- 263 с.
18. Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII ст. / Рыбаков Б.А. – М.: Наука. 1982. – 589 с.
19. Рыбаков Б.А. Мир истории. Начальные века русской истории/ Рыбаков Б.А. – М.: Молодая гвардия, 1984. – 351 с.
20. Фроянов И.Я. Киевская Русь: очерки социально-политической истории / Фроянов И.Я. – Л.: ЛГУ, 1980. – 256 с.
21. Юшков С.В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі / Юшков С.В. – К.: Наук. Думка, 1992. – 352 с.
22. Черепнин Л.В. Исторические условия формирования русской народности до конца XV ст./ Черепнин Л.В. // Вопросы формирования русской народности и наций.- М., Л., 1958.- С.5-74.
23. Коструба Т. Нарис історії України/ Коструба Т. - Торонто, 1961.- 304 с.
24. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. / Полонська-Василенко Н. – К.: Либідь, 1995. – Т.1. – 672 с.
25. Дорошенко Д. Що таке історія Східної Європи/ Дорошенко Д. // Український історик.- 1982-1983.- № 3-4; № 1.- С.106-118; 1983 - № 2-3.- С.113-131.
26. Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції / Оглоблин О. // Український історик.- 1978.- № 4.- С.58-63.
27. Залізняк Л. Нариси стародавньої історії України/ Залізняк Л.- К., 1994.- 255 с.
28. Залізняк Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність / Залізняк Л. // ПС.- 1996.- № 2.- С.2-14.
29. Залізняк Л. Етногенез українців, білорусів та росіян Залізняк Л. // ПС.- 1997.- № 4.- С.2-13.
30. Дашкевич Я. Українська земля в часах галицько-волинської державності (кінець X – середина XIV ст.) / Дашкевич Я. // ПС.- 2002.- № 4.- С. 21.
31. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Яковенко Н. М – К.: Критика, 2005. – 584 с.
32. Котляр М.Ф. Галицько-Волинська Русь / Котляр М.Ф. // Україна крізь віки.- Т.5.- К.,1998.- 336 с.
33. Котляр М.Ф. Історія дипломатії Південно-західної Русі/ Микола Федорович Котляр. – К.: Вид-во Інституту історії України НАН України, 2002. - 247 с. - (Праці / Ін-т історії України НАН України).
34. Котляр М.Ф. Давньокіївські князі. В.Мономах/ Котляр М.Ф. // Історія України.- 1997.- № 42.- С.6-7.
35. Котляр М. Давньоруська держава кінця XI – початку XII ст. (від уособиць до стабілізації)/ Котляр М.Ф. // УІЖ.- 1997.- № 2.- С.18-28.
36. Толочко А.П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология/ Толочко А.П. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
37. Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь / Толочко О.П // Україна крізь віки. - К.: Альтернативи, 1998. – 352 с.
38. Толочко П.П. Київська Русь / Толочко П.П. – К.: Абрис, 1996. – 360 с.
39. Толочко П.П. Любецький з'їзд князів / Толочко П.П // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі. – Чернігів: Сіверянська думка,1997.- С. 9– 13.
40. Яценко Б.І. Розвиток державного устрою України-Руси наприкінці XII ст. (проект Романа Мстиславича і “Слово о полку Ігоревім) Яценко Б.І. // УІЖ.- 1997.- № 3.- С.119-133.
41. Федака С.Д. Любецький з'їзд князів 1097 року – контрапункт давньоруської історії / Федака С.Д. // Історія України. – 1999. - №15. – С.4-6.
42. Федака С.Д. Політична Історія України-Руси доби трансформації імперії Рюриковичів (XII ст.) / Федака С.Д. - Ужгород, 2000.- 340 с.

References

1. Polnoe sobranie russkikh letopisej. / Avt. predisl. B.M. Kloss. - M.: Jazyki russkoj kul'tury, 1991. - Tom I. Lavrent'evskaja letopis' i Suzdal'skaja letopis' po akademicheskomu spisku. – 733 p.
2. Polnoe sobranie russkikh letopisej. / Avt. predisl. B.M. Kloss. - M.: Jazyki russkoj kul'tury, 1998. - Tom II. Ipat'evskaja letopis'. - 604 p.
3. Antonovich V. Moja spovid'/ Volodimir Bonifat'evich Antonovich. - K., 1995.- 816 p.
4. Grushevs'kij M. Naris istorii Kiivs'koj zemli vid smerti Jaroslava do kincja HIV storichchja/Mihajlo Sergijovich Grushevs'kij.- K., 1991.- 560 p.
5. Grushevs'kij M.S. Istorija Ukraïni-Rusi /Mihajlo Sergijovich Grushevs'kij. – Т. II. – К.: Nauk. dumka, 1992. – 640 s. – (Pam'jatki istorichnoï dumki Ukraïni).
6. Kostomarov N.I. Mysli o federativnom nachale v Drevnej Rusi / Kostomarov N.I. // UIZh. 1993. - №10. – P. 121 – 132.
7. Brajchevs'kij M.Ju. Tvori. – Т.1. Suspil'no-politichni ruhi v Kiivs'kij Rusi. Istorichna dumka v Kiivs'kij Rusi / Brajchevs'kij M.Ju. – К., 2004. – 720 p.
8. Brajchevs'kij M. Konspekt istorii Ukraïni/ Brajchevs'kij M. - К., 1993.- 315 p.
9. Grekov B.D. Kievskaja Rus' / Grekov B.D. – М.: Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izd. ministerstva prosveshhenija RSFSR, 1949. – 509 p.
10. Kargalov V.V. Vneshnepoliticheskij faktory razvitija feodal'noj Rusi/ Kargalov V.V.- М.: Vysshaja shkola.- 1967.- 263 p.
11. Kargalov V., Saharov A. Polkovodcy Drevnej Rusi/ Kargalov V.V.- М., 1986.- 575 p.
12. Kargalov V.V. Poloveckie nabegi na Rus'/ Kargalov V.V. // Voprosy istorii (dali VI).- 1965.- № 9.- P.68-73.
13. Lihachev D.S. Vozniknovenie russkoj literatury/ Lihachev D.S. - М.-L., 1952. – 430 p.
14. Lihachev D.S. K voprosu o politicheskoi pozicii Vladimira Monomaha / Lihachev D.S. // Iz istorii feodal'noj Rossii.- L., 1978.- P.33-37.
15. Mavrodin V.V. Obrazovanie drevnerusskogo gosudarstva i formirovanie drevnerusskoj narodnosti / Mavrodin V.V. – М.: Vysshaja shkola, 1971. – 431 p.
16. Pashuto V.T., Florja B.N., Horoshkevich A.L. Drevnerusskoe nasledie i istoricheskie sud'by vostochnogo slovjanstva/ Pashuto V.T.- М.: Nauka.- 1982.- 263 p.

17. Pashuto V.T. Vneshnjaja politika Drevnej Rusi/ Pashuto V.T.- M., Nauka, 1968.- 263 p.
18. Rybakov B.A. Kievskaja Rus' i russkie knjazhestva XII – XIII st. / Rybakov B.A. – M.: Nauka. 1982. – 589 p.
19. Rybakov B.A. Mir istorii. Nachal'nye veka russkoj istorii/ Rybakov B.A. – M.: Molodaja gvardija, 1984. – 351 p.
20. Frojanov I.Ja. Kievskaja Rus': ocherki social'no-politicheskoi istorii / Frojanov I.Ja. – L.: LGU, 1980. – 256 p.
21. Jushkov S.V. Narisi z istorii viniknennja i pochatkovogo rozvitku feodalizmu v Kiivs'kij Rusi / Jushkov S.V. – K.: Nauk. Dumka, 1992. – 352 p.
22. Cherepnin L.V. Istoricheskie uslovija formirovanija russkoj narodnosti do konca HV st./ Cherepnin L.V. // Voprosy formirovanija russkoj narodnosti i nacij.- M., L., 1958.- P.5-74.
23. Kostruba T. Naris istorii Ukraïni/ Kostruba T. - Toronto, 1961.- 304 p.
24. Polons'ka-Vasilenko N. Istorija Ukraïni: U 2 t. / Polons'ka-Vasilenko N. – K.: Libid', 1995. – T.1. – 672 p.
25. Doroshenko D. Shho take istorija Shidnoï Evropi/ Doroshenko D. // Ukraïns'kij istorik.- 1982-1983.- № 3-4; № 1.- S.106-118; 1983 - № 2-3.- P.113-131.
26. Ogloblin O. Zavdannja Ukraïns'koï istoriografii na emigracii / Ogloblin O. // Ukraïns'kij istorik.- 1978.- № 4.- P.58-63.
27. Zaliznjak L. Narisi starodavn'oï istorii Ukraïni/ Zaliznjak L.- K., 1994.- 255 p.
28. Zaliznjak L. Davn'orus'ka narodnist': impers'kij mif chi istorichna real'nist' / Zaliznjak L. // PS.- 1996.- № 2.- P.2-14.
29. Zaliznjak L. Etnogenez Ukraïnciv, bilorusiv ta rosijan Zaliznjak L. // PS.- 1997.- № 4.- P.2-13.
30. Dashkevich Ja. Ukraïns'ka zemlja v chasah galic'ko-volins'koï derzhavnosti (kinec' H – seredina HIV st.) / Dashkevich Ja. // PS.- 2002.- № 4.- P. 21.
31. Jakovenko N.Naris istorii seredn'ovichnoï ta rann'omodernoï Ukraïni / Jakovenko N. M – K.: Kritika, 2005. – 584 p.
32. Kotljar M.F. Galic'ko-Volins'ka Rus' / Kotljar M.F. // Ukraïna kriz' viki.- T.5.- K.,1998.- 336 p.
33. Kotljar M.F. Istorija diplomatii Pivdenno-zahidnoï Rusi/ Mikola Fedorovich Kotljar. – K.: Vid-vo Institutu istorii Ukraïni NAN Ukraïni, 2002. - 247 p. - (Praci / In-t istorii Ukraïni NAN Ukraïni).
34. Kotljar M.F. Davn'okiïvs'ki knjazi. V.Monomah/ Kotljar M.F. // Istorija Ukraïni.- 1997.- № 42.- P.6-7.
35. Kotljar M. Davn'orus'ka derzhava kincja HI – pochatku HII st. (vid uosobic' do stabilizacii) Kotljar M.F. // UIZh.- 1997.- № 2.- P.18-28.
36. Tolochko A.P. Knjaz' v Drevnej Rusi: vlast', sobstvennost', ideologija/ Tolochko A.P. – K.: Naukova dumka, 1992. – 224 p.
37. Tolochko O.P., Tolochko P.P. Kiivs'ka Rus' / Tolochko O.P // Ukraïna kriz' viki. - K.: Al'ternativi, 1998. – 352 p.
38. Tolochko P.P. Kiivs'ka Rus' / Tolochko P.P. – K.: Abris, 1996. – 360 p.
39. Tolochko P.P. Ljubec'kij z'ïzd knjaziv / Tolochko P.P // Ljubec'kij z'ïzd knjaziv 1097 roku v istorichnij doli Kiivs'koï Rusi. – Chernigiv: Siverjans'ka dumka,1997.– P. 9– 13.
40. Jacenko B.I. Rozvitok derzhavnogo ustroju Ukraïni-Rusi naprikinci HII st. (proekt Romana Mstislavicha i “Slovo o polku Igorevim) Jacenko B.I. // UIZh.- 1997.- № 3.- P.119-133.
41. Fedaka S.D. Ljubec'kij z'ïzd knjaziv 1097 roku – kontrapunkt davn'orus'koï istorii / Fedaka S.D. // Istorija Ukraïni. – 1999. - №15. – P.4-6.
42. Fedaka S.D. Politichna Istorija Ukraïni-Rusi dobi transformacii imperii Rjurikovichiv (HII st.) / Fedaka S.D. - Uzhgorod, 2000.- 340 p.

Кальницкая Н.Д. Роль феодальных княжеских съездов в древнерусском обществе (конец XI – первая треть XIII в.)

Охарактеризованы феодальные княжеские съезды конца XI в. - первой трети XIII ст. Представлена историографическая и источниковедческая база исследования. Установлены главные причины проведения съездов. Отдельное внимание уделяется определению типов съездов: сугубо княжеские съезды (смены), феодальные съезды. Раскрывается суть основных классических съездов (Любечского, Витичевского, Долобского и других). Определено значение княжеских съездов в преодолении межкняжеских конфронтаций и организации борьбы против половецкой агрессии.

Ключевые слова: Русь, князь, феодальная раздробленность, смены, феодальные княжеские съезды, половцы

Kalnitkaia N.D. The part of the feudal principal congresses in the Ancient Russ society (the ending of XI – the 30th years of XIII century)

The author aspires to characterize of the feudal principal assemblies from the ending of XI till the 30th years of XIII century. The main reasons of the leading of congresses are fixed. The historiography and historical source of study are presented. The special attention is devoted to definition of types of congress: properly principal congresses (snems), the feudal congresses. The essentials of the main classical assemblies (Lubech, Vitichev, Dolob) are examined. Analyses the importance of the principal assemblies in overcoming of principal dissension and organization the struggle against the Polovets.

Key words: Russ, prince, the feudal parceling, snems, feudal assemblies, the Polovets.

Кальницька Наталія Дмитрівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Луганськ.

Рецензент: Михайлюк Віталій Павлович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

ББК ТЗ(4УКР)63-612.3

УЧАСТЬ УКРАЇНИ У МІЖНАРОДНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Касьянова М.М.

м. Донецьк

UKRAINE PARTICIPATE IN THE INTERNATIONAL LABOR ORGANIZATION: HISTORY AND MODERNITY.

Kasyanova M.M.

У статті на основі основного джерела Міжнародної організації праці - Міжнародного кодексу праці, конвенцій та рекомендацій досліджено участь України у цій міжнародній організації з часів її створення до сьогодні. Надано її структуру, цілі та напрямки діяльності. Проаналізовано конвенції та рекомендації, які були ратифіковані Україною.

Ключові слова: міжнародна організація праці, конвенція, рекомендація, ратифікація.

Постановка проблеми. Сучасні міжнародні відносини характеризуються постійним розширенням сфер взаємодії держав, тому всі нові відносини стають предметом міжнародно-правового регулювання. Однією з таких порівняно нових організаційно-правових форм міждержавного співробітництва є міжнародні організації. Міжнародні організації є основною інституціональною формою співробітництва держав, вони виступають як основний організатор міждержавного спілкування. Однією з таких впливових міжнародних організацій є Міжнародна організація праці (далі МОП). Для розуміння принципів міждержавного співробітництва було проаналізовано основне джерело статті – міжнародне законодавство про охорону праці, конвенції та рекомендації МОП [1].

Мета. Мета статті полягає у дослідженні функціонування МОП в історичній ретроспективі та участі України в її діяльності.

Виклад основного матеріалу. МОП є однією з найдавніших і найбільш представницьких міжнародних організацій. Початок вона бере з Першої світової війни, яка перервала роботи з інтернаціоналізації умов праці, стала ще одним поштовхом до розширення промислової структури і, як не дивно, несподівано допомогла руху за охорону праці. Мирна післявоєнна конференція у Версалі, прагнучи викоренити причини можливих майбутніх війн, скористалась результатами передвоєнної діяльності в цьому напрямі і заснувала Комісію з

міжнародного трудового законодавства. Ця комісія запропонувала утворити міжнародний орган по захисту працівників, а її пропозиція стала частиною Версальського Договору і статутом саме такого органу - МОП, що діє дотепер [2].

Отже, МОП була створена у 1919 році і розвивалася спочатку як автономна інституція при Лізі Націй, а з 1946 року - як перша спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, що сприяє установленню миру і соціальної справедливості, міжнародно визнаних людських і трудових норм, захисту основних прав працюючих, поліпшенню умов праці і життя, соціальному прогресу у всіх його аспектах [3]. Штаб-квартира МОП – Міжнародне бюро праці - розташована в м. Женеві (Швейцарія).

Основними органами МОП є: Міжнародна конференція праці (законодавчий орган); Адміністративна рада (виконавчий орган); Міжнародне бюро праці (постійний секретаріат). Крім цього у більше ніж 40 країнах знаходяться регіональні та галузеві бюро.

Міжнародна Конференція праці - вищий орган МОП і тому вона зветься також Всесвітнім Парламентом праці - проводиться щороку у червні за участі представників всіх країн членів. Міжнародне бюро праці - це постійний секретаріат організації, який розробляє Кодекси практичних заходів, здійснює моніторинг фінансових справ, розробляє порядок денний наступних Міжнародних Конференцій праці.

Міжнародна конференція праці визначає напрямки роботи МОП у цілому, тут обговорюються соціальні проблеми у сфері праці, заслуховується звіт про роботу МОП за минулий рік, розробляються та затверджуються міжнародні норми праці у вигляді концепцій і рекомендацій, вносяться зміни до Статуту, затверджуються програма й бюджет організації, раз на три роки вибирається адміністративна рада.

Уся діяльність МОП визначається її Статутом, а порядок роботи Міжнародної

Конференції праці - її Регламентом, що затверджується щорічно.

Регіональні конференції скликаються по необхідності й можливості для обговорення питань, що мають інтерес для даного регіону. Україна через своє географічне положення входить до середовища дії Європейської конференції. У вересні 1995 р. у м. Варшаві відбулася п'ята Європейська конференція, а у жовтні 1998 р. в Києві - наступна шоста конференція. Далі були конференції у м. Будапешті та м. Женеві [4].

Адміністративна Рада включає 28 урядових представників, 14 представників роботодавців та 14 представників робітників. Адміністративна Рада здійснює контроль за діяльністю Міжнародного Бюро праці та зв'язок між ним і Міжнародною Конференцією праці [5].

Головний дослідний центр МОП - Міжнародний інститут соціально-трудових досліджень.

МОП має потужний навчальний центр - Міжнародний навчальний центр у м. Туріні (Італія).

В цілому МОП має унікальну для ООН тристоронню структуру, яка базується на принципі трипартизму, тобто рівного представництва трьох сторін - уряду, роботодавців і робітників [6]. Він полягає у «...координації діяльності органів державної влади, установ, організацій, об'єднань громадян, що розв'язують проблеми охорони здоров'я, гігієни та безпеки праці, а також співробітництва і проведення консультацій між роботодавцями та працівниками...» [7].

Так приймаються рішення кожної країни-члена та приймаються рішення по суті роботи комітетів Конференції по Міжнародних конвенціях, Рекомендаціях тощо.

Технічне сприяння МОП у сфері охорони праці має різні форми. Деякі проекти допомогли країнам членам під час розробки нових законодавств з охорони праці і при зміцненні інспекційних служб. В інших країнах здійснювалась підтримка при створенні інститутів з виробничої безпеки та гігієни праці для сприяння науковим дослідженням і розробці навчальних програм. Основними формами діяльності МОП є розробка стандартів, дослідження, збір та розповсюдження інформації, технічне сприяння. При активному співробітництві з країнами-членами ці заходи роблять більш успішною боротьбу за досягнення соціальної справедливості та миру у всьому світі. За свою 50-річну діяльність МОП було присуджено у 1969 р. Нобелівську Премію [8].

Суттєвий вплив на роботу і загальну політику МОП мають США, які зробили вагомий внесок для становлення цієї організації, хоча

власну політику щодо охорони праці будують дещо незалежно від інших країн.

Україна є членом МОП з 1954 року, але ефективна робота нашої країни в рамках цієї організації фактично почалась лише після 1991 року, по закінченні радянського періоду історії, який тривав з часу жовтневого перевороту 1917 року в Петербурзі.

Одним з перших декретів радянського уряду був Декрет від 29 жовтня (11 листопада) 1917 року «Про восьмигодинний робочий день». 17 червня 1918 р. прийнято Декрет про створення інспекції праці, підпорядкованої Наркомату праці, на яку було покладено нагляд, контроль за втіленням в життя декретів, постанов, актів радянської влади в сфері захисту інтересів трудящих, а також вживання заходів щодо безпеки, захисту життя та здоров'я працюючих. У грудні 1918 р. було видано перший радянський Кодекс законів про працю РРФСР, а у 1922 р. - другий Кодекс, в якому передбачались розгорнуті заходи з охорони праці. Ці закони Російської Федерації були відповідним чином адаптовані і діяли в УРСР. У липні 1970 р. сесія Верховної Ради СРСР прийняла «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю», на підставі чого у грудні 1971 р. сесією Верховної Ради УРСР було затверджено «Кодекс законів про працю Української РСР», який з багатьма змінами і доповненнями діє дотепер [9].

Цілі МОП в модернізованій формі зазначені у Філадельфійській Декларації, схваленій у 1944 р. Ця Декларація, яка дотепер залишається додатком до Статуту МОП, проголошує право всіх людей на «підтримання їхнього матеріального добробуту і на рівні можливості». В ній також зазначається, що «бідність в якомусь одному місці світу являє собою небезпеку для процвітання повсюди». Розвиток охорони праці, починаючи з 1919 р., у більшості країн світу нерозривно пов'язаний з діяльністю МОП [10].

Одним з головних напрямків діяльності МОП є нормотворчість. МОП приймає конвенції та рекомендації, що стосуються різних аспектів праці. З 1919 року була прийнята значна кількість конвенцій та рекомендацій, які охоплюють майже усі питання у сфері праці. До них належать деякі основні права людини (зокрема, право на свободу об'єднання, права на створення організацій і на ведення колективних переговорів, ліквідація дискримінації у галузі зайнятості), адміністрації праці, умови праці, соціальне забезпечення, техніка безпеки та охорона праці, зайнятість жінок і таких спеціальних категорій, як трудящі-мігранти та моряки [11].

Конвенції приймає Генеральна конференція більшістю голосів присутніх делегатів. Конвенція набуває статусу багатосторонньої міжнародної угоди після ратифікації її як мінімум двома державами - членами МОП і з цього моменту

накладає певні зобов'язання як на ті держави, що ратифікували її, так і на держави, що не ратифікували конвенції. Для окремої держави - члена МОП конвенція стає юридично обов'язковою тільки після ратифікації її вищим органом державної влади (конвенції містять правила також про порядок їх денонсації). У випадку ратифікації країною конвенції вона зобов'язана прийняти законодавчі акти для її реалізації і раз на 2-4 роки готувати доповіді про вжиті заходи щодо ефективного застосування ратифікованої конвенції. Якщо конвенція не ратифікована, держава несе зобов'язання інформувати по запитах Адміністративної ради МОП про стан національного законодавства і практики щодо такої конвенції, а також про заходи, які передбачається вжити для її пізнішої ратифікації. Кожна конвенція після ратифікації діє протягом 10 років. Будь-яка країна за тих чи інших обставин може її денонсувати. Якщо ж цього не сталося, то конвенція продовжує термін своєї дії на наступний період [12].

Рекомендація не є міжнародним договором і не повинна бути ратифікована. Рекомендація є побажанням, пропозицією ввести відповідні норми в національне законодавство. Рекомендація доповнює, уточнює і деталізує положення конвенції, дає можливість вибору державам при застосуванні міжнародної норми. Рекомендація подається уряду держави-члена МОП з тим, щоб її положення шляхом прийняття закону або іншого нормативно-правового акта набули юридичної сили.

Систематизовані конвенції і рекомендації МОП утворюють Міжнародний кодекс праці [13].

У МОП діє система контролю за застосуванням в країнах-членах Організації конвенцій і рекомендацій. Кожна держава зобов'язана подавати доповіді про застосування на своїй території ратифікованих нею конвенцій, а також інформації про стан законодавства і практики з питань, що порушуються в окремих, не ратифікованих нею конвенціях [14].

Україна активно використовує експертизу МОП у галузі вдосконалення трудового законодавства та опрацювання нових законодавчих актів.

Україна підписала та ратифікувала договори - юридично-обов'язкові документи ООН у сфері захисту прав людини, зокрема Договори МОП гарантують захист прав на робочому місці та прав профспілок. Україна ратифікувала близько 50 конвенцій МОП [15]. Конвенції Міжнародної організації праці, які ратифіковано Україною: Конвенція МОП №29 про примусову чи обов'язкову працю, 1930 р. (ратифіковано 09.06.56); Конвенція МОП №47 про скорочення робочого часу до сорока годин на тиждень, 1935 р. (ратифіковано 09.06.56); Конвенція МОП №100 про рівну оплату чоловіків і жінок за рівноцінну

працю, 1951 р. (ратифіковано 09.06.56); Конвенція МОП №10 про мінімальний вік допуску дітей до роботи в сільському господарстві, 1921 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №11 про право на асоціацію та об'єднання трудящих у сільському господарстві, 1921 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №15 про мінімальний вік допуску підлітків на роботу вантажниками вугілля або кочегарами у флоті, 1921 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №16 про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден, 1921 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №52 про щорічні оплачувані відпустки, 1936 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №58 про мінімальний вік дітей для допуску їх на роботу в морі (переглянута), 1936 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №59 про мінімальний вік дітей для прийому їх на роботу в промисловості (переглянута), 1937 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №60 про вік дітей для прийому їх на непромислові роботи, 1937 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №77 про медичний огляд дітей і підлітків з метою встановлення їх придатності до праці в промисловості, 1946 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №78 про медичний огляд дітей і підлітків з метою встановлення їх придатності до праці на непромислових роботах, 1946 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №79 про обмеження нічної праці дітей і підлітків на непромислових роботах, 1946 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №87 про свободу асоціації і захист права на організацію, 1948 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №90 про нічну працю підлітків у промисловості (переглянута), 1948 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №98 про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів, 1949 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №103 про охорону материнства, 1952 р. (ратифіковано 11.08.56); Конвенція МОП №45 про застосування праці жінок на підземних роботах у будь-яких шахтах, 1935 р. (ратифіковано 30.06.61); Конвенція МОП №95 про охорону заробітної плати, 1949 р. (ратифіковано 30.06.61); Конвенція МОП №111 про дискримінацію в галузі праці і занять, 1958 р. (ратифіковано 30.06.61); Конвенція МОП №112 про мінімальний вік для прийняття на роботу рибалок, 1959 р. (ратифіковано 30.06.61); Конвенція МОП №14 про щотижневий відпочинок на промислових підприємствах, 1921 р. (ратифіковано 29.05.68); Конвенція МОП №106 про щотижневий відпочинок в торгівлі та установах, 1957 р. (ратифіковано 29.05.68); Конвенція МОП №115 про захист трудящих від іонізуючої радіації, 1960 р. (ратифіковано 29.05.68); Конвенція МОП №120 про гігієну в торгівлі та установах, 1964 р. (ратифіковано

29.05.68); Конвенція МОП №122 про політику в галузі зайнятості, 1964 р. (ратифіковано 29.05.68); Конвенція МОП №23 про репатріацію моряків, 1926 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №27 про зазначення ваги важких вантажів, що перевозяться на судах, 1929 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №32 про захист від нещасних випадків трудящих, зайнятих на вантаженні або розвантаженні суден (переглянута), 1932 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №69 про видачу судовим кухарям свідоцтв про кваліфікацію, 1946 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №73 про медичний огляд моряків, 1946 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №92 про приміщення для екіпажу на борту суден (переглянута), 1949 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №108 про національне посвідчення особи моряків, 1958 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №113 про медичний огляд рибалок, 1959 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №116 про частковий перегляд конвенцій, прийнятих Генеральною конференцією Міжнародної організації праці на своїх перших тридцяти двох сесіях, з метою уніфікації положень про підготовку Адміністративною радою Міжнародного бюро праці доповідей про застосування конвенцій, 1961 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №119 про постачання машин захисними пристроями, 1963 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №123 про мінімальний вік допуску на підземні роботи в шахтах і рудниках, 1965 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №124 про медичний огляд молодих людей з метою визначення їх придатності до праці на підземних роботах у шахтах і рудниках, 1965 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №126 про приміщення для екіпажу на борту рибальських суден, 1966 р. (ратифіковано 04.02.70); Конвенція МОП №138 про мінімальний вік для прийняття на роботу, 1973 р. (ратифіковано 07.03.79); Конвенція МОП №142 про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів, 1975 р. (ратифіковано 07.03.79); Конвенція МОП №149 про зайнятість і умови праці та життя сестринського персоналу, 1977 р. (ратифіковано 07.03.79); Конвенція МОП №160 про статистику праці, 1985 р. (ратифіковано 03.05.90); Конвенція МОП №133 про приміщення для екіпажу на борту суден (додаткові положення), 1970 р. (ратифіковано 14.07.93); Конвенція МОП №147 про мінімальні норми на торговельних судах, 1976 р. (ратифіковано 14.07.93); Конвенція МОП №144 про тристоронні консультації (міжнародні трудові норми), 1976 р. (ратифіковано 17.12.93); Конвенція МОП №2 про безробіття, 1919 р. (ратифіковано 04.02.94); Конвенція МОП №154 про сприяння колективним переговорам, 1981 р. (ратифіковано 04.02.94); Конвенція МОП №158

про припинення трудових відносин з ініціативи підприємства, 1982 р. (ратифіковано 04.02.94); Конвенція МОП №156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками, 1981 р. (ратифіковано 22.10.99); Конвенція 132 (1970 р., ратифікована в 2001) про оплачувані відпустки; Конвенція 140 (1974 р., ратифікована в 2002) про оплачувані навчальні відпустки; Конвенція 135 (1971 р., ратифікована в 2003 р.) про представників працівників; Конвенція 159 (1983 р., ратифікована в 2003 р.) про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів; Конвенція 129 (1969 р., ратифікована в 2004 р.) про інспекцію праці в сільському господарстві; Конвенція 81 (1947 р., ратифікована в 2004 р.) про інспекцію праці у промисловості й торгівлі; Конвенція 150 (1978 р., ратифікована в 2004 р.) про адміністрацію праці [16].

Крім того, варто враховувати, що в Україні діє Конвенція 1977 року «Про захист трудящих від професійного ризику, викликаного забрудненням повітря, шумом і вібрацією на робочих місцях» (іноді вона називається Конвенцією 1977 року «Про виробниче навколишнє середовище»), яка була ратифікована ще СРСР і набрала чинності для СРСР з 3 червня 1989 року [17].

Висновки. Нині МОП спільно з іншими агенціями здійснює в Україні важливі проекти, пов'язані з розробкою моделі соціального бюджету, ринком праці й професійним навчанням безробітних, розвитком малого та середнього підприємництва, соціального партнерства і діалогу. Міжнародна організація праці готує рекомендації щодо забезпечення гідних умов праці в Україні. Рекомендації МОП спрямовуватимуться на переведення економічних показників розвитку країни, зростання ВВП у соціально-економічну площину, реальне поліпшення якості життя громадян, що є одним зі стратегічних завдань діяльності Уряду. Досвід МОП планується залучити і до вирішення проблеми зайнятості в Україні, створення нових робочих місць на її території.

Сьогодні одним із пріоритетних напрямів співпраці Україна - МОП є приєднання до конвенцій «Про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного становлення», яка набула чинності 9 грудня 1978 р., та до Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів від 1977 р. [18]. Аналіз тексту Європейської конвенції свідчить, що в ньому не міститься ніяких положень, які є принципово неприйнятними для української держави [19]. У 2002 р. відбулося приєднання України до конвенції про статус біженців [20].

Таким чином, бачимо що Україна активно бере участь у діяльності Міжнародної організації

праці. Нормотворча функція МОП здійснюється через розроблення спеціалізованих конвенцій та рекомендацій, що їх доповнюють. Після ратифікації країнами-членами конвенції МОП набувають сили національного законодавства відповідної держави.

Література

- Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та Рекомендації МОП. У 3-х т. / Сост. Е.М.Теличко. - К.: Основа, 1997. - Т.1. - 672 с.; Т.2. - 437 с.; Т.3. - 342 с.
- Основи охорони праці: Підручник. 2-ге видання, доповнене та перероблене. / К.Н.Ткачук, М.О.Халімовський, В.В.Зацарний, Д.В.Зеркалов, Р.В.Сабарно, О.І.Полукаров, В.С.Коз'яков, Л.О.Міт'юк. За ред. К.Н.Ткачука і М.О.Халімовського. - К.: Основа, 2006. - С.6-7.
- Там само. - С.6-7.
- Уманський А.М. Международные трудовые нормы и рекомендации / А.М.Уманський, В.Г.Сумцов. - Луганск: Изд-во Восточнoукр. гос. ун-та, 1999. - 247 с.
- Основи охорони праці: Підручник. 2-ге видання, доповнене та перероблене. / К.Н.Ткачук, М.О.Халімовський, В.В.Зацарний, Д.В.Зеркалов, Р.В.Сабарно, О.І.Полукаров, В.С.Коз'яков, Л.О.Міт'юк. За ред. К.Н.Ткачука і М.О.Халімовського. - К.: Основа, 2006. - 448 с.
- Міжнародні організації з питань охорони праці [Електронний ресурс] / - Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12120124/bzhd/mizhnarodni_or_ganizatsiyi_pitan_ohoroni_pratsi
- Там само.
- Основи охорони праці: Підручник. 2-ге видання, доповнене та перероблене. / К.Н.Ткачук, М.О.Халімовський, В.В.Зацарний, Д.В.Зеркалов, Р.В.Сабарно, О.І.Полукаров, В.С.Коз'яков, Л.О.Міт'юк. За ред. К.Н.Ткачука і М.О.Халімовського. - К.: Основа, 2006. - 448 с.
- Там само. - С.8.
- Там само. - С.7-8.
- Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та Рекомендації МОП. У 3-х т. / Сост. Е.М.Теличко. - К.: Основа, 1997. - Т.1. - 672 с.; Т.2. - 437 с.; Т.3. - 342 с.
- Там само.
- Там само.
- Основи охорони праці: Підручник. 2-ге видання, доповнене та перероблене. / К.Н.Ткачук, М.О.Халімовський, В.В.Зацарний, Д.В.Зеркалов, Р.В.Сабарно, О.І.Полукаров, В.С.Коз'яков, Л.О.Міт'юк. За ред. К.Н.Ткачука і М.О.Халімовського. - К.: Основа, 2006. - 448 с.
- Проблема безпеки праці шахтарів у Луганській області. Довженко В.П. к.т.н., с.н.с., Новиков С.П., Головань С.О., Левін Є.О., Міжнародна академія наук екології і безпеки життєдіяльності «НІПуглеавтоматизація» // Міністерство праці та соціальної політики України луганська обласна державна адміністрація державний заклад «луганський інститут праці та соціальних технологій» [Електронний ресурс] / - Режим доступу: <http://zavantag.com/docs/213/index-552896-2.html?page=17>
- Перелік міжнародних договорів України з питань праці, зайнятості, соціального забезпечення, захисту дітей та гендерної рівності. Станом на 15.05.2012. [Електронний ресурс] / Режим доступу: [tp://mlsp.kmu.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=E57E6DD86ADBDD2757DC0C2463A379A1?art_id=40708&cat_id=102037](http://mlsp.kmu.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=E57E6DD86ADBDD2757DC0C2463A379A1?art_id=40708&cat_id=102037)
- Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та Рекомендації МОП. У 3-х т. / Сост. Е.М.Теличко. - К.: Основа, 1997. - Т.1. - 672 с.; Т.2. - 437 с.; Т.3. - 342 с.
- Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів (Конвенцію ратифіковано з застереженням Законом N 755-V (755-16) від 16.03.2007, ВВР, 2007, N 21, ст.29) [Електронний ресурс] / - Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basebi/ua-hmwakr/index.htm>
- Там само.
- Закон України «Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців» (від 10 січня 2002 року) // Урядовий кур'єр. - 2002. - 23 січ. - С.7-11.

References

- Mizhnarodne zakonodavstvo pro ohoronu praci. Konvencii ta Rekomendacii MOP. U 3-h t. / Sost. E.M.Telichko. - K.: Osnova, 1997. - T.1. - 672 s.; T.2. - 437 s.; T.3. - 342 s.
- Osнови ohoroni praci: Pidruchnik. 2-ge vidannja, dopovnene ta pereroblene. / K.N.Tkachuk, M.O.Halimovskij, V.V.Zacarnij, D.V.Zerkalov, R.V.Sabarno, O.I.Polukarov, V.S.Koz'jakov, L.O.Mitjuk. Za red. K.N.Tkachuka i M.O.Halimovskogo. - K.: Osnova, 2006. - S.6-7.
- Tam samo. - C.6-7.
- Umans'kij A.M. Mezhdunarodnye trudovye normy i rekomendacii / A.M.Umans'kij, V.G.Sumcov. - Lugansk: Izd-vo Vostochnoukr. gos. un-ta, 1999. - 247 s.
- Osнови ohoroni praci: Pidruchnik. 2-ge vidannja, dopovnene ta pereroblene. / K.N.Tkachuk, M.O.Halimovskij, V.V.Zacarnij, D.V.Zerkalov, R.V.Sabarno, O.I.Polukarov, V.S.Koz'jakov, L.O.Mitjuk. Za red. K.N.Tkachuka i M.O.Halimovskogo. - K.: Osnova, 2006. - 448 s.
- Mizhnarodni organizacii z pitan' ohoroni praci [Elektronnij resurs] / - Rezhim dostupu: http://pidruchniki.ws/12120124/bzhd/mizhnarodni_or_ganizatsiyi_pitan_ohoroni_pratsi
- Tam samo.
- Osнови ohoroni praci: Pidruchnik. 2-ge vidannja, dopovnene ta pereroblene. / K.N.Tkachuk, M.O.Halimovskij, V.V.Zacarnij, D.V.Zerkalov, R.V.Sabarno, O.I.Polukarov, V.S.Koz'jakov, L.O.Mitjuk. Za red. K.N.Tkachuka i M.O.Halimovskogo. - K.: Osnova, 2006. - 448 s.
- Tam samo. - S.8.
- Tam samo. - S.7-8.
- Mizhnarodne zakonodavstvo pro ohoronu praci. Konvencii ta Rekomendacii MOP. U 3-h t. / Sost. E.M.Telichko. - K.: Osnova, 1997. - T.1. - 672 s.; T.2. - 437 s.; T.3. - 342 s.
- Tam samo.
- Tam samo.

14. Osnovi ohoroni praci: Pidručnik. 2-ge vidannja, dopovnene ta pereroblene. / K.N.Tkachuk, M.O.Halimovs'kij, V.V.Zacarnij, D.V.Zerkalov, R.V.Sabarno, O.I.Polukarov, V.S.Koz'jakov, L.O.Mitjuk. Za red. K.N.Tkachuka i M.O.Halimovs'kogo. - K.: Osnova, 2006. - 448 s.
15. Problema bezpeki praci shahtariv u Lugans'kij oblasti. Dovzhenko V.P. k.t.n., s.n.s., Novikov Є.P., Golovan' S.O., Levin Є.O., Mizhnarodna akademiya nauk ekologії i bezpeki zhittedijal'nosti «NIPiugleavtomatizacija» // Ministerstvo praci ta social'noї politiki Ukraїni lugans'ka oblasna derzhavna administracija derzhavnij zaklad «lugans'kij institut praci ta social'nih tehnologij» [Elektronnij resurs] / - Rezhim dostupu: <http://zavantag.com/docs/213/index-552896-2.html?page=17>
16. Perelik mizhnarodnih dogovoriv Ukraїni z pitan' praci, zajnjatosti, social'nogo zabezpechennja, zahistu ditej ta gendernoї rivnosti. Stanom na 15.05.2012. [Elektronnij resurs] / Rezhim dostupu: [tp://mlsp.kmu.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=E57E6DD86ADBDD2757DC0C2463A379A1?art_id=40708&cat_id=102037](http://mlsp.kmu.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=E57E6DD86ADBDD2757DC0C2463A379A1?art_id=40708&cat_id=102037)
17. Mizhnarodne zakonodavstvo pro ohoronu praci. Konvencії ta Rekomendacії MOP. U 3-h t. / Sost. E.M.Telichko. - K.: Osnova, 1997. - T.1. – 672 s.; T.2. - 437 s.; T.3. - 342 s.
18. Єvropejs'ka konvencija pro pravovij status trudjashhij-migrantiv (Konvenciju ratifikovano z zasterezhennjam Zakonom N 755-V (755-16) vid 16.03.2007, VVR, 2007, N 21, st.29) [Elektronnij resurs] / - Rezhim dostupu: <http://ua-info.biz/legal/basebi/ua-hmwakr/index.htm>
19. Tam samo.
20. Zakon Ukraїni «Pro priednannja Ukraїni do Konvencії pro status bizhenciv ta Protokolu shhodo statusu bizhenciv» (vid 10 sichnja 2002 roku) // Urjadovij kur'er. - 2002. - 23 sich. - S.7-11.

Касьянова М.М. Участие Украины в международной организации труда: история и современность

В статье исследовано участие Украины в Международной организации труда со времен создания организации до настоящего времени. Представлена ее структура, цели и направления деятельности. Проанализированы конвенции и рекомендации, которые были ратифицированы Украиной.

Ключевые слова: международная организация труда, конвенция, рекомендация, ратификация.

Kasyanova M.M. Ukraine participate in the International Labor Organization: history and modernity

In the article the participation of Ukraine in the International Labour Organization since the existence of the organization up to the present time. Granted to its structure, goals and activities. Analyzed the conventions and recommendations, which were ratified by Ukraine.

Key words: International Labour Organization, conventions, recommendations, ratification.

Касьянова Марина Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету.

Домашня адреса: 83052, Донецьк, вул.Краснофлотська, 104.

Електронна адреса: k.marina81@rambler.ru

Тел.: 050-940-83-67

Рецензент: Євдокимов Микола Олександрович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стаття подана 18.03.2013

УДК 94(100)(5-191.2+73)»19»

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ США У РЕГІОНІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

Комлякова Ю.Ю.

м. Донецьк

GEOPOLITICAL BACKGROUNDS OF THE U.S. FOREIGN POLICY INTERESTS IN CENTRAL ASIA AFTER THE "COLD WAR"

Komlyakova J.

У статті висвітлено основні концепції геополітичного розвитку Сполучених Штатів Америки, як суто теоретичні, так і такі, що були втілені у життя. Особлива увага приділена концепціям, що поширились після закінчення «холодної війни» та висвітлювали ідеї глобального лідерства США на світовій арені взагалі та у регіоні Центральної Азії зокрема. Проаналізовано геополітичне положення кожної окремої країни Центральної Азії та регіону в цілому, перешкоди, що постали перед США, через залежність регіону від впливу Росії; заходи з позбавлення Казахстану ядерної зброї, яку він успадкував від Радянського Союзу. Визначено значення основних договорів та програм, до яких з отриманням незалежності долучились країни Центральної Азії.

Ключові слова: США, геополітика, країни Центральної Азії, глобальне лідерство, зовнішньополітичний інтерес.

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття у США з'явилася вагома причина позиціонувати себе як домінуючу складову в процесі формування світової політики. Причиною тому стала перемога держави у «холодній війні».

Розпад Радянського Союзу фундаментально змінив світові геостратегічні реальності. Сполученим Штатам у новому становищі довелося переосмислювати систему своїх міжнародних зв'язків. З одного боку, усі переваги були єдиною наддержавою. Нові можливості: відсутність у Америки рівноцінного супротивника, перевага над основними конкурентами на усіх континентах у військовій сфері, економічному розвитку, привабливості масово-культурних цінностей. З іншого боку, навіть для США зникла відносно легка можливість надбання союзників шляхом отримання під свою опіку антагоністів наддержави-супротивника [1].

Із закінченням «холодної війни» у країні розгорнулися дискусії з приводу нового характеру світового розвитку, про місце й роль Сполучених Штатів у новому світовому порядку. Усі ці

дискусії обертаються навколо проблеми світового лідерства США і формування нового порядку під його егідою. Слід звернути увагу на деякі обставини при розгляді змісту і характеру дискусій. По-перше, закінчення «холодної війни» в США розглядається як безумовна перемога Заходу над Радянським Союзом, і у цій перемозі Америка зіграла вирішальну роль. Переважна більшість не мала й думки про те, що здобуто перемогу над «холодною війною», ідеологією конфронтації і комунізму. Усі говорили про те, що здобута перемога однієї наддержави над іншою. По-друге, підкреслюється унікальний характер наддержавності і США, безпрецедентний за своєю міццю. Америка перетворилась на універсальну глобальну імперію, яка, за масштабами впливу на перебіг світового розвитку, не має аналогів в історії. По-третє, головна думка у дискусіях про новий світовий устрій полягає у тому, що без спрямовуючої, стримуючої і регулюючої ролі США світ неминуче скотиться в хаос [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На цьому тлі з'явилася низка концепцій геополітичного розвитку США, запропонованих західними, російськими та вітчизняними дослідниками, такими як З. Бжезинський, Г. Кісінджер, С. Хантінгтон, М. Братерський, А. Уткін, В. Дергачов та ін.

Мета. Мета запропонованої статті полягає у висвітленні геополітичних концепцій Сполучених Штатів та їх впливу на формування зовнішньої політики у країнах Центральної Азії після закінчення «холодної війни». Мета дослідження визначила такі завдання:

- показати еволюцію розвитку геополітичних спрямувань Сполучених Штатів;
- виявити відмінності у сприйнятті геополітичної долі США у поглядах західних, російських та вітчизняних учених;
- проаналізувати причини зацікавленості США у регіоні Центральної Азії.

Матеріали та результати дослідження.

Бжезинський у своїх роботах так формулює геополітичне значення США: «Америка має домінуючі позиції в чотирьох галузях світової влади, що мають вирішальне значення: у війсьній галузі вона не має собі рівних за глобальними можливостями розгортання; в галузі економіки залишається основною рушійною силою світового розвитку, навіть незважаючи на конкуренцію в окремих галузях з боку Японії та Німеччини; в технологічному відношенні вона зберегла абсолютне лідерство в передових галузях науки і техніки; в галузі культури, незважаючи на деяку примітивність, Америка користується привабливістю, що не має рівних, особливо серед молоді усього світу, - все це забезпечує США політичний вплив, близького до якого не має жодна держава світу. Саме поєднання всіх цих чотирьох чинників робить Америку єдиною світовою наддержавою у повному розумінні цього слова» [3].

Що стосується Кісінджера, то він бачить відносний паритет у важелях впливу на світову політику по обидва боки Атлантики. Незважаючи на те, що США мали усі шанси стати світовим об'єднуючим центром, їм на заваді стало те, що зовнішньополітичні пріоритети були сформовані на основі внутрішньополітичних цілей у руслі підходів до вирішення економічних і соціальних проблем, актуальних для самих Сполучених Штатів, але економічний глобалізм не замінює собою світовий порядок, хоча і може бути його суттєвою складовою, і на відміну від економіки політика поділяє світ на національні елементи, і це робить некоректним застосування принципів внутрішньої політики по відношенню до зовнішньої; гіперболізація своєї переваги і проведення політики без огляду на те, що у світі можуть існувати інші центри сили. Забезпечення згуртованості і солідарності світу демократій є сьогодні найбільш важливим завданням, особливо на тлі тієї сегментованості сучасної цивілізації, і якщо Сполучені Штати виявляться нездатними впоратися з цим завданням, то, як підкреслює і сам автор, «очевидно проявляється намір доминувати поступово об'єднає світ проти США і змусить їх обмежити свої претензії, що в остаточному підсумку призведе їх до ізоляції і виснаження» [4].

Хантінгтон вважає, що сучасна система міжнародних відносин є свого роду «гібридом» і поєднує однополярність з багатополярністю – у ній співіснують наддержави і декілька провідних держав. На його думку, це виявляється у тому, що, хоча США як наддержави можуть заблокувати дії однієї або декількох регіональних держав, самі вони не в змозі без підтримки інших провідних держав світу вирішити ключові міжнародні проблеми [5].

Українська геополітична думка вважає, що з розпадом Радянського Союзу США залишилися єдиною наддержавою, яка трансформувалася у світову гегемонію. Політична, економічна і військова міць країни, яка розташована у Західній півкулі, дозволяє говорити про геополітичне розташування, у радіусі якого опинився увесь світ. Американська воєнно-політична і економічна імперія глобалізує світ за своїм розсудом, втручаючись у внутрішні справи суверенних держав, руйнуючи світоустрій, що склався. США домінують у НАТО і ООН, диктують свої правила при вирішенні конфліктів, що виникають у «євразійському домі». США застосовують політику подвійних стандартів. Прагнення США до світової гегемонії неодмінно викличе зовнішню реакцію [6].

Загалом умовно можна виділити три концепції глобального лідерства США.

Концепція жорсткої гегемонії – у основі цієї системи поглядів є те, що у світі немає іншої держави, яка б могла взяти на себе роль світового лідера і нести тягар збереження безпечного та стабільного світу. Лише США мають необхідну міць для проведення політики майже необмеженої глобальної гегемонії, і лише гегемонія США сприяє розповсюдженню демократичних інститутів, зміцненню глобальної стабільності, створює умови для економічного і соціального прогресу.

Прихована («м'яка») гегемонія – прибічники другого підходу вважають, що США є моделлю для решти світу, вони вибудовують світовий порядок в інтересах світової спільноти і силою прикладу та авторитету мають здійснювати роль лідера, яка є беззаперечною світовою реальністю. Основними рисами «м'якої» глобальної гегемонії вважають відкритість та ліберальність, прагнення до забезпечення стабільності і безпеки як самих США, так і світової системи в цілому.

Ліберально-реалістична концепція, або принцип «перший серед рівних» - третя концепція будується переважно на критиці перших двох варіантів глобального лідерства США. Прибічники концепції вважають, що уявлення про монополярний світ суттєво перебільшені і слід зважати на реальність існування різних полюсів сили. Сполучені Штати можуть зробити багато для зміцнення своєї національної безпеки і міжнародної стабільності, беручи участь у багатосторонньому процесі не як гегемон, а визнаний і авторитетний лідер, основний гравець, перший серед рівних. Претензії на гегемонію неминуче покличуть за собою протистояння і втягнуть США у нове глобальне суперництво [7].

Згідно з прийнятим Пентагоном у 1992 р. директивним документом Сполучені Штати мають попередити прагнення великих індустріальних націй кинути виклик їх лідерству

або спробувати змінити встановлений політичний і економічний порядок [8].

Відповідно до закону Голдуотера – Ніколса [9] президент Сполучених Штатів зобов'язаний щорічно публікувати Декларацію про стратегію національної безпеки США. Так, декларація 1995 р. мала назву «Стратегія залучення і демократичного розширення» [10]. Внеском Мадлен Олбрайт стало твердження про те, що Америка – це країна, без якої неможливо обійтись. Вона також пообіцяла, що США будуть зберігати свою присутність усюди, де є необхідність у захисті американських інтересів [11].

Гегемонія Сполучених Штатів може бути прийнята світовою спільнотою, якщо покаже себе неагресивною, доброзичливою, такою, що приносить добробут. Якщо Сполучені Штати будуть діяти, враховуючи інтереси інших членів світової спільноти, то це гарантує безпеку від об'єднань сусідів і конкурентів. Міністерство оборони США декларує, що американська фундаментальна віра в демократів і громадянські права надає іншим націям впевненості у військовій міцці США, її прагненні до мирного демократичного процесу [12]. До того ж американці інтенсивно розробляють теорії, які стверджують, що демократичні країни не воюють одна з одною.

Проте, незалежно від того, за яким принципом сформується постбіполярна система міжнародних відносин, головним суперником для США залишається Росія як правонаступниця Радянського Союзу та найбільша держава Євразії. Тому політика Сполучених Штатів на пострадянському просторі зазнала перешкод з боку Росії через перетин сфер зовнішньополітичних інтересів. Після закінчення «холодної війни» така конфронтація особливо спостерігається в регіоні Центральної Азії.

Американці визнають, що російські можливості у Центральній Азії великі. Історична спадщина, географічне положення та логіка силової боротьби фактично гарантують перевагу Росії у Центральній Азії.

Як визначає Р. Менон, провідний американський спеціаліст з даного регіону, малоімовірно є те, щоб Сполучені Штати взяли на себе відповідальність за безпеку Центральної Азії. Тут не зачеплено життєві інтереси національної безпеки США, і під час скорочення бюджету вартість залучення сюди занадто висока, враховуючи при цьому високу вартість американського військового втручання в інших регіонах. Американське протистояння російському втручання у справи Центральної Азії може бути висловлено лише у словах та символічних жестах (відкладання зустрічей, загальмовування кредитування), але малоімовірно є його перетворення на військовий контрдії [13].

У геополітичному плані США поділяють світ на кілька стратегічних зон. Протягом останніх 20 років Центральна Азія зміщувалася в цьому баченні з Євразії (територія колишнього Радянського Союзу) в «Великий Близький Схід» або в «Південну Азію». Шляхом відділення Центральної Азії від решти пострадянського простору Вашингтон прагне відійти від традиційного, орієнтованого на Росію бачення цієї території і просунути нову концепцію регіоналізації.

З початку 1990-х років Киргизстан викликає у США особливий інтерес, оскільки вважається «лабораторією демократії» в Центральній Азії. Вашингтон неодноразово робив акцент на політичних успіхах Бішкека.

Протягом довгого часу Вашингтон вважав Казахстан близьким союзником Москви і основним провідником російського впливу в регіоні. У першій половині 1990-х років США звели свою роботу в Казахстані до процесів ядерного роззброєння. Казахстан тим не менше залишається єдиною країною в регіоні, що розробила багатовекторну зовнішню політику, якій він залишається прихильним протягом 20 років і уникає геополітичних змін і різких змін курсу, характерних, наприклад, для Узбекистану. Астана підкреслює, що є найнадійнішим партнером США. Дві країни пов'язує ряд спільних економічних інтересів в Каспійському басейні, між ними зростає торговий оборот і зміцнюється стратегічне партнерство, посилене всупереч відновленню російського впливу і розширенню ролі Китаю. Особливо це стосується співпраці в рамках НАТО та питань безпеки в районі Каспійського моря.

США були особливо занепокоєні наявністю у Казахстану ядерної зброї. У зв'язку з цим першочерговою стала проблема позбавлення від радянської ядерної спадщини, зокрема шляхом підписання цією країною Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. США і Росія домоглися підписання Казахстаном у травні 1992 р. Лісабонського протоколу до договору СНО-1. Казахстан став однією з перших держав, що отримали американські кошти по програмі Нанна-Лугара («Програма по спільному зменшенню загрози, «Cooperative Threat Reduction Program») [14, 15].

Таджикистан - певною мірою забутий елемент стратегії США в Центральній Азії. Таджикистан немає природних ресурсів, щоб привернути увагу американських корпорацій. Він не пускає на свою територію іноземні військові бази. Тут розгорнуто великий російський військовий контингент. Душанбе встановив тісні зв'язки з Іраном і щодо державного устрою схожий скоріше з узбецькою, ніж з киргизькою політичною моделлю. Політика США в

Таджикистані, таким чином, зводиться до надання технічної допомоги.

Узбекистан і Туркменістан найбільш активно прагнули вийти з-під впливу Росії, тому співпраця з ними у 1990-х роках виявилася найбільш перспективною. Але ні та, ні інша країна не відповідали намірам США просувати демократію і з недовірою ставилися до дій Вашингтона, побоюючись за свій суверенітет. Ашгабат і Ташкент шукали прихильності США з метою послабити вплив Росії, але завжди вкрай стримано ставилися до ідей зближення з сусідами і ніколи не робили активних спроб побудувати тісні зв'язки з Вашингтоном [16].

23 січня 1992 р., завершуючи свій візит до Узбекистану, лідер сенатської більшості у конгресі Том Дешл заявив, що Америка буде нарощувати свою присутність з метою відстоювання своїх інтересів у Центральній Азії. Віднині збільшення американської присутності у регіоні стало постійним.

Іншим ключовим моментом у політиці США став пошук шляхів зміцнення державності і незалежності країн Центральної Азії. Ставка робилася на формуванні нової регіональної структури, в рамках якої нові нації мали б можливість самі зробити вибір. При цьому передбачалося, що цей вибір буде прозахідним. Гарантією цього мало стати витіснення тих позарегіональних акторів, які підозрювались у прихованих антизахідних тенденціях (перш за все це були Росія та Іран). Ці дві країни звинувачувались у спробах відродити радянську імперію або провести всесвітню ісламську революцію. Через це 30 жовтня 1992 р. було прийнято законопроект «Про підтримку свободи» [17], який передбачав американську урядову допомогу новим незалежним державам (включаючи країни Центральної Азії) як безпосередньо, так і через МВФ.

Цього ж року під час візиту до Центральної Азії держсекретар Джеймс Бейкер поставив перед лідерами регіону чітку дилему: якщо будуть встановлені тісні відносини з Туреччиною, їм буде забезпечена всебічна підтримка за сторони країн Заходу, в першу чергу США. А якщо з Іраном, тоді ні про яку допомогу заходу мова не йтиме. Вашингтон був занепокоєним варіантом розвитку подій, за яким нові суверенні держави, переважна кількість мешканців яких сповідує іслам, можуть стати союзниками Тегерана [18].

Важливу роль у центральноазійській політиці США відіграли проблеми безпеки і забезпечення миру. 5 грудня 1994 р. у Будапешті президент РФ Б. Єльцин, президент США Б. Клінтон та прем'єр-міністр Великобританії Дж. Мейджор підписали Меморандум про гарантії безпеки Казахстану у зв'язку з його відмовою від ядерної зброї. Роль США у забезпеченні безпеки у регіоні була абсолютно непорівнянною з роллю Росії, яка

в цей час вирішувала ситуацію у Таджикистані і забезпечувала охорону зовнішніх кордонів регіону. Суттєвим є те, що Центральна Азія у цей період сприймалась не як зона американських інтересів, а скоріше як «задній двір» Росії [19].

Висновки. Таким чином, Сполучені Штати, зважаючи на свої глобальні можливості, які посилювалися після закінчення «холодної війни», продовжували здійснення зовнішньої політики таким чином, щоб поглибити свій вплив у стратегічно важливих для них регіонах – зокрема у Центральній Азії.

Література

1. Уткин А. И. Американская стратегия для XXI века / А.И. Уткин. – М.: Логос, 2000. – С.86
2. Ширияев Б.А. Внешняя политика США. Принципы, механизмы и методы / Б.А. Ширияев. - Курс лекций. – 2-е издание. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – С. 273-274
3. Бжезинский З. План игры : геостратег. структура ведения борьбы между США и СССР / З. Бжезинский. - Пер. с англ. — М. : Прогресс, 1986. – С.127-131
4. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Г. Киссинджер. - М.: Ладомир, 2002. – 325 с.
5. Huntington S. The Lonely Superpower / S. Huntington // Foreign Affairs. 1999. March/April. P. 35-49
6. Дергачев В. Великий подвиг Америки [Електронний ресурс] / В. Дергачев // Институт геополитики профессора Дергачева. – Доступ з: <http://dergachev.ru/Landscapes-of-life/USA/02.html>
7. Ширияев. Вказ. праця. - С. 276-281
8. Tyler P. U.S. Strategy Plan Calls for Ensuring No Rival Develop // New York Times. March 8. 1992
9. Goldwater-Nicholas Department of Defense Reorganization Act of 1986. Armed Forces. Defense and national security. 10 USC 111 note [Електронний ресурс] // Доступ з: <http://acquisition.navy.mil/content/download/5326/2416/5/file/publ%2099-433%20goldwater-nichols01oct1986.pdf>
10. A National Security Strategy of Engage and Enlargement // Government Printing Office. Washington. Feb. 1996.
11. Albright M. The Testing of American Foreign Policy / M. Albright // Foreign Affairs. November – December 1998. P.59
12. Cheney R. Defense Strategy for the 1990's: The Regional Defense Strategy / Cheney R. -W.: 1993. - P.7
13. Menon R. In the Shadow of the Bear. Security in Post-Soviet Central Asia / R. Menon // International Security. Summer 1995. P. 179
14. Шилдс Дж. Программа Нанна-Лугара: отношения между США и странами-получателями помощи // Ядер. контроль. 1996. № 16. С. 17–23;
15. Поттер У.С. Отказ от ядерного оружия: Белоруссия, Казахстан, Украина / У.С. Поттер. - М.: 1996. - 53 с.
16. Ляруэль М. Политика США в Центральной Азии: Американцы – с Марса, европейцы – с Венеры, так ли это? [Електронний ресурс] / М. Ляруэль // EUCAM № 26 – октябрь 2012. – Режим доступа: http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PD_F_RU/Policy_Briefs_RU/PB-26-Ru.pdf

17. The Freedom Support Act: 20th Anniversary [Електронний ресурс] // U. S. Department of State. – Режим доступу: <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2012/198152.htm>
18. Шамгунов Р.Г. Государства Центральной Азии и проблемы обеспечения безопасности / Р.Г. Шамгунов // СНГ: уроки и вызовы современности. СПб., 2002. С. 102
19. Братерский М.В. США и проблемные страны Азии: обоснование, выработка и реализация политики в 1990–2005 гг. / М.В. Братерский М.: МОНФ, ИСК РАН, 2005. С. 180.

References

1. Utkin A. I. Amerikanskaja strategija dlja NHI veka / A.I. Utkin. – М.: Logos, 2000. – S.86
2. Shirjaev B.A. Vneshnjaja politika SShA. Principy, mehanizmy i metody / B.A. Shirjaev. – Kurs lekcij. – 2-e izdanie. – SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2007. – S. 273-274
3. Bzhezinskij Z. Game Plan: How to Conduct the U. S.-Soviet Contest / Z. Bzhezinskij. – Atlantic Monthly Press, 1988. – 288 p.
4. Kissindzher H. Does America Need a Foreign Policy?: Toward a Diplomacy for the 21st Century/ G. Kissindzher. – Simon & Schuster, 2001. – 318 p.
5. Huntington S. The Lonely Superpower / S. Huntington // Foreign Affairs. 1999. March/April. P. 35-49
6. Dergachev V. Velikij podvig Ameriki [Elektronnij resurs] / V. Dergachev // Institut geopolitiki professora Dergacheva. – Dostup z: <http://dergachev.ru/Landscapes-of-life/USA/02.html>
7. Shirjaev. Vkaz. pracja. – S. 276-281
8. Tyler P. U.S. Strategy Plan Calls for Ensuring No Rival Develop // New York Times. March 8. 1992
9. Goldwater-Nicholas Department of Defense Reorganization Act of 1986. Armed Forces. Defense and national security. 10 USC 111 note [Elektronnij resurs] // Dostup z: <http://acquisition.navy.mil/content/download/5326/24165/file/publ%2099-433%20goldwater-nichols01oct1986.pdf>
10. A National Security Strategy of Engage and Enlargement // Government Printing Office. Washington. Feb. 1996.
11. Albright M. The Testing of American Foreign Policy / M. Albright // Foreign Affairs. November – December 1998. P.59
12. Cheney R. Defense Strategy for the 1990's: The Regional Defense Strategy / Cheney R. -W.: 1993. – P.7
13. Menon R. In the Shadow of the Bear. Security in Post-Soviet Central Asia / R. Menon // International Security. Summer 1995. P. 179
14. Shilds Dzh. Programma Nanna-Lugara: otnoshenija mezhdju SShA i stranami-poluchateljami pomoshhi // Jader. kontrol'. 1996. № 16. S. 17–23;
15. Potter U.S. Otkaz ot jadernogo oruzhija: Belorussija, Kazahstan, Ukraina / U.S. Potter. – М.: 1996. – 53 s.
16. Ljarujel' M. Politika SShA v Central'noj Azii: Amerikancy – s Marsa, evropejcy – s Venery, tak li jeto? [Elektronnij resurs] / M. Ljarujel' // EUCAM № 26 – oktjabr' 2012. – Rezhim dostupu: http://www.eucentralasia.eu/fileadmin/user_upload/PD_F_RU/Policy_Briefs_RU/PB-26-Ru.pdf
17. The Freedom Support Act: 20th Anniversary [Elektronnij resurs] // U. S. Department of State. –

- Rezhim dostupu: <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2012/198152.htm>
18. Shamgunov R.G. Gosudarstva Central'noj Azii i problemy obespechenija bezopasnosti / R.G. Shamgunov // SNG: uroki i vyzovy sovremennosti. SPb., 2002. S. 102
19. Braterskij M.V. SShA i problemnye strany Azii: obosnovanie, vyrabotka i realizacija politiki v 1990–2005 gg. / M.V. Braterskij M.: MONF, ISK RAN, 2005. S. 180.

Комлякова Ю.Ю. Геополитические предпосылки формирования внешнеполитических интересов США в регионе Центральной Азии после окончания «холодной войны»

В статье рассматриваются основные концепции геополитического развития США, как сугубо теоретические, так и воплощенные жизнью. Особое внимание уделяется концепциям, которые распространились после окончания «холодной войны» и освещали идеи глобального лидерства США на мировой арене и в регионе Центральной Азии в частности. Проанализировано геополитическое положение каждой отдельной страны Центральной Азии и региона в целом; препятствия, возникшие перед США, из-за зависимости региона от влияния России; меры по избавлению Казахстана ядерного оружия, которую он унаследовал от Советского Союза. Определены значения основных договоров и программ, к которым с обретением независимости присоединились страны Центральной Азии.

Ключевые слова: США, геополитика, страны Центральной Азии, глобальное лидерство, внешнеполитический интерес.

Komlyakova J. Geopolitical Backgrounds of the U.S. Foreign Policy Interests in Central Asia After the “Cold War”.

The article deals with the basic concepts of geopolitical development of the United States both purely theoretical, and those which have been realized on practice. Particular attention is paid to the concept that had been spread after the «Cold War» and covered the idea of the U.S. global leadership in the world in general and in Central Asia in particular. The geopolitical position of each country in Central Asia and the wider region, the obstacles that were sent to the United States, through the dependence of the region of Russian influence, measures of deprivation of Kazakh nuclear weapons, which it inherited from the Soviet Union. Defined values of key treaties and programs which of the Central Asian countries have joined after getting independence.

Keywords: USA, geopolitics, Central Asia, global leadership, foreign policy interests.

Комлякова Юлія Юріївна – аспірантка кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету.

Електронна адреса: jkomlyakova@gmail.com

Рецензент: Михайлюк В.П., доктор історичних наук, професор.

Стаття подана 15.03.2013

УДК 947.087 (477.8)

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗІВ СІЛЬСЬКИХ ЖІНОК У РАДЯНСЬКІЙ ПРЕСІ (1945–1991 рр.)**Корольова Г.І.**
м. Луганськ**PRESENTATION of IMAGES of RURAL WOMEN IN the SOVIET PRESS (1945-1991)****Korolyova G.I.**

Проаналізовано відтворення ідеалів, норм, цінностей і прагнень сільських жінок на сторінках друкованих ЗМІ, зокрема в жіночих виданнях. Визначено форми і методи, які в ретроспективі вимальовували «колективний жіночий портрет» селянок, який відповідав офіційній ідеологічній концепції про функціональні ролі жінки в суспільстві. Засоби ЗМІ, позбавлені національних особливостей, представляли сільський соціум у розрізі домінування егалітарних відносин жінки і чоловіка у громадсько-виробничій сфері і шлюбно-сімейних відносинах, що не відтворювало реальний образ радянської жінки-колгоспниці.

Ключові слова: жіночий образ, радянська жінка, жіночі проблеми, засоби масової інформації, жіночі видання, глясові журнали.

Постановка проблеми. У XIX ст. були актуальні відносини натовпу і героя, у першій половині XX ст. – маси і вождя, а в другій половині XX ст. завдяки ЗМІ завершився процес перетворення натовпу і маси в публіку. Центральною фігурою з точки зору вітчизняного філософа Н.А. Бусової став homo publicus, місце зустрічі якого з публікою відбувається на екрані телевізора, сторінках газет і журналів [1].

На початку XXI ст. в Україні друковані ЗМІ демонструють чимало «глясових жіночих журналів», які фактично стали двійниками західних «дамських» видань, що продукують стиль життя з особливим колом інтересів. Загалом журнали «Cosmopolitan», «ELLE» та «Жіночий журнал» напевно трактують жінку як сексуальний об'єкт та пропонують певний розподіл ролей між статями. Образ іншого типу жінок — «ділова жінка» — подається таким чином, що еталоном її професійних досягнень виступає чоловік. Трансформація традиційних радянських «жіночих видань» — «Робітниця», «Селянка» і «Радянська жінка» — перетворила їх у типові соціально-побутові жіночі журнали. На наш погляд, пропаганда журналами зовнішньої егалітарності приховує усталені патріархальні моделі. У цілому

образ жінки опинився під впливом сексизму, споживачу «продається» загальноприйнята версія соціального світу і взаємин в ньому. У зв'язку з тим, що історія розвитку вітчизняних жіночих журналів відображає історію соціалізації жінки, зміну її ролі у соціумі, ми вважаємо актуальним дослідження способів репрезентації образу жінки, зокрема селянки, в радянських ЗМІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Перші дослідження проблеми функціонування «жіночої преси» на теренах Радянського Союзу та пострадянського простору були здійснені на початку 1990-х рр. Цей напрям започаткували російські філологи Р.М. Ямпольська і Н.І. Ажгіхіна, які визначили типологію жіночих видань та відповідність психологічної наповненості образів ідеології історичного часу [2-3]. Важливу роль у дослідженні гендерних тенденцій у журналістиці мають роботи Ю.Є. Гусевої [4]. Серед вітчизняних науковців варто зазначити навчальний посібник О.М. Сушкової, статті Н. Олійник та О. Залізнякавої, які розглянули динаміку розвитку преси для жіночої аудиторії та типологічну характеристику зазначеного сегмента ЗМІ [5-7]. Вагоме значення має монографія історика О.В. Стяжкіної, яка здійснила аналіз презентації жінки в історії української культури другої половини XX століття [8]. Отже, тема жіночих видань є вельми популярною серед науковців і журналістів. Втім, презентація образу сільських жінок у радянських друкованих ЗМІ не дістала спеціального вивчення, що і обумовлює актуальність теми нашої статті.

Мета. Метою статті є дослідження трансформації образів селянок у радянській пресі в 1945–1991 рр. Ми вважаємо доцільним виявити, які норми, цінності, ідеали, прагнення жінок відтворювали на своїх сторінках як спеціальні жіночі видання, так і загальносоюзні й українські періодичні видання. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити завдання щодо з'ясування форм і методів, які в ретроспективі вимальовували «колективний жіночий портрет» селянок.

Матеріали та результати дослідження.

Жіночі образи в радянській пресі другої половини ХХ ст. займали особливе місце, набагато в чому саме вони визначали «дух епохи» та його ідеологічний вектор. *Тематичний діапазон видань для жінок в умовах підпорядкування преси державно-партійним органам при наявності одного видавця — ЦК КПРС, мав односторонню спрямованість [7, с. 20].*

Треба зазначити, що вагомим аргументом радянської влади для доказу переваг соціалізму стали сталінська Конституція СРСР (1936 р.) і Конституція УРСР (1937 р.), в яких зазначалося, що «жінці в СРСР надаються рівні права з чоловіком в усіх сферах господарського та суспільно-політичного життя». Радянська преса, яка безперервно тлумачила цю тезу, обрала саме образ жінки для фактичного підтвердження демократичного характеру та переваг соціалізму.

Вплив процесу емансипації позначився на трансляції образу жінки через ЗМІ у вигляді спроби залучення жінок до самореалізації в макросередовищі. Практично на всіх етапах радянської історії ключовим образом жінки був імідж комуністок, депутаток Верховної Ради СРСР й УРСР, сільських і селищних Рад депутатів трудящих, який преса в силу експресивності і дієвості цих жінок використовувала як потужний пропагандистський засіб. Тисячі дівчат мріяли «будувати своє життя» за прикладом першої жінки-трактористки Паші Ангеліної (за офіційною версією) або учасниць підпільної молодіжної організації «Молода гвардія» — комсомолок Любові Шевцової та Уляни Громової, життя яких моделювало «успіх» (навіть у випадку власної загибелі, але в ім'я величного майбутнього) за задалегідь визначеним ідеологічним зразком. Образ жінки ставав ключовим і тому, що активна життєва позиція жінок, яким радянська влада дала рівноправність і можливість брати участь у суспільно-економічній та культурній сферах життя соціуму, вигранно ілюструвала незаперечні переваги соціалізму. Ці відшліфовані пресою образи давали ідеологічній системі безцінний інструмент для впливу на суспільну свідомість, на визначення не тільки поглядів людини, а й її почуттів, які створювали нові поведінко-емоційні моделі. У цьому сенсі стереотипні жіночі образи виконували роль не просто «красивої ілюстрації» радянського способу життя, а й безпосередньо доводили «правильність» радянської ідеології.

З метою розповсюдження комуністичних ідей серед українського жіноцтва, зокрема селянок, влада започаткувала в Україні видання часописів для жінок українською мовою. Унікальним за тривалістю існування та популярністю в Україні став журнал «Радянська жінка» [7, с. 20]. В ньому публікувалися матеріали про героїчних жінок, разом з тим наскрізною темою кореспонденцій були статті про заслуги

перед державою найбільш активних селянок, загальний образ яких склали доярки, тваринниці та трактористки. Через видання влада намагалася створити враження «широких можливостей жінок» у Радянському Союзі та «доступності всіх благ цивілізації», у тому числі до освіти. У повоєнний час часопис висвітлював такі проблеми культурно-просвітницької роботи на селі, як ліквідація неграмотності, відкриття шкіл, бібліотек і читалень. Так, у статтях «У жіночій школі» (1946 р.), «Навчальний рік почався» (1953 р.), «Заочні курси для матерів» (1953 р.) доводилося, що кожна робітниця і селянка має змогу нарівні з чоловіками здобути середню освіту [9-11]. Разом з тим у виданні навіть не згадувалося про вступ дівчат до вишів. Об'єктивно подібні кореспонденції подавали образ сучасниці — малоосвіченої колгоспниці, що відповідало реальним показникам. Найбільший успіх набули рубрики журналу, присвячені домашнім господарським питанням. Статті «Школа і батьки» (1946 р.), «Перший рік у школі (педагогічні поради)» (1953 р.), «Як виростити дитину здоровою» (1948 р.) давали корисні поради щодо виховання дітей, охорони здоров'я та родинного побуту [12-14].

Треба підкреслити, що часопис, позбавлений в атмосфері русифікації національних ознак, іноді наводив образ української жінки — дбайливої матері й дружини, яка плекала народні традиції та передавала їх своїм дітям.

Отже, журнал «Радянська жінка» сприяв створенню моделі жінки-трудівниці, зокрема образу «героїчної» селянки, яка «віддано» працювала на благо Батьківщини завдяки активній участі у зміцненні колгоспного ладу. Разом з тим жіноча преса залишала в тіні особисте життя селянок, соціальну незахищеність та проблеми сімейного життя. Подібний підхід обумовлювало ставлення до людини (*жінки*) не як до *особистості*, а як до *«суспільної істоти»*.

Перше місце в рейтингу популярності з типово «жіночих видань» серед жінок-селянок посідав щомісячний суспільно-політичний і літературно-художній журнал «Селянка» видавництва ЦК КПРС «Правда», заснований у 1922 р. Журнал фактично став настільною книгою кожної радянської селянки. Беззаперечний вплив на колгоспниць здійснював також і журнал «Робітниця». Ці видання мали свою специфіку репрезентації образів колгоспниць. Практично протягом кількох епох радянської історії (1945-1991 рр.) структура «Селянки» відповідала завданням суспільного розвитку країни, що потребувало чіткої визначеності її рубрик. Найбільш стабільним розділом журналу стала рубрика «політика», яка вмещувала матеріали по типу «Назустріч ХХ (XXI, XXII ...) з'їзду КПРС» або «На виконання рішень ХХ (XXI, XXII ...) з'їзду КПРС», «Говорять депутати ХХ (XXI,

XXII ...) з'їздів КПРС», «Велика дружба» тощо. В цих статтях редакція демонструвала переваги соціалізму та досвід побудови нового суспільства в республіках СРСР і країнах світової системи соціалізму, показувала приклади солідарності народів світу з «великим радянським народом». Визначальною ідеєю стало наведення фактів, які демонстрували рівність прав жінок і чоловіків на працю, оплату роботи, відпочинок, соціальне страхування і освіту, державну охорону інтересів матері і дитини (надання відпусток з вагітності, створення широкої мережі пологових будинків, дитячих ясел і садків). Цілоком типовою виявляється стаття «Велика честь» про ланкову бригади кукурудзівників колгоспу ім. Молотова Гребенківського району Київської області, депутата Верховної Ради СРСР, двічі Героя Соціалістичної Праці Степаниду Виштак, яка в дусі того часу промовляла: «Мабуть, немає серця, яке б не мало законного почуття гордості за наших людей — господарів своєї долі, вірних друзів і братів всіх пригноблених борців за мир і свободу» [15, с. 3]. Ідеологічна складова вимагала друку матеріалів, які викривали буржуазні конституції, що «пишними цвітастими фразами прикрашали огидну дійсність становища жінок у капіталістичних країнах» («Свобода по-американськи», 1963 р.) [16, с. 9]. На сторінках журналу виступали відомі політики і радянські письменники, авторами «Селянки» становився широкий актив жінок-сількорок.

У повоєнний час, коли в країні гостро постало питання відновлення демографічних показників, жіноча преса акцентувала увагу на тому, що конституційні права жінок не можуть бути відокремлені від «історичного закону» про заборону абортів (27 червня 1936 р.). Журнал розкритикував теорію неомальтузіанства (авт. — вчення англійського буржуазного економіста Т.Р. Мальтуса про вплив рівня матеріальних засобів виробництва на кількість народонаселення), яка виникла «в капіталістичному світі та дозволила процвітати практикам, спрямованим на послаблення роду людського. Радянські люди вороже ставляться до міщанських парочок, які зашкарубло і себелюбно бурмочуть: самим би протриматися, а дітей краще не треба... Свідомі робочі і колгоспники ведуть нещадну боротьбу проти спроб нав'язати це реакційне вчення найбільш передовому і найбільш готовому на великі перетворення класу сучасного суспільства» [17, с. 5].

Незмінною та визначальною рубрикою журналу були нариси про жінок — голів колгоспів, ланкових бригад та передовиць тваринництва і рослинництва сільськогосподарської галузі. Ілюстрацією життєвого успіху став образ ланкової колгоспу ім. Комінтерну Городищенського району Черкаської області, комуністки Марії Демченко,

яка у 1935 р. на II Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників ініціювала масове соціалістичне змагання колгоспників за високі врожаї цукрового буряку — рух «п'ятисотниць» (назва виникла з зобов'язання виростити не менш 500 ц цукрового буряку на 1 га). Саме про неї Й. Сталін говорив, що «тільки вільна праця, тільки колгоспна праця може породити таких героїнь праці в селі» [18]. Фактично протягом 1945-1980-х рр. публікації у пресі перетворили образ М. Демченко в «радянську Попелюшку», яка з рядової колгоспниці досягла посади агронома (у 1945-1958 рр. вона працювала у колгоспі ім. Васильєва Димерського району Київської області) та закінчила аспірантуру (1961 р.). Держава щиро «віддячила» колгоспниці за її героїчну працю: її обрали депутатом Верховної Ради СРСР та нагородили орденом Леніна і великою золотою медаллю Всесоюзної сільськогосподарської виставки (ВСГВ) [19-20]. У листопаді 1955 р. журнал надрукував розповідь Ганни Пикуль «На родині п'ятисотниць», в якій вона доводила, що рекорд їх землячки повторили 2 жіночі бригади. За високі досягнення нагородили 76 колгоспників орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора, медалями «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку» [21].

Взагалі нариси про селянок були досить розгорнутими та емоційно забарвленими, разом з тим підпорядковувалися чіткій структурі. Спочатку йшов ліричний вступ про образ героїні, потім — короткий біографічний екскурс, в якому яскраво описувалося дореволюційне нещасне життя селянок та якісна трансформація її становища в результаті жовтневої революції 1917 р. та колективізації сільського господарства. Наприклад, на шпальтах жовтневого журналу за 1954 р. під рубрикою «Говорять учасники всесоюзної сільськогосподарської виставки» у статті «Справжнє життя» ланкова колгоспу ім. Сталіна Самборського району Дрогобицької області Марія Заєць розповідала: «Ми до війни мешкали у Польщі, де польські пани селян за людей взагалі не вважали. Пам'ятаю, що коли ми з чоловіком переселялися сюди, споконвічні панські батраки, так увесь скарб вмістився в сумку за плечима. Йшли з надією на народну, радянську владу. І ці надії виправдалися...» [22, с. 24]. Далі йшла розповідь про професії героїнь, описувалися труднощі у процесі виробничої діяльності, специфічні прийоми роботи, новаторство, надавалися фактичні дані щодо результативності їх діяльності (кількість надоєного молока або гектари перепаних земель). Так, у нарисі про видатну трактористку колгоспу «Запорожець» Червоноармійського виробничого управління Марію Гаврилівну Кушнаренко журналіст Г. Дорошенко підкреслював: «Кушнаренко не кидається словами: щодня вона перевиконує норми. Завдяки

механізації городницька бригада стала отримувати на 50-70 ц капусти, помідорів, огірків і моркви більше, ніж раніше. Але зріс не тільки врожай. Істотно знизилася витрати: раніше на городі працювало до 40 осіб, а тепер їх залишилося втричі менше». Обов'язковим елементом було спрямування героїні на подальші горизонти трудових подвигів: «Є в характері Марії Гаврилівни примітна риса — невгомність. Мабуть, для досвідченої трактористки досить тракторних робіт на 50 га городу, але вона неждано для всіх стала ще й кукурудзозводкою» [23, с. 9]. Незмінною деталлю опису планів героїні на майбутнє була розповідь про те, як вона (а поряд з нею й інші селянки) підвищує свій навчальний і загальний культурний рівень. Так, вищезазначена С. Виштак розповідала: «Учасниці ланки навчаються в 3-річній школі майстрів сільського господарства. Крім того, ми систематично читаємо газети, журнали, художню літературу. Я з радістю бачу, як зростає свідомість колгоспниць, зміцнюється їх віра у власні сили» [24, с. 3]. У нарисах підкреслювалося, що їх героїні мали неодмінний авторитет не тільки серед пересічних селян, а й з боку правління колгоспу та райкому партії. Описувалися дружельюбна атмосфера в трудових колективах бригад, де передовики колгоспного виробництва завжди готові допомагати тим, хто поки ще відстає у виконанні планів, накреслених партією й урядом: «Серед механізаторів колгоспу Марія Гаврилівна користувалася загальною повагою. І це не дивно: все, що знає та вміє досвідчена трактористка намагається передати товаришам. Скільки механізаторів вона виховала! Якщо підрахувати, то вийде ціла бригада» [25, с. 9]. Риса, притаманні всім образам селянок, — скромність і відвертість ставлення до інших: «Розповідаючи про свій колгосп, Ганна Гнатівна жодного разу не вимовила слово «я». Охоче вона говорила про людей своєї артілі, про жінок із сусідніх сіл» [26].

Треба зазначити, що на початку 1960-х рр. офіційні факти біографії героїнь у публікаціях доповнилися описами характерів і навіть зовнішності селянок, які зводилися до констатації успішності жінки у професійній діяльності. Втім, нариси не включали інформацію про особисте життя героїні.

Неодмінним елементом цих емоційно забарвлених оповідань були ілюстрації, переважна кількість яких — понад 70 % — становила на цілий шпальт жіночі портрети в інтер'єрі трудової діяльності або «парадні» кольорові фотографії колгоспниць в повний зріст. Образ епохи представляли ретельно відретушовані і майстерно виконані фотографії переповнених ентузіазмом і щастям селянок — громадських і політичних діячів, Героїв Соціалістичної праці, багатодітних матерів, фельдшерів, вчительок, піонерок,

спортсменок та ін. Крім того, друкувалися фотоілюстрації значних змін у колгоспному житті (електричне освітлення вулиць і будинків, домашні портрети сільських родин на фоні побутових приладів — радіоприймачів, телефонів, фото з всесоюзної сільськогосподарської виставки та ін.). Тільки у період «відлиги» об'єктом журналістської уваги стали фотографії селянки у колі сім'ї.

Ідеологічною пропагандою пронизані мабуть всі сторінки видання: від уславлення Сталіна (відповідно до епохи Хрущова, Брежнєва...) до «грандіозних» трудових і бойових закликів щодо «справи честі колгоспниці» та готовності «до соціалістичного змагання». Часопис нав'язував думку: республіка суцільно створена з трактористок, телятниць, доярок, свинарок та буряководів. Позбавлені власної ініціативи, видання сприяли вирішенню завдань виробничого та ідеологічного характеру, вони організували виїзні редакції, бригади контролю, круглі столи, читацькі конференції, професійні і творчі конкурси та ін.

Із журналів сільські жінки отримували інформацію про основи наукових принципів педагогіки. Більшій актуальності розділу «родина» надавав той факт, що у другій половині ХХ ст. родини остаточно перетворилися на дітоцентристські. Втім, головним призначенням сімейної рубрики було виховання «справжньої радянської людини». Так, статті «Виховання волі у дітей», «Бути, як мама», «Моя родина» позначали, що головну відповідальність за виховання дитини несе жінка, яка повинна виростити фізично і духовно загартовану особистість, безстрашного радянського патріота, який пишається своєю Батьківщиною [27–29].

Розділом журналу, який впливав на розвиток культурного світогляду жінок сільської місцевості, була рубрика «культура». Дійсно, мешканці сіл мали об'єктивні труднощі щодо відвідування бібліотек, театрів і картинних галерей, які переважно територіально знаходилися у містах країни. Читачки, завдяки журналу, отримували можливість узнати цікаві факти біографії і творчості видатних письменників минулого. Інтерес становлять короткі розповіді радянських літераторів, які на основі принципів соцреалізму формували образ «сучасної жінки». Неодмінною умовою для їх друку ставав дозвіл цензури. На «літературній сторінці» іноді часопис розміщував вірші і розповіді переможців конкурсів молодих письменників або конкурсів, які журнал власно проголошував серед читачів. Так, у листопаді 1955 р. журнал надрукував конкурсний вірш Діни Терещенко: «Ты проходишь по полю» [30, с. 9]. Крім того, з 1950-х рр. журнал друкував репродукції картин відомих радянських художників, які продукували образ сучасниці, наприклад, картина Т. Яблонської «За

в'язанням» [31, с. 24]. Довгий час в селах зберігалася мода прикрашати будинки вирізками цих репродукцій. Навіть Й. Сталін власноруч вирізав із «Селянки» репродукцію картини «Дівчинка з ягням» та прикрасив нею власну дачу. Після смерті вождя «Селянка» помістила його портрет на обкладинці номера в траурній рамці.

Із завидною регулярністю «Селянка» поміщала жінок у сферу побутової діяльності, показувала успішні приклади ведення домогосподарства. Дозвілля селянок представлялося як процес, спрямований на обслуговування інших членів сім'ї. Тому невід'ємною частиною журналу були рубрики, які давали поради щодо виконання жінками своїх «домашніх функцій». Популярність у читачок в умовах хронічного дефіциту продуктів харчування мала рубрика «Як приготувати смачну страву». Представлені нові або давні рецепти для домашнього годування включали прості інгредієнти, доступні для пересічної мешканки села. Науковці в галузі *сільського господарства* давали поради щодо ведення присадибного господарства.

Невід'ємною рисою характеру практично кожної жінки як в місті, так і на селі є бажання бути красивою, що не могла спростувати навіть офіційна радянська ідеологія. Зрозуміло, що лідерами публікацій у журналі були розділи «рукоділья» і «мода». Тому до кожного номера надавався безкоштовний додаток — уроки крою й шиття, в'язання і моди. Новинки моди стали більш широко представлятися у період «відлиги», коли редакція журналу відійшла від виключно «професійної» тематики представлення образів селянок, а деяким чином повернулася «обличчям» до жінки як особистості.

Отже, визначальною ідеєю журналу «Селянка» було донесення до кожної жінки, що вона живе в країні, де потужна комуністична партія підняла на побудову комунізму мільйони мас трудящих, де мудрий Сталін (залежно від епохи Хрущов або Брежнев) — вождь народів, з увагою ставиться до пересічної людини, турбується про жінок і дітей, пильно стежить за тим, щоб вони були корисні, бадьорі й радісні. Аналіз назв радянських жіночих видань доводить, що соціальна роль жінок, зокрема селянок, у соціумі звужувалася до їх професійних функцій. Вони вийшли за межі ролі дружини й матері, а стали «суспільно корисними одиницями». Тому центральним компонентом образів жіночої частини сільських мешканців, які презентувалися у ЗМІ, був образ колгоспниці, сенс життя якої становила нарівні з чоловіком самовіддана праця на благо партії і держави. Часопис представив колективну галерею образів «успішних» жінок-селянок, які демонстрували кожній колгоспниці можливості винайдення власного гідного місця в

будівництві соціалізму, докорінній перебудові побуту і культури села.

Варто наголосити, що в 1960-і рр. у період «хрущовської відлиги» в умовах деякого плюралізму думок щодо подальшого шляху розвитку радянського суспільства (але у формі «езопової мови»), бурхливі дискусії у пресі нехайно торкнулися й «жіночої теми» в її критичному і проблемному аспекті. «Проблемність» жіночої фабули відобразила газета «Труд» в публікації «Важке молоко» (1967 р.), де працю доярок красномовно ілюстрували сцени, в яких «вила, мішок і жіночі руки вершили весь виробничий процес» [32].

Новим явищем в представленні образу радянської жінки стали «ліві» альтернативні друковані ЗМІ, орієнтовані на цінності Заходу. Вони представили принципово інший образ ініціативної в особистому житті, залежної від чоловіка «красуні-дівчини з журналу мод». Подібна трансформація передбачала образ пасивної та інертної жінки у громадській сфері життя. Приблизники «правої течії» у суспільному русі кінця 1950-1960-х рр. — «почвеники» (від рос. почва) — протиставили офіційному образу радянської колгоспниці образ селянки, байдужої до суспільних проблем, сенсом життя якої була згода з її природним оточенням.

Отже, в період хрущовської «відлиги» загальною тенденцією в офіційній пресі залишалася пропаганда традиційних образів робітниць багатостаночниць й ударниць колгоспної праці. Разом з тим наприкінці 1950-х — 1960-і рр. виявилися альтернативні точки зору на тлумачення призначення жінки та відповідних образів.

У 1970-х рр., в період «застою», відбулося «дивне» культурне роздвоєння в різноманітних друкованих ЗМІ щодо оцінок «жіночих ролей». Так, виходячи з загальноприйнятої суспільно-політичної парадигми газета «Правда» продовжила трактовку образу жінки в дусі «робітниці і матері». Загальносоюзні видання — «Літературна газета» і журнал «Юність» — акцентували увагу на образах жінок, які «присвятили» своє життя чоловіку й сім'ї. Ліберальна інтелігенція подібну трактовку сприймала як ознаку «світового демократичного погляду» на жіноче питання. Загальна строкатість журналістського поля, відсутність єдиного культурного вектора в «жіночому питанні» повільно перетворювало «емансипацію» на її антипод — «дискримінацію». Це свідчило, що попри зусилля радянської влади втілити як норму ідеальні рівноправні стосунки статей, радянське суспільство не набуло серйозного культурного імунітету щодо патріархальних схем.

Подібні ідеї суспільство і преса підтримали в період «перебудови» (1985-1991 рр.). Домінуючими в журналістиці стали образи

«гарненької домогосподарки» та «юної фотомоделі». В умовах руйнації старих ідеологічних норм «альтернативні канони» «жіночої теми» фактично здобули роль офіційних норм. Ідею «природного призначення» жінки підтримав М. Горбачов, який заявив про необхідність надати жінкам свободу вибору, яка зі сталінських часів була обмежена тотальною трудовою повинністю. Це стало одним із факторів втілення норми, за якою центральне місце у всіх демократичних виданнях зайняли два образи «ідеальної» жінки: «заміжня домогосподарка» і «подруга» чоловіка.

Новим способом презентації образів жінок, зокрема селянок, стало застосування в публікаціях типового методу переплетіння фактів особистого життя героїнь з результатами трудової або політичної діяльності. Описання *зовнішнього вигляду жінки та* родинного життя надавали оповіданням емоційно-забарвленого характеру, але виконували роль «доповнення» загального образу.

Характерною тенденцією періоду «перебудови» стало більш відкрите обговорення на сторінках газет і журналів «жіночих проблем». Так, у статті «На роботу одна, з роботи — разом» журнал «Селянка» репрезентував образ жінки-орендатора колгоспного магазину «Сільгосппродукти» Галини Конової: «Спостерігати за її роботою одне задоволення. Вона нібито не продає, а частує своїх покупців, як хлібосольна гостинна господарка». Цікаво, що в інтерв'ю вона визначила, що без допомоги чоловіка, який виконував «важкі» різноманітні роботи в магазині та у домашньому господарстві, вона б впоралася з цією «ношею» [33, с. 13–14]. Нове «обличчя» жінок стало прообразом «ділової жінки» 1990-х рр.

Отже, образ жінки подавався крізь призму відносин «з чоловіком» і ставлення «до чоловіка», що не відбувалося при описі діяльності «сильної» половини населення. Крім того, наголос робився на тому, що без підтримки чоловіка жінка не здатна (або їй важко) впоратися з життєвими труднощами. Преса заохочувала образ жінки, яка в ситуації самореалізації в макросфері не повинна проявляти такі якості, як активність і рішучість. Взагалі образ «ділової жінки» отримав негативні оцінки, що продукувало ставлення до подібного типу жінок як «невдах в особистому житті, позбавлених звичайного жіночого щастя».

На нашу думку, радянські жінки у 1980-х рр. очікували «перебудову» вектора уваги до жіночих проблем з 8 березня на останні 364 дні року. Роздратованість обіцянками відобразила стаття «Третя стаття» у тижневику «Новий час»: «...чому наші трудівниці — а їх 51% у суспільному виробництві — не висувають зі свого середовища професійних політиків і масштабних державних діячів. Тут важливим є не просто відсоток жінок у

Верховній Раді, а наявність серед депутаток справжніх лідерів, здатних підняти голос, а не тільки руку. Рук-то піднятих у нас густий ліс... Ми дожилися до того, що кожен другий чоловік у нас будь-який начальник, а жінки — головні виконавиці волі чоловіків...» [34, с. 47].

Отже, з середини 1980-х рр. у радянських ЗМІ, зокрема в жіночих журналах, відбувалася руйнація стереотипу рівноправності радянських робітниць і колгоспниць, до яких неможливо повною мірою застосувати стереотип фемінності.

Нововведеними демократично спрямованою пресою періоду «перебудови» (наприклад, газетою «Аргументи і факти») стали образи, з одного боку, героїнь маргінального типу: повій, бомжів, злочинниць, з іншого — зірок естради. Навпаки, тижневик практично не транслював образ звичайної трудящої жінки.

В цей час на ринку друкованих ЗМІ розпочалася експансія щомісячних глянцевих журналів мод. 8 березня 1987 р. в СРСР вийшов перший західний журнал мод — «Burda Moden», який запропонував принцип «красиво шити (а значить і жити) — доступно». Для мільйонів радянських жінок він став «вікном до Європи». Поява у радянському соціумі журналу «Бурда моден», який просував певний стиль життя, свідчила про провал концепції «жінки радянської мрії». Виявилось, що робітниць і колгоспниць більш цікавили викрійки і моделі західних кутур'є, ніж чергові плани партії у справі побудови комунізму. Поширення *зазначеного та аналогічних видань свідчило про* початок трансформації журналів у видання гламурного типу.

Динаміка і характер репрезентації образу жінки/селянки в офіційних друкованих ЗМІ, зокрема в жіночих журналах, заздалегідь визначалися політикою радянської держави. Жіночі журнали продемонстрували можливості контролю, управління, об'єднання, формування громадської думки і світогляду, ідейного виховання аудиторії. Основний акцент в публікаціях робився на успішній професійній діяльності героїні в ім'я Батьківщини. Преса пропагувала певний образ «нової радянської жінки» — активної робітниці/колгоспниці, відданої матері й гарної господині. Основного значення набуло впровадження образу, який заперечував поняттю особистого інтересу, щастя, індивідуальності до зовнішніх атрибутів жіночої краси. Протягом всієї радянської історії приватне житті було закритою темою (за виключенням періоду «перебудови»), адже вважалося, що радянська людина, у тому числі й жінка, не має «особистого», все життя яких підпорядковувалося інтересам держави. Якщо фемінізована «нова жінка» на Заході являла собою автономну особистість, то «нова радянська жінка» — це безликий елемент суспільного механізму.

Рівноправність стала для партії важелем використання жінки, яка мала в інтересах суспільства поєднувати материнство з виробничою працею нарівні з чоловіками.

Висновки. Таким чином, аналіз презентації образів сільських жінок у радянській пресі у 1945-1991 рр., дозволяє зробити висновок, що періодичні видання досить широко представляли «жіночу тему». Найбільш докладно визначену тематику висвітлювали спеціалізовані «видання для жінок». Загалом на розглянутий сегмент періодики у межах тоталітарної преси впливала офіційна ідеологія та об'єктивні політичні й соціальні зміни у радянському, зокрема українському суспільстві. У цілому образ селянки відповідав єдиній марксистсько-ленінській ідеологічній концепції про призначення і роль жінки в суспільстві, що спростовувало можливості для справжнього плюралізму в освоєнні й інтерпретації даної проблеми. Засобами заідеологізованих видань для жінок, позбавлених національних особливостей, офіційна ідеологія декларувала вирішеність «жіночого питання», подання сільського соціуму в розрізі домінування егалітарних відносин між жінкою і чоловіком як у громадсько-виробничій сфері, так і шлюбно-сімейних відносинах. Втім, подібний підхід до представлення стереотипних традиційних образів не відображав реальне становище радянських колгоспниць, а лише приховував численні проблеми повсякденного життя селянок в умовах пануючої патріархальної моделі суспільства. Ідеологічна складова сприяла утвердженню стандартів мислення у процесі відображення життєвих колізій, що створювало психологічні бар'єри сприйняття публікацій.

Література

- Бусова Н.А. Модернизация, рациональность и право / Н.А. Бусова. — Х. : Прометей-Прес, 2004. — 352 с.
- Ямпольская Р.М. Женская пресса: ее типологические особенности / Р.М. Ямпольская // Вестник Моск. гос. ун-та. — Серия 10 «Журналистика». — 1995. — № 1. — С. 15-25.
- Ажгихина Н.И. «Железная леди» или Баба Яга? «Женская тема» в современной российской прессе / Н.И. Ажгихина // Материалы Первой Российской летней школы по женским и гендерным исследованиям «Валдай-96» / МЦГИ. — М., 1997. — С. 43-46.
- Гусева Ю. Женщина на страницах женских изданий (обзор журнальной прессы) // Российские женщины в XX столетии: опыт эпох. Энциклопедия // CD диск. — М., 1999.
- Сушкова О.М. Периодичні видання для жінок в Україні: динаміка розвитку та концептуальні особливості: Навчальний посібник / О.М. Сушкова. — Суми : Вид-во СумДУ, 2009. — 144 с.
- Олійник Н. Жіноча преса в Україні: минуле та сучасність / Н. Олійник // Гендер. Фемінізм. Незалежний культурологічний часопис, 2003. — № 27. — С. 96-110.
- Залізняка О. Жіноча преса / О. Залізняка // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Перевидання в Україні. — Львів : НТШ, 1993. — Ч. 2. — 439 с.
- Стяжкіна О.В. Жінки в історії української культури другої половини XX століття: Монографія / О.В. Стяжкіна. — Донецьк : Східний видавничий дім, 2002. — 270 с.
- У жіночій школі // Радянська жінка. — 1946. — № 6.
- Учбовий рік почався // Радянська жінка. — 1953. — № 10.
- Заочні курси для матерів // Радянська жінка. — 1953. — № 1.
- Школа і батьки // Радянська жінка. — 1946. — № 9.
- Перший рік у школі (педагогічні поради) // Радянська жінка. — 1953. — № 9.
- Як виростити дитину здоровою // Радянська жінка. — 1948. — № 8.
- Виштак С. Большая честь // Крестьянка. — 1956. — № 2. — С. 3.
- Ксенофонов В. Свобода по-американски // Крестьянка. — 1963. — № 3. — С. 9.
- Крестьянка. — 1947. — № 5. — С. 5.
- Сталин И. Речь на приеме колхозниц-ударниц свекловичных полей // Правда — 1935. — 11 ноября.
- Мария Демченко // Крестьянка. — 1935. — № 23.
- Родная кровь. 50 лет назад началось стахановское движение // Крестьянка. — 1985. — № 8. — С. 3-5.
- Пикуль А. На родине пятисоцниц // Крестьянка. — 1955. — № 11. — С. 4-7.
- Заец М. Настоящая жизнь // Крестьянка. — 1954. — № 10. — С. 24.
- Крестьянка. — 1963. — № 3. — С. 9.
- Виштак С. Большая честь // Крестьянка. — 1956. — № 2. — С. 3.
- Крестьянка. — 1963. — № 3. — С. 9.
- Крестьянка. — 1960. — № 2.
- Веденов А.В. Воспитание воли у детей // Крестьянка. — 1954. — № 10. — С. 25-26.
- Шмоткина М. Быть, как мама // Крестьянка. — 1955. — № 11. — С. 27-28.
- Гетманская И. Моя семья // Крестьянка. — 1963. — № 12. — С. 15-17.
- Терещенко Д. Ты проходишь по полю // Крестьянка. — 1955. — № 11. — С. 15.
- Крестьянка. — 1963. — № 3. — С. 24.
- Кузнецова Л.Н. Тяжелое молоко // Труд. — 1967. — май.
- На работу одна, с работы — вместе // Крестьянка. — 1989. — № 10. — С. 13-14.
- Кузнецова Л.Н. Третий пол: Концепция женского счастья // Новое время. — № 37. — 9 сентября 1988 г. — С. 47.

References

- Busova N.A. Modernizaciya, racionalnost i pravo / N.A. Busova. - X.: -Promethey - Press, 2004. - 352 p.
- Ympolskay R.M. Jenskay pressa: ee tipologicheskie osobennosti / R.M. Ympolskay // Vestnik Mosk. gos. un-ta. - Seriy 10 «Journalism». - 1995. - № 1 - S. 15-25.
- Ajgixina N.I. «Jeleznay lady» ili Baba Yaga? «Jenskay thema» v sovremennoy rossiyskoy presse / N.I. Ajgixina // Material Pervoy Rossiyskoy letney skoli po

- jenskim i qendernim issledovaniym «Valday-96» / MCGI. - M., 1997. - S. 43-46.
4. Guseva Y. Jinsina na stranicax jenskih izdaniy (obzor jurnalnoy pressy) / Y. Gusev // Rossiyskie jensini v XX stoletii: opt epoch. Enciklopediy // CD disc. - M., 1999.
 5. Suskova O.M. Periodicni vidanny dly jinok v Ukraini: dinamika rozvitku ta konceptualni osoblivosti: Navcalniy posibnik / O.M. Suskova. - Sumi: Vid-vo SumDU, 2009. - 144 s.
 6. Oliynik N. Jinoca presa v Ukraini: minule ta sucasnist / N. Oliynik // Gender. Feminnist. Nezalejniy kulturoloqicniy casopis, 2003. - № 27 - S. 96-110.
 7. Zaliznykova O. Jinoca presa / O. Zaliznykova // Enciklopediy Ukrainoznavstva: Slovnikova chastina. Perevidanny v Ukraini. - Lviv: NTSH, 1993. - Ch. 2. - 439 s.
 8. Styjkina O.V. Jinki v istorii ukrainskoi kulturi druqoi polovini XX stolittiy: Monoqrafiy / O.V. Styjkina. - Doneck: Sxidniy vidavniciy dim, 2002. - 270 s.
 9. U jinociy skoli // Radynska jinka. - 1946. - № 6.
 10. Ucboviy rik povavsy // Radynska jinka. - 1953. - № 10.
 11. Zaocni kursi dly materiv // Radynska jinka. - 1953. - № 1.
 12. Skola i batki // Radynska jinka. - 1946. - № 9.
 13. Persiy rik u skoli (pedagogicni poradi) // Radynska jinka. - 1953. - № 9.
 14. Yak virostiti ditinu zdorovoyu // Radynska jinka. - 1948. - № 8.
 15. Vistak S. Bolsay cest / S. Vistak // Krestyanka. - 1956. - № 2 - S. 3.
 16. Ksenofontov V. Svoboda po-amerikanski / V. Ksenofontov // Krestyanka. - 1963. - № 3 - S. 9.
 17. Krestyanka. — 1947. — № 5. — S. 5.
 18. Stalin I. Rec na prieme kolxoznic-udarnic sveklovicnix poley / I. Stalin // Pravda - 1935. - 11 noyabra.
 19. Mariy Demcenko // Krestyanka. - 1935. - № 23.
 20. Rodnay krov. 50 let nazad nacalos staxanovskoe dvijenie // Krestyanka. - 1985. - № 8 - S. 3-5.
 21. Pikul A. Na rodine pytisotnic / A. Pikul // Krestyanka. - 1955. - № 11 - S. 4-7.
 22. Zaec M. Nastoyshay jizn / M. Zaec // Krestyanka. - 1954. - № 10 - S.24.
 23. Krestyanka. - 1963. - № 3 - S. 9.
 24. Vistak S. Bolsay cest / S. Vistak // Krestyanka. - 1956. - № 2 - S. 3.
 25. Krestyanka. - 1963. - № 3 - S. 9.
 26. Krestyanka. - 1960. - № 2
 27. Vedenov A.V. Vospitanie voli u detey / AV Vedenov // Krestyanka. - 1954. - № 10 - S. 25-26.
 28. Smotkina M. Bit, kak mama / M. Smotkina // Krestyanka. - 1955. - № 11 - S. 27-28.
 29. Getmanskay I. Moy semya / I. Getmanskay // Krestyanka. - 1963. - № 12 - S. 15-17.
 30. Teresenko D. Ti proxodis po polyu / D. Teresenko // Krestyanka. - 1955. - № 11 - S. 15.
 31. Krestyanka. - 1963. - № 3 - S. 24.
 32. Kuznecova L.N. Tyjeloe moloko / L.N. Kuznecova // Trud. - 1967. - may.

33. Na rabotu odna, s raboti - vmeste // Krestyanka. - 1989. - № 10 - S. 13-14.
34. Kuznecova L.N. Tretiy pol: Konceptiy jenskogo scasty / L.N. Kuznecova // Novoe vremy. - № 37. - 9 sentyby 1988 g. - S. 47.

Королева Г.И. Презентация образов сельских женщин в советской прессе (1945–1991 гг.)

Проанализировано воспроизведение на страницах печатных СМИ, в том числе в женских изданиях, идеалов, норм, ценностей и устремлений сельских женщин. Определены формы и методы, с помощью которых в ретроспективе создавался «коллективный женский портрет» крестьянок, соответствующий официальной идеологической концепции о функциональной роли женщины в обществе. Средства массовой информации, лишенные национальных особенностей, представляли сельский социум в разрезе доминирования эгалитарных отношений между женщинами и мужчинами в общественно-производственной сфере и брачно-семейных отношениях, что не соответствовало реальному образу советской женщины-колхозницы.

Ключевые слова: женский образ, советская женщина, женские проблемы, средства массовой информации, женские издания, глянцево-журналы.

Korolyova G.I. Presentation of images of rural women in the soviet press (1945-1991)

Analyzed play ideals, norms, values, and aspirations of rural women on the pages of printed mass media, in particular, in the women's publications. Defines the forms and methods, which in retrospect draw in «the collective female portrait» peasants, who was the official ideology of the concept of the functional roles of women in society. Means of mass media, deprived of their national peculiarities, represented the rural population in the context of the domination of egalitarian relations of women and men in the socio-productive sphere and marriage and family relations, which is not reproduced a real image of Soviet women-collective farm. The ideological component contributed to the approval of standards of thinking in the process of reflection of women's images, which created the psychological barriers of perception of publications.

Key words: woman's image, the Soviet woman, women's issues, mass media, women's publications, glossy magazines.

Королева Галина Іванівна, кандидат історичних наук, докторантка кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, e-mail: koroleva.1302@mail.ru

Рецензент: В.П.Михайлюк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

УДК 94(477.18):930.1 «1920/1939»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДУХОВНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В 20-30-і рр. XX ст. В КОНТЕКСТІ ЗМІНИ ЙОГО ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ТА УРБАНІЗАЦІЇ

Кравець Ю.А.
м. Луганськ

TRANSFORMATION SPIRITUALLY ETHICS EDUCATION of UKRAINIAN SOCIETY In 20-30-I years XX In CONTEXT of CHANGE of HIM PRIVATE LIFE AND URBANIZATION

Kravets Yu.A.

У статті аналізуються духовно-етичні процеси та зміни в приватному житті українського суспільства в 20-30-і рр. XX ст. під впливом політики радянської влади в умовах урбанізації. Доведено, що в сучасних умовах розвитку незалежної української держави перед національною елітою стоять завдання реформування соціально-побутової інфраструктури міського і сільського населення в цілому з урахуванням міжнародного досвіду, національних традицій і демократичних цінностей. Адже від їх правильного розв'язання залежить історична доля української нації. Тому для цього потрібно ретельно вивчити досвід минулого: помилки, досягнення, результати. Доведено, що саме в містах у досліджуваній період у процесі соціокультурних перетворень поступово формується система всебічного впливу на особистість через школу, засоби масової інформації, мистецтво, державні й громадські організації, діяльність яких повністю контролювалася партійним і державним апаратом. Підкреслено, що радянська система була тим середовищем, у якому відбулися головні стадії урбанізації республіки. Безпосереднє втручання держави в життя міст за допомогою адміністративних і політичних міських структур впливало на міський розвиток, формувало структуру міських поселень, їх функції, обличчя та спосіб життя городян. На формування нового городянина безпосередньо впливали також й зміни в повсякденному його житті.

Ключові слова: *духовність, суспільство, урбанізація, побут, виховання, мораль.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку незалежної української держави перед національною елітою стоять завдання реформування соціально-побутової інфраструктури міського і сільського населення в цілому з урахуванням міжнародного досвіду, національних традицій і демократичних цінностей. Від їх правильного розв'язання залежить історична доля української нації. Для цього потрібно ретельно вивчити досвід минулого: помилки, досягнення, результати. Завдання розбудови української державності, становлення національної свідомості та

політичної ідентичності потребують комплексного дослідження питань політизації приватного життя українських громадян 1920-1930-х рр. Саме в той час сягають своїм корінням деякі сучасні національно-культурні, господарські та політичні проблеми України.

Зі встановленням більшовицької влади як на селі, так і в місті відбулися значні зміни в житті людей. Все що було звичним до цього: побут, дозвілля, свята – все потрапило під реформування, під вплив нової ідеології. Важливо дослідити всі сфери побуту та процесу духовно-етичного виховання для того, щоб виявити рівень розвитку тогочасного суспільства, який відображається у приватному житті людини. «Приватне» визначається як соціальна цінність, яка охоплює всю життєдіяльність людини, що організується та здійснюється в сфері сімейних, побутових, особистих, інтимних та інших стосунків, що здійснюються в період, вивільнений від публічних субординаційних зобов'язань (трудових, службових, посадових, навчально-освітнянських, громадських тощо). Це є актуальним, тому що сучасне повсякденне життя має багато спільних ознак з досліджуваним періодом і дозволяє науково передбачити його подальші соціальні трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чільне місце у дослідженнях вітчизняних істориків посідає розвиток як села, так і міста у 1920-1930-х рр. Адже саме у цей період відбувалися зміни, що впливали як на перебудову форм та методів виробництва, так і побуту та дозвілля громадян в цілому. Село зазнало колективізації, місто – індустріалізації. Але у радянській історіографії повсякденне життя українського громадянина відображувалося з погляду марксистсько-ленінської методології, замовчуючи проблеми і протиріччя його розвитку. Більше того, в радянській історіографії переважали політичні аспекти історії села та міста, а також соціально-економічні зміни, що

відбулися в роки утвердження радянської влади, фактично залишаючи поза увагою дослідників об'єктивне висвітлення повсякденного життя громадян України. У період 1940 - 1991 рр. радянськими вченими введено до наукового обігу багато історичних документів, що вийшли з друку у вигляді тематичних збірників, у більшості присвячених індустріалізації, розвитку радянської економіки, історії окремих підприємств СРСР [1-3]. Певна кількість праць містила документи, що торкалися й інших сфер суспільного життя [4]. Але ці збірники мали загальні вади, їм властивий ідеологічний догматизм, тенденційна односторонність, добірка документів з окремих проблем, що, як правило, обмежувалася однозначно позитивними матеріалами про соціалістичне будівництво. Тому значна за обсягом кількість документальних видань не могла бути повноцінним джерельним фундаментом для дослідження, оскільки не відбивала всієї складності й суперечливості процесу міського розвитку республіки у період модернізації.

Становлення радянського побуту, зміни приватного життя та моралі українських громадян в 20-30-і рр. досліджували у своїх працях також Ю.А. Поляков [5], М.Н. Руткевич [6], П.П. Лопата [7], Г.В. Касьянов, В.М. Даниленко [8], Н.Б. Лебіна [9], Н.Гогохія [10], Н.А. Аїтов [11], Ю.В. Сиволоба [12], Є.П. Шаталіна [13] та ін., але в них більш вагомим місцем посідає індустріалізація республіки, урбанізація, розвиток міст, виправдання необхідності й прискореності темпів яких, як і наголос на величезних досягненнях у цих процесах, були основними завданнями науковців. Отже, на сьогодні в Україні ще не присвячено узагальнюючої наукової праці, яка б охоплювала цю проблему в цілому.

Мета. Тому це дослідження на основі узагальнення і критичного переосмислення наукових публікацій є спробою проаналізувати як умови життя і побуту, так і трансформацію задоволення духовно-етичних потреб українських громадян у період непу та колективізації сільського господарства.

Матеріали та результати дослідження. Соціальні зміни, що відбувались в українському місті у 20 - 30-х рр., супроводжувались і переглядом духовних цінностей. Знеособлення й механізація людини були важливим аспектом соціально-культурних перетворень у суспільстві, що становили підвалини радянської політики індустріалізації. Але цим змінам безпосередньо перешкоджали такі риси національного характеру українців, як пошана до індивіда (з позитивним ставленням до трудової приватної власності) та християнський світогляд [14, 316]. Щоб закріпити свою владу, уряд змушений був знівелювати ці риси. Активна боротьба за душу українця почалась уже в 20-х рр. Особлива увага приділялась боротьбі з релігією, у якій влада відчувала серйозного

конкурента. Спочатку вона мала форму антирелігійної пропаганди, в якій брали участь комсомольські, піонерські, а також інші громадські організації (найбільш активною й послідовною з яких були «Войовничі безбожники», що розглядалися урядом як «безпосередній організатор мас на антирелігійну боротьбу»). Вони влаштовували виступи проти релігійних уявлень, традицій, обрядів та представників духовництва взагалі. Все це відбувалось у театралізованій формі, у вигляді лекцій та диспутів, що в доступній формі переконували населення республіки в антинауковості й застарілості релігійного світогляду та прогресивності комуністичного. Але незважаючи на популяризацію атеїстичних ідей, збільшення лав «Товариства безбожників», населення на першому етапі антирелігійної боротьби виявляло активний спротив діям влади і характерно, що не лише на селі, де міцніше трималися традиції та віра, але й у містах.

На початку 30-х рр. боротьба з релігією вступає в якісно новий етап, бо наслідки попередньої роботи не можна було вважати задовільними (за результатами анкетування, що проводилося в 1930 р. в багатьох школах СРСР, серед учнів 50% виявились релігійними, а серед молодшого віку – навіть 70%. Крім цього небезпечним показником для уряду було збільшення кількості релігійних видань – у 1925-1926 рр. в Україні виходило п'ять релігійних журналів накладом 15 тис. примірників, а у 1929 їх стало вже 11 при накладі 34 тис.). Якщо в 20-х рр. головним методом було намагання вплинути на розум і почуття віруючих, то тепер уряд вдається до політико-терористичних методів («ідеологічної боротьби»). По всій республіці закриваються або руйнуються церкви. Церковні приміщення перетворюються на клуби, склади тощо. Ліквідація церков набувала масового характеру. Влада, не наважуючись проводити такі заходи шляхом урядових рішень, ініціювала зібрання трудящих, що ухвалювали відозви до влади з проханням закрити храми, керівництво всіх рівнів зобов'язувалося сприяти діяльності «безвірників». У 30-ті рр. тільки у Луганську було висаджено у повітря 5 церков [15, 123]. Всього ж в Україні у цей період зруйнували і перебудували понад 65% пам'яток архітектури «культового» призначення.

Антирелігійна політика влади найбільше вплинула на міське населення. У селі міцніше тримались традиції і віра. У селянській родині вплив держави через школи, громадські організації на дітей та молодь був дещо обмеженим, бо вступав у двобій із впливами родинного оточення, що залишалися досить сильними, на відміну від школи, де залишковий принцип фінансування сільської освіти призводив до нестачі вчительських кадрів. У містах населення швидше піддавалося ідеологічній обробці. В

умовах міста не тільки громадське, а й навіть приватне життя робітника або інтелігента легше було контролювати. Однією з причин цього було сумнозвісне «квартирне питання». Якщо в селах, де майже кожна сім'я мала окреме житло, ще можливе було виконання, принаймні потайки, релігійних обрядів, то в комунальному місті, де навіть санвузли були загальними, це було небезпечно. Навіть вдома громадяни не були звільнені від агітації і контролю з боку держави, тобто англійська приказка «мій дім – моя фортеця» була абсолютною протилежністю радянській дійсності.

Політичні зміни в суспільстві призводили до зміни цінностей. Традиційні цінності поступово відсувалися на задній план. Сім'я вже не вважалася першочерговою для людини. Спочатку революція, громадянська війна, потім свідомо політика держави (розкуркулення, голодомор, масові депортації, репресії) – усі ці фактори зруйнували велику кількість сімей, суспільство поступово звикало до такого розповсюдженого на той час явища як «неповна родина». Дискримінація за соціальною ознакою під час прийому на роботу, відповідно й у справі постачання, ставила населення перед необхідністю приховувати своє походження, публічно зрікатися близьких родичів, що мали не зовсім «чисту» анкету, відмовлятися від будь-яких родинних стосунків із небажаними особами. За допомогою засобів масової інформації влада формувала нову свідомість своїх громадян. Випадки зречення власної родини набували широке афішування і сприймалися цілком схвально. У радянському кіно тема сім'ї поступово витісняється. Тихі сімейні радощі не актуальні. Відірваною від власних коренів, психологічно розчавленою, згідною зрадити батька й матір масою було набагато легше керувати.

Не останню роль у трансформуванні свідомості відігравала масова зміна старих назв, починаючи з вулиці і закінчуючи великими адміністративними районами. Назви, що відповідали новій дійсності, були «ідеологічно витриманими», пов'язаними насамперед з іменами героїв революції, громадянської війни, партійних і державних урядовців. Не менш популярними були прикметники «червоний» перед назвами населених пунктів. Ареал розповсюдження таких назв співпадає в більшості з індустріальними регіонами республіки. На карті Донбасу як ні в одному з регіонів з'являлися нові назви, що «пропагували основні принципи комуністичної ідеології, за рахунок знищення історично утворених першоназв». Тут часто зустрічалися «перші особи» держави, ім'ям яких були названі міста: Сталіно, Ворошиловград, Орджонікідзе, Риково, Дзержинськ, Ворошиловськ, Серго, Артемівськ, Свердловськ, Калінінськ і ще близько

30 міст і селищ міського типу, серед яких можна побачити назви «Паризька Комуна», «Первомайськ», «Пролетарськ», «Дзержинський», «Ленінський», «Будьонівський», «Красноармійський рудник», «Політвіддільський» та іншу популярну радянську символіку [16, 396].

Виховуючи нових громадян, уряд ніколи не забував і про те, що особливо виразно духовна культура виявляється в народних звичаях, передусім у святах. Свята завжди відігравали важливу роль у житті українця, формуванні його світосприйняття, були «дзеркалом ментальності» нашого народу. Аналізуючи внутрішню вмотивованість і природу українських свят, сучасні українські науковці доходять висновку, що «всі вони були добрими, гуманними», в них були відсутні «жодні елементи жорстокості, прояви насильства». Майже всі свята були пов'язані з релігійними уявленнями й тому не могли не перешкоджати владі в її завданнях. Збагнувши, що свято – вельми ефективний засіб впливу на громадську думку, уряд одразу запроваджує нові «радянські» свята, які стають обов'язковими по всій країні. Вже в перші роки радянської влади починають святкувати 12 березня – день повалення самодержавства, 18 березня – День Паризької комуни, 1-2 травня – День Інтернаціоналу, 7-8 листопада – роковини пролетарської революції та ін. Поруч з упровадженням нових свят правляча партія поступово починає ідеологічну роботу щодо витіснення з життя старих дореволюційних, причому характерно, що не лише імперських, що було б зрозуміло, а й суто народних. У деяких випадках держава робила це директивно, а інколи – у відповідь на «прохання трудящих», що публікували центральні газети й журнали. У 1930 році всі 12 Великих релігійних свят були виключені з календарів [17, 70]. Отже, радянське свято споріднювало людей, поступово задовольняючи потреби народу в позитивних емоціях.

Розглядаючи соціокультурний потенціал міста, необхідно звернути увагу на таку його складову, як система освіти, що виконувала одночасно два завдання – з одного боку, вирішувала проблему нестачі кадрів, готувала фахівців для народного господарства з великої кількості напівписьменного населення, а з іншого – виховувала молодь у потрібному державі дусі.

Безумовно, в галузі освіти були досягнуті позитивні зрушення в 30-х рр., (перехід до загального обов'язкового навчання, збільшення кількості шкіл, майже повне подолання неписьменності, добре налагоджена виховна піонерська і комсомольська робота у школах), але поруч із цим відбувалось посилення класового характеру виховного й навчального процесу. Важливим моментом роботи з молоддю уряд вважав налагодження виховної роботи у школах. Серед завдань, що ставилися перед зльотами

піонерів України у 1929 р., чільне місце посідало залучення піонерських організацій до участі в перевиборах до рад, у «поході за врожаєм», в кампаніях партії (позика індустріалізації, селянська позика, хлібозаготівлі).

Наслідки такої пильної уваги влади до проблеми виховання молоді не змусили чекати на себе. Вже на квітневому 1930 р. пленумі ЦК ЛКСМУ було визнано, що комсомольська організація більшою мірою, ніж будь-хто, винна у тих «викривленнях, що були допущені під час проведення колективізації», під якими розумілося насильство і свавілля, що чинилося саме міською молоддю відносно українського селянства. Очевидно, що активна участь у кампанії з розкуркулення селянства не могла позитивно відбитися на духовності і моральності цих молодих людей. У голодному 1933 р. Дніпропетровська організація ЛКСМУ виступила з ініціативою створення комсомольсько-молодіжних дружин «по охороні соціалістичної власності», які активно ловили голодуючих селян, що різали колоски. У Миколаївському районі Одеської області 90% всіх спійманих затримали комсомольці, які потім брали участь у судах над крадіями, більшість яких становили жінки та діти. Піонери також залучались до боротьби з розкрадачами [18, 76]. Отже, така «виховна робота» поступово зсувала молодь у духовну безодню.

Не можна залишати поза увагою й такий важливий момент, як зміни в сімейному вихованні, що традиційно несло новим поколінням духовні засади батьківського світогляду. У містах у 30-ті рр. спостерігається значне втягнення жінок у промислове виробництво. Поруч із позитивними наслідками цих процесів (прилучення жінок до освіти, надання їм можливості реалізувати свої здібності у громадському й творчому житті) очевидним було існування подвійного тягаря для жінок, бо домашня праця продовжувала залишатися їх обов'язком. Тепер на виховання дітей у матерів майже не було часу й відповідно вони перекладали цю функцію на державу, яка тепер мала можливість вести політвиховну роботу не лише зі школярами й молоддю, а й дітьми дошкільного віку (з початку 30-х рр. наркомат освіти починає приділяти особливу увагу дошкільникам). Найбільш придатним для обробки виявилась велика кількість «безпритульних» дітей, що залишились сиротами після голодомору та репресій. Влада розпочинає активну діяльність щодо подолання цього негативного явища. Відповідно до постанови ЦК КП(б)У «Про боротьбу з дитячою безпритульністю» (травень 1933 р.) при РНК УРСР було утворено Всеукраїнську, а при обласних виконавчих комітетах – місцеві надзвичайні комісії боротьби з безпритульністю та жебрацтвом, створені сільські дитячі приймальники, організовані харчові пункти

при школах, створювалися трудові загони з підлітків тощо. В результаті діяльності різних органів, у тому числі НКВС, дитяча безпритульність як масове соціальне явище з середини 30-х років практично зникла, що надало можливість державі опинитися сам на сам із дитиною й відповідно виховувати з неї справжнього «будівника соціалізму».

Важливим фактором, що спрямовував ці зрушення у сфері освіти, була знов-таки індустріалізація. Курс на засвоєння нової техніки робив необхідною підготовку кваліфікованих кадрів робітників та інженерів для усіх галузей народного господарства. У 1933 р. було реорганізовано систему курсового навчання. Всього за 1933-1937 рр. школи ФЗУ УСРР підготували понад 221,1 тис. робітників. Характерним для соціокультурних процесів у республіці було те, що 71-72% всіх учнів шкіл ФЗУ навчалися у Харкові, Донецьку, містах Дніпропетровської області, тобто якісні зміни у складі робітничого класу відбувались перш за все в індустріальних центрах республіки [19, 150]. Саме вони, таким чином, перебрали на себе функцію осередків пролетарської освіти й культури. Українська молодь, що відчувала потяг до навчання, швидко потрапляла у сферу впливу відповідних структур – від організації «жовтенят» до комсомолу. Дитячі садки, школи, технікуми й вузи дуже швидко ставали знаряддям розповсюдження «пролетарської» ідеології. Таким чином, відбувався двостійкий процес: різкого розширення освіти, що охопив великі маси неписьменного й напівписьменного населення, і відбувався на тлі помітного падіння загального рівня культури. Освіта зростала вище за рахунок глибини. Однак як раз це й влаштовувало як державу, якій була потрібна усереднена людина, що читала і розуміла б популярні гасла, так і маси, більшість з яких була щиро вдячна режимові за надання самої можливості здобути освіту.

Справі ідейно-політичного виховання слугувала не лише освіта. Важливим рушієм культури й ідеології в народні маси була радянська преса, перед якою партія поставила відповідні завдання. Головною функцією преси стала боротьба за виконання постанов і планів партії: «Наша преса ...повинна бути на аванпостах боротьби партії проти всіляких збочень від генеральної ленінської лінії, ...вести систематичну пропаганду ленізму та політики партії». Задля плідної роботи преси держава, економлячи під час індустріалізації на усьому, кошти завжди знаходила. Підконтрольна партії українська радянська преса відповідним чином і відпрацьовувала: поширювала ініціативу передовиків соцзмагання і ударників праці, розгортала показ трудового героїзму, а з середини 30-х рр. активно висвітлювала питання партійного

життя і викривала класових ворогів, вимагаючи їх знищення.

Найважливішим завданням преси було також комуністичне виховання, що велося за допомогою позитивних прикладів, на які повинні були орієнтуватись городяни. Стахановський рух пропагувався вже не тільки за допомогою газет і закликів, як було в роки першої п'ятирічки, коли поширювалась пропаганда ударництва. Тепер використовувалось матеріальне стимулювання й на шпальтах газет видатні стахановці почали розповідати про свій добробут. Населення мало впевнитися: лише від передової праці кожного залежить його власний добробут, що держава турбується про своїх кращих синів. Важливою функцією преси було подання прикладу сучасного мовлення, бо мова газет була найбільш нормалізована й стандартна. Газети не лише інформували читачів, але й постійно агітували в дусі партійної політики і партійних газет, що безупинно вбивались у свідомість мас. Повторення одних і тих же слів було обов'язковим для преси. Поступово мова забруднювалась політичними штампами, зміст яких більшість населення не розуміла, але активно ними користувалася, бо відчувала в них силу магічного закляття. Просякнута ідеологічно витриманими висловами свідомість відтворювала відповідну картину світу, наповненого ворогами, шпигунами, зрадниками й шкідниками, проти яких потрібно було вести запеклу боротьбу. Найбільш плідним ґрунтом для обробки було населення з низьким рівнем освіти, яке, до речі, переважало [20, 151-152].

Висновки. Отже, саме в містах у досліджуваній період у процесі соціокультурних перетворень поступово формується система всебічного впливу на особистість через школу, засоби масової інформації, мистецтво, державні й громадські організації, діяльність яких повністю контролювалася партійним і державним апаратом. З розвитком процесів індустріалізації й урбанізації промислове місто починає відігравати роль генератора специфічної міської «пролетарської» культури, яка звідси розповсюджується по невеличких містечках і селах, де головною формою впливу міста стає шефська робота, спрямована в 30-ті роки на «викорінення приватновласницької ідеології й психології селянства», а не на підвищення його культурного рівня. Урбанізація виявилася одним із знарядь розповсюдження нової «пролетарської» культури серед усіх населених міст і прошарків українського суспільства, русифікації населення республіки.

Таким чином, радянська система була тим середовищем, у якому відбулися головні стадії урбанізації республіки. Безпосереднє втручання держави в життя міст за допомогою адміністративних і політичних міських структур впливало на міський розвиток, формувало

структуру міських поселень, їх функції, обличчя та спосіб життя городян. На формування нового городянина безпосередньо впливали й зміни в повсякденному його житті.

Тому, як уявляється в подальшому, темою майбутнього дослідження може стати аналіз матеріально-побутових умов міських громадян радянської України в 20-30-і рр. та їх пристосування до політики соціалізму.

Література

1. Досягнення Радянської України за 40 років: Статистичний збірник. – К.: Держстатвидав, 1957. – 189 с.
2. Радянська Україна: 1917-1987: Соціально-економічний довідник. – К.: Політвидав, 1987. – 182 с.
3. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: В 5 т.: Сб. док и мат. – М.: Политиздат, 1967.
4. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941: 36. док. и мат. – К.: Наукова думка, 1986. – 413 с.
5. Поляков Ю.А. Человек в повседневности (исторический аспект) // Отечественная история. – 2000. – №3. – С. 125 - 132.
6. Руткевич М. Н. Социалистический образ жизни и его развитие в СССР. – М.: Политиздат, 1977. – 180 с.
7. Лопата П.П. Социалистический образ жизни. Теоретические основы и практика КПСС / П.П. Лопата // Вопросы истории КПСС. – 1975. – № 12. – С. 96-108.
8. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
9. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: Нормы и аномалии. 1920-1930 годы / Н.Б. Лебина. – СПб., 1999. – 320 с.
10. Гогохія Н.Т. Особливості урбанізаційних процесів у Донбасі у 30-х рр. ХХ ст. / Н.Т. Гогохія // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 18. – Київ – Донецьк, 2001. – С. 154-159. У співавторстві з А.О.Климовим.
11. Аитов Н.А. Социальное развитие городов: сущность и перспективы / Н.А. Аитов. – М.: Знание, 1979. – 64 с.
12. Сиволоб Ю.В. Массовое трудовое змагання: ідеали і реальність / Ю.В. Сиволоб // Український історичний журнал. – 1990. – №3. – С. 14-25.
13. Шаталіна Е.П. Развитие социальной структуры рабочего класса УССР (30-е годы) / Е.П. Шаталіна. – К.: Наукова думка, 1988. – 276 с.
14. Енциклопедія українознавства. Репринтне відтворення видання 1949 р.: У 2-х т. - К.: Інститут української археографії АН України. – 1994. – 400 с.
15. Борисова О. Церкви вмирали на світанку... / Ольга Борисова. // Дзвін. – 1995. – №5. – С. 122-124.
16. История городов и сел Украины. Донецкая область. – К.: Укр. сов. энциклопедия, 1976. – 811 с.
17. Лебина Н. Папа, отдай деньги маме... / Н. Лебина // Родина. – 1996. – №12. – С. 69-73.
18. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / Кульчицький С.В. – К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 1999. – 336 с.

19. Шаталіна Е.П. Вказ. праця. – С. 150.
20. Горновий О. Про свободу преси в СССР / О. Горновий // Преса боротьби й ідеї (західноукраїнська публіцистика першої половини ХХ століття): Збірник текстів. – Львів, 1995. – 259 с.

References

1. Achievements of Soviet Ukraine in 40 years: Statistical Yearbook. – K.: Derzhstatvydav, 1957. – 189 p.
2. Soviet Ukraine: 1917-1987: Socio-economic drivers. – K.: Politvidav, 1987. – 182 p.
3. Decisions of the Party and the government on economic matters: In 5 volumes: Sat. dock and mate. – M.: Politizdat, 1967.
4. Historic building in the Ukrainian SSR. 1928 - June 1941: 36. dock. and math. – Kyiv: Naukova Dumka, 1986. – 413 p.
5. Polyakov Y.A. People in everyday life (historical aspect) / Y.A. Polyakov // National History. – 2000. – № 3. – P. 125-132.
6. Rutkiewicz M.N. Socialist way of life and its development in the USSR. – M.: Politizdat, 1977. – 180 p.
7. Lopata P.P. Socialist way of life. Theoretical basis and practice of the CPSU / P.P. Lopata // Questions of Party History. – 1975. – № 12. – P. 96-108.
8. Danilenko V.M. Stalinism in Ukraine: 20-30-years / V.N. Danilenko, A.V. Kasyanov, S.V. Kulchytsky. – K.: Reference, 1991. – 344 p.
9. Leбина N.B. Daily life of the Soviet city: Standards and anomalies. 1920-1930 years / N.B. Leбина. – Sanct-Peterburg., 1999. – 320.
10. Gogokhiya N.T. Features urbanization processes in the Donbass in the 30-ies of XX century. / N.T. Gogokhiya // History of Ukraine. Little-known names, facts. – Vol. 18. – Kyiv-Donetsk, 2001. – P. 154-159. In collaboration with A.O. Klymovym.
11. Aitov N.A. Social development of the city: the nature and prospects / N.A. Aitov. – M.: Knowledge, 1979. – 64 p.
12. Sivolob Y.V. Mass labor competition: ideals and reality / Y.V. Sivolob // Ukrainian Historical Journal. – 1990. – № 3. – S. 14-25.
13. Shatalina E.P. Development of the social structure of the working class of the USSR (30 years) / E.P. Shatalina. – Kiev: Scientific Thought, 1988. – 276 p.
14. Encyclopedia of Ukrainian Studies. Reprint edition 1949 Playback: In 2 Vols – K.: Institute of the Ukrainian Academy of Sciences Archeology Ukraine. – 1994. – 400 p.
15. Borisova Olga. Church died at dawn ... / Olga Borisova. // Bell. – 1995. – № 5. – P. 122-124.
16. History of the towns and villages of Ukraine. Donetsk region. – K.: Ukr. sovyet. Encyclopedia, 1976. – 811 p.
17. Leбина N. Father, gave the money to my mother ... / H. Leбина // Homeland. – 1996. – № 12. – P.69-73.
18. Kulchytsky S.V. Ukraine between the wars (1921-1939) / S.V. Kulchytsky – K.: Publishing house "Alternatives", 1999. – 336 p.
19. Shatalyna E.P. Said. labor. – P. 150.
20. Gornoviy O. Freedom of the press in the USSR / O. Gornoviy // Press struggle and ideas (Western journalism first half of XX century): A collection of texts. – Lwov, 1995. – 259 p.

Кравец Ю.А. Трансформация духовно-этического воспитания украинского общества в 20-30-е гг. XX в. в контексте изменений его частной жизни и урбанизации

Данное исследование на основе обобщения и критического переосмысления научных публикаций является попыткой проанализировать как условия жизни и быта, так и трансформацию удовлетворения духовно-нравственных потребностей украинских граждан в период нэпа и коллективизации сельского хозяйства. В предлагаемой статье анализируются духовно-нравственные процессы и изменения в частной жизни украинского общества в 20-30-е гг. под влиянием политики советской власти в условиях урбанизации. Доказано, что в современных условиях развития независимого украинского государства перед национальной элитой стоят задачи реформирования социально-бытовой инфраструктуры городского и сельского населения в целом с учетом международного опыта, национальных традиций и демократических ценностей. Ведь от их правильного решения зависит историческая судьба украинской нации. Поэтому для этого нужно тщательно изучить опыт: ошибки, достижения, результаты. Задачи развития украинской государственности, становления национального сознания и политической идентичности требуют комплексного исследования вопросов политизации частной жизни украинских граждан 1920-1930-х гг. Подчеркнуто, что советская система была той средой, в которой произошли главные стадии урбанизации республики. Непосредственное вмешательство государства в жизнь городов с помощью административных и политических городских структур влияло на городское развитие, формировало структуру городских поселений, их функции, лицо и образ жизни горожан. На формирование нового горожанина непосредственно влияли также и изменения в повседневной его жизни.

Ключевые слова: духовность, общество, урбанизация, быт, воспитание, мораль.

Kravets Yu.A. Transformation spiritually ethics education of ukrainian society in 20-30-i years XXth in context of change of him private life and urbanization

The paper analyzes the moral and spiritual processes and changes in the private life of Ukrainian society in the 20's and 30's. influenced by the policy of the Soviet government in terms of urbanization. Proved that in the present conditions of the independent Ukrainian state to the national elite are the tasks of reforming the social infrastructure of the urban and rural population as a whole, taking into account the international experience, national traditions and democratic values. After all, the decision depends on their correct historical fate of the Ukrainian nation. Therefore, it needs to carefully study the experience: mistakes, achievements, results. The development objectives of the Ukrainian state, the formation of national consciousness and political identity require a comprehensive examination of issues of privacy politicization of Ukrainian citizens 1920-1930's. It was at that time have their roots some of the modern national-cultural, economic and political problems in Ukraine. Found that with the establishment of Bolshevik power, as in the countryside and in the city there have been significant changes in people's private lives. All that was familiar to

this: life, leisure, holidays - all fell under the reform, under the influence of the new ideology. Examined all the important areas of life and the process of spiritual and moral education in order to determine the level of development of the society, which is reflected in the person's private life. "Private" is defined as a social value that covers all human activity, organized and carried out in the sphere of family, home, personal, intimate and other relationships, carried out in the period, freed from the public subordinate obligations (work, office, job, education and training, social, etc.). Case ideological and political education served not only education. An important driver of culture and ideology in the masses was the Soviet press, to which party supplied the appropriate task. Proved that it is the cities in the study period in the social and cultural transformations gradually formed a comprehensive system of impact on the personality through the school, the media, the arts, government and community organizations, who completely controlled by the party and state apparatus. With the development of industrialization and urbanization, industrial city is emerging as a generator of specific urban proletarian culture, it is distributed in small towns and villages, where the main form of the influence of patronage

is the work aimed at the 30 years for "the eradication of private ideology and psychology of the peasantry" not to raise its cultural level. Urbanization was one of the weapons spread of a new "proletarian" culture among all strata of the urban population and the Ukrainian society, the Russification of the population. Emphasized that the Soviet system was the environment in which there were major stages of urbanization of the country. Direct state intervention in the life of the cities with the administrative and political structures affect the city's urban development, form the structure of urban settlements, and their functions, the person and life of citizens. The formation of the new citizen directly affected also changes in the daily life of his.

Key words: spirituality, society, urbanization, family life, education, morality.

Рецензент: Сергієнко Юрій Григорович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стаття подана 25.03.2013

УДК 930

**АРХІВНА СПРАВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ****Левашова Н.С., Сиволапов В.О.**
м. Луганськ**ARCHIVE WORK IN INDEPENDENT UKRAINE:
PROBLEMS OF DEVELOPMENT****Levashova N.S., Sivolapov V.A.**

У статті автори розглядають різні аспекти розвитку архівної справи сучасної України, нормативно-правові акти, що регулюють суспільні відносини в архівній галузі, обумовлені новими тенденціями світового архівного будівництва, зокрема процесами децентралізації архівних систем, інформатизацію архівної справи, проблеми здійснення на належному рівні комплексу організаційних, науково-методичних, практичних заходів та робіт щодо створення оптимальних умов зберігання документів, поліпшення їхнього фізичного стану, удосконалення нормативно-методичного забезпечення контролю за станом діловодства, експертизи цінності та збереження архівних документів на підприємствах, в установах, організаціях, що є джерелами формування Національного архівного фонду.

Ключові слова: архівна справа, Національний архівний фонд, децентралізація архівної системи, суспільні відносини в архівній галузі.

Постановка проблеми. Відновлення державної незалежності України (1991 р.) поклало початок новому етапові у розвитку архівної справи, відродженню її національних традицій, демократизації архівної системи. Падіння тоталітарного режиму, вихід України з СРСР заклали передумови для формування самостійного НАФ. Основою НАФ стала вітчизняна частина ДАФ СРСР. З 1991 р. до складу НАФ надійшло 11 млн справ колишнього архівного фонду КППС та близько 2 млн справ від органів служби безпеки. 27 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради України ухвалила передати архіви компартії на державне зберігання. На базі архіву ЦК КПУ було утворено Центральний державний архів громадських об'єднань. Партійні архіви структурно влилися до складу обласних державних архівів. Так було ліквідовано паралельне існування двох архівних фондів. Відбувся процес інтеграції вітчизняних документальних надбань у НАФ, що отримав законодавче закріплення 24 грудня 1993 р. з прийняттям Верховною Радою України Закону «Про Національний архівний фонд і архівні

установи» [1]. Закон визнав НАФ складовою вітчизняної і світової історико-культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства, поставив його під охорону держави і зафіксував державні гарантії його зберігання, примноження і використання. З прийняттям цього Закону було закладено основи правової бази розвитку національної архівної системи.

Актуальність розроблення і прийняття юридичних актів, що регулюють правові відносини в архівній галузі, обумовлена новими тенденціями світового архівного будівництва, зокрема процесами децентралізації архівних систем. Демократизація суспільства, перехід до ринкових відносин сприяли розширенню приватного сектора документотворення та документообігу, появи архівів різних форм власності. Архівам деяких відомств-фондоутворювачів надано статус державних. Опрацьовується законодавче обґрунтування проблеми комплектування НАФ документами, які перебувають у приватній або колективній власності, наприклад матеріали про діяльність політичних партій, громадських об'єднань, релігійних конфесій тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До недостатньо розроблених економічних і правових проблем належить захист інформаційних ресурсів держави в умовах комерціалізації архівної справи.

Мета. Метою є нагальна потреба визначити потреби розвитку архівної справи в Україні за часів незалежності.

Матеріали та результати дослідження. Подальша розбудова системи архівних установ можлива лише за умов наявності міцного наукового підґрунтя. На першому етапі свого розвитку архівна галузь України мала користуватися науково-методичним потенціалом ще радянського архівознавства. Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 24 грудня 1993 р. Про порядок введення в дію Закону «Про Національний архівний фонд і архівні установи» в

системі Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України з 1994 р. розпочав свою діяльність Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Наукова робота Інституту спрямована була на розроблення кардинальних проблем українського архівознавства, документознавства та діловодства. Проведення теоретичних та науково-прикладних досліджень у галузі архівознавства потребувало тісної співпраці архівістів з юристами, економістами, фахівцями в галузі інформаційних технологій, а також координації дослідних програм галузевої науки.

Характерною ознакою сучасності є демократизація та деідеологізація архівної системи, що виявилось у розширенні доступу до архівної інформації, у розсекреченні архівних фондів.

Статус самостійної держави змінив характер міжнародних зв'язків України в архівній сфері. Україна підписала угоди про співпрацю з багатьма країнами Європи - Болгарією, Польщею, Румунією, Швецією, Австрією, Великобританією, Словаччиною, Угорщиною та Чехією. Представника Головархіву України обрано членом Виконавчого комітету МРА, включено до складу Європейської комісії МРА.

Важливою складовою діяльності архівної галузі України на початку XXI століття була організаційна робота, спрямована на зміцнення матеріально-технічної бази державних архівних установ з метою поліпшення умов та стану збереженості документів НАФ.

Додаткову можливість зміцнювати і поповнювати свою матеріально-технічну базу держархівів отримали завдяки постанові Кабінету Міністрів України від 17 травня 1998 р. «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися державними архівними установами». Кошти, отримані за надання платних послуг, спрямовувалися на придбання сучасних технічних засобів, виконання робіт. Активізувалася робота щодо залучення спонсорської допомоги для вирішення цих питань.

Певним внеском у зміцнення матеріально-технічної бази держархівів стала затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000 – 2005 рр.

Мобілізуючий вплив на спрямування зусиль місцевих органів влади, архівістів на подальше зміцнення матеріально-технічної бази мало розпорядження Президента України від 2 вересня 2000 р. «Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи». У більшості областей були прийняті відповідні розпорядження облдержадміністрацій, якими визначені конкретні шляхи поліпшення діяльності архівних установ.

Однак упродовж усього десятиліття деградація матеріально-технічної бази залишалася однією з найсуттєвіших негативних тенденцій архівної сфери. Ще з радянської доби не вдалося добудувати споруди державних архівів Київської, Тернопільської областей та м. Севастополя. У багатьох архівах технологічне обладнання вже давно є застарілим. Повільно вирішувалася проблема повернення релігійним громадам культових споруд, в яких за радянської доби було нахабно розташовано архіви. Дефіцит якісних матеріалів негативно позначився на реставрації та ремонті архівних документів. Фактично припинилося створення страхового фонду на документи НАФ. Все це негативно відбивалося на забезпеченні збереженості архівних документів.

Вимогою часу стала інформатизація архівної справи в Україні. Фактично початковим етапом на цьому шляху стало рішення колегії Головархіву України про створення автоматизованої інформаційної системи на базі Центрального фондowego каталогу (1989 р.). Принципове рішення щодо пофондового рівня представлення інформації про склад і зміст документів Державного архівного фонду як базового в централізованій базі даних, як свідчила подальша практика, виявилось правильним. виправданим було й рішення про інформатизацію насамперед масиву даних, що представляли систему державних архівних установ; «позаархівна» частина ДАФ (бібліотеки і музеї) залишалася не охопленою програмою, оскільки централізований облік документальної частини їхніх фондів перебував у зародковому стані. Відсутність спеціалістів, коштів і власне комп'ютерної техніки не дозволили тоді розгорнути роботи в загальнодержавному масштабі [4, 39].

Серйозним етапом у розробленні теоретико-методологічних засад інформатизації стала Державна програма «Національна архівна інформаційна система» (НАІС) «Архівна та рукописна Україніка» (1991 – 1996 рр.), ініційована групою спеціалістів Національної академії наук України. Вона розроблялася за безпосередньої участі Головархіву, Міністерства культури та інших відомств.

У ході реалізації програми було узагальнено зарубіжний і вітчизняний досвід, підготовлено технічне завдання проекту НАІС, опубліковано основну бібліографію з проблем опису архівних фондів, правил архівної каталогізації; проведено апробацію структури даних; розроблено кодикологічну модель і структуру опису східнослов'янської рукописної книги для інформаційної системи. При Головархіві України було створено спеціальний міжвідомчий відділ архівної україніки і НАІС для методичного супроводу і практичної реалізації проекту (1993 р.). Співвиконавці програми і Український науковий інститут Гарвардського університету

(США) підписали угоду про розроблення міжнародного проекту «АрхеобібліоБаза України (АББ)», що передбачав створення зведеної архівно-бібліографічної бази даних інституційного рівня на архівні і рукописні фонди в Україні як першого етапу НАІС.

Його логічним завершенням стало розроблення концепції Археографічного реєстру національної архівної спадщини України (1996 р.) [5, 166] та Основних положень концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні (1996 – 1998 рр.) [3, 11]. Останні фактично становили методологічний фундамент для подальших розробок.

Наступний етап в історії інформатизації (1995 – 1998 рр.) пов'язаний зі спробою практичної реалізації досвіду створення НАІС у галузевому інституті архівної справи і документознавства. Спеціальний відділ автоматизованих інформаційно-пошукових систем вперше провів моніторинг архівних установ, розробив «Пропозиції з автоматизації архівної справи», опублікував методичні рекомендації з програмно-апаратного забезпечення систем комп'ютерного діловодства, посібник із засобів захисту інформації в них.

Опрацювання в першій половині 1990-х рр. теоретико-методологічних засад системної інформатизації галузі поєднувалося з енергійними кроками з їх практичної реалізації. Успішним виявився пілотний проект – створення діючої моделі архівної інформаційної системи на базі Центрального фондового каталогу (1992 – 1994 рр.).

Поступово викристалізувався основний напрям робіт, широко розгорнутих на сучасному етапі – створення електронних версій фондових каталогів центральних і регіональних архівів силами самих архівів з подальшою інтеграцією їх у єдину інформаційну систему.

Наступним генеральним пілотним проектом інституційного рівня стала так звана «АрхеобібліоБаза», успішно реалізована П.К. Грімстед у Росії. Український варіант її проекту (1992 – 1996 рр.) був менш успішним. У модифікованому вигляді його первісні ідеї реалізувалися 2000 р., спочатку у вигляді традиційного книжкового довідника «Архівні установи України» [3, 131], згодом – в електронному вигляді на офіційному веб-сайті Державного комітету архівів.

У середині 1990-х рр. розпочався стрімкий процес «стихійної» автоматизації регіональних і деяких центральних архівів. Не очікуючи готових «рецептів» і рекомендацій з центру, не заглиблюючись в методологічні дискусії, архіви самостійно, на власний розсуд почали купувати комп'ютери, встановлювати програмне забезпечення, запрошувати спеціалістів для створення власних електронних інформаційних

ресурсів. На кінець 2001 р. у 4 центральних і 15 обласних архівах створені і функціонують десятки баз даних тематичного і облікового характеру.

Зустрічні ініціативи з місць знайшли, нарешті, серйозну методичну і програмну підтримку в Центрі інформаційних технологій, створеному при Держкомархіві 2000 р. У результаті реалізації програми системної інформатизації галузі архіви отримали новий програмний продукт – «Архівні фонди України», достатньо гнучкий, здатний до легкого модифікування, що відповідає сучасним вимогам обміну інформацією через мережі. 24 грудня 2000 р. відбулося відкриття офіційного веб-сайту Держкомархіву в Інтернеті (www.sarch.kiev.ua). Створення інформаційної системи «Центральний фондовий каталог» рішенням колегії Держкомархіву від 25 липня 2001 р. визнане одним із пріоритетних напрямів галузі. Паралельно в рамках Державної програми розвитку мережі Інтернет в Україні Центром розроблено програму створення мережі Інтернет-ресурсів державних архівів на 2000 – 2005 рр.

У 2005 р. за погодженням із Президією УААН було створено сектор рукопису та архіву при центрі документного забезпечення та збереження фондів ДНСГБ УААН. Станом на 1 січня 2008 року в архіві 1276 од. зб. за 1966 – 2006 рр., у тому числі і справи особового походження. У 1968 році експертно-перевірочною комісією Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва (ЦГАОР) були внесені в опис документальні матеріали постійного зберігання за 1922, 1932-1966 роки. Всього 560 одиниць зберігання. Документальні матеріали фонду № 5024 відображають діяльність бібліотеки і складаються з наказів, планів, звітів, штатних розкладів, фінансових звітів. Усі справи систематизовані за хронологічно-структурним принципом.

З метою збереження для прийдешніх поколінь епістолярного надбання видатних учених-аграріїв України та їхніх особистих книг, газет та журналів директорам установ мережі УААН Наказом УААН від 17.06.2005 р. № 17 7/399 пропонувалося розпочати роботу зі створення фондів рукописів та іменних колекцій видатних науковців-аграріїв і передавати їх до сектора рукопису та архіву ДНСГБ УААН.

Для реалізації цього завдання була розроблена «Анкета вивчення видового і кількісного складу архівного фонду особового походження вчених аграріїв», а також схема опису архівного фонду особового походження вчених, які працювали в установах [6, 6].

Серед найважливіших питань, що належало вирішити архівним підрозділам мережі УААН, є визначення критеріїв відбору документів особового походження для включення їх до

списків джерел. Цей критерій – роль і значення діяльності особи для української аграрної науки.

Одним із головних завдань науково-дослідних установ мережі УААН є збереження архівних фондів. Від здійснення на належному рівні комплексу організаційних, науково-методичних, практичних заходів і робіт щодо створення оптимальних умов зберігання документів, поліпшення їхнього фізичного стану залежить збереженість усього комплексу документальних джерел з історії аграрної науки, такі заходи є запорукою широкого використання інформаційних скарбів, що містяться в архівних документах.

Відновлення державної незалежності поклало початок новому етапу розвитку архівної справи України, відродженню її національних традицій, демократизації архівної системи.

Переборюючи об'єктивні і суб'єктивні труднощі, українські архівісти зайняли гідне місце у світовому архівному середовищі. Позицію України в міжнародному архівному співробітництві визначали національні інтереси в архівній справі, розвиток повноправного і взаємовигідного співробітництва з усіма національними архівами, інтеграція в міжнародне архівне середовище, адаптація загальнодемократичних і професійних здобутків інших країн, поширення власного досвіду вирішення проблем комплектування, зберігання та використання архівних фондів і документів. Ось чому архівознавство досліджує і вивчає тенденції розвитку архівної справи як на регіональному, так і на міжнародному рівні.

Г.В. Боряк, І.Б. Матяш, Р.Я. Пиріг відносять до чинників, які впливають на якість формування Національного архівного фонду, рівень організації діловодства та архівної справи в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях, який не відповідає вимогам сьогодення. Зокрема, порушуються вимоги щодо складання документів, організації документообігу, гальмується процес впровадження сучасних інформаційних технологій.

Науковці одностайно наголошують на посиленні контролю за впровадженням «Типової інструкції з діловодства у центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органах виконавчої влади», унормуванням процесів роботи з документами з грифом «Для службового користування», зі зверненнями громадян та удосконалення нормативно-правового забезпечення експертизи цінності документів, організації роботи архівних підрозділів.

Отже, пріоритет перший пов'язаний з удосконаленням нормативно-методичного забезпечення контролю за станом діловодства, експертизою цінності та збереженням архівних

документів на підприємствах, в установах, організаціях, що є джерелами формування Національного архівного фонду. Основною метою реалізації пріоритету є підготовка за участі заінтересованих органів виконавчої влади, а також громадськості проектів нормативно-правових актів, спрямованих на впровадження єдиних вимог щодо організації різних видів діловодства, забезпечення якісного формування Національного архівного фонду та збереженості документів у органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах.

З метою реалізації пріоритету необхідно вжити заходи:

- нормотворчого характеру:

1) розробити пропозиції до проектів постанов Кабінету Міністрів України щодо: Типової інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, що містять службову інформацію, Інструкції з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, установах, організаціях, незалежно від форми власності, Порядку утворення та діяльності комісії з проведення експертизи цінності документів;

2) розробити пропозиції до проектів наказів Міністерства юстиції України щодо: Правил роботи архівних підрозділів органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, Положення про Центральну експертно-перевірну комісію Державної архівної служби України, Типового положення про експертно-перевірну комісію Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державного архіву області, міст Києва і Севастополя, Типового положення про експертну комісію архівного відділу районної державної адміністрації, міської ради, Типового положення про експертну комісію державного органу, органу місцевого самоврядування, державного та комунального підприємства, установи та організації.

Керманічі архівної справи зосереджували увагу на матеріально-технічній базі державних архівних установ, яка морально і фізично застаріла, не відповідає сучасним стандартам і потребам. Упродовж тривалого часу не ведеться будівництво сучасних архівосховищ, не виробляються спеціалізоване технологічне обладнання, матеріали для забезпечення збереженості документів. Оснащення архівосховищ державних архівних установ не відповідає чинним правилам. В основному відсутні сучасні засоби пожежогасіння, охоронна і протипожежна сигналізація, не вдається витримувати оптимальний температурно-вологісний режим збереження документів, забезпечити їх збереженість через відсутність у сховищах вентиляції, вимірювальних приладів і систем кондиціонування. Протягом багатьох років

не проводиться робота зі страхового копіювання документів - переведення інформації на іншу основу з метою її збереження у випадку втрати або пошкодження оригіналів, а також відновлення згасаючих текстів, проведення якісної реставрації документів тощо. Водночас не відповідають потребам економіки та суспільства темпи створення та стан справ щодо забезпечення надійного довгострокового зберігання документів страхового фонду документації (далі - СФД).

Таким чином, забезпечення гарантованої збереженості документів Національного архівного фонду та повноцінного функціонування системи страхового фонду документації – другий пріоритет. Основною метою реалізації його є зміцнення матеріально-технічної бази державних архівних установ для забезпечення гарантованої збереженості документів Національного архівного фонду, а також створення в необхідних обсягах та забезпечення надійного зберігання страхового фонду документації України шляхом розвитку матеріально-технічної бази установ СФД.

З метою реалізації пріоритету необхідно вжити заходи:

- нормотворчого характеру:

1) розроблення пропозицій до проекту Державної цільової програми впровадження сучасних засобів зберігання документів Національного архівного фонду на 2013 – 2017 роки;

2) розроблення пропозицій до проектів галузевих та регіональних програм створення страхового фонду документації та доповнень до чинних програм спільно з міністерствами, іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

- організаційного характеру:

1) здійснення комплексу заходів для забезпечення гарантованої збереженості документів Національного архівного фонду.

Кожна із розглянутих персоналій наголошувала на те, що масиви архівних документів України становлять важливу частину світових інформаційних ресурсів. Державні архіви проводять значну роботу з розсекречування архівних документів, сприяючи залученню їх до суспільного і наукового обігу та розширюючи доступ до архівної інформації.

До ключових напрямів організації доступу до інформації належить також переведення в електронну форму довідкового апарату архівів та архівних документів. На сьогодні новітні інформаційно-комунікаційні технології у сфері архівної справи впроваджуються недостатньо. У Концепції розвитку електронного урядування в Україні, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 року № 2250-р, наголошується на відсутності єдиних стандартів та регламентів функціонування системи електронного документообігу з

використанням електронного цифрового підпису, обмеженості можливостей систем електронного документообігу, що впроваджені в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Незважаючи на те, що після прийняття Законів України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис» минуло понад 8 років, невирішеними залишаються проблеми створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів. Г.В. Боряк, І.Б. Матяш наголошують на удосконаленні чинних, розробленні та запровадженні нових нормативних і методичних документів, які будуть сприяти розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та широкому їх застосуванню в державному управлінні.

Звідси третій пріоритет – розширення доступу до архівної інформації, створення електронних архівів, впровадження електронного документообігу.

Основною метою реалізації пріоритету є наближення діяльності архівних установ до потреб громадянського суспільства шляхом запровадження сучасних інформаційних технологій, підготовки збірників документів, монографій, біографічних та довідкових видань, створення системи інформаційних ресурсів, інтегрованої у світовий інформаційний простір, зняття в установленому порядку обмежень на доступ до архівних документів, які не містять державної таємниці, та розробка нормативних документів з питань роботи з електронними документами, їх підготовки до передавання на архівне зберігання, внесення змін до Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади.

З метою реалізації пріоритету необхідно вжити заходи:

- нормотворчого характеру:

1) розроблення пропозицій до проекту постанови Кабінету Міністрів України щодо внесення змін до Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади;

2) розроблення пропозицій до проектів наказів Міністерства юстиції України щодо Порядку користування документами Національного архівного фонду України, що належать державі, територіальним громадам, Порядку роботи з електронними документами та їх підготовки до передавання на архівне зберігання.

- організаційного характеру:

1) перегляд грифів секретності, зняття обмежень на доступ до секретних архівних документів, що не становлять державної таємниці, організація оприлюднення документів з

актуальних історичних тем у засобах масової інформації та в мережі Інтернет.

Висновки. Отже, визначення стратегії й тактики архівного будівництва, практичне втілення проєктів багато в чому залежить від персонального складу архівних установ, свідомої мотивації діяльності архівістів, орієнтованої на раціональну організацію архівної справи. Необхідно пам'ятати про це і збагачувати та примножувати добрі традиції і результати часом непомітної, але дуже важливої сфери людської діяльності – архівної справи, що служить збереженню історичної пам'яті суспільства.

Л і т е р а т у р а

1. Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 13 грудня 2001 р. [зі змінами] // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №11. – Ст.81.
2. Архівознавство: Підручник / Я. С. Калакура, К. І. Матяш. – К.: Видавничий дім «KM Академія», 2002. – 356 с.
3. Дубровіна Л. А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні // Студії з архівної справи та документознавства. – 1998. – Т.3. – С.6-17.
4. Захарченко Т. М. Застосування ЕОМ у роботі державних архівів України // Архівознавство України. – 1996. – №4-6. – С.37-47.
5. Кисельова А. Веб-сайт Державного комітету архівів України: загальний огляд структури і змісту: наукові праці / НБУ ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 485-491.
6. Ляхощкий В. Основні тенденції та перспективи розвитку архівної справи в Україні на початку ХХІ ст. // Київська старовина. – 2004. – №3. – С.3-8.
7. Матяш І. Б. Сучасна українська архівістика: організація, проблеми, завдання // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2004. – № 1. - С. 45-50.
8. Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І. Б. Матяш, К. І. Климової. – К.: Видавничий дім «KM Академія», 2002. – 612 с.

References

1. The law of Ukraine «On National archival Fund and archival institutions» dated 13 December 2001. [amended] // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. – 2002. – №11. – P.81.
2. Archival: Textbook / J. S. Kalakura, K. I. Matyash. - K.: Publishing house «KM Academy», 2002. – 356 P.
3. Dubrovina L. A. The main provisions of the concept of computerization of the archives in Ukraine // the Studio with archival Affairs and record management. - 1998. - Vol.3. - P.6-17.
4. Zakharchenko T. M. The use of computers in the work of the state archives of Ukraine // Archival of Ukraine. - 1996. - №4-6. - P.37-47.
5. Kiseljova A. Web-site of the State Committee of archives of Ukraine: overview of the structure and

contents: the scientific works / the NBU them. In. And. Vernadsky. - K., 2004. - Vol. 13. - P. 485-491.

6. Ljakhoczky W. The basic tendencies and prospects of development of archival business in Ukraine at the beginning of the XXI century. // Kyivska old. - 2004. - №3. - P.3-8.
7. Matyash I. B. Modern Ukrainian achivistique: organization, problems, challenges // Libraryscience. Documentation. Informology. - 2004. - № 1. - P. 45-50.
8. Essays on the history of archival Affairs in Ukraine / Chief-in-editor. I. B. Matyash, K. I. Klimova. - K.: Publishing house «KM Academy», 2002. – 612 P.

Левашова Н.С., Сиволапов В.А. Архивное дело в независимой Украине: проблемы развития

В статье авторы рассматривают различные аспекты развития архивного дела современной Украины, нормативно-правовые акты, что регулируют общественные отношения в архивной отрасли, вызванные новыми тенденциями мирового архивного строительства, в том числе процессами децентрализации архивных систем.

Ключевые слова: архивное дело, Национальный архивный фонд, децентрализация архивной системы, общественные отношения в архивной отрасли.

Levashova N.S., Sivolapov B.A. Archive work in independent Ukraine: problems of development

In this article the authors consider various aspects of the development of archival business of modern Ukraine, normative-legal acts regulating public relations in the archival sector, associated with the new trends in the global archive of construction, in particular the processes of decentralization of archival systems, information archives, the problems of implementation at the proper level of the complex of organizational, scientific-methodical, practical activities and works on creation of optimal conditions for storage of documents, improvement of their physical condition, improve the normative and methodical provision of the control over a condition of office, review and preservation of archival documents of the enterprises, establishments, organizations, which are sources of the formation of the National archival Fund.

Key words: archives, the national archives, the decentralization of the archival system of the social relations in the archive of the industry.

Левашова Надія Сергіївна, бакалавр кафедри архівознавства та суспільно-правових наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ).

Сиволапов Василь Олексійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства та суспільно-правових наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ).

Рецензент: Довжук Ігор Володимирович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства та суспільно-правових наук ЧНУ ім. В.Даля

Стаття подана 18.03.2013

УДК 94(477) «1920/1939» – 055.2

ВНЕСОК ЖІНОК-УЧЕНИХ У РОЗВИТОК РАДЯНСЬКОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ (20-30-і рр. XX ст.)

Кривуля О.О., Маврина О.А.
м. Луганськ

CONTRIBUTIONS OF WOMEN-SCIENTISTS IN THE DEVELOPMENT OF SOVIET SCIENCE IN UKRAINE (20-30th YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY)

Krivulya O.O., Mavrina O.A.

Аналізуються особливості розвитку вищої жіночої освіти в Російській імперії, зокрема в Україні. Розкриваються деякі аспекти реорганізації системи освіти після революції 1917 р., в тому числі й щодо вищих навчальних закладів. Визначаються зміни у вищій освіті жінок у 20-30-і роки XX ст. Презентовано короткий огляд наукової діяльності деяких видатних жінок-учених, які працювали у вузах радянської України у зазначений час та досягли великих успіхів у сфері історії, етнографії, філології, математики, фізики, мікробіології та інших наук.

Ключові слова: жіноча освіта, жінки-вчені, наука, радянська Україна.

Постановка проблеми. Сьогодні в науковій сфері України працює багато жінок. Завоювання цього простору вони почали ще наприкінці XIX ст., коли активізувався емансипаційний рух і на державному рівні робилися перші кроки у вирішенні «жіночого питання». Процес значно поживався у часи радянської влади. Українська наука у 20-30-і рр. XX ст. характеризувалася процесом фемінізації. Саме тоді жінки нарівні з чоловіками почали освоювати нові соціально-професійні ролі, в тому числі роль науковця. Жінки-учені стали активними учасницями вітчизняного наукового процесу, поповнюючи лави національної інтелігенції. Тому важливим виступає завдання дослідження діяльності жінок-науковців та визначення їх внеску у вітчизняну науку. Це сприятиме відновленню повноти історичної пам'яті, поверненню науковим досягненням жінок-учених посісти гідне місце у вітчизняній історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існує багато праць, присвячених видатним українським жінкам-ученим. Зокрема, це видання енциклопедично-довідкового характеру: «Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник» [1], «Енциклопедія історії України» [2]. Образ «жінки-науковця»

яскраво представлений у статті Л. Андросової-Байди [3]. Фактологічний матеріал використано за текстом збірника Міжнародної науково-практичної конференції «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє» [4], а також за біографічними свідченнями Л. Шумрикової-Карагодіної [5], С. Шудрі [6] та ін.

Загалом, незважаючи на те, що вже існує низка праць, в яких висвітлено особливості процесу фемінізації української науки, однак наукові досягнення українського жіноцтва у 20-30-і роки XX ст. потребують подальшого аналізу.

Мета. Мета статті – розкрити зміни у здобутті жінками вищої освіти в Україні та, як наслідок, розширенні їх можливостей займатися науковою діяльністю, зокрема показати внесок жінок у розвиток радянської науки в Україні протягом 20-30-х рр. XX ст.

Матеріали та результати дослідження. Історія жінок на теренах України як науковців розпочалася лише із наданою їм досить широкою можливістю набувати освіту наприкінці XIX ст. Але жіноча освіта в Україні бере початок ще в XI ст., коли у 1086 р. княжна-монахиня Анна Всеволодівна у Києві при Андріївському монастирі відкрила перше жіноче училище. Там дівчат навчали читати, писати, співати і займатися рукоділлям. Пізніше освіту і чоловіки і жінки почали здобувати при монастирях. Проте здобували її переважно княгині та бояришні.

У 1776 р. Катерина II наказала засновувати народні училища для хлопців і дівчат. Тоді ж середню освіту дівчата могли здобути у навчальних закладах закритого типу – інститутах шляхетних дівчат та у приватних пансіонах, гімназіях і епархіальних школах. Але збільшення чисельності учениць у народних училищах, передусім у містах, відбулося тільки у другій половині XIX ст. З кінця століття виникли середні фахові школи, змішані торговельні, зуболікарські й акушерські. Всього у Східній Україні,

наприклад, у XIX ст. існувало 129 гімназій і 19 реальних училищ.

Першим середнім жіночим навчальним закладом став Смольний інститут шляхетних дівчат у Петербурзі, заснований за указом імператриці Катерини II у 1764 р. З ініціативи імператриці Марії Федорівни були відкриті Акушерський Інститут у Петербурзі (1785 р.) і подібний йому інститут у Москві (1800 р.).

Поява «інститутів шляхетних дівчат» в українських землях припала на перші десятиліття XIX ст. Так, за ініціативою дворянства виникли інститути у Харкові (1811 р.), Полтаві (1818 р.), Одесі (1829 р.) і Києві (1833 р.). Їх статут основним завданням навчання проголосив таку підготовку учениць, щоб вони «могли у разі потреби власними руками здобути собі прожиток». Інститутську освіту дістало багато передових українських жінок того часу. Втім, доньки української шляхти навчалися і в приватних пансіонах для дівчат, які засновували здебільшого іноземці – голландці, французи та німці.

Більш широкий розвиток жіноча освіта набула в епоху реформ 50 – 60-х рр. XIX ст. У 1856 р. указом імператора Олександра II покладено початок середній жіночій освіті на державній основі. У різних містах імперії Міністерство народної освіти розпочало організацію 7-річних жіночих училищ, які на честь імператриці Марії назвали Марійськими. Перше таке училище відкрито у Петербурзі в 1858 р. У 1862 р. ці училища були перейменовані в жіночі гімназії, які стали основною формою середньої жіночої освіти.

У Києві перша приватна гімназія для дівчат відкрита у 1850 р., але в ній програма для навчання була більш спрощеною, ніж для хлопців. Лише деякі навчальні заклади, наприклад коедукційна гімназія, відкрита 1903 р. у Харкові «Товариством Працюючих Жінок», відмовились від різниці у програмах за статевим принципом.

Семирічні єпархіальні школи були призначені для навчання доньок осіб духовного звання. Програма навчання відповідала вимогам програм гімназій.

На початку XX ст. дівчата більш активно вступали до навчальних закладів, ніж хлопці.

Намагалися жінки здобути й вищу освіту. Вони стали з'являтися на університетських лекціях ще в першій половині XIX ст. Так, у київських університетах їх допускали на лекції і до іспитів на вчені ступені, хоча і як вільних слухачів. Також жінок, які хотіли здобути освіту, направляли до університетів за кордон.

Бажання жінок Російської імперії здобувати вищу освіту задовольнив ще імператор Олександр II, який у 1860 р. дозволив їм навчатися в університетах. Майже одразу студентки заповнили аудиторії Петербурзького,

Київського і Харківського університетів, але через 2 роки указ був анульований.

Доречно зазначити, що дівчата, які прагнули здобути вищу освіту, долали величезні труднощі. Зокрема, це патріархальність сім'ї, коли дочкам нерідко доводилося поривати з батьками, які протидіяли їхній освіті; патріархальність суспільства, коли курсистки нерідко вважалися «нігілістками», які порушували суспільні традиції; патріархальність в урядових колах, коли окремі представники влади вбачали у прагненні жінок до освіти ознаки протесту проти існуючих суспільних основ – усе це вимагало від них виняткової витримки.

Деякі енергійні діячі у сфері освіти почали відкривати для жінок з 70-х років XIX ст. курси. Наприклад, у Києві у 1870 р. відкриті «систематичні публічні курси з природничих наук». Курси відкривалися у Петербурзі і Москві: словесно-історичні курси у Петербурзі, Луб'янські курси у Москві, Вищі жіночі курси у Москві професора Гер'є та ін. [7, с. 138-139]. У 1872 р. затверджено положення щодо заснування у Петербурзі Вищих Медичних Курсів і Вищих жіночих (Бестужевських) курсів (на честь 1-го директора курсів професора К. Бестужева-Рюміна) у 1878 р. Діяли педагогічні курси Петербурзького Фребелівського товариства. Відкрито курси для виховательок і керівниць фізичної освіти у Петербурзі (проф. П.Ф. Лесгафта) із трирічним терміном навчання, школи з лікування зубів у Петербурзі, Москві, Одесі з навчанням 2,5 року. Жінкам було дозволено здобувати медичну освіту і проходити лікарську практику. Діяли і школи для вивчення масажу і гімнастики у Петербурзі, курси гінекологічного масажу для акушерок і фельдшерів у Москві, гігієнічні курси, спеціальні курси для жінок, які бажали займатися фармацією. У 1902 р. Лесневською відкрито жіночу фармацевтичну школу для підготовки аптекарських помічників [8, с. 140-141]. Також існували фотографічні курси, де навчали жінок мистецтву фотографії. Крім названих закладів існували навчальні заклади з вивчення мистецтв, музичні, театральні та інші курси.

Значна частина жінок студіювала в європейських університетах. У 1867 – 1868 рр. дві російські жінки – Н. Сулова і М. Бокова – здобули дипломи доктора медицини в університеті Цюріху і стали одними з перших у світі та Росії жінками-лікарями. Взагалі у Цюріхському університеті в 1873 р. вищу освіту здобули 108 жінок з Російської імперії. У 1874 р. Геттінгентський університет закінчила Софія Ковалевська, яка захистила докторську дисертацію з математики. У 1884 р. вона стала професором Стокгольмського університету, потім членом-кореспондентом Російської Академії

Наук. Професорами також стали Єфименко, Андріанова, Щеглова та ін.

Доступ жінкам до університетів Російської імперії вдруге був відкритий на короткий час з 1906 по 1909 рр. У наступний час допускати до іспитів за повний університетський курс їх почали в 1911 р. Поступово прийом до всіх вузів Російської імперії для жінок став відкритим. Від загальної кількості студентів вони становили близько 10 %. У 1913 р. серед петербурзького студентства жінок було вже 37,2 %.

Найважливішим для самореалізації українських жінок стало вирішення питання щодо права навчання в університетах. Цьому сприяло відкриття Вищих Жіночих Курсів у Києві (1878 – 1886 рр.) та Харкові (1880 р.) [9, с. 93-94]. Але до регулярних вищих навчальних закладів приймати жінок не було дозволено. На початку ХХ ст. діяла вже низка вищих жіночих курсів з 4-річним терміном навчання та відділами: фізико-математичний, історико-філологічний, правничий, а подекуди економічний та медичний. У 1912 р. в них навчалось понад 4 тис. студенток. Також діяли приватні курси Жекуліної у Києві, у 1915 р. в Україні з'явилися Жіночі Медичні Інститути в Харкові, Києві й Одесі, Жіночий Політехнічний Інститут у Харкові, Педагогічні Фребелівські Курси у Харкові та інші.

Після революції 1917 р. почалася реорганізація системи освіти, в тому числі й вищих навчальних закладів. У травні 1918 р. Наркомат освіти видав директиву про сумісне навчання учнів обох статей. До 1919 р. ще функціонували Жіноче комерційне училище Л. Володкевич у Києві, Борзенська жіноча гімназія М. Тимченко, Вищі жіночі курси, засновані А. Жекуліною, до 1920 р. – Жіноче комерційне училище Другого Київського товариства викладачів та інші. У тому ж році медичні факультети Київського, Харківського та Одеського університетів злило з жіночими медичними інститутами чи курсами у медакадемію. Підлягав розформуванню і перший в Україні жіночий заклад вищої освіти – Київські вищі жіночі курси. На його основі, а також на основі Київського університету св. Володимира було створено Вищі педагогічні курси, на яких спільно навчалися представники обох статей. З часом цей заклад перейменовано на Прискорені педагогічні курси, а у 1921 р. – на Вищий інститут народної освіти. Об'єднання медичного факультету університету і жіночого медичного інституту поклало початок Київського медичного інституту. У 1920 р. також припинив своє існування й Фребелівський інститут у Києві – вищий жіночий педагогічний заклад для підготовки виховательок дітей дошкільного віку, відкритий у 1907 р. «Розпочався зовсім інший етап у розвитку національної системи освіти. Найголовнішими реформаційними змінами за

часів радянської влади у сфері освіти було запровадження спільного навчання для обох статей та скасування плати за навчання» [10, с. 135].

Можна констатувати, що жінки ще до революції 1917 р. мали можливість здобувати вищу освіту, реалізуючи на практиці право на вищу освіту. Як зазначає дослідниця В. Вірченко, завдяки залученню професійних викладачів до жіночих вишів, вони зайняли провідні позиції в галузі вищої жіночої освіти в Україні, котрі завдяки наполегливості спромоглися довести суспільству, що вони не поступаються чоловікам в інтелектуальних та професійних здібностях [11, с. 141]. Навіть у неспокійні роки революції та громадянської війни жінки продовжували навчання у вищих навчальних закладах. У 1917 – 1920 рр. курсистки часто брали участь у заходах, спрямованих на підтримку демократичних змін у країні. Фактично можливість здобуття жінками вищої освіти відкрила їм шлях до професійної самореалізації.

На початку 20-х років було розпочато новий етап у вищій освіті жінок радянської України із власними здобутками і недоліками. Так, у міжвоєнний період спостерігається позитивне зростання кількості жінок у вищих навчальних закладах України. У 1922 р. серед студентів індустріально-технічних вишів жінки становили 3,3 %, соціально-економічних – 15,1 %, народної освіти – 44,4 %, медичних – 46,4 % [12, с. 83]. У середньому питома вага жінок у вищих держави у 1926-1927 рр. становила 32 %, а у 1928-1929 рр. – 28 % [13, арк. 2; 14 арк. 15].

Навчаючись, деякі жінки присвячували своє життя служінню науці. Нова радянська держава у жінках вбачала особливу категорію громадян, які потребували політичного виховання, а гендерна політика була орієнтована на те, щоб підготувати жінок до участі в суспільному виробництві [15, с. 508, 510]. «Жінки серед робітників є велика держава», – казав у своїй доповіді на XI з'їзді РКП(б) у 1922 р. голова Виконкому Комінтерну Г.О. Зінов'єв, – «без робітниць і без симпатій жінок-трудівниць ми не створили б Червоної Армії, не протримались би при владі». Він підкреслював, що робота комуністичної партії серед робітниць і селянок важлива та потрібна [16, арк. 59]. Але державні лідери, проводячи політику з підвищення рівня освіти жінок, не ставили собі за мету формування жіночих кадрів для науки. Кар'єрні можливості жінок в науці в 20-і рр. визначались в значній мірі соціальними інститутами та стратегіями спротиву, що склалися до революції.

У 30-і роки процес підготовки жінок у вищих навчальних закладах набув подальшого поширення. Але цей період став новим етапом у політиці радянської держави. В контексті економічної мобілізації жінок, котра

супроводжувалась в офіційному дискурсі посиленням відповідальності жінок за виконання репродуктивних функцій, склалася нова модель участі жінки в науковій діяльності. Її можна охарактеризувати в цілому як «працююча в науці мати». Жінкам-ученим нелегко було прокладати шлях до науки, долаючи і складні умови того часу і свої важкі настрої під впливом боротьби між особистим і громадським, між почуттям і обов'язком. Втім своєю наполегливою працею вони проклали свій шлях у науці, розвиваючи і збагачуючи її відкриття [17, с. 7].

Серед таких жінок була Марія Павлова, яка у 1921 р. стала першою жінкою – дійсним членом ВУАН у сфері палеозоології. М. Павлова (1854 – 1938 рр.) – перша українська жінка палеозоолог, геолог і палеонтолог, доктор геології, професор (з 1910 р.), заслужений професор, член-кореспондент АН СРСР (з 1925 р.), Почесний член АН СРСР (з 1931 р.), Почесний член Палеонтологічного товариства. Палеонтологія ссавців і еволюційне вчення стали основою всіх її наукових праць протягом всього життя [18, с. 13].

Відомим науковцем стала Наталія Полонська-Василенко (1884 – 1973 рр.), яка була однією з провідних представниць державницької школи в українській історіографії, авторкою майже 200 наукових праць у царині історії Запоріжжя та Південної України. Вона брала участь у діяльності Київського товариства пам'ятників старовини та мистецтва (з 1911 р.), Київського історичного товариства Нестор-літописця (з 1912 р.), Таврійської ученої архівної комісії (з 1916 р.). У 1918 – 1924 рр. була вченим секретарем та викладачем Київського археологічного інституту. У 1925 – 1927 рр. – архівний реєстратор і помічник ученого архівіста Центрального архіву давніх актів. З 1924 р. – співробітник ВУАН. З 1929 р. – член Постійної комісії для складання біографічного словника діячів України, у 1929 – 1934 рр. – вчений секретар Комісії для вивчення соціально-економічної історії України XVIII – XIX ст. З 1930 року – член Археографічної комісії. З жовтня 1934 р. – співробітник Рукописного відділу Всенародної бібліотеки України. У 1938 – 1941 рр. – старший науковий співробітник сектора історії феодалізму Інституту історії України АН УРСР. Її археографічні студії стали одним з джерел розвитку української історичної науки [19, с. 254, 278].

Із поверненням у 1924 р. в Україну розпочала науково-дослідну роботу у створених М.С. Грушевським історичних установах його донька Катерина Грушевська (1900 – 1943 рр.). Вона працювала штатним науковим співробітником Культурно-історичної Комісії та Комісії історичної пісенності Науково-дослідної кафедри ВУАН, була керівником Кабінету примітивної культури. Результатом наукових пошуків ученої

стали етнологічні публікації у відновленому журналі «Україна», «Записках НТШ», чисельних випусках квартальника «Первісне громадянство та його пережитки в Україні» (1926 – 1929 рр.). Як етнограф працювала над питанням первісної культури людства, міфологічної основи фольклору. В 1924 р. побачив світ збірник вченої «З примітивної культури: Розвідки та доповіді». Також К. Грушевська проводила дослідження українського героїчного епосу (дум) та його носіїв (кобзарів). Вона вважала думи нецініним народним скарбом, що заслуговує всебічного вивчення, вимагає збереження, навіть рятування. Саме Катерині належить видання найповнішого на сьогодні корпусу українських дум [20, с. 35-36].

У напрямку філологічних досліджень плідно працювала мовознавець, кандидат філологічних наук Зінаїда Веселовська (1900 – 1986 рр.). У 1923 р. вона закінчила Харківський ІНО, де й почала працювати науковим співробітником. Протягом 1931 – 1934 рр. була науковим співробітником Харківської філії Інституту мовознавства. З 1934 р. викладала у Харківському педагогічному інституті іноземних мов. Вчена досліджувала питання акцентології, зокрема історичної, лексикології, лінгвостилістики. На запит Історично-філологічного відділу ВУАН у 1927 р. підготувала працю «Мова «Лексикону» П. Беринди», а в 1929 р. «Український наголос у «Лексиконі» П. Беринди». Їй належить розділ «Інтоніяція» у колективній праці «Підвищений курс української мови» (Харків, 1931 р.) та «Нарис фонетики і морфології робітничої мови» (Харків, 1934 р.) [21, с. 470, 112].

Першою в Україні жінкою, яка захистила у 1936 р. ступінь кандидата фізико-математичних наук («Найближче розв'язання за допомогою способу моментів лінійних, диференціальних рівнянь, що мають особливості в коефіцієнтах»), стала Клавдія Латишева (1897 – 1956 рр.). Її життя, навчання й робота відбувалися в Києві: середню освіту здобула в Другій жіночій гімназії у 1916 р., у 1921 р. закінчила Вищі жіночі педагогічні курси (фізико-математичний відділ). Серед наукових праць Латишевої відомий «Математичний задачник для хімічних інститутів» (1932 р.) та «Елементи наближених обчислень» (1942 р.), праці з електродинаміки, теорії коливань та ймовірностей. Загалом науковий доробок Латишевої становить понад чотири десятки праць. Була вона й серед організаторів Першої Всеукраїнської математичної олімпіади, що проходила у Київському університеті у 1936 р. [22, с. 574].

Одним з найбільших фахівців у царині фізики неметалевих кристалів стала Антоніна Прихотько (1906 – 1995 рр.) – український радянський фізик, доктор фізико-математичних наук, професор, академік АН УРСР, Заслужений

діяч науки УРСР, лауреат Ленінської премії, Герой Соціалістичної Праці.

Ще студенткою третього курсу Ленінградського Політехнічного інституту ім. М.І. Калініна, під керівництвом Івана Васильовича Обреїмова (згодом академіка) почала займатися науковою роботою в Ленінградському фізико-технічному інституті АН СРСР. Після закінчення в 1929 р. інституту до 1930 р. А. Прихотько працювала науковим співробітником у Ленінградському фізико-технічному інституті, а в 1930 р. разом з групою молодих учених переїхала до Харкова в Український фізико-технічний інститут, де працювала до 1941 р., досліджуючи низькотемпературну спектроскопію молекулярних кристалів.

У 1935 – 1940 рр. А. Прихотько провела цикл досліджень спектрів поглинання різних кристалічних модифікацій кисню, твердих сумішей кисню з азотом і аргоном та спектрів поглинання кристалів галогенів. Водночас Антоніна Федорівна розробила ряд методик вирощування надтонких кристалів органічних сполук, придатних для низькотемпературних спектральних досліджень. Жінка стала автором і співавтором близько 150 наукових праць та двох монографій. Великий вплив роботи А. Прихотько справили на розвиток виготовлення криостатів в Інституті фізики АН УРСР. Вперше в інституті під її керівництвом були розроблені і виготовлені металеві криостати, які в наш час увійшли в лабораторну практику, витіснивши скляні криостати [23, с. 318].

В Інституті мікробіології ВУАН з 1934 р. працювала Клавдія Бельтюкова (1900 – 1971 рр.). Протягом 1937 – 1941 рр. вона завідувала відділом бактерій рослин. Досліджувала хвороби махорки і тютюну, зокрема рябуху. З'ясувала джерела інфекції, вплив добрив на стійкість рослин до цієї хвороби. Досліджувала бактеріози картоплі, зернових, бобових і овочевих культур [24, с. 127].

Серед видатних українських науковців 20-30-х років були також: *історики* Ганна Берло, Ганна Панкратова, Катерина Лазаревська, Наталія Мірза-Авакянц, Надія Суровцева, Ольга Водолащенко, Ольга Багалій, *етнографи* Ніна Загладь, Лідія Шульгіна, Людмила Шевченко, Марія Жуковська, Віра Болсунова, Лідія Ненадкевич, *археологи* Катерина Мельник-Антонович, Валерія Козловська, Поліна Шульженко, *мистецтвознавці* Євгенія Берченко, Євгенія Спаська, Марія Щепотьєва, Оксана Берладіна, Віра Білецька, Марія Новицька, *філологи* Варвара Адриянова-Перетц, Софія Щеглова, Олена Курило, Ольга Андрієвська, *математик* Софія Яновська, *геолог та палеонтолог* Ганна Закревська, *фізіолог* Валентина Радзимовська, *патологоанатом* Олександра Смирнова-Замкова, *біохімік* Єлизавета Пмельрейх, *хіміки* Наталія Медведєва

та Марія Васюхнова-Зуммер, *геофізик і астроном* Зінаїда Аксент'єва та інші.

Протягом 20-30-х років ХХ ст. відбувалося збільшення кількості жінок, які займалися розумовою працею. Українські жінки завойовували науковий простір Радянського Союзу, в тому числі й України, а також інших країн. Кількість жінок-науковців зростає. Вони становили вже значну частину інтелектуальної еліти українського та російського суспільств. Загалом жінки зробили великий вплив на розвиток вітчизняної науки протягом періоду, що досліджується. Вперше в історії держави вони отримали можливість проводити наукові дослідження у різних галузях науки і саме в цей час національна інтелектуальна еліта збагатилася іменами видатних жінок-учених.

Висновки. Отже, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. жінки отримали доступ до вищої освіти і, як наслідок, можливість займатися науковою діяльністю. Така можливість розширилася вже за часів панування в Україні радянської влади, коли відбувалося стрімке залучення українських жінок до наукової спільноти. Загалом жінки протягом 20-30-х рр. ХХ ст. зробили значний внесок у розвиток радянської науки, збагативши її власними дослідженнями, відкриттями, винаходами.

Література

1. Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник / М.А.Орлик [голов. ред.], Л.Г.Андрієнко [укл.] – К.: Фенікс, 2001 — 560 с.
2. Енциклопедія історії України: Т. 7. / Редкол. В.А.Смолій та ін. – К.: Наукова думка, 2010. – 728 с.
3. Андросова-Байда Д. Феномен жінки-історика 1920-х рр.: механізми творення нової ідентичності / Д.Андросова-Байда // Історіографічні дослідження в Україні. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008 – С. 23-41.
4. Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ, 3-4 грудня, 1999. – С. 139-147.
5. Шумрикова-Карагодіна Л.П. Видатні жінки України і їхній внесок в розвиток національної і світової науки (друга половина ХІХ – середина ХХ ст.): Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету, 2003. – 212 с.
6. Шудря Є.С. Подвижники народного мистецтва. Бібліографічні нариси. Зошит 1 / За ред. М.Р. Селівачова. – К.: Редакція вісника “Ант”, 2003. – 64 с.
7. Кечеджи-Шаповаловь М.В. Женское движение въ России и за границей. – СПб.: Типографія Е.Евдокимовь, 1902. – 212 с.
8. Там само.
9. Історія гендерних відносин в Україні (ІХ – ХХІ ст.). У 2-х ч. / [Віталій Михайлюк, Галина Корольова, Ольга Кривуля, Андрій Фомин]. – Луганськ: Елтон-2, 2011. Ч. 1: Навчальний посібник. – 2011. – 416 с.

10. Вірченко В.В., Коцур А.П. Жіночі навчальні заклади у м. Києві (1861-1920 рр.) / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К.; Чернівці : Книги-XXI, 2007. — 196 с.
11. Там само.
12. Вовк Л.П. Розвиток освіти серед жінок в Українській РСР (1917-1941 рр.) // Український історичний журнал. — 1975. - № 11. — С. 81-84.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1, оп. 20, спр. 2714, арк. 2.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 1, оп. 6, спр. 555, арк. 15.
15. Історіографічні дослідження в Україні. / Відп. ред. О.А.Удод. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. — 546 с.
16. Державний архів Луганської області, Газетний фонд, оп. 1, «Красный пахарь», №2, 29.07.1922 р. — 69 арк.
17. Андросова-Байда Д. Образ жінки-науковця: до постановки проблеми / Д.Андросова // Україна і світ : зб. наук. праць. — Кривий Ріг, 2005. — С. 6-9.
18. Чаурина Р.А. Мария Васильевна Павлова (1854 — 1938) / Чаурина Р.А. // Биология: прил. газете «Первое сентября», 2000. - № 34. — С. 13.
19. Верба І. Життя і творчість Н.Д.Полонської-Василенко (1884 — 1973). / І.Верба. — К., 2000. — 340 с.
20. Андросова-Байда Д. Феномен жінки-історика ...
21. Жінки України: Біографічний енциклопедичний словник...
22. Енциклопедія історії України: Т. 7...
23. Енциклопедія українознавства. — Т. 9. / Голов. ред. Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк: Молоде життя. — 478 с.
24. Жінки України: Біографічний ...
9. Istorija gendernykh vidnosyn v Ukraini (IX — XXI st.). U 2-kh ch. / [Vitaly Mikhailyuk, Galyna Korol'ova, Olga Krivulya, Andrei Fomin]. — Lugansk: Elton-2, 2011. Ch. 1 : Navchal'nyi posibnyk. — 2011. — 416 s.
10. Virchenko V. V., Kotsur A. P. Zhinochi navchal'ni zaklady u m. Kievi. (1861-1920 rr.) / Kyiv'skyi natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. — K.: Chernivtsi: Knyhy-XXI, 2007. — 196 s.
11. Tam samo.
12. Vovk L.P. Rozvitok osvitu sered zhinok v Ukrayinckiy RSR (1917-1941 rr.) // Ukrayinckiy istorichniy zhurnal. — 1975. - № 11. — S. 81-84.
13. Centralniy derzhavniy archive gromadckikh obednan Ukrainy. F. 1, op. 20, spr. 2714, ark. 2.
14. Centralniy derzhavniy archive vicshich organiv vlady i upravlinnya Ukrainy. F. 1, op. 6, spr. 555, ark. 15.
15. Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini. / Vidp. red. O.A.Udod. — K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010. — 546 s.
16. Derzhavnyi arkhiv Lugans'koi oblasti, Gazetnyi fond, op. 1, «Krasnyi pakhar'», №2, 29.07.1922 p. — 69 ark.
17. Androsova-Baida D. Obraz zhinky-naukovtsia: do postanovky problemy / D.Androsova-Baida // Ukraina i svit: zb. nauk. prats'. — Kryvyi Rig, 2005. — S. 6-9.
18. Chaurina R. A. Maria Vasilievna Pavlova (1854 — 1938) / Chaurina R. A. // Biologia: pril. gazete «Pervoe sentyabria», 2000. - № 34. — S. 13.
19. Verba I. Zhyttia i tvorchist' N. D. Polonskoi-Vasilenko (1884 — 1973). / I. Verba. — K., 2000. — 340 s.
20. Androsova-Baida D. Fenomen zhinku-istoryka...
21. Zhinky Ukrainy: Bibliohraphichnyi entsyklopedychnyi slovnyk...
22. Entsyklopedia istorii Ukrainy: T. 7...
23. Entsiklopedia ukrainoznavstva. — T. 9. / Golov. red. Volodymyr Kubiyovych. — Paris; New York: Molode zhyttia. — 478 s.
24. Zhinky Ukrainy: Bibliohraphichnyi ...

References

1. Zhinky Ukrainy: Bibliohraphichnyi entsyklopedychnyi slovnyk / M. A. Orlyk [holov. red.], L. G. Andrienko [ukl.] - K.: Fenix, 2001. — 560 s.
2. Entsyklopedia istorii Ukrainy: T. 7. / Redkol. V.A. Smolii ta in. — K.: Naukova dumka, 2010. — 728 s.
3. Androsova-Baida D. Fenomen zhinku-istoryka 1920-kh rr.: mekhanizmy tvorennia novoi identychnosti / D. Androsova-Baida // Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini. — K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2008. — s. 23-41.
4. Zhika v nautsi ta osviti: mynule, suchasnist, maybutnie // Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. — Kyiv, 3-4 hrudnia, 1999. — S. 139-147.
5. Shumrikova-Karahodina L. P. Vydatni zhinky Ukrainy i yikhni vnesok v rozvytok natsionalnoi i svitovoi nauky (druga polovyna XIX — seredyna XX st.): Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo Dnipropetrovskoho universytetu, 2003. — 212 s.
6. Shudria Ye. S. Podvyzhytsi narodnoho mystetstva. Bibliohrafichni narysy. Zoshyt 1 / Za red. M. R. Selivachova. — K.: Redaktsia visnyka "Ant", 2003. — 64 s.
7. Kechedzhy-Shapovalov M.V. Zhenskoie dvizhenie v Rossii i zhanraitsei. — SPb.: Tipohrafia E. Evdokimov, 1902. — 212 s.
8. Tam samo.

Кривуля О.А., Маврина О.А. Вклад женщин-ученых в развитие советской науки в Украине (20-30-е гг. XX в.)

Анализируются особенности развития высшего женского образования в Российской империи, в частности и в Украине. Раскрываются некоторые аспекты реорганизации системы образования после революции 1917 г., в том числе относительно высших учебных заведений. Определяются изменения в высшем образовании женщин в 20-30-е годы XX в. Представлено краткое рассмотрение научной деятельности некоторых выдающихся женщин-ученых, которые работали в вузах советской Украины в указанное время и достигли больших успехов в сфере истории, этнографии, филологии, математики, физики, микробиологии и других наук.

Ключевые слова: женское образование, женщины-ученые, наука, советская Украина.

Krivulya O.O., Mavrina O.A. Contributions of women-scientists in the development of soviet science in Ukraine (20-30th years of the twentieth century)

Specific features of the development of higher education for women in the Russian Empire, particularly in Ukraine. Some aspects of reorganization of the education system in 1917, including about higher education.

Peculiarities of higher education for women in the 20-30th years of the twentieth century. Presented a brief overview of the scientific activities of some prominent women scientists working in universities Soviet Ukraine at a specified time and have made great strides in the field of history, ethnology, philology, mathematics, physics, microbiology and other sciences.

Key words: *women's education, women scientists, science, Soviet Ukraine.*

Кривуля Ольга Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного

університету імені Володимира Даля, e-mail: krivulya1003@ukr.net;

Маврина Олена Андріївна – студентка спеціальності «Історія» Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: В.П.Михайлюк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародного права.

Стаття подана 25.03.2013 р.

УДК 94 (477)

СИСТЕМА ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЛДАТ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ**Мезеря О.А.**
м. Луганськ**SYSTEM OF MILITARY ORGANIZATION SOLDIERS IN UKRAINIAN PROVINCE IN THE EMPIRE PROOF RUSSIAN IN SECOND HALF CENTURY XIX****Mezerya A.A.**

Розглядається питання про реформування військової організації урядом Олександра II у другій половині ХІХ ст. Наведені та проаналізовані основні моменти впровадження цих реформ. Розглянуті основні сфери військової справи, які були реформовані урядом на чолі з військовим міністром Д. А. Мілютіним: була проведена перебудова керівних органів армії, територіальна перебудова командування частинами. Також перетворення торкнулися і керівництва міністерством. Значний вплив мала правова реформа в сфері регулювання даної діяльності. Це призвело до того, що у більшості частин були розроблені Статути, що вело до деякої дисциплінованості (рядового складу та командування). Було здійснено реформування військово-учбових закладів, яке мало на меті покращення системи освіти офіцерського та рядового складу, а також реорганізацію кадетських корпусів та створення на їх базі нових військових академій. Миколаївська інженерна та Михайлівська артилерійська академія, котрі діяли на території України утворили Імператорську військову академію – єдину в усій Російській імперії. Дається об'єктивна оцінка позитивних та негативних аспектів змін у системі воєнного міністерства. Проведені реформи, зіграли величезну роль в історії нашої держави. При цьому дані реформи торкнулися практично всіх основних сфер державного і соціального життя суспільства того періоду.

Ключові слова: військовий округ, рекрутська система, Миколаївська інженерна академія, Статут, Сенат, призов, пільги, комплектування армії.

Постановка проблеми. Проблема формування системи військової організації солдат українських губерній у складі Російської імперії у другій половині ХІХ ст. є малодослідженою і дуже важливою для історичної науки. Актуальність історико-наукових досліджень діяльності органів військового управління суттєво зростає на сучасному етапі розвитку держави та суспільства, коли звернення до спадщини минулого обумовлено ще й нагальними потребами реформування органів внутрішніх справ та збройних сил. Для належного правового забезпечення цього процесу, створення його

наукових основ важливим є узагальнення історичного досвіду функціонування військового апарату Російської імперії на українських землях, зокрема протягом другої половини ХІХ ст., коли в суспільстві відбувалися кардинальні зміни, тривали складні і суперечливі соціально-економічні та політико-правові процеси. Досвід діяльності військового міністерства, дослідження правових засад функціонування армії та її складу як у мирний, так і у воєнний періоди дають значний матеріал не тільки для наукових узагальнень, а й для визначення напрямків удосконалення організації та діяльності сучасних органів внутрішніх справ та збройних сил України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця тема є малодослідженою і тому привертає увагу науковців. Найбільш цінним та повним історіографічним джерелом, яке використане в даній роботі є книга Зайончковського П. А. «Реформи 1860–1870 років у Росії», де приведені причини реформування військової справи, хід впровадження, а також наслідки реформ, започаткованих урядом Олександра II. Також ми посилаємося на матеріали Центрального державного історичного архіву України, в якому було знайдено інформацію про правила несення загальновійськової повинності, про систему призову до несення військової служби нижчих чинів запасу, розвиток військово-освітньої справи на території Російської імперії в часи реформ.

Мета. У статті будуть розглянуті основні сфери військової справи, які були реформовані Олександром II. Зокрема, на чолі з військовим міністром Д. А. Мілютіним урядом була проведена перебудова керівних органів армії, територіальна перебудова командування частинами. Також перетворення торкнулися і керівництва міністерством. Крім того, значний вплив мала правова реформа в сфері регулювання даної діяльності. Це призвело до того, що у більшості частин були розроблені Статути, що

вело до деякої дисциплінованості (рядового складу та командування).

Матеріали та результати дослідження.

Проведені Олександром II реформи, зіграли величезну роль в історії нашої держави. При цьому дані реформи торкнулися практично всіх основних сфер державного і соціального життя російського суспільства того періоду.

Стан дореформеної армії визначалося соціально-економічною обстановкою, що склалася в Росії на рубежі XVIII–XIX ст.

Відсталість дореформеної економіки визначали стан російської армії та військової промисловості в середині XIX ст. Військова поразка в Кримській війні не залишила ні у кого сумнівів про необхідність перетворень у військовій галузі.

Найважливіші реформи почалися в армії після призначення військовим міністром 9 листопада 1861 генерал-ад'ютанта Д. А. Мілютіна, видного громадського та державного діяча, високоосвіченої людини. Він був одночасно і воїном, і кабінетним ученим, генералом по службі, лібералом за переконаннями. Незважаючи на свою чутливу натуру, він 20 років твердо керував однією з головних установ в державі. Це був найкращий військовий міністр за всю історію Росії, він зумів надати військовій реформі раціоналізм і культуру.

Перед військовим міністром стояла надзвичайно важке завдання – реорганізувати всю систему військового управління в армії. Одночасно з цим необхідно було скоротити військові витрати і піклуватися про те, щоб це не завдало шкоди боєздатності армії. «З призначенням мене військовим міністром, - писав Д. А. Мілютін, - я вважав своїм обов'язком негайно ж зайнятися складанням загальної програми майбутньої мені діяльності... Складання такої програми зажадало всебічного перегляду та обговорення всіх частин нашого військового устрою» [4, с. 9].

До складання програми перетворень було залучено багато осіб. Найближчими помічниками Д. А. Мілютіна в цій справі стали професори Миколаївської академії полковники В.М. Анічков і М. М. Обручов, черговий генерал Головного штабу, а з 1866 р. його начальник Ф. Л. Гейден, директор канцелярії Військового міністерства генерал К. П. Кауфман. У результаті загальну програму військових перетворень підготували менш ніж за два місяці. 15 січня 1862 вона була представлена Олександром II у вигляді доповіді, що складалася з 10 розділів за основними напрямками військової справи. Ця доповідь, затверджена імператором в кінці січня, стала програмою практичних дій Д. А. Мілютіна. Вона охоплювала буквально всі сфери життя і діяльності збройних сил. В її основі лежали наступні положення:

«Знищити розподіл у мирний час на армії і корпуси, вищою тактичною одиницею вважати дивізію. Розділити територію всієї держави на кілька військових округів. На чолі округу поставити головнокомандувача, на якого покласти нагляд за діючими військами і командування місцевими військами, а також доручити йому завідування всіма місцевими військовими установами» [8, с. 27].

Головне, писав генерал-ад'ютант Д. А. Мілютін, полягало в тому, щоб «привести всю будівлю в стрункий вигляд і спростити весь складний механізм його, а для цього визнано було корисним об'єднати разом частини, однорідні по колу дій, та знищити зайві нарости, які протягом часу утворилися більш-менш випадково, без жодного плану» [4, с. 8].

У самій реформі можна виділити декілька напрямків: 1) реорганізація управління; 2) реформа військово-навчальних закладів; 3) зміна системи комплектування збройних сил шляхом введення загальної військової повинності; 4) реформування військових судів; 5) переозброєння армії. Всі ці заходи проводилися у два періоди. Перший період (з 1861 по 1874 рр.) полягав у підготовці матеріальних умов і військового управління для освіти масової армії. Другий період (з 1874 р.) характеризувався завершенням військових перетворень 60-х років і створенням масової армії на основі прийнятого нового статуту про військову повинність.

Одним із основних недоліків минулого устрою армії було існування рекрутської системи. При існуючих тривалих термінах служби армія постійно мала в своєму складі більше солдатів старшого віку, ніж молодшого. «Спочатку довічний термін військової служби законом 1793 р. був встановлений в 25 років. У 1818 р. термін служби в гвардії був скорочений до 22 років. Закон 1834 р. передбачав 20 років, з яких 15 років дійсної і 5 років служби в резерві. Після закінчення цього терміну рядовий рекрут звільнявся у безстрокову відпустку на 5 років. У 1856 р. указом імператора були прийняті правила, що регулюють питання відправлення нижніх чинів у відпустку і відставку. Цей правовий акт не вніс змін у строки служби, він лише, поряд з безстроковою відпусткою, допустив звільнення під тимчасову відпустку. У 1864 р. замість правил було прийнято положення, за яким відпустка була розділена на: а) безстрокову, б) тимчасову, в) короткочасну, г) тривалу для покращення стану здоров'я. 8 вересня 1859 р. в найвищому Указі даного Сенатові обов'язковий термін служби рядових чинів був встановлений 12 років до безстрокової відпустки і 15 років до відставки, а набраними до видання указу – 15 років до безстрокової відпустки і 20 років до відставки. У 1868 р. напередодні введення загальної військової повинності термін військової служби становив 10

років і 5 років у відпустці для тих, хто потрапив після 8 вересня 1859 р., а ті, хто раніше – отримували право на звільнення в безстрокову відпустку після 13 років служби, з перебуванням у відпустці – 7 років» [2, с. 37]. Так було покладено початок утворенню запасу збройних сил. Скорочення терміну військової служби в якійсь мірі дозволило вирішити проблему формування навченого поповнення.

У Правилах загальної військової повинності дуже докладно було описане ведення служби тимчасово-відпускними солдатами: «Вони можуть бути призвані на службу в будь-який час; ті, хто числяться в запасі – лише у випадку війни. Солдатам запасу потрібно проводити учбові та перевіркові збори не більше двох разів за весь час перебування у запасі» [6, с. 5].

Захист імперії забезпечували два роди збройних сил: війська постійними та ополченням, яке закликали до зброї особливим Вищим маніфестом. Постійні війська поділялися на: Сухопутні та Морське.

Сухопутні війська склалися з: армії, запасу армії, козачих полків і військ іноземців.

Морські сили підрозділялися на діючі команди та запас флоту. Кількість людей, що потрібна для поповнення армії та флоту, вирішується щорічно у законодавчому порядку з подачі військового міністра і оголошується Височайшим указом правлячому сенатові для оприлюднення.

У проекті наказу військового міністра від 20 грудня 1870 р., основні положення якого були викладені в «Височайшому маніфесті 1874 про введення з 1 січня 1874р. загальної військової повинності», говорилося наступне: «§1. Захист Вітчизни є священним обов'язком кожного російського підданого. §4. Надходження на службу вирішується жеребом. Від призову звільняються тільки ті особи, які по фізичним недолікам визнані назавжди нездатними до військової служби. Всі ж інші чоловіки повинні пройти жеребкування. §6. Заміна або відкуп від військової служби не допускаються» [8, с. 32].

Статут давав, разом з тим, ряд пільг і відстрочок від призову на військову службу. Вони включали в себе: особисті, сімейні, майнові, освітні та рід занять. За родом занять, наприклад, повне звільнення від служби дозволялося: священнослужителям, лікарям, артистам імператорських театрів, викладачам вищих і середніх навчальних закладів, вчителям народних училищ. Всім мусульманам служба в армії тимчасово замінялася грошовим податком.

Пільги для осіб, які працювали в сфері освіти і мистецтва були зустрінуті в суспільстві з відомим сумнівом і критикою. Посилалися при цьому на позитивний досвід Німеччини, де існувало непорушне, підтримуване всім суспільством правило: ніхто не мав право займати

казенної посади, не маючи чину або звання офіцера запасу. Таким чином, через ряди армії проходило все чоловіче населення, і, отже, і зв'язок суспільства з армією був досить тісним.

«Комплектування російської армії нижчими чинами проводилося за двома напрямками – рядовим і унтер-офіцерським складом. Надходження на службу рядових було трьох видів: обов'язкове, добровільне і відправка в покарання. До першого виду відносилися рекрутські набори, призначення на службу кантоністів і орних солдатів, до другого – надходження на службу добровольців, а до третього – призначення в армію поміщиками, міщанськими і сільськими громадами, розпорядженням адміністративної влади і за судовими вироками (шкідливих для суспільства осіб)» [3, с. 102].

Проте, нова система організації військ містила і ряд недоліків: організація піхоти зберегла поділ на лінійні та стрілецькі роти (при однаковому озброєнні сенсу в цьому не було); артилерійські бригади не були включені до складу піхотних дивізій, що негативно впливало на їх взаємодію; з 3-х бригад кавалерійських дивізій (гусарської, уланський і драгунської), тільки драгунська була озброєна карабінами, а решта не мали вогнепального озброєння, в той час, як вся кавалерія європейських держав була озброєна пістолями.

Всією системою військового управління Росії керував імператор. У відповідності з діючими законами імператор був «... державним вождем російської армії і флоту. Йому належало верховне керівництво над усіма сухопутними і морськими збройними силами Російської держави. Він керував армією і флотом, видавав укази і веління щодо дислокації військ, переведення їх на воєнний стан, навчання, проходження служби чинами армії і флоту та взагалі всього, що відноситься до збройних сил і оборони Російської держави» [7, с. 43].

Центральне військове управління, або Військове міністерство, призначене було для «... координації діяльності всіх військ, установ і управлінь» і являло собою «орган верховної влади з управління всіма військово-сухопутними силами імперії». Місцеве військове управління відало створенням рекрутських наборів для щорічного поповнення армії, а «заодно, обліком і викликом чинів запасу для її поповнення при мобілізації». Стrojове військове управління керувало «... польовими і резервними військами, згідно з їх основною якістю – рухливістю і постійною готовністю до бойових дій...» [7, с. 46].

Поряд із зазначеними органами у воєнний час утворюється новий орган, який не існує в мирний час, – Польове управління військами, бере безпосередню участь у бойових діях.

Влітку 1862 р. замість Першої армії були засновані Варшавський, Київський і Віленський військові округи, а наприкінці 1862 р. – Одеський.

У серпні 1864 р. було затверджено «Положення про військові округи», на підставі якого Командуючому військами підпорядковувалися всі розташовані в окрузі військові частини та військові установи, таким чином він ставав одноосібним головнокомандуючим, а не інспектором, як це планувалося раніше (при цьому всі артилерійські частини в окрузі підпорядковувалися безпосередньо начальнику артилерії округу). У прикордонних округах на Командувача покладалася обов'язки генерал-губернатора і в його особі зосереджувалася вся військова та цивільна влада. Структура окружного управління залишилася без змін.

У 1864 р. було створено ще 6 військових округів: Петербурзький, Московський, Фінляндський, Ризький, Харківський і Казанський. У наступні роки були утворені: Кавказький, Туркестанський, Оренбурзький, Західно-Сибірський і Східно-Сибірський військові округи.

Українські губернії ввійшли до складу Київського, Одеського і Харківського округів. Також почалось заснування та відкриття багатьох військових училищ, академій, морських училищ; переозброєння армії новими військово-технічними засобами.

На території Російської імперії діяла сувора заборона на відвідування питних закладів нижчими чинами, але вона не розповсюджувалася на всі округи, тому за порядок у кожному з них відповідали губернатори.

«У рапорті від 22.06.1868 р. № 6085 Пану Київському, Подільському і Волинському генерал губернатору київський губернатор пропонує за прикладом наказу Петербурзької поліції від 18 лютого 1868 № 49 ввести в м. Києві заборону на відвідування нижчими військовими чинами питних закладів: кавові будинки, ресторани, трактири, шинки, корчми. З цією метою зобов'язати підписом власників вищезазначених закладів не впускати даних осіб під загрозою покарання [1, с. 1-3].

Однак у подальших рапортах Київського губернатора від 10.09.1868 № 9006, 16.10.1868 № 6690, 31.05.1869 № 5301 повідомляється, що в районі розташування саперної бригади поблизу Києва в саперній слобідці проводиться відкритий продаж спиртного до пізньої ночі, а також гра в карти і нерідко патруль затримує нижчі чини з публічними жінками [1, с. 4].

Виходячи з цих доповідей генерал губернатор пропозицією від 4 липня 1868 за №4640 дозволив застосувати до Києва наказ С. Петербурзького Обер поліцмейстера. Так само повідомляється, що начальник 12 Піхотної дивізії

повідомляє про злочини, які вчиняються нижчими чинами в нетверезому вигляді через порушення заборон утримувачами питних закладів, котрі продають спиртне безперешкодно» [1, с. 6].

У результаті організації військових округів створилася досить точна система місцевого військового управління, усунула крайню централізацію Військового міністерства, функції якого тепер заключалася у здійсненні загального керівництва та спостереження. Військові округи забезпечували швидке розгортання армії у разі війни, за їх наявності стало можливим приступати до складання мобілізаційного розкладу.

Паралельно йшла реформа самого Військового міністерства. За новим статутом склад Військового міністерства було зменшено на 327 офіцерів і 607 солдат. Значно скоротився і обсяг листування. Як позитивне можна відзначити і той факт, що військовий міністр зосередив у своїх руках всі важелі військового управління, проте війська не перебували у повному його підпорядкуванні, тому що головнокомандуючі військових округів залежали безпосередньо від імператора, який і очолював верховне командування збройними силами.

Разом з цим організація центрального військового управління містила в собі і ряд інших слабких сторін: підпорядкування головного військового суду і прокурора військовому міністру означало підпорядкування судових органів представнику виконавчої влади; підпорядкування лікувальних закладів не головному військово-медичному управлінню, а командирам місцевих військ, – це негативно впливало на постановку лікувальної справи в армії.

У доповіді Олександрю II за 1862 р. Мілютін дуже коротко зупинився на реорганізації системи військової освіти, вказавши лише на необхідність розширення створених при корпусних і дивізійних штабах юнкерських училищ для підготовки до офіцерських звань юнкерів та інших вільно підданих. Окрім цього він говорив про зміни викладання у кадетських корпусах з ціллю покращення підготовки майбутніх офіцерів.

«Більш докладно це питання було висвітлено у особливій записці Д. А. Мілютіна «Думка про військово-учбові заклади», яка була написана на початку лютого 1862 р. на ім'я Головного керівника військово-учбових закладів вел. кн. Михайла Миколайовича» [2, с. 55]. В ній він піддавав серйозній критиці всю систему підготовки офіцерів в кадетських корпусах, говорячи про необхідність їх корінної реорганізації. Д. А. Мілютін говорив про ліквідацію кадетських корпусів, залишивши за військовим відомством лише підготовку офіцерів у спеціальних училищах з числа осіб, які отримали загальну освіту в цивільних учбових закладах.

Військово-навчальні заклади, які здійснювали підготовку молодих дворян для всіх родів зброї, до 1863 р. перебували в розпорядженні Головного керівника військово-навчальних закладів, якому були надані повноваження міністра і право особистої доповіді імператору. Роль Військового міністерства щодо військово-освітніх установ «... обмежувалася предметами, які вимагають найвищого дозволу, і справами загального устрою». На обов'язки військового міністра також поширювалося право керувати військово-навчальними закладами для підготовки дітей нижніх військових чинів. Училища військового відомства здійснювали «... освіти і приготування кондукторів, топографів, граверів, писарів для військ і військових управлінь та вчителів гімнастики для військ» [5, с. 271]. Таким чином, Військове міністерство, в обов'язки якого входило комплектування армії офіцерами, в другій половині XIX ст. майже повністю було усунуто від керівництва їх підготовкою, що не могло не позначитися на якості офіцерського корпусу.

На території України діяли 2 академії: Миколаївська інженерна та Михайлівська артилерійська, які були утворені в 1855 р. зі старших класів відповідних училищ. 30 серпня того ж року ці 2 академії утворили Імператорську військову академію. На чолі новоствореної академії був керівник Головного штабу з військово-навчальних закладів.

Висновки. Таким чином, протягом перших 8-ми років Військовому міністерству вдалося здійснити значну частину намічених реформ в області організації армії та управління військами. В області організації армії була створена система, здатна в разі війни збільшити чисельність військ, не вдаючись до нових формувань. Реорганізація Військового міністерства забезпечила відносну єдність військового управління. У результаті проведення військово-окружної реформи були створені місцеві органи управління, усунуена надмірна централізація управління, забезпечувалося оперативне управління військами та їх мобілізація. Було здійснено реформування військово-учбових закладів, яке мало на меті покращення системи освіти офіцерського та рядового складу, а також реорганізацію кадетських корпусів та створення на їх базі нових військових академії.

Перспектива подальших досліджень у заданому напрямку полягає в тому, що залишився ще ряд питань, які можна висвітлити у майбутньому, зокрема: повсякденне життя рядових солдат під час служби в армії, особливості системи покарань рядових солдат та офіцерів під час несення служби в армії, діяльність військових формувань наприкінці XIX ст. на території нашого краю.

Література

1. Центральний державний Історичний Архів. – Ф. 272. – Оп. 47. – Спр. 272. – Арк. 8
2. Зайончковський П. Військові реформи 1860 – 1870 років у Росії. М.: Вид-во Московського університету, 1952. – 486 с.
3. Ісаєв І. Історія держави і права Росії. – М.: «Наука», 1996. – 389 с.
4. Мілютин Д. Військові реформи імператора Олександра II // Вісник Європи, 1881. - №1. – С. 13
5. Мунчаєв С. Історія Росії. – М.: НОРМА, 1997. – 473 с.
6. Правила загальної військової повинності. – С-П, 1873. – 175 с.
7. Лобко П. Записки військової адміністрації для військових і юнкерських училищ. – М.: «Наука», 1987. – 77 с.
8. Соловйов В. Основні напрямки будівництва російської армії в останній чверті XIX ст. – М.: Наука, 2003. – 45 с.

References

1. Central states historical archive. – F. 272. – Anag. 47. – Deed. 272. – P. 8
2. Zajonchkivs'kyj P. Military reforms 1860 – 1870 years in Russia. – M.: Pub. University of Moscow, 1952. – 486 p.
3. Isaev I. History of State and Law of Russia. – M.: «Science», 1996. – 389 p.
4. Miljutin D. Military reforms of Alexander II // Herald of Europe, 1881. – № 1. – P. 13
5. Munchaev S. History of Russia. – M.: NORMA, 1997. – 473 p.
6. Rules of universal conscription. – S-P, 1873. – 175 p.
7. Lobko P. Notes of the military administration for the military and cadet schools. – M.: «Science», 1987. – 77 p.
8. Solovjov V. Main directions construction of the Russian Army in the last quarter of the XIX century. – M.: «Science», 2003. – 45 p.

Мезеря А.А. Система военной организации солдат в украинских губерниях Российской империи во второй половине XIX века

В работе идет речь о реформировании военной организации правительством Александра II во второй половине XIX в. Приведены и проанализированы основные моменты внедрения этих реформ. Рассмотрены основные сферы военного дела, которые были реформированы правительством во главе с военным министром Д. А. Милютина: была проведена перестройка руководящих органов армии, территориальная перестройка командования частями. Также преобразования коснулись и руководства министерством. Большое влияние оказала правовая реформа в сфере регулирования данной деятельности. Это привело к тому, что в большинстве частей были разработаны Уставы, что вело к некоторой дисциплинированности (рядового состава и командования). Было осуществлено реформирование военно-учебных заведений, которое имело целью улучшения системы образования офицерского и рядового состава, а также реорганизацию кадетских

корпусов и создания на их базе новых военных академий. Николаевская инженерная и Михайловская артиллерийская академия, которые действовали на территории Украины образовали Императорскую военную академию – единственную во всей Российской империи. Дается объективная оценка позитивных и негативных аспектов изменений в системе военного министерства. Проведенные реформы сыграли огромную роль в истории нашего государства. При этом данные реформы затронули практически все основные сферы государственной и социальной жизни общества того периода.

Ключевые слова: военный округ, рекрутская система, Николаевская инженерная академия, Устав, Сенат, призыв, льготы, комплектования армии.

Mezerya A.A. System of military organization soldiers in Ukrainian province in the empire proof Russian in second half century XIX

In this paper, we are talking about reforming the military government of Alexander II in the second half of the nineteenth century. These analyzes and highlights the implementation of these reforms. The basic areas of military affairs, which were reformed government, led by Minister of War DA Milutin: was restructured governing body of the army, territorial realignment command units. Also touched transformation and leadership ministry. Greatly influenced legal reform in the regulation of this activity. This led to the fact that in most parts of the statute

have been developed, which led to some discipline (other ranks and command). It was by reforming military schools, which was aimed at improving education officers and other ranks, as well as reorganization of cadet corps and creation of a new military academies. Nicholas and Michael Artillery Engineering Academy, which operated on the territory of Ukraine formed the Imperial Military Academy - the only in the entire Russian Empire. We give an objective assessment of the positive and negative aspects of changes in military ministry. The reforms have played a huge role in the history of our country. Thus these reforms affected virtually all major areas of public and social life of the period.

Key words: military district, levy system, Nicholas Academy of Engineering, the Charter, the Senate, the appeal, benefits, army recruitment.

Мезеря Олександр Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент, заступник директора Інституту юриспруденції та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: Михайлюк Віталій Павлович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародного права СЧУ ім. В. Даля.

Стаття подана 12.03.2013

УДК 94(477)

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА АДАПТАЦІЯ ІНВАЛІДІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ТА ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВОЄН У ДОНБАСІ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД НАУКОВИХ ДОРОБОК (1943-2012 рр.)**Михайлюк В.В.**
м. Луганськ**SOCIAL REHABILITATION AND ADAPTATION OF THE SECOND WORLD WAR AND GREAT PATRIOTIC WAR INVALIDS IN THE DONBAS REGION: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW OF SCIENTIFIC DEVELOPMENTS (1943-2012)****Mykhaylyuk V.**

Розглядається історико-дослідна література із загальних та окремих питань Другої світової та Великої Вітчизняної воєн. Вона поділяється на дослідження 1943 – 1990 рр., що становить перший етап підходу до проблеми, та вивчення років Незалежності. Підкреслено, що на першому етапі майже всі дослідження провадилися у рамках радянської ідеологічної доктрини. Інваліди Великої Вітчизняної війни поставали як уособлена категорія населення, яка потребувала допомоги з боку держави і була тією верствою суспільства, що визначалася у контексті відповідних постанов як СРСР, так і УРСР. Проте як об'єкти історичних досліджень особи з обмеженими фізичними можливостями – інваліди-фронтовики, не фігурували. Другий етап охоплює доробки вчених, які вивчали проблему історії Другої світової та Великої Вітчизняної війн, розпочинаючи з подій розпаду СРСР до наших днів. Використання новітньої методології дозволило вітчизняним (українським) історикам, російським вченим та західноєвропейським дослідникам звернутися до соціальної історії, історії повсякдення, застосувати методи усної історії, поставити в центр уваги людину, включно з інвалідами Великої Вітчизняної війни. Останні як предмет вивчення простежуються у поодиноких працях. Проте при цьому не враховувалися їх власні погляди на своє місце в повсякденному житті, був відсутній регіональний аспект, процес адаптації не розглядався з точки зору самого інваліда. Автор зробив спробу надолужити визначене.

Ключові слова: Друга світова та Велика Вітчизняна війна, інваліди-фронтовики, соціальна історія, історія повсякдення, усна історія, адаптація.

Постановка проблеми. Події Другої світової та Великої Вітчизняної воєн постійно відображаються як у вітчизняній, так і у зарубіжній історико-дослідній літературі. Висвітлення цих питань різняться як у часовому просторі, так у змістовно-тематичному. З урахуванням найновіших надбань методологічних підходів до вітчизняної історичної науки автор вважає найбільш перспективними звернення не

тільки до фундаментальних макроісторичних вчень, але й до тих доробок вчених, які центром свого дослідження визначають людину з її найсуттєвішими потребами, у зрізі її повсякденного життя.

Мета. Звідсіля своїм завданням автор вважає зробити побіжний огляд найбільш важливих наукових доробок істориків, що займалися проблемою від часів самих подій Другої світової та Великої Вітчизняної воєн, до сьогодення та визначити напрям подальшого вивчення теми з урахуванням того, що об'єктом і предметом дослідження виступають інваліди Великої Вітчизняної війни та їх соціальна реабілітація та адаптація у повоєнні роки, входження інвалідів-фронтовиків у нове повсякденне життя з урахуванням регіонального аспекту. При цьому автор зосереджує увагу на доробках вчених доби Незалежності України.

Матеріали та результати дослідження. Згідно із завданнями дослідження автором проведено аналіз наукових доробок попередників, які умовно поділено за хронологічним принципом на два етапи. В межах кожного з цих етапів виділено окремі періоди, пов'язані з різними підходами дослідників до загальних та окремих питань Другої світової та Великої Вітчизняної війн.

Перший етап охоплює 1943-1991 рр., а другий – роки незалежності України.

Перший – досить насичений доробками стосовно загальних питань висвітлення історії найбільш кривавої трагедії людства ХХ ст. Він знайшов досить змістовне вивчення, насамперед, в радянській історіографії у рамках тих ідеологем, що були притаманні історикам СРСР. Слід зазначити, що історичні праці відносно питань, що вивчаються, в значній мірі залежали від тієї суспільно-політичної ситуації, що панувала в Радянському Союзі загалом і в Україні зокрема. Відповідно до цього доробки істориків дещо

різняються відповідно до періодів: сталінізму, «відлиги», «застою», «перебудови» тощо. Проте підкреслимо, що в значній мірі вони готувалися в рамках єдиної пануючої ідеології з її постулатами.

Другий етап охоплює доробки вчених, які вивчали проблему історії Другої світової та Великої Вітчизняної війн, розпочинаючи з подій розпаду СРСР до наших днів. З цього приводу зазначимо, що наукові історичні надбання можна поділити на декілька груп: дослідження вітчизняних (українських) істориків, російських вчених та західноєвропейських дослідників.

Значимо, що на цьому етапі суттєво змінилися методологічні підходи до вивчення проблем Другої світової та Великої Вітчизняної війн. Важливий внесок у дослідження зробили І. Грідіна, В. Даниленко, П. Добров, М. Коваль, В. Коваль, О. Лисенко, О. Реєнт, О. Удод та інші сучасні дослідники.

З точки зору порушеної нами проблеми важливо вказати на праці заступника директора Інституту історії України НАН України, члена-кореспондента НАН України О. Реєнта [1] та завідувача відділу історії України другої половини ХХ ст. інституту історії України НАН України, члена-кореспондента НАН України В. Даниленка [2].

Нові підходи до висвітлення історії, що сприйняті нами при проведенні вивчення означеної проблеми, визначені у публікаціях О. Удода. Він підкреслює, що історія повсякденності потребує значного розширення кола джерел і застосування інтерв'ю, записів усних розповідей, що дають змогу «осягнути предмети зсередини...», тим самим це сприяє поширенню ідей історії повсякденності та конкретизації її предмета на ґрунті вітчизняної історії [3].

Значимою для нашого дослідження є стаття О. Лисенка «Повсякденна історія війни: методологічні нотатки» [4]. В ній він, по-перше, обґрунтовує теоретичні засади історії повсякденності і стверджує, що історія повсякденності – це широкий комплекс проблем, розв'язання яких вимагає міждисциплінарних підходів, застосування різноманітних методичних інструментів, надзвичайно уважного ставлення до людини з її думками, переживаннями, мріями, оцінками оточуючої дійсності [5]. По-друге, він визначає як одне з найважливіших джерел «усну історію», що формується шляхом анкетування, записів інтерв'ю, соціологічних опитувань і дозволяє охопити весь спектр оцінок та міркувань респондентів з приводу тогочасних подій [6]. По-третє, робить висновок про те, що за допомогою накладання інформації «усної історії» на макроісторичну матрицю можна отримати уявлення про співвідношення «об'єктивних» процесів та їхньої «суб'єктивної» оцінки. «Розмір люфту між ними дає підстави для характеристики реальної ефективності державної політики

практично у всіх сферах життя. Для воєнної доби таке співставлення приносить ще більші результати, оскільки дозволяє порівняти оцінку людиною різних політичних режимів, а також здатність останніх виправдовувати очікування, що з ними пов'язувалися і задовольняти корінні інтереси населення» [7].

Заслужують на увагу праці декана історичного факультету Донецького національного університету, професора П. Доброва. У дослідженнях з питань Другої світової та Великої Вітчизняної війн він використовує новітню методологію та сучасні підходи до багатьох проблем періоду, що вивчається. Зокрема, значний інтерес становлять його висновки стосовно дослідження вказаного, які він виклав у статті «Історична пам'ять та уроки минулого»: «Сьогодні історія і історична пам'ять про найбільш значущу і трагічну подію ХХ століття – Другу світову і Велику Вітчизняну війни – стали одним з найбільш суперечливих явищ в науці, моралі, суспільному житті ... це не дивно, адже с самого початку і до теперішнього дня її історія стала об'єктом фальсифікацій в угоду тієї чи іншої політичної кон'юнктури, ... надмірна героїзація і глорифікація, монументалізація її колективного образу стали не надбанням історичної пам'яті, а навпаки початком забуття» [8].

Оновлена концепція висвітлення подій Другої світової та Великої Вітчизняної війн на другому етапі міститься у творах М. Ковалю [9]. Вони включають в себе виклад матеріалу стосовно того, що «історіописання війни» (за визначенням О. Лисенка) потрібно будувати без тиску політики, ідеології та влади в цілому, мати багатофакторний характер, брати в центр уваги при дослідженні людину воєнного часу тощо.

Попри появу на початку 1990-х рр. невеликої кількості науково значущих праць, і в цьому ми цілком погоджуємося з О. Лисенком, «уже в цей час рельєфно проступають дві тенденції. Перша з них виявилась у фокусуванні уваги на людському чиннику, гуманітарній сфері війни та оформленні таких напрямів досліджень, як військова антропологія, соціальна й усна історія, історія релігії та духовного життя, а друга – пов'язана з прагненням надати цій сторінці нашого минулого виразно національного звучання. До певної міри обидві тенденції визначалися цілком природною реакцією на широкі можливості доступу до раніше втаємничених джерел, відсутність цензури й ідеологічних обмежень, а для деякого – і намаганням одержати моральну сатисфакцію за десятиліття утисків, денационалізації, диктату, несвободи, а також ствердити органічний зв'язок щойно посталого суверенної української держави з національно-визвольними змаганнями нашого народу й тяглість державницької традиції» [10].

Висловлене характеризує наступну групу праць, серед яких слід виокремити дослідження, зміст яких можна звести до такого: у рамках нових методологічних підходів загальні проблеми повсякденного життя населення України у воєнні та перші повоєнні часи постали, насамперед, предметами дослідження І. Грідіної та В. Гриневича.

І. Грідіна предметом свого вивчення обрала духовну складову повсякденного життя населення України, зокрема ту сферу буття, в якій об'єктивна, надіндивідуальна реальність трансформувалась у реальність індивідуальну, суб'єктивну, притаманну кожній людині [11]. Її дослідження присвячені духовній складовій повсякденного життя цивільного населення України за умов Другої світової війни, які здійснено у двох взаємопов'язаних вимірах: внутрішньому та зовнішньому. У цьому контексті визначено теоретичні засади, механізми та інструменти впливу на свідомість населення, розглядаються демографічна, соціальна та етноконфесійна характеристики населення України, засоби задоволення його матеріальних та духовних потреб, визначаються основні параметри менталітету українського народу. Значну увагу приділено повсякденному життю українського населення, зокрема мовним аспектам, фольклору тощо. Широко використовувалися міждисциплінарні підходи дослідження, що дозволило дослідниці представити досить оригінальну концепцію реконструкції світосприйняття пересічних громадян України та показати його еволюцію на різних етапах Другої світової та Великої Вітчизняної війн. Особливу увагу приділено висвітленню релігійної свідомості громадян України.

В. Гриневич досліджував суспільно-політичні настрої населення України, що виступали як специфічна форма функціонування масової політичної свідомості на буденному рівні, а також як первинний, емоційно-оціночний і безпосередньо дієвий компоненти такої свідомості. У його працях [12] встановлено, що в умовах панування радянської ідеологічної доктрини, теза про «беззастережну віру радянських людей в ідеали комунізму, їх відданість комуністичній партії» не відповідала в роки війни та перші повоєнні роки реальній дійсності. Автор дійшов висновку, що після повернення радянської влади в Україну у 1943-1945 рр. «...ідеологічний тиск поновився, набувши інших форм. Замість інтернаціональної комуністичної риторики, українському суспільству стали пропонувати російські патріотичні моделі. Одним з методів легітимації сталінської влади в Україні став також «проект» формування українського радянського патріотизму. Активну участь у ньому брали як

партійно-радянська, так і творча еліти УРСР. Культурницький, етнічний націоналізм творчої еліти і державницький «громадянський» націоналізм партократії на загал доповнювали один одного, адже по суті обидва формували українську ідентичність через визнання української державності, її етнічних кордонів, власної культури і історії, хоча і в межах єдиної великої батьківщини. Однак цей «проект» виявився доволі суперечливим, позаяк за умов панування в радянській ідеології і пропаганді російського націоналізму український радянський патріотизм виявився загнаним у прокрустове ложе малоросійства, характерними рисами якого були почуття неповноцінності і меншовартості» [13].

Загалом, праці І. Грідіної та В. Гриневича стали значним внеском у вивчення повсякденного життя населення України у період, що вивчається нами. Проте особливості повсякденного життя інвалідів Другої світової та Великої Вітчизняної війн не були предметом їх досліджень.

Визначений інтерес мають і роботи О. Гавеля «Духовно-ціннісне спрямування особистості в роки Другої світової війни та у повоєнні роки в Україні», Л. Рибченко «Морально-психологічний стан населення визволених територій Лівобережної України у 1941 - 1943 рр.» та Ю. Ніколаєць «Моральний стан населення України під час відновлення радянської влади (1943-1945 рр.)». О. Гавеля звертається до ідеалів моральних та духовних цінностей, особистих почуттєвих переживань воєнного та повоєнного поколінь, які заклали основи для розвитку культурних цінностей сучасного суспільства [14]. Робота Л. Рибченко базується на основі фондової колекції Національного музею історії Великої Вітчизняної війни (листи, щоденники тощо) і за своїми завданнями реконструює морально-психологічні особливості різних категорій населення Лівобережної України [15]. Стаття Ю. Ніколаєць на основі використання та аналізу доповідних записок органів НКВС розкриває оперативну роботу радянської політичної системи, що своїм результатом затверджувала «переможну ейфорію» та сприяла культурі Сталіна досягти свого апогею [16].

В останні роки світ побачили публікації та висновки дисертаційних досліджень І. Перехрест, А. Бобровського, Г. Гордієнко та інших дослідників. Зокрема, дисертацію І. Перехрест «Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943 – 1950 рр.)» присвячено висвітленню медико-санітарних наслідків війни й окупації для населення України та процесу їх ліквідації у воєнний та повоєнний періоди. Заслугує на увагу висновок про те, що пріоритетними завданнями державної влади після закінчення війни стало надання необхідного соціального захисту та матеріальної допомоги

інвалідам. Соціальний захист та допомога найбільш незахищеним верствам населення були важливою частиною політики радянського уряду повоєнного періоду, що простежується в низці відповідних директивних документів [17].

Становлять інтерес для нашого дослідження дисертація та статті Г. Гордієнко. Предметом вивчення її праць погала система соціального забезпечення інвалідів Великої Вітчизняної війни в УРСР у роки війни і в період післявоєнної відбудови [18].

В останні роки українська історіографія поповнилася низкою праць з проблем, певним чином близьких до нашої. Автори у своїх наукових доробках досліджували проблеми радянської системи реабілітації інвалідів та наслідки її впровадження в другій половині 1940-х – середині 1960-х рр. у Донбасі (А. Бобровський) [19], зміни в соціально-побутових умовах життя населення Донбасу у другій половині 40-60-х років ХХ ст. (А. Саржан, С. Саржан) [20], соціальної реабілітації та працевлаштування інвалідів Великої Вітчизняної війни у повоєнний період у 1945-1950 рр. (М. Бушин, І. Перехрест) [21], медичної реабілітації інвалідів Великої Вітчизняної війни на території України в період 1943-1945 рр. (І. Перехрест, Д. Іванов) [22], напрямів соціальної політики в УРСР у 1944-1956 рр. (А. Фомін) [23], звинувачення репресованих органами держбезпеки в УРСР в роки Великої Вітчизняної війни (В. Нікольський) [24], рівня життя населення Донбасу в 1945 – 1955 рр. (Н. Касьянова, Ю. Дубкова) [25], сутності соціального протесту в повоєнний період у Донбасі (О. Титаренко) [26], надання державної допомоги демобілізованим воїнам та інвалідам Великої Вітчизняної війни на Україні у 1943-1945 рр. (І. Перехрест, О. Суденко) [27], пенсіонування інвалідів Вітчизняної війни в УРСР в 1942 – 1950 рр. (Г. Гордієнко) [28]. Вони дозволили поповнити наше уявлення про проблему, але були лише дотичними до висвітлення теми з точки зору її змісту.

Проблемі інвалідів Другої світової та Великої Вітчизняної війн почали надавати увагу й зарубіжні вчені.

Насамперед зазначимо дослідження російських вчених. У 2005 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук Г. Хорохоріна. У своїй праці «Політика государства в области социального обеспечения и реабилитации инвалидов войны и труда в период 1941-1945 гг.» [29] вона розглянула сутність політики держави щодо інвалідів війни і праці, акцентувала увагу на медичній реабілітації. Водночас дисертаційне дослідження не виокремлює таку категорію, як інваліди Великої Вітчизняної війни та не містить аналізу даних стосовно повсякденного життя фронтовиків.

Близькою до теми нашого дослідження є стаття О. Вольхіна «Оперативная работа территориальных органов НКГБ среди инвалидов Великой Отечественной войны в 1943-1945 гг.» [30]. У ній автор розглядає сутність оперативних заходів щодо припинення діяльності бандитських формувань на теренах визволеної території СРСР, у яких брали участь інваліди Великої Вітчизняної війни. Цінність наведених фактів та їх аналіз обумовлюється конкретними прикладами діяльності органів НКДБ на території України. Проте, зміст статті присвячено саме оперативній діяльності і не розкриває мотивів участі інвалідів у бандформуваннях.

Серед досліджень західноєвропейських істориків звернемо увагу на публікацію німецької дослідниці Б. Фізелер «Жебраки переможці»: інваліди Великої Вітчизняної війни в Радянському Союзі» [31], що має безпосереднє значення для нашого вивчення. Оpubлікована вона у 2005 р. і присвячена інвалідам Другої світової та Великої Вітчизняної війн. Цінність її полягає в тому, що авторка вперше зробила спробу застосувати методологію мікроісторії та соціальної історії стосовно категорії «жебраків переможців». Робота має загальний характер і не розкриває, в силу мети та завдань статті, багатьох аспектів повсякденного життя інвалідів-фронтовиків.

Висновки. Отже, історіографічний аналіз з проблеми, що стала предметом нашого дослідження, показує зацікавленість науковців у вивченні питань, які пов'язані з відображенням реабілітаційних та адаптаційних процесів серед інвалідів Другої світової та Великої Вітчизняної війн. Водночас зазначимо, що процеси їх реабілітації знайшли своє відображення з окремих аспектів на макроісторичному рівні як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії. Проблема адаптації інвалідів до сьогодення не набула свого висвітлення у доробках вчених.

Література

1. Реєнт О. П. Друга світова війна та Україна: політичні, соціально-економічні й демографічні наслідки / О. П. Реєнт // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ, 2011. - №1-2. – С. 12-17 тощо.
2. Даниленко В. Всесвітня історія 1918–1945 рр. / В. Даниленко, О. Гісем, А. Подобед // Ч. І. – К.: Козаки, 1996. – 171 с.; Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Інститут історії України НАН України; Редада: акад. НАН України В. М. Литвин (голова), акад. НАН України І. М. Дзюба, акад. НАН України Я. Д. Ісаєвич, акад. НАН України О. С. Онищенко, акад. НАН України В. А. Смолій, С. В. Кульчицький та ін.; Відп. ред. акад. НАН України В. А. Смолій: Том 2. Гриневич В. А., Даниленко В. М., Кульчицький С. В., Лисенко О. С. Радянський проект для України / Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2004. – 531 с. тощо.

3. Удод О. Історія повсякденності: питання методології, історіографії та джерелознавства / О. Удод // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора. В 2-х тт. - К.: Інститут історії України НАН України, 2004. - Т. 2. - С. 286, 300, 301.
4. Лисенко О. Повсякденна історія війни: методологічні нотатки / О. Лисенко // Сторінки воєнної історії України. - К.: Інститут історії України НАН України, 2010. - №13. - С. 8-22.
5. Там само, с. 16.
6. Там само, с. 19-20.
7. Там само, с. 20.
8. Добров П. В. Історична пам'ять та уроки минулого / П. В. Добров // Історичні і політологічні дослідження. - Донецьк, 2009. - С. 12.
9. Коваль М.В. Україна в другій світовій і вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) [Текст] . - К.: Альтернативи, 1999 . - 334 с. тощо.
10. Лисенко О.Є. Дослідження історії Другої світової війни у сучасній Україні: основні тенденції та перспективи / О.Є. Лисенко // Український історичний журнал. - К: «Дієз-продукт», 2011. - №4. - С. 169.
11. Грідіна І. М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) / І. М. Грідіна. - Донецьк: ДонНУ, 2010. - 419 с. тощо.
12. Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) / В.Гриневич - К.: НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса. - 2007. - 520 с. тощо.
13. Гриневич В. А. Суспільно-політичні настрої населення України у роки Другої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук ступеня доктора політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В.А. Гриневич. - К., 2008. - С. 26-27.
14. Гавеля О.М. Духовно-ціннісне спрямування особистості в роки Другої світової війни та у повоєнні роки в Україні / О. М. Гавеля // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : збірник наукових праць. Вип. 26 - К. : Міленіум, 2011. - С. 186-193.
15. Рибченко Л. Морально-психологічний стан населення визволених територій Лівобережної України у 1941 - 1943 рр. / Л. Рибченко // Український історичний збірник. - Вип. 11. - 2008. - С. 254 - 255.
16. Ніколаєць Ю. Моральний стан населення України під час відновлення радянської влади (1943-1945 рр.) / Ю.Ніколаєць // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова колегії), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець, В. М. Литвин, О. Є. Лисенко (відп. ред.), О. С. Онищенко, О. П. Реєнт, П. Т. Тронько; Рецензенти: О. С. Рубльов, В. Ф. Шевченко. НАН України. Інститут історії України. - К.: НВП «Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. - Кн. 2. - С. 616-630.
17. Перехрест І. В. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943 - 1950 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук ступеня кандидата іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / І.В. Перехрест. - Донецьк., 2007. - С. 4, 20.
18. Гордієнко Г. М. Соціальне забезпечення інвалідів Вітчизняної війни в УРСР (1941 - 1950 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Гордієнко Галина Миколаївна. - К., 2010. - С. 5.
19. Бобровський А. С. Радянська система реабілітації інвалідів та наслідки її впровадження в другій половині 1940-х - середині 1960-х рр. у Донбасі / А. С. Бобровський // Історичні і політологічні дослідження. Збірник наукових праць. - Донецьк, 2008. - №1-2 (37-38). - С. 350-356.
20. Саржан А. О. Зміни в соціально-побутових умовах життя населення Донбасу у другій половині 40-60-х років ХХ ст. / А. О. Саржан, С. Е. Саржан // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Науковий журнал. - Донецьк, 2009. - № 2. - С. 118-124.
21. Бушин М. І. Основні тенденції соціальної реабілітації та працевлаштування інвалідів Великої Вітчизняної війни у повоєнний період (1945-1950 рр.) / М. І. Бушин, І. В. Перехрест // Чорноморський літопис. Науковий журнал. - Миколаїв: видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. - Випуск 2. - С. 10-18.
22. Перехрест І. В. До питання медичної реабілітації інвалідів Великої Вітчизняної війни на території України в період 1943 - 1945 рр. / І. В. Перехрест, Д. А. Іванов // Гуманітарний вісник. Збірник наукових праць. - Черкаси: видавництво Черкаського державного технологічного університету, 2010. - № 15. - С. 45-51.
23. Фомін А. В. Основні напрями соціальної політики в УРСР у 1944 - 1956 рр.: історичний аспект / А. В. Фомін // Гілея: Науковий вісник. - К., 2010. - Вип. 41. - С. 144-151.
24. Никольский В. Н. Обвинения репрессированных органами госбезопасности в УССР в годы Великой Отечественной войны / В. Н. Никольский // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. - Донецьк, 2011. - № 1-2 (47-48). - С. 58-64.
25. Касьянова Н.М. Рівень життя населення Донбасу В 1945 - 1955 рр. / Н. М. Касьянова, Ю. С. Дубкова // Історичні і політологічні дослідження. Науковий журнал. - Донецьк, 2011. - № 1-2 (47-48). - С. 147-153.
26. Титаренко О. О. Сутність соціального протесту в повоєнний період (на матеріалах Донбасу) / О. О. Титаренко // Вісник Одеського національного університету. - Одеса., 2011. - Вип. 10. - С. 397-403.
27. Перехрест І. В. Державна допомога демобілізованим воїнам та інвалідам Великої Вітчизняної війни на Україні (1943-1945) / І. В. Перехрест, О. В. Суденко // Гілея: Науковий вісник. - К., 2011. - Вип. 45. - С. 55-61.
28. Гордієнко Г. М. Пенсіонування інвалідів Вітчизняної війни в УРСР в 1942 - 1950 рр. / Г. М. Гордієнко // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані». - Дніпропетровськ, 2012. - №5 (85). - С. 20-24.
29. Хорохорина Г. А. Политика государства в области социального обеспечения и реабилитации инвалидов войны и труда в период 1941-1945 гг.:

- дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / Хорохорина Галина Анатольевна. – М., 2005. – 275 с.
30. Вольхин А. И. Оперативная работа территориальных органов НКГБ среди инвалидов Великой Отечественной войны в 1943-1945 годах / А. И. Вольхин // Исторические чтения на Лубянке. 1997 год. Российские спецслужбы: история и современность. - Москва; Великий Новгород, 1999. - С. 93-105.
 31. Физелер Б. «Нищие победители»: инвалиды Великой Отечественной войны в Советском Союзе / Б. Физелер; пер. с нем. Э. Каплуновской // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. - 2005. - N 2/3. - С. 290-297.
- References**
1. Reent O. P. Друга світова війна та Україна: політичні, соціально-економічні і демографічні наслідки / O. P. Reent // Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ, 2011. - №1-2. – С. 12-17 тощо.
 2. Danilenko V. Vsesvitnja istorija 1918–1945 rr. / V. Danilenko, O. Gisem, A. Podobed // Ch. I. – K.: Kozaki, 1996. – 171 s.; Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Інститут історії України NAN України; Redrada: akad. NAN України V. M. Litvin (golova), akad. NAN України I. M. Dzijuba, akad. NAN України Ja. D. Isaevich, akad. NAN України O. S. Onishhenko, akad. NAN України V. A. Smolij, S. V. Kul'chic'kij ta in.; Vidp. red. akad. NAN України V. A. Smolij; Tom 2. Grinevich V. A., Danilenko V. M., Kul'chic'kij S. V., Lisenko O. E. Radjans'kij proekt dlja Ukraїni / Institut istoriї Ukraїni NAN Ukraїni. – K.: Nauk. dumka, 2004. – 531 s. toshho.
 3. Udod O. Istorija povsjakdenosti: pitannja metodologії, istoriografії ta dzhereloznavstva / O. Udod // Aktual'ni problemi vitchiznjanoї istoriї HH st. Zbirnik naukovih prac', prısvjachenij pam'jati akad. NAN Ukraїni Jurija Jurijovicha Kondufora. V 2-h tt. - K.: Institut istoriї Ukraїni NAN Ukraїni, 2004. – T. 2. – S. 286, 300, 301.
 4. Lisenko O. Povsjakdena istorija vijni: metodologichni notatki / O. Lisenko // Storinki voennoї istoriї Ukraїni. - K.: Institut istoriї Ukraїni NAN Ukraїni, 2010. - №13. - S. 8-22.
 5. Tam samo, s. 16.
 6. Tam samo, s. 19-20.
 7. Tam samo, s. 20.
 8. Dobrov P. V. Istorichna pam'jat' ta uroki minulogo / P. V. Dobrov // Istorichni i politologichni doslidzhennja. – Donec'k, 2009. – S. 12.
 9. Koval' M.V. Ukraїna v drugij svitovij i vitchiznjanij vijnah (1939-1945 rr.) [Tekst] . - K.: Al'ternativi, 1999 . - 334 s. toshho.
 10. Lisenko O.E. Doslidzhennja istoriї Drugoї svitovoї vijni u suchasnij Ukraїni: osnovni tendenciї ta perspektivi / O.E. Lisenko // Ukraїns'kij istorichnij zhurnal. - K: «Diez-produkt», 2011. - №4. - S. 169.
 11. Gridina I. M. Duhovne zhittja naseleennja Ukraїni v roki Drugoї svitovoї vijni (1939-1945 rr.) / I. M. Gridina. – Donec'k: DonNU, 2010. – 419 s. toshho.
 12. Grinevich V.A. Suspil'no-politichni nastroi naseleennja Ukraїni v roki Drugoї svitovoї vijni (1939-1945 rr.) / V.Grinevich – K.: NAN Ukraїni, Institut politichnih i etnonacional'nih doslidzhen' im. I.F.Kurasa. – 2007. – 520 s. toshho.
 13. Grinevich V. A. Suspil'no-politichni nastroi naseleennja Ukraїni u roki Drugoї svitovoї vijni : avtoref. dis. na zdobuttja nauk stupenja doktora polit. nauk: spec. 23.00.02 «Politichni instituti ta procesi» / V.A. Grinevich. – K., 2008. – S. 26-27.
 14. Gavelja O.M. Duhovno-cinnisne sprjamuvannja osobistosti v roki Drugoї svitovoї vijni ta u povoenni roki v Ukraїni / O. M. Gavelja // Aktual'ni problemi istoriї, teoriї ta praktiki hudozhnoї kul'turi : zbirnik naukovih prac'. Vip. 26 K. : Milenium, 2011. S .186-193.
 15. Ribchenko L. Moral'no-psihologichnij stan naseleennja vizvolenih teritorij Livoberezhnoї Ukraїni u 1941 - 1943 rr. / L. Ribchenko // Ukraїns'kij istorichnij zbirnik. - Vip. 11. - 2008. - S. 254 – 255.
 16. Nikolac' Ju. Moral'nij stan naseleennja Ukraїni pid chas vidnovlennja radjans'koї vladi (1943-1945 rr.) / Ju.Nikolac' // Ukraїna v Drugij svitovij vijni: pogljad z XXI stolittja. Istorichni narisi / Red. kol.: V. A. Smolij (golova kolegії), G. V. Borjak, Ju. A. Levenec', V. M. Litvin, O. E. Lisenko (vidp. red.), O. S. Onishhenko, O. P. Reent, P. T. Tron'ko; Recenzenti: O. S. Rubl'ov, V. F. Shevchenko. NAN Ukraїni. Institut istoriї Ukraїni. - K.: NVP «Vidavnictvo «Naukova dumka, NAN Ukraїni», 2011. - Kn. 2. – S. 616-630.
 17. Perehrest I. V. Mediko-sanitarni naslidki Velikoї Vitchiznjanoї vijni dlja naseleennja Ukraїni ta ih likvidacija u period vidbudovi (1943 – 1950 rr.) : avtoref. dis. na zdobuttja nauk stupenja kandidata ist. nauk: spec. 07.00.01 «Istorija Ukraїni» / I.V. Perehrest. – Donec'k., 2007. – S. 4, 20.
 18. Gordienko G. M. Social'ne zabezpechennja invalidiv Vitchiznjanoї vijni v URSR (1941 – 1950 rr.): dis... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Gordienko Galina Mikolaivna. – K., 2010. – S. 5.
 19. Bobrovs'kij A. S. Radjans'ka sistema rehabilitaciї invalidiv ta naslidki її vprovadzhennja v drugij polovini 1940-h – seredini 1960-h rr. u Donbasi / A. S. Bobrovs'kij // Istorichni i politologichni doslidzhennja. Zbirnik naukovih prac'. – Donec'k, 2008. - №1-2 (37-38). – S. 350-356.
 20. Sarzhan A. O. Zmini v social'no-pobutovih umovah zhittja naseleennja Donbasu u drugij polovini 40-60-h rokov HH st. / A. O. Sarzhan, S. E. Sarzhan // Visnik Donec'kogo nacional'nogo universitetu ekonomiki i torgivli imeni Mihajla Tugan-Baranovs'kogo. Naukovij zhurnal. – Donec'k, 2009. – № 2. – S. 118-124.
 21. Bushin M. I. Osnovni tendenciї social'noї rehabilitaciї ta pracevlashtuvannja invalidiv Velikoї Vitchiznjanoї vijni u povoennij period (1945-1950 rr.) / M. I. Bushin, I. V. Perehrest // Chornomors'kij litopis. Naukovij zhurnal. – Mikolaiv: vidavnictvo ChDU im. Petra Mogili, 2010. – Vipusk 2. – S. 10-18.
 22. Perehrest I. V. Do pitannja medicinoї rehabilitaciї invalidiv Velikoї Vitchiznjanoї vijni na teritorii Ukraїni v period 1943 – 1945 rr. / I. V. Perehrest, D. A. Ivanov // Gumanitarnij visnik. Zbirnik naukovih prac'. – Cherkasi: vidavnictvo Cherkas'kogo derzhavnogo tehnologichnogo universitetu, 2010. – № 15. – S. 45-51.
 23. Fomin A. V. Osnovni naprjami social'noї politiki v URSR u 1944 – 1956 rr.: istorichnij aspekt / A. V. Fomin // Gileja: Naukovij visnik. – K., 2010. – Vip. 41. – S. 144–151.

24. Nikol'skij V. N. Obvinenija repressirovannyh organami gosbezopasnosti v USSR v gody Velikoj Otechestvennoj vojny / V. N. Nikol'skij // Istorichni i politologichni doslidzhennja. Naukovij zhurnal. – Donec'k, 2011. № 1-2 (47-48). – S. 58-64.
25. Kas'janova N.M. Riven' zhittja naselennja Donbasu V 1945 – 1955 rr. / N. M. Kas'janova, Ju. S. Dubkova // Istorichni i politologichni doslidzhennja. Naukovij zhurnal. – Donec'k, 2011. № 1-2 (47-48). – S. 147-153.
26. Titarenko O. O. Sutnist' social'nogo protestu v povocnnyj period (na materialah Donbasu) / O. O. Titarenko // Visnik Odes'kogo nacional'nogo universitetu. – Odesa., 2011. – Vip. 10. – S. 397–403.
27. Perehrest I. V. Derzhavna dopomoga demobilizovanim voïnam ta invalidam Velikoi Vitchiznjanoi vïjni na Ukraïni (1943-1945) / I. V. Perehrest, O. V. Sudenko // Gileja: Naukovij visnik. – K., 2011. – Vip. 45. – S. 55–61.
28. Gordienko G. M. Pensionuvannja invalidiv Vitchiznjanoi vïjni v URSSR v 1942 – 1950 rr. / G. M. Gordienko // Naukovo-teoretichnij i gromads'ko-politichnij al'manah «Grani». – Dnipropetrovs'k, 2012. – №5 (85). – S. 20-24.
29. Horohorina G. A. Politika gosudarstva v oblasti social'nogo obespechenija i rehabilitacii invalidov vojny i truda v period 1941-1945 gg.: dis... kand. ist. nauk: 07.00.02 / Horohorina Galina Anatol'evna. – M., 2005. – 275 s.
30. Vol'hin A. I. Operativnaja rabota territorial'nyh organov NKGB sredi invalidov Velikoj Otechestvennoj vojny v 1943-1945 godah / A. I. Vol'hin // Istoricheskie chtenija na Lubjanke. 1997 god. Rossijskie spetsluzhby: istorija i sovremennost'. Moskva; Velikij Novgorod, 1999. S. 93-105.
31. Fizeler B. «Nishhie pobediteli»: invalidy Velikoj Otechestvennoj vojny v Sovetskom Sojuze / B. Fizeler; per. s nem. Je. Kaplunovskoj // Neprikosvennyj zapas: debaty o politike i kul'ture. - 2005. - N 2/3. - S. 290-297.

Михайлюк В.В. Социальная реабилитация и адаптация инвалидов Второй мировой и Великой Отечественной войн в Донбассе: историографический обзор научных разработок (1943-2012 гг.)

В статье рассматривается историко-исследовательская литература, касающаяся общих и частных вопросов Второй мировой и Великой Отечественной войн. Она условно делится на исследования, проведенные в 1943 – 1990 гг., которые представляют первый этап подхода к проблеме, а также исследования годов обретения Независимости. Подчеркнуто, что на первом этапе почти все работы велись в рамках советской идеологической доктрины. Инвалиды Великой Отечественной войны представляли обособленную категорию населения, которая нуждалась в оказании помощи со стороны государства и была той категорией общества, которая определялась в контексте соответствующих постановлений как СССР, так и УССР. Однако как объекты исторических исследований лица с ограниченными физическими возможностями – инвалиды-фронтовики, не фигурировали. Второй этап включает работы исследователей, которые изучали

проблему истории Второй мировой и Великой Отечественной войн, начиная с периода распада СССР и до наших дней. Использование новейшей методологии позволило отечественным (украинским), российским и западноевропейским исследователям обратиться к социальной истории, истории повседневности, а также использовать методы устной истории, поставить в центр внимания человека, включительно с инвалидами Великой Отечественной войны. Последние как предмет изучения выделяются не часто. При этом не учитываются их личные взгляды на свое место в повседневной жизни, отсутствует региональный аспект, а процесс адаптации не рассматривается с точки зрения самого инвалида. Автор сделал попытку учесть вышеназванное.

Ключевые слова: Вторая мировая и Великая Отечественная войны, инвалиды-фронтовики, социальная история, история повседневности, устная история, адаптация.

Mykhaylyuk V. Social rehabilitation and adaptation of the Second World War and Great Patriotic War invalids in the Donbas region: historiographical review of scientific developments (1943-2012)

An historical literature, which concerns general and specific issues of the Second World War and Great Patriotic War, is examined in the article. This literature is divided into two following stages of the approach to the problem: researches of the period from 1943 to 1990 and researches which are completed at the period of Independence of Ukraine. On the first stage, almost all studies are conducted in the framework of the Soviet ideological doctrine. Great Patriotic War invalids are meant in them to be an isolated category of people who are in need of help from the governmental bodies, because in the literature of the first stage disabled war veterans are considered to be the one strata of society, status of which is defined in the context of relevant regulations of the USSR governmental orders. However, as objects of historical researches, people with disabilities – disabled war veterans, did not appear in the literature of the first stage. The second stage covers works of scientists who study problems of the history of the Second World War and Great Patriotic War from the times of the Soviet Union collapse to present days. Using the latest methodology allowed Ukrainian, Russian Western European historians to utilize social history, history of everyday life, methods of oral history, and spotlight people, including Great Patriotic War invalids. As a subject of study of historians of the second stage, they are considered rarely, and their own views on their place in everyday life are lack. The author makes an attempt to catch before mentioned in the article.

Key words: Second World War, Great Patriotic War, disabled war veterans, social history, history of everyday life, oral history, adaptation.

Михайлюк В.В. – асистент кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: Сергієнко Ю.Г., доктор історичних наук, професор.

Стаття подана 19.03.2013

УДК 94 (477)

**ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ
НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.****Носенко О.В.**

м. Луганськ

**CONTRIBUTION OF UKRAINIAN INTELLIGENTSIA IN THE NATIONAL REVIVAL OF
NADDNEPRYANSK UKRAINE IN THE END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES****Nosenko O.V.**

Розглядаються основні тенденції, роль української інтелігенції в національному відродженні Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX ст. Аналізуються характерні риси цього періоду: пошвавлення суспільно-політичного життя, переростання українського культурно-просвітницького руху в рух політичний. Досліджено основні теоретичні аспекти формування національної самосвідомості української спільноти. Висвітлено участь інтелігенції у формуванні українських політичних організацій та партій, які стали найвпливовішою силою в національному відродженні.

Ключові слова: інтелігенція, відродження, громади, партії, Наддніпрянська Україна.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української державності активізував вивчення проблем, пов'язаних із осмисленням історичного досвіду минулого. В останні роки спостерігається підвищення інтересу науковців до соціальної тематики, і зокрема історії інтелігенції. Посилення уваги до вивчення цієї соціальної групи зумовлене, насамперед, її специфічною роллю в житті суспільства.

Проблема діяльності української інтелігенції надзвичайно важлива в процесі дослідження історії Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX ст. Адже ця соціальна група відіграла чи не найважливішу роль в економічному, політичному та духовному житті суспільства, а також в процесі формування української нації. Актуальність дослідження підтверджується і тим, що сформовані протягом окресленого періоду громадсько-політичні погляди інтелігенції, зокрема вироблені нею методи і форми національно-визвольної боротьби, стали підґрунтям для реалізації державно-політичної ідеї на початку XX ст. Адекватне відтворення громадсько-політичних поглядів тогочасних інтелектуалів може бути орієнтиром у процесі формування сучасної національної свідомості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Історіографію дослідження діяльності інтелігенції Наддніпрянської України у другій половині XIX ст. представлено невеликим переліком праць учених, котрі прагнуть з'ясувати суть становлення її як відповідної еліти. Протягом останніх років ряд українських науковців звертались до питання ролі інтелігенції в суспільному житті. Своє дослідження присвятив вивченню соціального становища і участі української інтелігенції у суспільно-політичному русі на зламі XIX-XX століть Г. Касьянов [1], філософськи осмислювали її націотворчу функцію О. Забужко [2], М. Розумний [3]. Проблемі джерел формування інтелігенції, висвітленню її участі у суспільно-політичному житті України XIX ст. присвячено монографію Н. Шип «Интеллигенция на Украине XIX в. Историко-социологический очерк» [4]. Однак до сформульованої у назві цієї статті проблеми згадані автори зверталися лише частково, у контексті вирішення своїх основних дослідних завдань.

Мета. Основною метою статті є визначення ролі української інтелігенції у національному відродженні Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX ст. Пріоритетним у роботі є з'ясування умов, в яких доводилося діяти українській інтелігенції, дослідження її реальної участі в українському націотворенні.

Матеріали і результати дослідження.

Процес національного відродження розпочався ще наприкінці XVIII ст., коли українська територія, тобто ті землі, де жили українці, перебувала в межах двох багатонаціональних імперій: Російської та Австрійської. Даний політичний поділ залишився до першої світової війни. У вітчизняній та зарубіжній історико-культурологічній літературі утвердилася думка, що українці увійшли в процес національного відродження відносно пізно і не досягли на той час кінцевої мети національних рухів — політичної незалежності. Говорячи про національно-культурне відродження, сучасні

дослідники часто мають на увазі відродження народних звичаїв і традицій, розширення сфери вживання української мови, створення національної школи, театру тощо, однак національне відродження можна розглядати і як політично-культурний процес, бо його кінцевою метою є завоювання національної незалежності, утворення самостійної національної держави, розквіт духовної культури нації.

У другій половині XIX ст. інтелігенція стає зрілішою та згуртованішою, висуває новий принцип, що передбачав духовне, а згодом і політичне самовизначення. Важливим було й те, що впровадження саме цієї ідеології відкрило мовну та етнічну єдність усіх українських земель як передумови культурного, а згодом і політичного об'єднання українців.

На зламі XIX – XX ст. соціальна природа інтелігенції докорінним чином змінилася. Вона знайшла своє місце у соціально-класовій структурі суспільства. Відображаючи численні соціальні, класові, національні протиріччя суспільства, інтелігенція перебрала роль політичного прискорювача.

Протягом 80-90-х рр. XIX ст. з'явився ряд нових угруповань вітчизняної молоді, які, на думку А. Катренка, діяли або під контролем та за допомогою громадівців, або у контактах із ними, або ж самостійно. Історія цих гуртків, зазначає учений, – яскраве свідчення складного процесу оволодіння передовою молоддю прогресивними ідеями свого часу, включення її в український національний рух [5].

Можна стверджувати, що кінець XIX ст. характеризувався тим, що до патріотичного руху залучається молоде покоління українців, котре, як зазначає Н. Шип, у силу своєї вікової та емоційно-психологічної особливості іноді рішучіше, ніж представники старшого покоління, порушувало національні й соціальні проблеми, що хвилювали тогочасне суспільство [6].

Учасники молодіжних гуртків, які сміливіше і рішучіше ставили українське національне питання, ніж старогромадівці, намагалися віднайти шляхи та форми його розв'язання. Характерно, що вони порушували соціальні й політичні проблеми і вказували на методи їх вирішення здебільшого в дусі радикально-демократичних ідей, що тоді ширилися у Російській імперії. Це й обумовило те, що в 90-х рр. XIX ст. намітилася розбіжність стосовно стратегії українського руху між молоддю та старшими представниками громад. Відмовившись від культурно-політичної стратегії М. Драгоманова, не підтримуючи і проавстрійської політики В. Антоновича – О. Кониського, Київська стара громада залишилася на невизначених культурницьких позиціях [7]. Як зазначав Я. Грицак, старшу інтелігенцію займало одне питання: ліквідація Емського указу.

Скасування мовних заборон була нав'язливою ідеєю, котра заглушила всі інші. Якщо й згадували про інші політичні права українців, то тільки в дуже туманному контексті, як про завдання боротьби за «загальні демократичні свободи» [8].

За таких умов у середовищі громадівців визрів конфлікт між поколіннями. Сутність його криється в тому, що культурницька діяльність старших представників національного руху вже не могла задовольнити його молодших представників, громадська діяльність яких розпочалася в 1890-х рр. Завдяки діяльності молодшого покоління з ідеологічно й організаційно невиразного українофільського руху виникали перші українські групи з чіткими політичними вимогами.

Отже, наприкінці XIX ст. відбувається політизація національно-визвольного руху. Поступово в колах вітчизняної демократичної молоді відбуваються консолідаційні процеси, що призводять до спроби створення всеукраїнської організації «Братство тарасівців». Організація мала прибічників у різних містах України, що надало її діяльності загальноукраїнського характеру.

У своєму програмному документі тарасівці відобразили бажання «віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гніту, в якому вона зараз перебуває...». В уяві молодого покоління імперія виступала як «агрегат частогусто багатьох націй, що ні чим не з'єднані поміж себе, окрім самодержавця... через се ідея панування такого абсолютизму єсть ідея мертва, нація єсть жива істота. Тим то ми змагаємось проти усякого деспотизму або опікунства, над яким би се не було народом... Ми стоїмо за повну автономію у всіх народів...». Такий негативний вплив імперій на українську націю обумовив також прагнення тарасівців до її політичної модернізації шляхом створення «федерального ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля». Важливим компонентом їх світогляду було уявлення про націю як про цілісну субстанцію, на основі котрої відбувається самоідефікація. «Для нас, свідомих українців, єсть один українсько-руський народ, Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні, і жодні, географічні межі не можуть роз'єднати одного народу» [9].

І хоч тогочасне українське суспільство у своїй більшості не поділяло ідеї самостійної України, діяльність «Братства» підготувала сприятливий ґрунт для поширення державницько-самостійних настроїв. Програма «Братства тарасівців» містила вимоги широкої політичної автономії України та захисту культурних і соціальних прав її народу, що дозволяє стверджувати про вагомий вплив ідей М. Драгоманова на суспільно-політичні орієнтації патріотичної молоді. Як вказував В. Сарбей, в

історії українського національного руху «Братство тарасівців» стало перехідною сторінкою від структурно малоорганізованого громадства 1860-х – 1880-х рр. до створення національних українських партій [10].

Кінець XIX – початок XX ст. характеризували новими явищами у суспільно-політичному житті українських земель - початком «відродження нації». Новими рисами цього періоду були: переростання українського культурно-просвітницького руху в рух політичний та посилення земсько-ліберальної опозиції царизмові.

Ліберально-демократичний рух мав опозиційний характер і розвивався головним чином в рамках земських установ, де працювали представники інтелігенції: службовці, вчителі, лікарі, статистики, агрономи та інші фахівці. Учасники земсько-ліберального руху висловлювали невдоволення реакційною внутрішньою політикою царського уряду і виступили за проведення реформ, скликання загальноросійського Земського собору, рішучого оновлення законодавства, надання усім громадянам політичних прав та свобод. Значно зросла роль земств у проведенні так званої «банкетної кампанії» 1904 р., влаштованої на честь 40-річчя судової реформи. Під час її проведення земствами у містах і містечках відбулися мітинги та демонстрації опозиційного характеру, нерідко з антиурядовими вимогами й гаслами. Були проведені масові культурно-просвітні заходи, у яких брали участь широкі верстви української інтелігенції, відомі діячі національного руху.

Велику увагу самодержавна влада в Наддніпрянській Україні звернула на українську мову як основного виразника “українського сепаратизму”. Перед провідною верствою українського населення – інтелігенцією – постало завдання забезпечення свободи вживання української мови в усіх сферах суспільного життя (художній, науковій, офіційно-діловій, публіцистичній, в освітній сфері всіх рівнів), а також державних та громадських закладах в Україні. Першими спробами реалізації цього завдання на зламі XIX–XX ст. стали численні клопотання діячів земських зборів та громадських об’єднань України до урядових інституцій з вимогами вільного використання рідної мови, виступи протесту української інтелігенції на з’їздах, урочистих зібраннях, що відбувалися на той час у різних містах України тощо. Протести проти утисків української мови висловили учасники свята відкриття пам’ятника І. Котляревському в Полтаві у серпні 1903 р. У 1904 р. О. Лотоцький, П. Стебницький та П. Садилов від імені “Благодійного товариства видання загальнокорисних та дешевих книжок” подали записку міністрові внутрішніх справ та

начальникові Головного управління у справах друку з проханням сприяти справі скасування заборони з українського друкованого слова [11].

Наприкінці XIX - початку XX ст. поживлення суспільно-політичного життя в Україні благотворно впливало на процес зростання масової української національної самосвідомості. Національний рух вступив у політичну стадію розвитку. Виразно і аргументовано підкреслювалась необхідність і неминучість політичної самостійності України.

Найвпливовішою силою в національному відродженні було створення нелегальних політичних організацій та партій, члени яких порушували найактуальніші питання громадського життя, визначали головні орієнтири і напрями вольної боротьби. З виникненням суто українських партій ідея державності і самостійності здобуває все більше визнання і знаходить обґрунтування в їх програмних документах.

Першою національною партією в Наддніпрянській Україні була Революційна українська партія (РУП), заснована 29 січня 1900 р. у Харкові. Вона в основному складалась із студентів, семінаристів, народних вчителів та представників інших верств інтелігенції. РУП активно підтримала ідею самостійності України на Наддніпрянщині, але згодом вона висловила за автономію України в складі майбутньої Російської федерації. Програмою партії стала брошура, написана харківським адвокатом М. Міхновським і видана у Львові під назвою «Самостійна Україна». Автор ставив завдання: боротьба за єдину, самостійну, вільну Україну від гір Карпатських до гір Кавказьких. Ця організація діяла досить активно. Вже за три роки її існування було створено мережу рухівських груп, що діяли у Києві, Харкові, Полтаві, Лубнах тощо. Головними формами активності організації були пропаганда та агітація. Пропагандистський арсенал рухівців охоплював нелегальні періодичні видання (газета «Селянин», журнал «Гасло» тощо), численні брошури та прокламації. Основним об’єктом пропаганди стало селянство, яке, за переконанням рухівців, було основою української нації. Лівобережжя перетворилося на базовий регіон дії РУП, хоча її діяльність поширювалася і на інші регіони.

Згодом від РУП відійшло найбільш радикальне крило і утворило свою партію — Народну українську партію на чолі з М. Міхновським. У 1904 р. після нового розколу в РУП утворилась нова політична організація — Українська соціал-демократична спілка («Спілка»). Представники ліберального руху восени 1904 р. об’єднуються в Українську демократичну партію, яка була близькою до російської партії кадетів. Згодом з неї виділилось радикальне крило і утворило Українську

радикальну партію (УРП), яка в 1905 р. знову об'єдналась з УДП в Українську радикально-демократичну партію, лідерами якої були Б. Грінченко, С. Єфремов, Є. Чикаленко.

Всі національні українські партії, по-різному розглядаючи проблеми майбутнього державного устрою України (автономія у складі федеративної Росії чи самостійна держава), розв'язання національного питання пов'язували з вирішенням питання самовизначення націй, всебічного застосування рідної мови. Свої програмні вимоги партійні діячі проводили через періодичну пресу, розгорнувши широку видавничу діяльність. З'ясовано, що більш плідною роботою в цьому напрямку вдалося налагодити українським лібералам: вони видавали україномовний тижневик "Рідний край", часопис "Громадська думка", газету "Рада", контролювали видання практично всіх україномовних часописів. Крім партійних видань діячі УДРП (зокрема, С. Єфремов, Б. Грінченко, Є. Чикаленко та ін.) брали участь у випуску наукової, історичної, етнографічної літератури українською мовою, що відіграло важливу роль у формуванні національної свідомості українського народу.

Головна складність для інтелігенції полягала в тому, що основну масу населення України становили селяни, яких насамперед хвилювали проблеми аграрні, а не національні. Питання переслідування української мови, літератури чи освіти їх майже не хвилювало. Проте українським партійним діячам вдалося налагодити широку пропаганду в масах українською мовою шляхом видання україномовних друкованих органів, розповсюдження численних відозв, листівок.

Під час революції 1905-1907 років українські партії використовували гасло автономії України в своїх політичних інтересах. До того ж воно було одним із найпопулярніших серед широких народних мас. Після третьочервневого перевороту активна політична діяльність українських партій припинилась. Практично всі українські політичні партії згорнули свою роботу. Лише Товариство Українських Поступовців (до складу якого входили М. Грушевський, П. Стебницький, Д. Дорошенко, В. Винниченко та ін.) висувало загальні політичні вимоги та широку програму захисту й розвитку української мови. ТУП було засноване восени 1908 року з ініціативи колишніх членів УДРП і за участі представників майже всіх інших українських партій. Хоча воно і не було партією, однак ставило метою боротьбу за національні інтереси в добу реакції. Товариство українських поступовців чотири рази порушувало українське питання в Думах. У грудні 1914 року воно висловилося за демократичну автономію України в складі федерації рівноправних народів Росії.

Зокрема, на початку ХХ ст. український рух стрімко вийшов за межі вузької українофільської

діяльності. Нове покоління українських діячів піддало культурництво різкій критиці і заявило про розрив з ним. У зв'язку з цим українським рухом опанували політичні ідеї, відбулася організаційна перебудова руху на партійній основі. У Наддніпрянській Україні з'явилося кілька центристських та лівоцентристських партій, які виявили особливу увагу до соціальних проблем. Першість тут належала Революційній українській партії, а згодом її спадкоємиці – Українській соціал-демократичній робітничій партії. Переважно національно орієнтованими були Українська народна партія та Українська радикально-демократична партія. Серед національних українських гасел цього часу домінували гасла національно-територіальної автономії України.

Висновки. Отже, наприкінці ХІХ ст. інтелектуальна еліта мала більше можливостей проявити себе в науково-педагогічній роботі через урядові утиски. В цей час формувалася теоретична платформа національного руху, відбувалися наукові дискусії на захист самостійності української мови та культури, проводилися українознавчі дослідження. Національно свідомою науковою інтелігенцією гуртувалася навколо громад. Почали з'являтися перші українські партії. На початку ХХ ст. у зв'язку з дозволом на створення громадських організацій зросла роль ліберально-просвітницької роботи. Відбувалося поживлення журналістської діяльності, чинились спроби впровадження української мови в навчальні заклади. Вчені отримали можливість участі у політичному русі, мали представників в Думах. Проте наступ столипінської реакції перервав національно-культурне піднесення. Після революції 1905-1907 рр. основний акцент знову змістився у сферу науково-педагогічної та ліберально-просвітницької діяльності в умовах жорстких урядових утисків. Але згодом відбувається піднесення національно-культурного руху: створювалася широка мережа «Просвіт», науковці отримали змогу брати участь у впровадженні української мови у навчальних закладах, але зі встановленням радянської влади починаються перші утиски щодо товариств та окремих вчених.

Українські партії Наддніпрянської України об'єднували переважно молоду українську інтелігенцію і своєю чисельністю поступалися російським політичним партіям, які формувалися в цей же час. Але згодом національно свідомі українські політичні сили зміцніли і розширили свої ряди. Їх боротьба за українську державність на початку ХХ ст. була досить плідною. Деяким політичним партіям судилося відіграти вирішальну роль у революційних і національно-визвольних змаганнях.

Для української національної інтелігенції XIX – XX ст. знаменне й те, що в цей час вона стала основною рушійною силою національного відродження. З цього часу вона стає провідною політичною силою нації. На постійні спроби уряду підпорядкувати її діяльність інтересам держави значна частина інтелігентів відповідала відвертим або прихованим опором, постійно перебуваючи в опозиції до влади.

Український національний рух досяг значних успіхів. Це була доба безперервного і всебічного піднесення, проте велика територія, чисельність і строкатість населення, складність внутрішніх і міжнародних проблем, репресії - все це робило шлях національного відродження України більш довгим і тяжким, ніж в інших країнах, які стояли перед аналогічними завданнями.

Література

1. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX - XX століть: Соціально-політичний портрет / Г.Касьянов. - К., 1993. - 176с.
2. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період / О.Забужко. - К., 1992. - 117с.
3. Розумний М. Українська ідея на тлі цивілізації / М.Розумний. - К., 2001. - 288с.
4. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк / Н.А. Шип. - К.: Наук. думка, 1991. - 172 с.
5. Катренко А. Український національний рух XIX століття. Частина II. 60 – 90-і роки XIX ст. / А.Катренко. - К., 1999. - С.136.
6. Шип Н. Суспільно – політичне і духовне життя українців у складі Російської імперії.(XIXст.) / Н.Шип. - К., 2004. - С.79.
7. Попович М. Нарис історії культури України / М.Попович. - К., 1998. - С.449.
8. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX – XX ст. / Я.Грицак. - К., 1996. - С.84.
9. Хрестоматія з історії України. - К., 1996., - С.164.
10. Сарбей В. Національне відродження України / В.Сарбей. - К., 1999. - С.208.
11. Румянцева С.С. Формування української інтелігенції Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX століть / С.С.Румянцева // Вісник Київського національного університету імені Т.Шевченка. Історія. - К., 2000. - Вип. 47. - С. 53-55.

References

1. Kas'janov G. Ukraïns'ka inteligencija na rubezhi XIX - XX stolit': Social'no-politichnij portret / G.Kas'janov. - K., 1993. - 176s.
2. Zabuzhko O. Filosofija Ukraïns'koï ideï ta evropejs'kij kontekst: Frankivs'kij period / O.Zabuzhko. - K., 1992. - 117s.
3. Rozumnij M. Ukraïns'ka ideja na tli civilizacii / M.Rozumnij. - K., 2001. - 288s.

4. Ship N.A. Intelligencija na Ukraine (XIX v.): Istoriko-sociologicheskij ocherk / N.A. Ship. - K.: Nauk. dumka, 1991. - 172 s.
5. Katrenko A. Ukraïns'kij nacional'nij ruh HHH stolittja. Chastina II. 60 – 90-i roki HHH st. / A.Katrenko. - K., 1999. - S.136.
6. Ship N. Suspil'no – politichne i duhovne zhittja Ukraïnciv u skladi Rosijs'koï imperii.(HHHst.) / N.Ship. - K., 2004. - S.79.
7. Popovich M. Naris istorii kul'turi Ukraïni / M.Popovich. - K., 1998. - S.449.
8. Gricak Ja. Naris istorii Ukraïni: Formuvannja modernoi Ukraïns'koï nacii HHH – HH st. / Ja.Gricak. - K., 1996. - S.84.
9. Hrestomatija z istorii Ukraïni. - K., 1996., - S.164.
10. Sarbej V. Nacional'ne vidrodzhennja Ukraïni / V.Sarbej. - K., 1999. - S.208.
11. Rumjanceva S.S. Formuvannja Ukraïns'koï inteligencii Naddniprojans'koï Ukraïni naprikinci HHH – na pochatku HH stolit' / S.S.Rumjanceva // Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni T.Shevchenka. Istorija. - K., 2000. - Vip. 47. - S. 53-55.

Носенко Е.В. Вклад украинской интеллигенции в национальное возрождение Надднепрянской Украины в конце XIX – начале XX вв.

Рассматриваются основные тенденции, роль украинской интеллигенции в национальном возрождении Надднепрянской Украины в конце XIX – начале XX вв. Анализируются характерные черты этого периода: оживление общественно-политической жизни, переростание украинского культурно-просветительского движения в движение политическое. Исследованы основные теоретические аспекты формирования национального самосознания украинского сообщества.

Ключевые слова: интеллигенция, возрождение, громады, партии, Надднепрянская Украина.

Nosenko O.V. Contribution of Ukrainian intelligentsia in the national revival of Naddnepryansk Ukraine in the end of XIX – beginning of XX centuries.

The main tendencies, role of Ukrainian intelligentsia in the national revival of Naddnepryansk Ukraine in the end of e XIX – beginning of XX centuries are described in the article. Characteristic features of this period: the revival of social and political life, development of Ukrainian cultural and educational movement in political movement are analyzed. The main theoretical aspects of the formation of national identity of Ukrainian community are investigated. Participation of intelligentsia in the formation of Ukrainian political organizations and parties, which have become an influential force in national revival is reflected in the article.

Key words: intelligentsia, revival, community, parties, Naddnepryansk Ukraine.

Носенко Олена Володимирівна - канд. іст. наук, доцент кафедри історії України ЧНУ ім. В.Даля

Рецензент: Довжук Ігор Володимирович, доктор історичних наук, професор.

УДК 001.8+62(091)+101

ПОДМЕНА СМЫСЛОВ И ПОНЯТИЙ, КАК ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКАЯ ПРОБЛЕМА (К ИСТОРИИ МЕТОДОЛОГИИ НАУКИ)**Орешкин М.В., Снегирев В.А.**
м. Луганськ**THE SUBSTITUTION OF SENSES AND NOTIONS AS A HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL PROBLEM (TOWARDS THE HISTORY OF METHODOLOGY OF SCIENCE)****M. V. Oreshkin, V. A. Snehirov.**

В статье рассматриваются проблемы подмены смыслов и понятий в науке и социальной жизни. Подобного рода процессы приводят к искажению не только научной картины мира, но и к абсолютно нежелательным социальным потрясениям. Однако не разработанность этой научной проблемы не позволяет сегодня избегать указанных искажений реальной картины мира, что и приводит к нежелательным последствиям, требующим корреляции и исправлений.

Ключевые слова: *смыслы, понятия, подмена, искажения, наука, социальная жизнь*

Постановка проблемы. Вопрос однозначного толкования смыслов и понятий стоит сегодня в науке как никогда более остро. Это связано с неоднозначным толкованием как сугубо научных (внутренние проблемы науки), так и явлений социальной жизни. В результате, исходя из неверных посылок, не могут найти решения научные проблемы, а социальные – заходят в тупик.

Анализ последних исследований и публикаций. Как отмечает академик НАНУ Локтев В.М. [1], в течение полутора десятилетий управленческая элита Украины, стремясь как можно быстрее подвергнуть либерализации экономику страны, абсолютно не учитывала исторические закономерности развития Украины, как государства, и, соответственно, особенности развития научной сферы. В результате подобной подмены одних смыслов другими, науке страны нанесён значительный ущерб, соответственно снизилась конкурентоспособность украинской науки, её экономическая эффективность.

Достаточно запутанным в этом плане является вопрос голодомора. Так в своём интервью Информационно-аналитическому изданию Фонда исторической перспективы «Столетие» профессор института экономической истории при Стокгольмской школе экономики Леннарт Самуэльсон рассматривает этот крайне

болезненный для Украинского общества вопрос не с точки зрения заговора против украинского народа, но как то, что эта трагедия не была в общепринятом понимании ни геноцидом, ни национальной акцией, а являлась страшным последствием советской коллективизации [2].

Целью статьи является выяснения механизмов подмены смыслов и понятий в научной сфере.

Материалы и результаты исследования. Рассматривая данную проблему, приходим к мысли о том, что вопрос подмены смыслов и понятий – вопрос в науке абсолютно не новый, хотя и недостаточно исследованный.

Этим вопросом серьёзно занимался один из крупнейших философов XX в., доктор технических наук, профессор В.В. Налимов [3]. Так он писал: «Если мы теперь хотим говорить о смыслах нашего Мира в целом, то его природе надо будет приписать текстово-языковую структуру». Однако исходя из трёхуровневой модели сознания на определенном этапе возникает необходимость редукции. Но по мысли Налимова В.В.: «Редукция – это серьёзное огрубление смыслов. Но она необходима для построения изящных концепций». Таким образом, за строгость мысли приходится дорого платить потерей гибкости в переоценке смыслов, в результате легко соскользнуть к догматизму.

Отметим, что это постоянно и происходит как в самой науке, так и в жизни общества, которому и призвана служить любая наука. Так наука мало представима без научных школ. Они являются гарантом сохранения определённого знания, видения, подхода, наконец, школы – это традиции и авторитет науки. Однако, пережив свой расцвет, когда на смену основоположнику приходят, через несколько поколений, далеко не такие гениальные и талантливые ученики-начётчики, школа начинает вырождаться, плодит схоластику путём подмены смыслов и понятий,

выхолащивая их, и, в конечном итоге, уничтожая самою себя.

Однако подмены смысловых и понятийных структур и аппаратов происходит зачастую далеко не случайно и не самостоятельно. В своей блестящей работе «Манипуляция сознанием» известный российский политолог С.Г. Кара-Мурза вскрывает механизмы достижения политического господства путём замены одних понятий и смыслов другими, в результате чего происходит фактическое зомбирование населения и потеря им способности мыслить самостоятельно [4]. Зачастую, как пишет этот автор, манипуляция сознанием осуществляется на основе мифа. По его определению: «Миф – это обобщённое представление о действительности ... соединяющее реальность с мистикой. То есть это всегда представление в значительной мере иллюзорное, но в силу ... своей привлекательности оказывающее большое воздействие на массовое сознание».

Необходимо отметить, что А.Ф. Лосев считал, что и сама наука насквозь мифологична, поскольку пользуется усредненно-обобщёнными понятийными категориями и абстрактными постулатами и частными допущениями. Впрочем, он дал вполне однозначное определение мифа: «Миф есть в словах данная чудесная личностная история» [5]. Однако мифология имеет собственную логику развития и понимается только сама из себя. Поэтому мифическое сознание, по мнению американского исследователя Л. Лешан является весьма значительной силой внутри человеческого социума, которая зачастую играет отрицательную, деструктивную роль и даже приводит к возникновению войн [6].

Весьма сложной представляется ситуация в науках, изучающих не только естественную, но и социальную историю.

Существует такое мнение, что для того, чтобы стать наукой, история, например, «должна оперировать только физическими или логическими недетерминированными процессами, которые возникают в точках бифуркации». По мнению данного автора, которое весьма основательно аргументировано, все процессы на планете Земля происходят в результате катастроф. В то же время история самого человека, как вида, так и человеческого общества просто-напросто сфальсифицированы и с реальностью мало имеют общего. То же касается и истории естественной [7].

Надо отметить, что подобного мнения придерживаются и другие исследователи, шедшие своим, оригинальным, путём. Так, например, географ из МГУ А.А. Вотяков показал не только истоки катастрофических процессов и дал возможные сценарии дальнейшего хода событий, но и показал на основании строгих

математических расчётов как, каким образом, когда и кем к современному летоисчислению была приписана 1000 лет [8].

Величайшие подлоги в исторической науке, связанные в первую очередь с хронологией, выявлены своим оригинальным путём академиком РАН А.Т. Фоменко и его соавтором Г.В. Носовским [9; 10], как и другими авторами [11; 12; 13]. Это тем более показательно в контексте подмены смыслов и понятий. Поскольку в зависимости от опорных дат меняется практически весь смысловой и политический расклад не только отдалённых эпох, но и современности, ибо крылатая фраза о том, что тот, кто управляет прошлым – владеет и настоящим, а, значит, управляет и будущим, актуализировалась сегодня стократно.

Выводы. Именно поэтому разработка данного направления будет продолжаться и далее. И приближение к истине, и её постижение будет и далее идти через очищение знания от мифа, путём поиска первосмысла и первичного понятия, отделённых от вымысла и лжи, очищенных от научной недобросовестности и политического заказа правителей любой эпохи. Хотя, с другой стороны, поиск смысла и истины порой может порождать и новые мифы, которые всё одно, уходят своими корнями в мифы прошлого. Видимо отделение науки от мистики, знания от мифа – процесс длительный и вряд ли может быть завершён.

Л и т е р а т у р а

1. Локтев В.М. Есть ли будущее у науки Украины? / В.М.Локтев // 2000. – Аспекты. – 2008. – 18.IV. – №16(411). – С.1,3.
2. Интервью Ленарта Самуэльсона: «Сталинское руководство не могло остановить голодомор». – Беседовал М.Кустов. – [Электронный ресурс] // Столетие – информационно-аналитическое издание Фонда исторической перспективы. – Интернет-газета издаётся с 21 сентября 2004 года. – 22.03.2007. – Режим доступа: <http://www.stoletie.ru/print.php?ID=35074> . – Заголовок с экрана.
3. Налимов В.В. Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности / В.В. Налимов. – М.: Изд-во «Прометей» МГПИ им. Ленина, 1989. – 288 с.
4. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.
5. Лосев А.Ф. Диалектика мифа. Из ранних произведений / А.Ф. Лосев. – М.: Изд-во «Правда», 1990. – С.391-599.
6. Лешан Лоуренс. Если завтра война? Психология войны / Лоуренс Лешан. – М.: Астрель, АСТ, 2004. – 142 с.
7. Голубчиков Ю.Н. Глобальные катастрофы в истории цивилизации / Ю.Н. Голубчиков. – М.: Вече, 2005. – 384 с.
8. Вотяков А.А. Теоретическая география-3. Карты плоской Земли / А.А. Вотяков. – М.: «София», 2002. – 264 с.

9. Носовский Г.В. Новая хронология Руси / Г.В. Носовский, А.Т. Фоменко. – М.: Изд-во «Факториал», 1999. – 256 с.
10. Фоменко А.Т. 400 лет обмана. Математика позволяет заглянуть в прошлое. – М.: Астрель; АСТ, 2007. – 350 с.
11. Валянский С.И. Новая хронология земных цивилизаций. Современная версия истории / С.И. Валянский, Д.В. Калужный. – М.: АСТ; Олимп, 1996. – 384 с.
12. Аджи Мурат. Азиатская Европа / Мурат Аджи. – М.: АСТ; АСТ Москва, 2006. – 1128 с.
13. Каныгин Ю.М. Последние времена: Новая парадигма истории / Ю.М. Каныгин. – К.: А.С.К., 2006. – 480 с.

References

1. Loktev V.M. Est li budushchee u nauki Ukrainy? / V.M.Loktev // 2000. – Aspekty. – 2008. – 18.IV. – N 16(411). – S.,3.
2. Intervyu Lenarta Samuelsona: “Stalinskoe rukovodstvo ne moglo ostanovit golodomor”. – Besedoval M.Kustov. – [Elektronnyi resurs] // Stoletie – informatsionno-analiticheskoe izdanie Fonda istoricheskoy perspektivy. – Internet-gazeta izdaetsya s 21 sentyabrya 2004 goda. – 22.03.2007. – Rezhym dostupa: <http://www.stoletie.ru/print.php?ID=35074>. – Zagolovok s ekrana.
3. Nalimov V.V. Spontannost soznaniya. Verotnostnaya teoriya smyslov i smyslovaya arkhitektonika lichnosti / V.V. Nalimov. – М.: Izd-vo Prometey MGPI im. Lenina, 1989. – 288 s.
4. Kara-Murza S.G. Manipulyatsiya soznaniem / S.G.Kara-Murza. – М.: Eksmo, 2007. – 864 s.
5. Losev A.F. Dialektika mifa. Iz rannikh proizvedeniy / A.F.Losev. – М.: Izd-vo Pravda, 1990. – S.391-599.
6. Leshan Lourens. Esli zavtra voyna? Psikhologiya voyny / Lourens Leshan. – М.: Astrel, AST, 2004. – 142 s.
7. Golubchikov Yu.N. Globalnye katastrofy v istorii zivilizatsii / Yu.N. Golubchikov. – М.: Veche, 2005. – 384 s.
8. Votyakov A.A. Teoreticheskaya geografiya-3. Karty ploskoy zemli / A.A. Votyakov. – М.: Sofiya, 2002. – 264 s.
9. Nosovskiy G.V. Novaya khronologiya Rusi / G.V.Nosovskiy, A.T. Fomenko. – М.: Izd-vo Faktorial, 1999. – 256 s.
10. Fomenko A.T. 400 let obmana. Matematika pozvolyaet zaglyanut v proshloe / A.T. Fomenko. – М.: Astrel; AST, 2007. – 350 s.
11. Valyanskiy S.I. Novaya khronologiya zemnykh zivilizatsiy. Sovremennaya versiya istorii / S.I.Valyanskiy, D.V.Kalyuzhnyi. – М.: AST; Olimp, 1996. – 384 s.
12. Adzhy Murat. Aziatskaya Evropa / Murat Adzhy. – М.: AST; AST Moskva, 2006. – 1128 s.
13. Kanygin Yu.M. Poslednie vremena: Novaya paradigmy istorii / Yu.M. Kanygin/ - К.: А.С.К., 2006. – 480 с.

Орешкін М. В., Снегірьов В. А. Підміна змістів та понять як історико-філософська проблема (до історії методології науки).

У статті розбираються проблеми підміни змістів та понять у науці й соціальному житті. Подібні процеси призводять не тільки до викривлення наукової картини світу, але й до абсолютно небажаних соціальних потрясень. Однак, нерозробленість цієї наукової проблеми не дає сьогодні можливості уникати вказаних викривлень, що й призводить до небажаних наслідків, які вимагають кореляції та виправлення.

Ключові слова: змісти, поняття, підміна, викривлення, наука, соціальне життя

M. V. Oreshkin, V. A. Snehirov. The substitution of senses and notions as a historical and philosophical problem (towards the history of methodology of science).

The article gives consideration to the problems of substitution of senses and notions in the science and in the social life. Such processes result not only in distortion of the scientific picture of the world but in absolutely unwanted social cataclysms as well. However, this scientific problem has not been yet properly researched and there is no possibility now to avoid the above mentioned distortions of the real picture of the world. Therefore, it brings to unwanted consequences requiring correlation and correction.

Key words: senses, notions, substitution, distortions, science, social life

Орешкін Михайло Вільєвич - д.с.-г.н., с.н.с., доцент Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Домашня адреса: 91035, м. Луганськ, кв. Комарова, буд. 1-А, кв. 24. Телефон: 0665485272. Адреса електронної пошти: fid04@yandex.ru

Снегірьов Віталій Андрійович – суддя Брянківського міського суду Луганської області. Домашня адреса: 91034, м. Луганськ, вул. Ватутіна, буд. 87-А, кв. 36. Телефон: +380505588463. Адреса електронної пошти: sneg7@meta.ua

Рецензент: **Михайлюк Віталій Павлович**, доктор історичних наук, професор.

Стаття подана 26.03.2013.

УДК 94(477) “кін. 18/ поч. 19”

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПРЕДСТАВНИКІВ ЛІВОРАДИКАЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Панченкова Н.О.
м. Луганськ

DEVIANT BEHAVIOR OF REPRESENTATIVES LEFT-WING RADICAL MOTION IN UKRAINE IN THE END OF XIX – BEGINNING OF XXCENTURY

Panchenkova N.O.

У статті наведено аналіз девіантної поведінки представників ліворадикального руху в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. Виявлено соціальні групи, що жили радикальний рух, знайдено причини їх девіантної поведінки. Частково знайшли своє висвітлення гендерний та віковий аспекти формування складу ліворадикальних організацій. З'ясовано вимоги вступу до цих угруповань. Зроблено висновок, що девіантна поведінка лівих радикалів була зумовлена соціальними, політичними, економічними й моральними чинниками

Ключові слова: девіантна поведінка, ліві радикали, терор, різночинна інтелігенція, есери, анархісти.

Постановка проблеми. На зламі XIX – XX ст. самодержавний лад в Російській імперії невпинно доводив свою неспроможність. Поряд з економічним піднесенням в країні існував суспільно-політичний регрес. Тому в суспільстві визрів протест існуючому ладові, бажання змінити його або навіть знищити, а на його уламках побудувати царство рівності та справедливості. Велику роль в процесі оформлення антиурядового ліворадикального руху відіграли партія соціалістів-революціонерів та есерів. У своїй діяльності вони широко застосовували терор як метод політичної боротьби.

Девіантна поведінка – (від лат. *deviatio* – відхилення) – поведінка, що відхиляється [1]. Віднесення терору (тероризму) до одного з типів девіантної поведінки навряд чи має потребу в аргументації, оскільки тероризм є прямим викликом загальноприйнятим нормам моралі і права, елементарним правилам людської поведінки. Розповсюдження різних видів девіантної поведінки впливає на всі сфери життєдіяльності людей і відбивається на їхньому способі життя, формуванні ціннісних орієнтацій та соціальних установок. У результаті різні форми стають притаманними значній кількості соціальних індивідів. Часто відхилення від соціальної норми набувають масового характеру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Розмах сучасного міжнародного тероризму привернув увагу дослідників до проблем революційного тероризму. На сторінках наукових робіт Д. Веденєєва, О. Лебеденка, С. Сусорова [2] та інших ця проблема знайшла своє висвітлення. Сучасні дослідники аналізують причини виникнення тероризму на теренах України, процес згуртування ліворадикальних сил, гучні терористичні акції тощо. За умов розбудови незалежної України вперше побачила світ колективна праця, присвячена проблемі політичного терору – “Політичний терор і тероризм в Україні. XIX - XX ст. Історичні нариси”[3]. Авторський колектив уперше здійснив комплексний підхід до дослідження проблеми терору і тероризму в Україні. Праця багата на історичні факти, обгрунтовані тези та висновки, що можуть бути ефективно використані дослідниками. Вивченню проблеми революційного терору багато уваги приділяють зарубіжні дослідники Ю. Антонян, О. Будницький, Г. Гейфман, Куромія Гіроакі [4] та ін., подаючи й особливості девіантної поведінки лівих радикалів.

Мета. Основною метою нашої роботи є розгляд тероризму лівих радикалів як форми девіантної поведінки в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.

Матеріали і результати дослідження.

Скасування кріпацтва і серія реформ у другій половині XIX ст. спричинили швидкий розвиток ринкових відносин в імперії, і в Україні зокрема. Економічні зміни зумовили появу “соціального” замовлення на освічених людей. Інтелектуальна праця стала товаром, попит на який постійно зростає, а також основним джерелом заробітку для тисяч людей, головною формою їх життєдіяльності. З відміною обмеження кількості студентів у вищих навчальних закладах молодь попрямувала до університетів, жертвуючи на освіту останні гроші. З низин - за кращою долею, на яку сподівалися, здобувши освіту, з інших

станів - за світлом нових ідей. В цьому змішенні соціальних груп і народжувався феномен різночинної інтелігенції, яку царська адміністрація охрестила "третім елементом" (поряд з "першим" - урядовим і "другим" - виборним, дворянським).

На цей час в Україні припадає період прискорення процесів соціальної мобільності й стирання соціальних меж. Тому до лав різночинної інтелігенції вливалися люди різного соціального походження: частка дворянства, сини священиків і дяків, дрібних чиновників і торгівців, міщан та навіть селян. Вони й стали визначати соціальне обличчя інтелігенції у досліджуваній період. Взавши за основу своєї соціальної позиції радикальні вчення попередників, різночинці відкрито протиставили себе самодержавній владі.

Інтелігенція жила у розколі з оточуючою дійсністю, в атмосфері відчуження та ворожості до держави. Як правило, вона не могла знайти адекватного застосування свого інтелекту у громадському житті та на державній службі. З іншого боку, освіта та стиль життя відчували інтелігентів від простого народу. Інтелігенти завжди казали про себе "ми", а про державу та владу "вони" [5, с.21].

Інтелігенти були самовіддано захоплені ідеями, часто соціального характеру. Вони були переконані в тому, що слід покласти край соціальній несправедливості та іншим непривабливим рисам російського самодержавства. Несприйняття абсолютних цінностей, відсутність релігійної перспективи у розумінні суспільного життя приводили інтелігентів до того, що вони не відчували особистого гріха та взагалі гріховності людини. Єдиною перешкодою на шляху до загального щастя визнавався політичний устрій, що обмежував і пригнічував саму природу людини. Звідси переконання, що досягнути щастя можливо через просте руйнування існуючого ладу. Багато інтелігентів убачали розв'язання цих проблем у створенні радикальних рухів. Певний рівень освіченості інтелігентів давав їм змогу знайомства з провідними концепціями свого часу. З великим захопленням були сприйняті роботи Бакуніна, Кропоткіна, Нечаєва та інших, де містилися ідеї побудови нового суспільного ладу, обґрунтовані методи досягнення наміченої мети. Кожний юнак, який опанує світ, міг знайти собі співрозмовника – чи земського лікаря, чи повітового вчителя, якогось "любителя" творів Бакуніна, Лаврова або Маркса. Далі все було справою допитливості його розуму й схильності до самоосвіти. Так забезпечувалися не лише постійне поновлення, а й значне розширення лав революціонерів.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні діяла досить розгалужена система вищої освіти. Ця система стала головним джерелом

поповнення складу різночинної інтелігенції, її кількісного й якісного зростання. На сприйняття студентами радикальних ідей крім їх соціального походження впливало й їх матеріальне становище, яке у більшості було важким. Тяжке матеріальне становище, утиски у академічному житті, невсипущий нагляд загальнодержавної та внутрівузівської охорони були постійним джерелом протесту. Студентський рух, який починається ще у XIX ст. як академічний, на початку XX ст. набуває яскраво політичного характеру. Якщо на протязі 80-90-х рр. XIX ст. політичні уподобання студентів були малопомітними, то на початку XX ст. студентство диференціюється під впливом зростаючого суспільного руху.

Значний вплив на студентство мав ліворадикальний напрям. Показовим є те, що з 39 членів головного керуючого органу партії есерів - Центрального Комітету - 28 навчалися в університетах [6, с. 91–95]. Слід додати, що майже всі вони приєдналися до революційних організацій ще зі студентських та навіть гімназистських років. Поклоняючись героїчній діяльності народовольців, студентство захопилося терором, стало не лише носієм його ідей та практики, а й вірним пропагандистом.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на заводах, фабриках, копальнях, будовах, транспорті України нагромаджувалася значна кількість найманих робітників. Це був новий суспільний клас, що дедалі більше проявляв своє існування. Представники різночинної інтелігенції самовіддано й захоплено виступали як оратори. А їх слухачами і були майстри, робітники, ремісники, селяни, торгівці, швачки, модистки, робітниця тощо.

Відома дослідниця революційного тероризму Г.Гейфман зазначає, що на початку XX ст. велика кількість лівих радикалів належала до першого покоління промислових робітників різного фаху, які були вихідцями із приміських сіл. Більшість з них походили із збіднілих селянських родин і з великими зусиллями звикали до міського життя. Вони часто жили у злиденних економічних умовах та психологічно адаптувалися до міста досить повільно. Ці люди легко підпадали під вплив радикальної агітації й пропаганди [7, с. 18–19].

Серед лівих радикалів було чимало жінок, нерідко представниць вищого й середнього класу У суспільстві відбувався швидкий процес зміни родинних відносин та зростання освіченості. "Нові жінки" вирізнялися високою соціальною мобільністю, втратою зв'язку з оточенням та засобів до існування, а з ними й моральних установок, ідеалів, цінностей та норм поведінки свого минулого оточення. Жінок, які намагалися якось самоутвердитися, ставало важче втримати вдома. Доступ до вищої освіти був для них

обмежений (згадуваний статут міністерства освіти від 1884 р.), можливостей реалізувати свій інтелектуальний потенціал не було. Саме це і привело їх до лав радикалів, де серед соратників-чоловіків вони зустрічали більше поваги, ніж у будь-яких традиційних верствах суспільства. Як правило, жінки з робітничого середовища та селянки не захоплювалися феміністичними ідеями, які звичайно супроводжують політичний радикалізм; порівняно з чоловіками вони були більш обмежені у своїх діях, а рівень освіченості серед них був набагато нижчий [7, с. 359]. Жінки йшли в революцію з надзвичайною відданістю ідеї й крайнім фанатизмом. Їх готовність жертвувати собою заради своїх переконань немов переносив православний ідеал жінки-мучениці у сферу політичного радикалізму. Треба відзначити, що такий стиль поведінки був поширений і серед молодих єврейських жінок, закріплених у своїх родинях при традиційному соціальному ладі ще більш, ніж інші жінки в імперії [7, с. 19–20].

Цікавим моментом із точки зору формування складу ліворадикальних організацій є віковий показник. У середовищі терористів були люди різного віку. Не лише юнаки і молоді дівчата, але статечні, навчені життям, літературними справами та науками “мужі” приймали терор. Звичайно, що багато залежало від того, яке місце займає конкретна особа у ієрархії терористичної організації: керівниками і організаторами тероризму часто ставали особи більш старшого віку, виконавцями - більш молоді. Останні були найбільш уразливі для охоронців і юстиції.

Глибока конспірація терористичної групи та постійне відчуття ворожості середовища визначали сувору дисципліну її членів, жорстку та чітку ієрархію та розподілення ролей, безумовне підкорення наказам та загальним рішенням. Стати членом Бойової організації партії есерів було не простою справою. Приймалися лише люди із встановленою революційною репутацією. Наприклад, знайшовши потрібну людину – Федора Качуру – для замаху на харківського губернатора, на вимогу лідера партії есерів Г.Гершуні Київський есерівський комітет надав відповідну характеристику виконавцю замаху.

До членів ліворадикальних угруповань висувалися певні вимоги, серед яких були й моральні. Такі як готовність пожити заради справи, суворі акуратність у виконанні навіть дрібниць, чесність, надійність, конспіративність, відсутність хвороб та добрий зір, утримання від алкогольних напоїв тощо. Стосовно останньої вимоги, наприклад, статут селянського братства партії соціалістів-революціонерів вказував, що “...і чесна людина у стані сп’яніння може завдати великої шкоди святій справі” [8, арк. 204]. Члени терористичних організацій каралися за нехтування означеними

вимогами. У випадку, якщо учасник був викритий за зраду і провокацію, його страчували.

Члени ліворадикальних терористичних організацій мали своєрідний “кодекс честі”, тобто власну етику. Вона не дозволяла їм здаватися у полон. А якщо вже так вийшло, що терорист був заарештований, то він мав би відмовитися давати будь-які свідчення поліцейській або судовій владі. Єдине, що йому дозволялося, – сказати, що він є членом відповідної організації та чому він так вчинив.

На думку авторки, висвітлюючи окреслену тематику, потрібно враховувати психологічні особливості їх членів. Бо саме психологічні особливості представників різних соціальних верств населення, їх світосприйняття допомагають ідентифікувати їх як терористів. Звичайно, у кожного з них була своя власна свідомість, тому безнадійне заняття встановити єдиний тип особистості або свідомості терориста. Але спробуємо хоча б визначити загальні домінуючі його характеристики. В цьому не обійтися без сучасних розробок проблем тероризму.

Дослідник тероризму В.Витюк вважає, що тероризм спирається на одвічні якості людської природи - схильність до агресії та руйнівні інстинкти [9, с. 262]. Ці якості по-різному виражені у різних людей і у тій чи іншій мірі обмежені правовими або моральними нормами, вихованням і культурою. Особи психологічного складу, для якого характерний примат емоцій над розумом, домінування безпосередніх активних реакцій на дійсність, над її осмисленням, упередженість оцінок, низька межа терпимості та відсутність потрібного самоконтролю, досить легко уживаються з насиллям. Те саме стосується й осіб досить раціоналістичного складу, які відрізняються завищеними самооцінками, жагою самоутвердження, владолюбством, презирством до людей або політичним фанатизмом [10, с. 233]. Терористичні групи склалися не лише із невпевнених у собі й страждаючих від неповноцінності осіб, але й з розумних, вольових, впевнених у своїх силах. Перші шукали у групі визнання та психологічний притулок, інші, якщо ставали лідерами, виокремлювалися тенденцією до домінування та керівництва оточуючими. Останні і були творцями ідеології тероризму.

Екстремістська свідомість визнає лише крайнощі, розподіл людей на своїх і чужих. Екстреміст вважає, що дійсність може бути перероблена згідно із його схемами і догмами. Він і хвилини не вагається, що після руйнації “старого світу” за його бажанням виникне “новий світ”. Ось як відгукнулася тогочасна преса на адресу анархістських терактів: “Грабуй, руйнуй, вбивай та не турбуйся про інше: майбутнє буде плідне новим джерелом, твоя свобода й твоє щастя залежить від твого ворожого презирства до тих,

що стоять вище за тебе...Бий всіх без розбору...бий, якщо ти не можеш застосувати іншого принципу, ніж той, яким керувався правовірний вожак під час побиття еретиків у Безирі: “вбивайте всіх, кого можете, а Бог розбере, хто його вірні слуги” [11, с.12].

Радикалам-терористам притаманна тверда віра в те, що вони мають абсолютну, єдину та остаточну істину, віра у своє месіанське призначення - спасіння і щастя людства. І саме наявність віри у найвищу істину є тим, що вирізняє справжнього екстреміста від людей, що по-різних причинах опинилися у терористичній групі [9, с. 259]. Проте фанатична віра притаманна лише “першому поколінню” екстремістів, поступово вона деградує: від неї залишається лише форма.

Одним із методів забезпечення єдності групи і підкорення кожного загальним інтересам є формування образу підступного, здатного на все ворога. Цей образ група створює на початку своєї діяльності. Для лівих радикалів ворогом був державний лад, влада та її представники. Єдине, на що він заслуговує, - це знищення. Тому для створення “нового світу” потрібно не базікати, а діяти вкрай радикальними засобами, причому нехтуючи нормами права і моралі. Так народжується притаманна екстремістам максима - мета виправдовує засоби. При цьому будь-яку протидію групі з боку уряду терористи сприймають як напад на себе особисто. Відповідно будь-яка акція нападу ззовні збільшує групову згуртованість.

Тісними були узи братерства та дружби, які пов'язували багатьох терористів. Есер Сазонов, який вбив міністра внутрішніх справ Плеве, в одному з листів до Б.Савинкова писав, що їх “лицарство було просякнуто таким духом, що слово “брат” недостатньо яскраво виражало суть наших відносин” [12, с. 41]. Керівника Бойової Організації у 1901-1903 рр. Г.Гершуні Є.Сазонов вважав “втіленням того, чим має стати людина ...через сотні років”, прикладами для наслідування для нього були М.Спиридонова, І.Каляєв, Б.Савинков [10, с. 247]. Останнього він назвав “дивною квіткою, звідкись занесеною”. Сазонов досить важко сприйняв звістку про викриття Азефа і, як вважають деякі дослідники, особливо у зв'язку із загальною кризою партії есерів та згортанням терору його психічне здоров'я значно погіршилося, він покінчив життя самогубством. Організація для нього була родиною [10, с.247].

Треба звернути увагу на релігійні основи психології революціонерів-терористів. Вони, як правило, вважали себе атеїстами. Місце Бога посів народ. Фактично змінився об'єкт поклоніння, але не змінилася структура релігійного почуття. Цей релігійний момент в більшій мірі простежується у психології терористів у переході до масового

терору у 1905-1907 рр. Люди, що борються за царство справедливості, застосовують вбивства, причому часто ні в чому особисто невинних людей, а то й просто випадкових. Виправданням цьому може слугувати лише те, що, як правило, терорист приносив в жертву й своє життя. Виступи терористів у судах були свого роду публічним проголошенням символу віри, не особистого, а партійного [13, с. 12]. На думку авторки, прагнення революціонерів-терористів до досягнення “світлого майбутнього” призводить до сакралізації як самого майбутнього, так і засобу його досягнення (тобто насилля).

Безперечно, що багато терористів не вирізнялися стійкою психікою та остаточно сформованим характером. Так, активний діяч партії есерів Б.Савинков у своїх споминах побіжно окреслював й психологічні особливості членів БО. Зокрема він згадував уродженку Полтави Дору Бріліант, що постійно перебувала у нервовому напруженні та мовчазно переживала власні внутрішні муки [12, с. 36]. Терорист-есер Балмашов, що вбив міністра внутрішніх справ Сипягіна, після виключення з Київського університету, з'явився в університеті, принісши з собою декілька пляшечок із якоюсь смердючою рідиною. Він розчавив їх ногами у шинельній університету з метою припинення лекцій, за що і був заарештований. Це яскравий приклад хлоп'ячого та остаточно не сформованого характеру Балмашова. Г.Гейфман вважає, що рівень психічних відхилень і захворювань серед терористів був досить високим [7, с. 237]. Можна лише погодитися з дослідницею, бо й, дійсно, часто терористи не вирізнялися стійкою психікою, нерідко жили у нервовому напруженні, відчували психологічний дискомфорт. Тому слід враховувати психологічний чинник в діяльності терористів, бо він був однією із складових звернення до терору.

Висновки. Ліворадикальний терористичний рух жили люди різного соціального й національного походження, різні за віком та статтю, родом занять тощо. До лав лівих радикалів приєднувалися чисельні представники інтелігенції, селянства, робітництва, національних меншин. Усіх їх поєднувало різке невдоволення існуючим ладом, готовність йти на крайні заходи для його негайної зміни. Свідомість терористів була геть вивільнена від будь-яких моральних умовностей. Для них жорстокість була чесною справжнього борця за “світле майбутнє”. Та легкість, з якою ці люди чинили насилля, свідчила й про легкість, з якою вони робили свій моральний вибір. Екстремістському типу особистості були притаманні певні психологічні риси (девіантна поведінка), такі як агресивність, безкомпромісність, фанатична віра в свої ідеали тощо. Такі люди створили радикально налаштовані організації.

Література

1. Большой толковый психологический словарь / Артур Ребер ; [пер. с англ.]. – Т.1(А-О). – АСТ, Вече, 2003. – 592 с.

2. Веденеев Д.В. Прояви тероризму в Україні (остання чверть ХІХ - початок ХХІ ст.). – К.: Вид-во НА СБ України, 2005. – 162 с.; Лебенко О.М. Анархізм в Україні (ХІХ - початок ХХ ст.). – К., 1994. – 76 с.; Сусоров С.В. Аграрно-селянська проблема в програмах і практичній діяльності неонародницьких партій в 1902-1907 рр. (на матеріалах України): Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к.і.н. –Дніпропетровськ, 1994. – 21 с.

3. Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ-ХХ ст.: Історичні нариси /Відповід. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – 950с.

4. Антонян Ю.М. Тероризм. Криминалогическое и уголовно-правовое исследование. – М.: Изд-во Щит-М, 1998. – 306 с.; Будницький О.В. Тероризм в російському визвольному русі: ідеологія, етика, психологія (вторая половина ХІХ - начало ХХ вв.). – М.: РОССПЭН, 2000. – 399 с.; Гейфман А. Революційний терор в Росії, 1894-1917 / Пер. с англ. Е.Дорман. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1997. – 448 с.; Куромія Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-ті роки / Пер. з англ. Г.Кьорян, В.Ачєєв; Передм. Г.Немірі. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – 510 с.

5. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма / АН СССР, Науч. совет по пробл. культуры. – Репринт. воспроизведение. – М.: Наука, 1990. – 220, [2] с.

6. Леонов М.И. Численность и состав партии эсеров в 1905-1907 гг. // Политические партии России в период революции 1905-1907 гг. Количественный анализ. Сб.ст. – М., 1987. – 244с. –С. 49–95.

7. Гейфман А. Революційний терор в Росії, 1894-1917 / Пер. с англ. Е.Дорман. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1997. – 448 с.

8. Центральний історичний архів України в м. Києві – Ф.276. - Оп. 1. – Спр. 87.

9. Витюк В.В., Эфиров С.А. "Левый" терроризм на Западе: история и современность. – М.: Наука, 1987. – 316 с.

10. Антонян Ю.М. Тероризм. Криминалогическое и уголовно-правовое исследование. – М.: Изд-во Щит-М, 1998. – 306 с.

11. Соціалізм, комунізм і анархізм. – Пг., Б.г. – 16 с.

12. Савинков Б.В. Воспоминания террориста. Конь бледный. Конь вороной. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 507 с.

13. История терроризма в России в документах, биографиях, исследованиях - 2-е изд., доп. и перераб. / Авт.-сост. О.В.Будницький. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 576 с.

References

1. Bol'shoj tolkovyj psihologicheskij slovar' / Artur Reber ; [per. s angl.]. – Т.1(А-О). – АСТ, Вече, 2003. – 592 с.

2. Vedeneev D.V. Projavi terorizmu v Ukraїni (ostannja chvert' HІH - pochatok HHI st.). – K.: Vid-vo NA SB Ukraїni, 2005. – 162 s.; Lebedenko O.M. Anarhizm v

Ukraїni (HІH - pochatok HH st.). – K., 1994. – 76 s.; Susorov S.V. Agrarno-seljans'ka problema v programah i praktichnij dijalnosti neonardnic'kih partij v 1902-1907 rr. (na materialah Ukraїni): Avtoref. dis. na zdobuttja naukovogo stupenja k.i.n. –Dnipropetrovs'k, 1994. – 21 s.

3. Politichnij teror i terorizm v Ukraїni ХІХ-ХХ ст.: Istorichni narisi /Vidpovid. red. V.A. Smolij. – K.: Naukova dumka, 2002. – 950s.

4. Antonjan Ju.M. Terrorizm. Kriminalogicheskoe i ugotovno-pravovoe issledovanie. – M.: Izd-vo Shhit-M, 1998. – 306 s.; Budnickij O.V. Terrorizm v rossijskom osvoboditel'nom dvizhenii: ideologija, jetika, psihologija (vtoraja polovina HІH - nachalo HH vv.). – M.: ROSSPJeN, 2000. – 399 s.; Gejfmан A. Revoljucionnyj teror v Rossii, 1894-1917 / Per. s angl. E.Dorman. – M.: KRON-PRESS, 1997. – 448 s.; Kuromija Giroaki. Svoboda i teror u Donbasi: Ukraїns'ko-rosijs'ke prikordonnja, 1870-1990-ti roki / Per. z angl. G.K'orjan, V.Acheev; Peredm. G.Nemiri. – K.: Vid-vo Solomii Pavlichko "Osnovi", 2002. – 510 s.

5. Berdjaev N.A. Istoki i smysl russkogo kommunizma / AN SSSR, Nauch. sovet po probl. kultury. – Reprint. vosproizvedenie. – M.: Nauka, 1990. – 220, [2] s.

6. Leonov M.I. Chislennost' i sostav partii jeserov v 1905-1907 gg. // Politicheskie partii Rossii v period revoljucii 1905-1907 gg. Kolichestvennyj analiz. Sb.st. – M., 1987. – 244s. –S. 49–95.

7. Gejfmан A. Revoljucionnyj teror v Rossii, 1894-1917 / Per. s angl. E.Dorman. – M.: KRON-PRESS, 1997. – 448 s.

8. Central'nij istorichnij arhiv Ukraїni v m. Kievі – F.276. - Op. 1. – Spr. 87.

9. Vitjuk V.V., Jefirov S.A. "Levyj" terrorizm na Zapade: istorija i sovremennost'. – M.: Nauka, 1987. – 316 s.

10. Antonjan Ju.M. Terrorizm. Kriminalogicheskoe i ugotovno-pravovoe issledovanie. – M.: Izd-vo Shhit-M, 1998. – 306 s.

11. Socializm, kommunizm i anarhizm. – Pg., B.g. – 16 s.

12. Savinkov B.V. Vospominanija terrorista. Kon' blednyj. Kon' voronoi. – M.: ООО «Izdatel'stvo AST»: ООО «Tranzitkniga», 2004. – 507 s.

13. Istorija terrorizma v Rossii v dokumentah, biografijah, issledovanijah - 2-e izd., dop. i pererab. / Avt.-sost. O.V.Budnickij. - Rostov-na-Donu: Feniks, 1996. – 576 s.

Панченкова Н.А. Девиантное поведение представителей леворадикального движения в Украине в конце ХІХ – в начале ХХ вв.

В статье приведен анализ девиантного поведения представителей леворадикального движения в Украине в конце ХІХ – в начале ХХ вв. Обнаружены социальные группы, которые питали радикальное движение, найдены причины их девиантного поведения. Частично нашли свое освещение гендерный и вековой аспекты формирования состава леворадикальных организаций. Выявлены требования вступления в эти группировки. Сделан вывод, что девиантное поведение левых радикалов было предопределено социальными, политическими, экономическими и моральными факторами.

Ключевые слова: девиантное поведение, левые радикалы, террор, разночинная интеллигенция, эсеры, анархисты

Panchenkova N.O. Deviant behavior of representatives left-wing radical motion in Ukraine in the end of XIX - beginning of XX century

To the article the analysis of deviant behavior of representatives of left-wing motion is driven in Ukraine in the end XIX - at the beginning XX of century. Task forces that fed radical motion are educed, reasons are found them deviant behavior. Partly the gender and age-old aspects of forming of composition of left-wing organizations found the illumination. The requirements of prelude are found out of these groupments. Drawn conclusion, that deviant behavior of the left radicals was predefined by social, political, economic and moral factors.

Key words: deviant behavior, left radicals, terror, intelligentsia, anarchists, socialists-revolutionaries.

Панченкова Н.О. – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: *Євдокимов М.О.*, д.і.н., професор, зав.каф. історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стаття подана 25.03.2013

УДК 94(477.6) «1920/1930»

РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В ДОНБАСІ У 20-ТІ РР. XX ст.

Підченко С.А.

RELIGIOUS SITUATION IN DONBASS IN THE 20TH YEARS OF THE XX CENTURY

Pidchenko S.A.

У статті звертається увага на релігійну ситуацію в Донбасі у 1920-х рр. Проаналізовані архівні документи радянських органів влади, статистичні звіти про кількість релігійних общин по регіону, округам та районам, які надають можливість дослідити релігійну ситуацію в регіоні. Падіння релігійності відбувається за рахунок переваги промислових міст і селищ у регіоні та відходу молоді, яка розглядала традиційні православні норми як пережитки минулого. Життя робітничого класу Донбасу зазнало змін, він отримав від влади безкоштовне медичне забезпечення, освіту, пенсійне забезпечення та ін., що привело до обмеження ролі релігії у системі цінностей робочої людини. Церква втратила контроль над навчальним процесом в навчальних закладах і її роль зводилася лише до задоволення релігійних потреб віруючих. Атеїзм закликав людину не звертатися до Бога, а самостійно приймати рішення у складних життєвих ситуаціях. Відбулися зміни з кількісним складом парафій. Майже не змінилося життя селянина, він залишався православним, для нього віра була життєвим укладом, виконання та дотримання норми церковного благочестя було природно та свідомо. Сільське населення регіону менше, ніж міське, відчувало атеїстичну пропаганду та знаходилося під впливом місцевих священиків.

Ключові слова: релігійність, релігійна община, Церква, церковні норми, парафія.

Постановка проблеми. Реформування усіх сторін сучасного життя українського суспільства, поступово привело до зростання зацікавленості у історичному досвіді, особливостей існування Церкви, боротьби внутрішньо-церковних течій, місця Церкви у житті суспільства. Однак у церковній історії України ще залишаються недописані сторінки. Передусім подібні інформаційні „темні плями” відносяться до 20-х рр. XX ст., що характеризуються значними протиріччями церковного життя та увібрали в себе багато гострих моментів з церковно-державних відносин.

Після корінних змін суспільства, під час незалежності, відбувся процес переосмислення проявів релігійності у житті людини. Це питання, розпочали вивчати не тільки історики, а й політологи, культурологи, філософи та

релігіознавці, оскільки воно складне та суперечливе.

На національне самовизначення українського народу найбільший вплив справило Православ'я. За багатовікову історію існування на українських землях Православ'я зазнало змін та трансформувалося в самобутнє культурне явище. Зазначимо, що Російська Православна Церква (РПЦ) мала більший вплив на суспільне життя мешканців Донбасу ніж інші конфесії.

Після Жовтневого перевороту та реалізації декрету „Про відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви” діяльність Руської Православної Церкви зводилася лише до задоволення релігійних потреб віруючих громадян. Усі інші сфери життєдіяльності – у першу чергу державна і суспільна – повністю звільнялися від релігійно-церковного впливу. Церква утратила контроль над навчально-виховним процесом у середніх та вищих навчальних закладах. Викладання «Закону Божого», якому приділялося більше уваги ніж іншим шкільним предметам, було заборонено.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

При наявності великої дослідницької зацікавленості до зазначеного питання, серед українських істориків сучасного періоду, визначимо В.Пашенко [1], А.Ігнатушу [2], О.Бойко [3], В.Силантьєва [5], І.Хюреніну [6]. В.Пашенко перший розглянув опір, який чинили віруючі владі, як прояву релігійності [1, с. 95–100]. Дослідженням ставлення різних соціальних груп до Церкви під час розбудови радянської держави займається запорізький науковець А.Ігнатуша [2], він зазначає відсоток релігійності за віком, статтю, освітою та національністю. О.Бойко простежив динаміку загального рівня релігійності православної спільноти та виявив факти набожності комуністів, голів сільрад у 20-ті рр. XX ст. [3]. Названі науковці лише розпочали визначати проблеми пов'язані з релігійністю пересічного мешканця, під час всебічних змін в його житті, та її проявами.

Також треба зазначити, що для нашого дослідження велику цінність мають архівні дані, відображені у фондах Державного архіву

Луганської області та Центрального державного архіву вищих органів влади і управління у м. Києві.

Метою нашого дослідження є розгляд релігійної ситуації в Донбасі у 20-ті рр. ХХ ст. на підставі аналізу архівних джерел. Для досягнення поставленої мети розглянемо ряд основних завдань: проаналізуємо архівні документи, які нададуть можливість дослідити релігійну ситуацію в регіоні зазначеного часу; звернемо увагу на різний рівень релігійності у місті та селі; висвітлимо кількісні показники віруючих регіону та релігійних общин.

Викладення основного матеріалу. Відразу після жовтневих подій більшовицькі лідери намагалися забрати у Російського Православ'я провідну роль у формуванні духовних цінностей, яка після прийняття християнства завжди була компонентом духовного життя народу та впливовою моральною силою. З розвитком соціального прогресу, роль релігії у системі духовних цінностей усе більше обмежувалася. Питання місця Православ'я у духовному житті нашої країни названого періоду, пов'язані з протиріччями духовної культури. Уся духовна культура виступала, перш за все, як система знань, норм, цінностей, котра приписувала всім членам суспільства певний спосіб поведінки та тип свідомості. Атеїзм закликав людину приймати рішення у складних життєвих ситуаціях самому, не звертаючись до Бога, розвінчував ідею про загробне життя. Прапором атеїзму стала стаття В.І.Леніна „О значении воинствующего материализма”, яка підпитувала розповсюдження цих ідей у державі та народжувала духовний вакуум серед громадян [6, с. 300–339].

У 20-х рр. ХХ ст. змінилося життя робітничого класу: від радянської влади він отримав безкоштовне медичне забезпечення, освіту, держава підтримувала його при навчанні у вищій школі, надавала пенсійне забезпечення та ін. Життя селянина майже не змінилося. Родина і відносини в неї залишилися патріархальними. Більшість селян була православними, для яких віра була напрямком думок і життєвим укладом. Саме тому влада побачила у Церкві ідеологічного ворога колективізації.

Під час НЕПу почали народжуватися нові верстви населення, з новою філософією і відношенням до Церкви, життя яких більше залежало від товщини їх гаманця. Другим народженим прощарком населення була державна номенклатура, яка дотримувалася атеїстичних поглядів виходячи зі свого положення.

У середині 20-х років Руська Православна Церква в Україні налічувала 6231 релігійну общину із загальною кількістю віруючих 5320 тис., з них у Донецькій губернії станом на 1 липня 1925 р. нараховувалося 799 общин, які налічували 715 тис. мирян. А вже в 1927 р. в Донецькому

регіоні налічувалося 465 тис. православних мирян різних орієнтацій [7, с. 109]. У 1929 р. загальна чисельність православних общин лише тихонівської орієнтації в Україні зменшилася до 4194 релігійної общини та 3360 тис. мирян [8, с. 193]. Нажаль висновки можна робити, спираючись тільки на документи радянських органів влади, яка намагалася демонструвати динаміку зменшення релігійності серед населення. Статистичний звіт про кількість релігійних общин по Старобільському округу Донецької губернії за період з 1 січня по 1 червня 1925 р. надає відомості, що у місті діяли 3 храми, у районі – 24, а в сільській місцевості 143 [9, с. 22]. Звіт Луганського окружного адмінвідділу повідомляв про кількість релігійних общин: у місті – 4 діючих храми, у районі – 18, у сільській місцевості – 94 [9, с. 12].

Наведені звіти не дають можливості точно встановити реальну кількість релігійних общин, їх чисельність та наявність релігійності у не членів парафії. Влада у своїх звітах та рапортах часто фіксувала тільки загальну кількість релігійних общин, не розділяючи їх на конфесії, не чітко виділяла їх конфесії та плутала орієнтації общин. Так, Старобільський адміністративний відділ зафіксував загальну зміну кількісних показників віруючих за п'ять років не розділяючи православні общини по конфесіям (Таб. 1). У 1926 р. показник наводиться на початок року по усім районам округу, а у середині року тільки по дев'яти районам округу, відомості з трьох районів навіть не надали до адмінвідділу [10, с. 14зв].

Таблиця 1

Кількісні показники віруючих Старобільського округу Донецької губернії по рокам

Рік	1923 р.	1924 р.	1925 р.	1926 р.	1927 р.
Кількість віруючих	334536	112861	117184	108620	105850

Дані таблиці свідчать про зменшення кількості членів релігійних общин за п'ять років у три рази, але на нашу думку, можна погодитися з завідуючим Старобільського окружного адміністративного відділу Гайдашем, який виступаючи на засіданні окружної антирелігійної комісії зазначив, що статистика невірна і облік певного відсотку віруючих у окрузі не проводився [10, с. 12].

Донбас був багатонаціональним та багатоконфесійним регіоном. Тут було понад двадцять конфесій: РПЦ, УАПЦ, старообрядці, вірменська церква, община євангелістів, римсько-католицька, баптистів, ісламу, іудеїв та інші.

Релігійна ситуація була досить складною. На нашу думку, православ'я продовжувало відігравати велику роль у житті більшої частини населення у 20-х рр. ХХ ст. У Донбасі, промислового регіоні, на наш погляд, найбільший рівень релігійності був там де в найменший мірі відчувався вплив міста, де до сільського населення не доходила чи дуже мало доходила атеїстична агітація. Так у м. Краматорську, промислового центрі Артемівського округу, до релігійних общин тихоновської орієнтації належало 1,5% від загальної кількості населення та 3,7 % від загальної кількості дорослого населення. У селищі Ново-Слав'янську вплив міста слабне і релігійність збільшується до 18% від загальної кількості населення та 32% від загальної кількості дорослого населення, а в селище Зайцеве антирелігійна агітація доходила погано, тому кількість віруючих збільшилася до 38% від загальної кількості населення та 70% від загальної кількості дорослого населення [11, с. 211].

Під час загального огляду молитовних будинків Донецької губернії, який проводили антицерковні комісії окружних комітетів, губернський виконавчий комітет зробив перевірку складу приходських релігійних общин на початок 1926 р. Отриманий повний чисельний список релігійних общин за цей рік надає можливість простежити зміни в округах регіону, порівнюючи їх з відомостями станом на 1 листопада 1929 р. У таблиці 2 наведені відомості щодо релігійних общин лише тихоновської орієнтації [12, с. 20; 13, с. 76].

Таблиця 2

**Кількісний список релігійних общин у округах
Донецької губернії**

п/п	Назва округу	Кількість релігійних общин станом на 1.01.1926 р.	Кількість релігійних общин станом на 1.11.1929 р.
1.	Артемівській	109	61
2.	Луганський	112	47
3.	Маріупольський	62	57
4.	Сталінський	99	59
5.	Старобільський	158	99

Отже, дані таблиці свідчать, що кількість релігійних общин в округах за 4 роки зменшилася майже в два рази. Але архівні документи не дають нам можливості точно встановити кількість релігійних общин, які припинили своє існування або перейшли до інших конфесій. Цифри, якими оперували органи влади зводилися лише до кількісних показників.

Для з'ясування більш точних цифр залучимо дані, використані Артемівським та Старобільським окружними адміністративними

відділами, які вони самі надали у губернський виконавчий комітет. В Артемівському округу релігійні общини тихоновської орієнтації станом на 1 січня 1926 р. склали 72% від загальної кількості всіх релігійних общин. Усього чисельність населення по округу складала 633836 чоловік, з них віком від 18 років – 345200 чоловік. До релігійних общин належало 19% від загальної кількості населення та 34% від загальної кількості дорослого населення [14, с. 25].

У Старобільському округу станом на 1 січня 1925 р., за даними окружного адміністративного відділу, було 58 релігійних общин тихоновської орієнтації. За півроку відбулося їх збільшення на 43, тобто на 1 червня 1925 р. вони становили 101 релігійну общину тихоновської орієнтації. За наступні півроку відбувся спад чисельності релігійних общин і на 1 січня 1926 р. релігійних общин було 86 із загальною кількістю віруючих 77854 [15, с. 3]. У 1927 р. 21,3% від загальної кількості дорослого населення Старобільського округу були віруючими і належали до релігійних общин [10, с. 14зв].

Зміни проходили і з кількісним складом парафій. Так релігійна община с. Оріхове Успенського району станом на 1 січня 1924 р., за даними зведеної «Відомості релігійних общин та чисельності в них віруючих у Луганському окрузі», нараховувала 222 віруючого [16, с. 83]. На 1 січня 1930 р. релігійна община збільшилася до 932 чол., що склало 72% від загальної кількості дорослого населення села, яке налічувало 1293 чоловіка [17, с. 15].

Про високу ступінь релігійності селян у середині 20-х ХХ ст. свідчать приходи віруючих на сповідь, що зазначається у звітах релігійних общин. Виконання та дотримання норми церковного благочестя віруючими було природно та свідомо. На кінець 20-х років показники падають, що пояснюється змінами у церковному житті. Звіти окружних відділів культур дають інформацію, що падіння відбувалося за рахунок переваги промислових міст та селищ у регіоні та відходу молоді, яка розглядала традиційні православні норми як пережитки минулого. Виконання церковних обрядів серед сільської молоді ставало свого роду проявом вірності православним традиціям [18, с. 212]. У міських пунктах обрядовість виконували максимум 60–65% дорослого населення, у сільській місцевості процент виконуючих церковні обряди був вище ніж у міській і у середньому доходив до 90% дорослого населення [19, с. 211].

Сільське населення регіону менше, ніж міське, відчувало атеїстичну пропаганду, яка з різних причин погано доходила до села. Як свідчать звіти адміністративних відділів регіону, сільське населення знаходилося під впливом місцевих священиків. До церкви люди йшли з різних приводів: весілля, хрещення, поховання, на

проповідь священника, в якій все було звично, зрозуміло, на яку не заганяли людей, як на лекції різних агітаторів, просто для душі на приватну бесіду зі священнослужителем. Після богослужінь відбувалася спільна трапеза, під час якої священники нагороджували віруючих, які виявили себе у боротьбі з безбожним, іконками, Євангеліями, хрестиками і т. ін. [19, с. 7].

Втрата РПЦ пануючого становища ставила до неї нові вимоги збереження християнських традицій як основ православної віри. Населення бажало бачити у священнослужителі духовного наставника, а не службовця держави, як було раніше. Щоб задовольняти бажання віруючих духовенство проводило загальні збори священників та представників виконавчих рад парафій, на яких займалося самопідготовкою та навчанням, розглядало питання дисципліни серед священників, вирішувало основні задачі церковних рад для реалізації головної мети релігії [20, с. 38].

Для мобілізації потенціалу православ'я, необхідного при вирішенні питань, пов'язаних з пошуками нових форм та методів збереження віри священнослужителі збиралися на церковні з'їзди. Так у 1928 р. у м. Старобільську проводився благочинський та Єпархіальний з'їзд духовенства та мирян, який розглядав питання про поліпшення та вдосконалення дисципліни у лоні Церкви, внутрішньої і зовнішньої політики, поліпшення церковної служби у Церкві. Окремим питанням, з боку внутрішньої політики художнього впливу на віруючих, священники розглянули організацією церковного хору. Тільки за 1928 р. було проведено два окружних з'їзди Єпархіального правління де обговорювалися питання про проведення й встановлення твердої церковної дисципліни та неухильного її виконання [10, с. 14–17].

Влада відчувала сильний потенціал Церкви, тому не дозволила відкрити богословські курси, вимагала інформацію про керівництво Церквою у регіоні, щоб не було антирадянських поглядів; проглядала програму навчання, під час якого Церква не мала права втручатися у виховання молоді тощо [11, с. 23]. Держава розуміла, до чого може привести підготовка нових церковних кадрів і тому заважала реалізації такого важливого питання.

Зазначимо, що в лоні Церкви виникають різні погляди стосовно канонів та обрядів, які зберігалися протягом століть у їх первозданному вигляді та не втрачали своєї актуальності. Скарбничим і охоронцем канонів та традицій виступав Патріарх Тихон, пізніше митрополит Сергій.

Розбіжності серед керівництва привели Православну Церкву до того, що від неї відділилася група священників, яка отримала назву «Жива Церква». Керівники «Живої Церкви» відмінили патріаршество та виступили за

реформування Церкви, перегляд канонів, спрощення обрядності. Держава підтримала прояви нових течій у житті Церкви, спрямованих проти старих порядків.

Розкол та виділення обновленського руху не принесли користі Церкві, обновленці вступали у полеміку з іншими течіями Православ'я, що хвилювало віруючих. Були випадки коли віруючі об'являли бойкот обновленцям, не допускали їх у храми, не бажали брати участь у службі, яку проводили священники-обновленці. У заявах до органів ДПУ священники-обновленці скаржилися на віруючих тихоновської орієнтації, які після служби дожидалися священників-обновленців, погрозували їм, обзивали різними образливими словами, товкали, били кулаками та камінням. Віруючі нової течії боялися ходити до храму, що відбувалося на прибутках общини, тому обновленці прохали ДПУ захищати їх від перешкод відвідувати церкву [20, с. 87–88].

Влада особливо уважно розглядала ті скарги, в яких постраждалою стороною були обновленці, яких вона підтримувала. Так, на скарги священника з хутора Верхне-Платонівського, Миколи Васильовича Янченкова, до окружного адмінвідділу, влада відразу дала розпорядження начальнику міліції Лугансько-Станичного району Косиніну негайно провести розслідування та притягнути винуватих до судової відповідальності. Священик скаржився, що віруючі-тихонівці збиралися біля огорожі і не пускали священників у храм, виганяли старосту з церкви, зривали загальні збори синодальної общини; під час служби тихонівці кричали у церкві та ображали молящихся. Звинувачені заперечували названі дії, крім участі у справах Церкви, але дали обіцянку не втручатися у справи синодальної общини та не порушувати громадський порядок. Сільська рада у цьому випадку стала на бік тихонівців і звернулася до Косиніна з проханням вислати священника Янченкова М.В. з району. Священик хвилював народ своїми розмовами, називав тихонівців контрреволюціонерами та лякав віруючих політуправлінням, що могло привести до бійки серед віруючих різних общин [12, с. 91–97].

Висновки. Отже, зниження кількісних показників віруючих у Донбасі наприкінці 20-х рр. ХХ ст. відбувалося: по-перше, завдяки промисловим містам, де робітничий клас переважав серед населення і виявляючи революційну свідомість відходив від релігії; по-друге, через відхід молоді, яка сприймала інтенсивну атеїстичну пропаганду та вбачала у православ'ї пережитки минулого; по-третє, завдяки збільшенню кількості пасивних віруючих, які не входили до складу релігійних общин.

Ураховуючи соціально-економічну ситуацію у Донецькому регіоні протягом 20-х років ХХ ст., зазначимо, що рівень релігійності населення був

вищим у віддалених куточках губернії, де вплив атеїстичної пропаганди відчувався менше, ніж у промислових районах Донбасу.

Щодо проблематики подальших досліджень, вважаємо, що перспективним є вивчення питань пов'язаних з релігійністю різних верств населення у 20-ті рр. XX ст.

Література

1. Пашенко В.Більшовицька держава і православна церква в Україні. 1917 – 1930-ті роки / В. Пашенко, А. Киридон. – Полтава: АСМІ, 2004. – 336 с.

2. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX – 30 рр. XX ст.) / О.М.Ігнатуша. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 439 с.

3. Бойко О.В. Протидія Православної церкви і громадськості антирелігійному наступу держави у 20–30-ті роки XX ст. (на матеріалах Півдня України): дис...канд. істор. наук: 07.00.01 / Олег Вікторович Бойко. – Дніпропетровськ, 2007. – 258 с.

4. Силантьєв В.І. Влада і православна церква в Україні (1917–1930 рр.): дис... доктора. іст. наук: 07.00.01 / Харьковский национальный ун-т им. В.Н.Каразина. – Харків, 2005. – 461 с.

5. Хюренина И.Ю. Антирелигиозная политика советской власти общественные настроения в Донбассе в 20-е годы / И.Ю.Хюренина // Нові сторінки історії Донбасу: Ст. Кн. 6. – Донецк, 1998. – С. 134–142.

6. В.И.Ленин об атеизме, религии и церкви / [Общ. ред. А.Ф.Окулова]. – М.: Мысль, 1980. – 405 с.

7. Форостюк О.Д. Правове регулювання державно-церковних відносин на Донбасі у 1917–1941 роках / О.Д. Форостюк. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. – 180 с.

8. Силантьев В.И. Большевики и православная церковь на Украине в 20-е годы / В.И.Силантьев. – Харьков, 1998. – 232 с.

9. Центральний державний архів вищих органів влади і державного управління України (далі – ЦДАВО), ф. 2, оп. 2, спр. 956.

10. Державний архів Луганської області (далі – ДАЛО), ф.4, оп.1, спр. 416.

11. ЦДАВО, ф. 5, оп. 2, спр. 2167.

12. ЦДАВО, ф. 5, оп. 2, спр. 948.

13. ЦДАВО, ф. 5, оп. 3, спр. 1628.

14. ЦДАВО, ф. 5, оп. 2, спр. 2167.

15. ДАЛО, ф. 4, оп. 1, спр. 292.

16. ДАЛО, ф. 435, оп 1, спр. 983.

17. ДАЛО, ф. 435, оп 1, спр.1054.

18. ЦДАВО, ф. 5, оп. 2, спр. 2167.

19. ЦДАГО, ф. Р. 1.оп. 20, спр. 2318.

20. ДАЛО, ф. 435, оп. 1, спр. 988.

21. Там само, ф. 435, оп 1, спр. 990.

References

1. Pashenko V.B. Pashenko V. Bilshovitska Derjava i pravoslavna tserkva v Ukraini. 1917-1930-ti roki / V. Pashenko, A. Kirilov - Poltava: ASMI, 2004. - 336 s.

2. Ignatusha O.M. Intitutsiyniy rozkol pravoslavnoy tserkvi v Ukraini: geheza i haracter (XIX - 30rr. XX st.) / O.M.Ignatusha. - Zaporija: Poligraf, 2004. - 439 s.

3. Boyko O.V. Protidiai Pravoslavnoy tserkvi i gromadskosti antireligiynomy nastupy Derjavi u 20-30-ti roki XX st. (na materialah Pivdina Ukraini): dis...kand.

istop. nauk:07.00.01 / Oleg Viktorovich Boyko. - Dnipropetrovsk, 2007. - 258 s.

4.Silantiev V.I. Blada i pravoslavna tserkva v Ukraini (1917-1930 rr.): dic...doctora ist.nayk: V.N.Karazina. - Kharkov, 2005. - 461 s.

5. Hurenina I.U. Antireligiozna sovetsoy vlasti obshestvenoe nastoroenie v Donbasse v 20-e godi / I.U.Hurenina // Novi storinki istorii Donbassy: St. Kn. 6. - Donetsk, 1998. - S. 134-142.

6. V.I. Lenin ob ateizme, religii i tserkvi / [obsh.red. A.F.Okylova]. – М.: Misl, 1980. – 405 s.

7. Foroctuk O.D.Pravove peguluvani na Donbasi u 1917–1941 rokah / O.D.Fopoctuk. – Lugansk: RVV LIVS, 2000. – 180 s.

8. Silantiev V.I. Bolsheviki i pravoslavnai tserkov na Ukrane v 20-e godi / V.I.Silantiev. – Kharkov, 1988. – 232 s.

9. Tsentralniy derjavniy arhive vishix organiv vladi i derjavnogo upravlinai Ukraine (TsDAVO), F. 2, op. 2, d. 956.

10. Dergavnuj arhiv Lugansk oblasti (DALO), f. 4, op.1 spr. 416.

11. TsDavo, f. 5, op. 2, d. 2167.

12. TsDavo, f. 5, op. 2, d. 948.

13. TsDavo, f. 5, op. 2, d. 1628.

14. TsDavo, f. 5, op. 2, d. 2167.

15. TsDavo, f. 4, op. 1, d. 292.

16. DALO, ф. 435, оп 1, d. 983.

17. DALO, ф. 435, оп 1, d. 983.

18. TsDavo, f. 5, op. 2, d. 2167.

19. TsDago, f. 1, op. 20, d. 2318.

20. DALO, f. 435, op. 1, d. 988.

21. Tam samo, d. 990.

Пидченко С.А. Религиозная ситуация в Донбассе в 20-е гг. XX в.

В статье рассматривается религиозная ситуация в Донбассе в 20-е годы XX века. Анализ архивных документов советских органов власти, статистические отчеты о количестве религиозных общин в регионе, округах и районах дают возможность исследовать религиозную ситуацию в регионе. Падение религиозности происходило за счет преобладания промышленного городов и селений в регионе, а так же выхода молодежи из под влияния религиозных общин, которая рассматривала традиционные православные нормы как пережитки прошлого. Произошли изменения с количественным составом религиозных общин. Изменилась жизнь рабочего класса Донбасса, он получил от власти бесплатное медицинское обеспечение, обучение, пенсионное обеспечение, что и привело к ограничению роли религии в системе ценностей рабочего человека. Церковь утратила контроль над учебным процессом в учебных заведениях и ее роль сводилась только к удовлетворению религиозных потребностей верующих. Атеизм призвал человека не обращаться к Богу, а самостоятельно принимать решение в сложных жизненных ситуациях. Жизнь крестьянина почти не изменилась, он остался православным, для него вера была жизненным укладом, выполнение и следование нормам церковного благочестия было природным и осозанным. Сельское население региона в меньшей степени, чем городское оцущало атеистическую пропаганду и находилось под влиянием местных священнослужителей..

Ключевые слова: религиозность, религиозная община, Церковь, церковные нормы, парафия.

Pidchenko S.A. Religious situation in Donbass in the 20th years of the XX century

In article the religious situation in Donbass in the 1920 is considered. The analysis of archival documents of the Soviet authorities, statistical reports on quantity of religious communities in the region, districts and areas give the chance to investigate a religious situation in the region. Falling of religiousness happened at the expense of industrial prevalence of the cities and settlements in the region, and as youth exit from under influence of religious communities which considered traditional orthodox norms as past remnants. Changes happened in life of working class of Donbass, he received free medical providing, provision of pensions from the power, as led to restriction of a role of religion in system of values of the working person. The church lost control over educational process in educational institutions and its role was reduced only to satisfaction of religious needs of believers. The atheism urged the person not to address to God, and independently to make the decision in difficult life situations. There were changes to

quantitative structure of religious communities. Life of the peasant didn't change almost, he remained orthodox, for him the belief was vital way, performance and following to standards of church piety was natural and conscious. The country people of the region to a lesser extent, than city felt atheistic promotion and were under the influence of local priests.

Keywords: Religiousness, religious community, Church, church norms, parafiya.

Підченко Світлана Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри архівознавства та суспільно-правових наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ), sp-m66@mail.ru

Рецензент: Довжук Ігор Володимирович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства та суспільно-правових наук СХУ ім. В.Даля

Стаття подана 17.03.2013

УДК 94 (477) «1920/1929»

ОРГАНІЗАЦІЯ САНАТОРНО-КУРОРТНОГО ЛІКУВАННЯ І ВІДПОЧИНКУ ПРЕДСТАВНИКІВ АГРАРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ УКРАЇНИ В КРИМУ у 20-і рр. ХХ ст.

Рибінцева Т.А.
м. Луганськ

ORGANIZATION OF SPA TREATMENT AND REST OF AGRARIAN INTELLIGENTSIA'S REPRESENTATIVES OF UKRAINE IN CRIMEA IN 20TH YEARS OF XX CENTURY.

Rybintseva T.A.

На основі аналізу архівних джерел і власного дослідження, автором проаналізовано умови санаторно-курортного лікування і відпочинку представників аграрної інтелігенції радянської України на території Криму у 20-х рр. ХХ ст. Зазначено, що створення законодавчо-нормативної бази для організації і матеріально-технічного забезпечення цієї сфери розпочалося одразу після встановлення влади більшовиків у Криму. Надання санаторно-курортного лікування та відпочинку аграрникам забезпечувалося на профспілковій і відомчій основах, тому, по суті, вони були своєрідним видом пільг, що надавалися за заслуги перед радянською владою і суспільством, а також тим спеціалістам, які займали досить високі сходинки на соціальній драбині. Зроблено висновок, що, незважаючи на нездатність більшовиків забезпечити відповідний рівень санаторно-курортного обслуговування усім без винятку аграрникам, окремі фахівці сільського господарства удостоювалися заслуженого відпочинку в санаторіях Криму.

Ключові слова: аграрна інтелігенція, санаторно-курортний відпочинок, лікування, Крим.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямків розвитку вітчизняної історичної науки сьогодні є дослідження повсякденного життя різних соціальних груп суспільства України, особливо у поворотні періоди минулого нашої держави. Таким переломним десятиліттям є 20-і рр. ХХ ст., коли в Україні набирала силу радянська влада, закладались засади довгострокової державної політики у галузі культури, освіти і науки. Цей неоднозначний, складний та водночас достатньо цілісний етап розвитку радянської держави досі притягує увагу багатьох вчених, які намагаються за допомогою вивчення повсякденного життя минулого дати відповіді на ті питання, що стоять перед українським суспільством сьогодні.

У процесі розбудови громадянського суспільства незалежної України важливу роль відіграє національна еліта, провідною частиною якої є інтелігенція. Саме на останню покладаються завдання щодо розробки напрямів і методів демократичних перетворень у країні, зокрема

реформістських кроків у різних сферах народного господарства. Визначальне місце у генеруванні, а також реалізації цих кроків у сільськогосподарській сфері належить аграрній інтелігенції, яка традиційно доносила і зараз доносить агрономічну культуру і знання до населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тим не менш, для вітчизняної історіографії аграрної інтелігенції все ще актуальними залишаються слова російського історика Л. Мілова, якими він оцінив розвиток російської історичної науки в середині 1990-х рр.: «Від масового захоплення проблемами класової боротьби, політичною історією, частково економічною історією, ми відразу ж перейшли до настільки тонких матерій, як ментальність, психологія мас і т. ін. У той же час так звана історія повсякденності, історія побуту в широкому сенсі цього слова залишається у нашій історіографії «білою плямою» [1, с. 5].

Мета. Щоб певною мірою змінити таку ситуацію вважаємо доцільним вивчити й проаналізувати умови санаторно-курортного лікування та відпочинку представників аграрної інтелігенції радянської України на території Криму у 20-і рр. ХХ ст., що і стало метою нашої статті.

Матеріали і результати дослідження. Життя і діяльність аграрної інтелігенції радянської України 20-х рр. ХХ ст. постають продуктом соціально-економічних та культурних (у духовній і матеріальній сферах) перетворень у суспільстві вказаного періоду. Тому адекватне їхнє вивчення вимагає також аналізу соціально-історичних умов вказаного періоду у спектрі особливостей взаємовідносин аграрників із представниками радянської влади [2, с. 37-65], спираючись на який при вивченні порушеного у нашій статті питання можна розраховувати на певну міру історичної достовірності.

Треба зазначити, що значна частина інтелігенції України сприйняла встановлення більшовицької влади як узурпацію законної влади, як небезпечну політичну авантюру. Не була винятком й аграрна інтелігенція, деякі представники якої пішли на відкритий саботаж будь-яких заходів нової,

радянської влади. Це одразу визначило негативне і недовірливе ставлення до неї більшовиків. Однак на етапі утвердження своєї влади в державі вони, звичайно, потребували її, у першу чергу, як носія та ретранслятора агрономічних знань і навичок.

Відновлення, а згодом і нарощення економічного потенціалу, у тому числі й потенціалу сільського господарства, у 20-і рр. ХХ ст. стало пріоритетним завданням для радянської України після завершення подій національно-демократичної революції. Вирішити його самотужки більшовицька влада не могла. Вожді комуністичної країни розуміли, що регулювання виробництва, відтворення та споживання матеріальних благ і духовних цінностей – ефективний механізм управління суспільною свідомістю, вміле використання якого може привести до зміцнення існуючого політичного устрою. Щоб отримати контроль над цим процесом, треба було встановити тотальний контроль над інтелігенцією – головним суспільним накопичувачем і ретранслятором агрономічних і духовних цінностей і знань народу.

Одним із найбільш показових індикаторів якості життя населення є санаторно-курортне лікування та відпочинок. Вони є дзеркальним відбиттям економічної, політичної, суспільної і культурної ситуації у державі на певному етапі її історичного розвитку.

Варто зауважити, що повсякденна робота пересічного представника аграрної інтелігенції у 20-і рр. ХХ ст. була доволі складною і виснажливою, а вільного часу майже не залишалося. Тому можливість побувати в санаторії чи будинку відпочинку була для аграрників дуже дієвою мотивацією до плідної діяльності, а відтак – і до можливості відновити свої фізичні і духовні сили. Радянська влада, профспілки та власне земельні органи республіки всіх рівнів переймалися фізичним здоров'ям представників аграрної інтелігенції та в міру своїх можливостей організовували для них санаторно-курортне лікування і відпочинок, головним чином на території Криму.

Створення законодавчо-нормативної бази для організації і матеріально-технічного забезпечення санаторно-курортного лікування та відпочинку радянських громадян розпочалося дуже швидко. Так, у грудні 1920 р., одразу після встановлення влади більшовиків у Криму, В. Ленін підписав декрет Ради Народних Комісарів «Про використання Криму для лікування трудящих», згідно з яким усі великі дачі й особняки передавалися для використання в якості санаторіїв і оздоровниць для робітників і селян. У 1921 р. з цією ж метою був підписаний декрет «Про організацію будинків відпочинку». З метою забезпечення відповідного харчування під відомство санаторіїв і будинків відпочинку передавалися молочні ферми та виноградники. Тобто матеріальною базою для створення перших радянських оздоровниць стали націоналізовані приватні готелі, пансіонати, санаторії, мастки, дачі, монастирі. До 1923 р. більшовики націоналізували всі палаци та вілли на півострові.

Звісно, надання санаторно-курортного лікування та відпочинку забезпечувалося на профспілковій і відомчій основах. Путівки на курортні бази та у будинки відпочинку були своєрідним видом пільг. Крім того, згідно з індустріальними пріоритетами путівки на курорти першочергово отримували робітники провідних галузей виробництва. Представники ж інших соціальних груп обслуговувалися за залишковим принципом.

Тим не менш, непоодинокими були рішення Колегії народного комісаріату земельних справ України (далі – НКЗС) про надання окремим спеціалістам, які мали заслуги перед радянською владою і суспільством, а також займали досить високі сходинки на соціальній драбині, різного роду допомог на лікування. Так, у протоколі № 109 засідання Колегії НКЗС УСРР від 6 червня 1923 р. зазначено, що, «беручи до уваги великі заслуги голови Київського обласного управління проф. А. Душечкіна у розвитку досвідної справи та безперервної 20-річної наукової діяльності у цій царині, видати йому допомогу на лікування в Криму в розмірі двомісячного жалування»; а згідно з протоколом № 129 від 22 червня того ж року черговому спеціалісту було вирішено надати місячну відпустку з видачею на лікування двомісячного окладу, а також надати одну кімнату у Люстдорфі (приморський кліматичний курорт в Одесі, колишня німецька колонія – прим. Т.Р.) на дачі губернського земельного відділу за кошти норми НКЗС [3, арк. 158]. Українське бюро земельної секції Харківської округи клопотало перед НКЗС про видачу землевпорядникові О. Шебеко тимчасової допомоги на лікування в розмірі 300 руб. зі спеціальних коштів округи у зв'язку з його сонною хворобою, яку він отримав від напруженої роботи в земельному органі [4, арк. 191]. Були також випадки, коли спеціалістам, які перебували на лікуванні в санаторії, надсилалася допомога. Наприклад, після одержання з Кисловодська звістки про хворобу заступника НКЗС А. Дудника Колегія прийняла рішення надіслати йому допомогу для лікування в розмірі 30 руб. [3, арк. 237]. Є підстави стверджувати, що це ж стосувалося і тих спеціалістів, які лікувалися в Криму.

У найкращих курортних містах країни НКЗС і Всеросійська спілка працівників землі і лісу (далі – Всеробітземліс) мали власні санаторії та будинки відпочинку, куди на час відпусток і лікування регулярно відряджалися представники аграрної інтелігенції, які належним чином проявляли себе у боротьбі за «світле» комуністичне майбутнє, активно ставали на шлях соціалістичного будівництва та пропагували радянські цінності серед населення [5, арк. 37, 56; 6 арк. 1-3]. Наприклад, Донецький губернський відділ Всеробітземлісу у 1923 році звітував Українському Бюро спілки, що по губернії були відряджено на курорти 28 осіб та до будинків відпочинку 60 осіб. Подільський губернський відділ інформував, що в тому ж році ним були відряджені за розверсткою до будинку відпочинку 1 та до санаторію 2 члени спілки. У тому

ж році Київський губернський відділ відправив на курорти 12 осіб [7, арк. 28, 42, 43]. Треба мати на увазі, що, як правило, відряджалися на курорти та до будинків відпочинку найкращі виробничники й громадські активісти серед аграрників, насамперед, члени КП(б)У. Однак серед представників аграрної інтелігенції було чимало безпартійних, а тому останнє викликало їхнє незадоволення [8, арк. 22].

На основі аналізу архівних матеріалів ми дійшли висновку, що грошова допомога на санаторно-курортне лікування і відпочинок у Криму надавалася, як правило, тим представникам аграрної інтелігенції, які активно проявили себе у відстоюванні комуністичних ідеалів, займали високе становище у суспільстві та користувалися авторитетом у професійній сфері [3, арк. 51, 52, 133, 158, 212, 237, 243].

Проте у цій галузі зустрічалися зловживання. Зокрема незаконно на курорти Криму потрапляли родичі керівників сільськогосподарських підприємств, партторгів і голів профкомів, а також незастраховані працівники аграрної сфери, які придбали путівки за гроші, хоча їх продаж установами заборонявся. Зазвичай найкращі з них – для відпочинку в бархатний сезон на березі моря – потрапляли до представників керівництва сільськогосподарських підприємств, завкому та парткому. Рядові ж аграрники відпочивали там і тоді, куди й коли їх відправляли професійні спілки.

Тим не менше відомі й винятки. Зокрема 18 серпня 1924 р. Українське бюро Всеробітземлісу разом із науково-технічною секцією Спілки надіслало до Уккредгосптресту листа із проханням надати хворому агрономові І. Завгородньому «місце для спочинку в одному з радгоспів, що містяться біля Чорного моря» [7, арк. 125]. На жаль, нам не вдалося з'ясувати, чи отримав І. Завгородній можливість лікуватися на морському узбережжі, однак є очевидним, що профспілки у силу своїх можливостей та з урахуванням вимог часу намагалися дещо зробити і для пересічних аграрників.

Один із найкращих будинків відпочинку для спеціалістів сільського та лісового господарства у Криму був розташований у 3 верстах від м. Алушти, у Робітничому Куткові (колишня назва – Професорський). У журналі «Український агроном» за 1927 р. зазначалося, що одночасна місткість цього будинку відпочинку становила 66 місць. Протягом семимісячного сезону (з 1 квітня по 1 листопада) будинок міг прийняти близько 460 осіб [9, с. 51]. Умови повсякденного життя в будинку були такими: відпочивальники отримували ліжко з ковдрою і повне харчування, яке включало в себе ранковий чай і сніданок, обід, вечірній чай і вечерю. Однак постільну білизну і подушки відпочивальники мусили бути привозити з собою. Для сімейних аграрних спеціалістів у будинку було відведено 5 окремих невеликих кімнат. Вартість одного місця у 1927 р. становила 65 руб. на місяць. Вартість одного дитячого місця (для дітей від 3 до 8-річного віку) – 25 руб., однак за умови ненадання окремого ліжка для дитини та видачі харчування за зменшеною

нормою. Дітей до 3-х років радили не привозити до будинку. Хворих на заразні недуги (сухоти та ін.) до будинку відпочинку не допускали взагалі.

Для порівняння зазначимо, що заробітна плата районних агрономів, агроспеціалістів та агрономів-фахівців земельних органів у 1928 р. становила відповідно 100-110 руб., 90 руб. та 90-95 руб. [2, с. 127]. Це означає, що вартість місця в одному з кращих будинків відпочинку Криму на місяць була досить прийнятною для районних фахівців сільського господарства, однак отримати його було доволі складно.

Місця у будинку відпочинку для аграрних спеціалістів розподіляло Всеукраїнське бюро спілки через Центральне бюро Союзу. Місця надавалися спеціалістам – членам секцій та їхнім сім'ям виключно через секції за таким порядком: місцеві секції збирали відомості про кількість осіб, які бажали одержати місця, зазначаючи спеціальність та посаду членів секцій і вік їхніх дітей, а також терміни, на які вони хотіли отримати місця, дотримуючись таких початкових дат: 1, 10 і 20 числа кожного місяця [9, с. 51]. Певна річ, при розподілі місць враховувалися також і такі чинники, як лояльність до влади, професійна кваліфікованість, участь у громадській роботі тощо.

Наприкінці 20-х рр. оздоровча кампанія серед представників аграрної інтелігенції набула нових обертів. Зокрема у 1929 р. Українське бюро Всеробітземлісу розіслало на місця директиву провести широку кампанію з придбання курортних місць для членів Спілки та мати на увазі, що спеціалісти, які працювали на виробництві, щодо одержання місць на курорти та в будинки відпочинку мають прирівнюватися до робітників [10, арк. 144]. Останнє зауваження зайвий раз доводить, що більшовики великого значення надавали підвищенню сільськогосподарського виробництва, що можна було досягти лише за допомогою відданої праці аграрних фахівців.

Висновки. Таким чином, радянська влада у 20-і рр. ХХ ст. неспроможна була забезпечити належний рівень санаторно-курортного обслуговування усіх без винятку, а не лише «обраних» представників аграрної інтелігенції у санаторіях і будинках відпочинку Криму. Основними причинами цього були господарська розруха та мізерні витрати на розвиток охорони здоров'я. Однак окремі фахівці сільського господарства, які, як правило, мали заслуги перед радянською владою і суспільством, а також займали досить високі сходинки на соціальній і професійній драбині, отримували право на санаторно-курортне лікування чи відпочинок у Криму, а також грошову допомогу на їхнє здійснення. Загалом планомірна діяльність більшовиків була спрямована на трансформацію повсякденного укладу життя аграрної інтелігенції, важливу частину якого становили санаторно-курортне лікування та відпочинок.

Подальше дослідження порушеної нами теми передбачає аналіз медичного обслуговування представників аграрної інтелігенції у 20-і рр. ХХ ст.

Глибокий аналіз цих аспектів сприятиме кращому розумінню сутності повсякденного життя жителів країни на етапі, який значно вплинув на історичний розвиток України.

Література

1. Менталитет и аграрное развитие России (XIX-XX вв.). Материалы международной конференции 14-15 июня 1994 / Под ред. Данилова В.П., Милова Л.В. и др. – Москва, 1996. – 440 с.
2. Дорош Т.О. Аграрна інтелігенція радянської України (20-і рр. XX ст.): соціально-історичний аспект: дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля / Т.О. Дорош. – Луганськ, 2010. – 246 с.
3. ЦДАВОВУ, ф. 2841, оп. 1, спр. 191, 322 арк.
4. ЦДАВОВУ, ф. 2841, оп. 1, спр. 553, 334 арк.
5. ДАПО, ф. Р-3276, оп. 1, спр. 76, 141 арк.
6. ДАПО, ф. Р-3276, оп. 1, спр. 105, 3 арк.
7. ЦДАВОВУ, ф. 2841, оп. 1, спр. 273, 172 арк.
8. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2801.
9. Український агроном. – 1927. – № 2.
10. ЦДАВОВУ, ф. 2841, оп. 1, спр. 185, 338 арк.

References

1. "Mentality and rural development of Russia (XIX-XX centuries)" (1996). Proceedings of International Conference on June 14-15, 1994 / Ed. Danilov, V.P. and Milov, L.V. etc., Moscow, 440 p.
2. Dorosh, T.O. (2010) "Agrarian intelligentsia of soviet Ukraine (20th years of XX century): social-historical aspect": dissertation ... of Candidate of Historical Sciences: 07.00.01 / The Volodymyr Dahl East-Ukrainian National University, Lugansk, 246 p.
3. TSDAVOVU, f. 2841, op. 1, spr. 191, 322 p.
4. TSDAVOVU, f. 2841, op. 1, spr. 553, 334 p.
5. DAPO, f. R-3276, op. 1, spr. 76, 141 p.
6. DAPO, f. R-3276, op. 1, spr. 105, 3 p.
7. TSDAVOVU, f. 2841, op. 1, spr. 273, 172 p.
8. TSDAGOU, f. 1, op. 20, spr. 2801.
9. Ukrainian agronomist, 1927, № 2.
10. TSDAVOVU, f. 2841, op. 1, spr. 185, 338 p.

Рыбинцева Т.А. Организация санаторно-курортного лечения и отдыха представителей аграрной интеллигенции Украины в Крыму в 20-е гг. XX в.

На основе архивных источников и собственного исследования, автором проанализированы условия санаторно-курортного лечения и отдыха представителей аграрной интеллигенции советской Украины на территории Крыма в 20-х гг. XX в. Указано, что создание законодательно-нормативной базы для организации и материально-технического обеспечения этой сферы началось сразу после установления власти большевиков в Крыму. Сделан вывод о том, что, несмотря на неспособность большевиков обеспечить соответствующий уровень санаторно-курортного обслуживания всем без исключения аграрникам, отдельные специалисты сельского хозяйства удостоивались заслуженного отдыха в санаториях и домах отдыха Крыма.

Ключевые слова: аграрная интеллигенция, санаторно-курортное лечение, отдых, Крым.

Rybintseva Tatiana. Organization of spa treatment and rest of agrarian intelligentsia's representatives of Ukraine in Crimea in 20th years of XX century.

Based on the analysis of archival sources and using its own research, the conditions of health resort treatment and resting of agrarian intelligentsia's representatives of the Soviet Ukraine in the Crimea in 20th years of XX century are analyzed by author. It is pointed that creation of legal and normative basis for organization and logistics in that sphere of activity has begun at once after establishment of bolshevist's government in Crimea. Providing of health resort treatment and resting was supplied on trade union and department basis. In fact it was some kind of benefit provided for services to Soviet power and society and also for those specialists who took high places in society. It was made a conclusion about that despite of Bolshevik's inability to supply an appropriate level of health resort service to every agrarian without exclusion, but discrete agricultural specialists were awarded with rest at Crimean's sanatoriums and holiday centers.

Key words: agrarian intelligentsia, spa treatment, rest, Crimea.

Рибінцева Тетяна Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та соціології Луганського національного аграрного університету. **E-mail:** tdorosh@mail.ru **Тел.:** 066-238-25-80

Рецензент: Євдокимов Микола Олександрович, доктор історичних наук, професор.

Стаття подана 25.03.2013

УДК 94(477)

**АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ АРТІЛЕЙ
У 1930 Р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)****Сапицька О.М.**
м. Луганськ**ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF THE COLLECTIVE FARMS
IN THE 1930 (BASED ON LUGANSK REGION)****Sapitskaya H.**

У статті на основі нових архівних даних досліджується продуктивність та ефективність праці селян у сільськогосподарських артілях у 1930 р. Це був період, коли офіційне партійне керівництво серед існуючих у СРСР на той час трьох основних типів колгоспів на перший план висунуло саме сільськогосподарську артілю. Остаточні висновки щодо продуктивності праці членів досліджуваних артілей були сформульовані на підставі аналізу архівних даних за такими параметрами: кількість працівників; джерела та обсяги надходження майна, сільськогосподарського реманенту, худоби, насіння та продуктів для формування суспільного фонду артілі; характеристика етапів сільськогосподарських робіт; прибуток та витрати артілі; розподіл чистого прибутку серед членів артілі тощо. Наводяться дані про купівельну спроможність сільських жителів у зазначений період з огляду на отриманий ними прибуток. Отримані дані щодо врожайності сільськогосподарських культур у досліджуваних господарствах побічно вказують на малоефективну обробку землі внаслідок відсутності фінансової та технологічної підтримки з боку держави з одночасними завищеними вимогами продукції від селян, що примушувало їх до надінтенсивної непродуктивної праці.

Ключові слова: сільськогосподарська артіля, валовий прибуток, витрати, чистий прибуток, трудовдень.

Постановка проблеми. Інтенсивна колективізація сільського господарства у 1929-1930 рр. в СРСР означала, що індивідуальне сільськогосподарське виробництво було замінено на контрольовані державою аграрні підприємства. Більшість господарств були об'єднані у великі колективи, де колишні власники землі та засобів її обробки перетворилися на найманих працівників.

Сільське життя в Радянському Союзі було надзвичайно важким, особливо у досліджуваний період. Селяни були найбільш працювитою і найменш винагородженою категорією громадян. Радянські лідери говорили про величезну важливість сільського господарства та необхідність збільшення виробництва продовольства, але промислові та оборонні галузі

завжди були першими в черзі на отримання державної підтримки. Між тим, життєдіяльність селян все ще характеризувалася, як це було в минулому, низькою продуктивністю та низьким рівнем життя.

Стаття заснована на використанні та аналізі архівних даних, що вперше вводяться до наукового обігу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Для роз'яснення та висвітлення певних аспектів нашого дослідження, а саме місця та ролі сільськогосподарської артілі у системі сільськогосподарського виробництва в СРСР у досліджуваний період та становища селян – членів колективного сектора сільськогосподарського виробництва були використані публікації закордонних [2] та вітчизняних [1] дослідників з цієї проблематики.

Мета. Не претендуючи на остаточний результат, в статті нами була здійснена спроба дослідити продуктивність та ефективність праці селян у сільськогосподарських артілях у 1930 р. та висвітлити купівельну спроможність селян з огляду на отриманий ними прибуток.

Матеріали і результати дослідження.

Колективізація замислювалась радянським партійним керівництвом не лише як прискорення розпочатого раніше процесу кооперування селянства, вона мала стати початком якісно нової стадії цього процесу в рамках примусового «насаджування» колективних сільськогосподарських утворень під контролем партійних функціонерів.

У перші роки соціалістичного будівництва на селі виявилися три основні форми виробничих об'єднань трудового селянства: комуни, артілі і товариства спільного обробітку землі (ТСОЗи). Різниця між ними полягала в різному ступені усуспільнення засобів виробництва і в способах розподілу доходів. У комунах об'єднувалися всі засоби виробництва, в товариствах – тільки польові землі, що оброблялися спільно, в артілях – польова земля і основні засоби виробництва.

Оплата праці членів артіль за статутом і з роз'ясненням про проведення в життя Примірного статуту, затвердженого ЦВК і РНК СРСР 1930 р., проводилася натурою і грошима з результатів врожаю і інших доходів артіль, а в основу розрахунків бралась кількість і якість праці окремого колгоспника чи двору.

Особливістю сільськогосподарської артілі як форми колективного господарства було те, що поряд з порівняно великим артільним господарством у колгоспників також було особисте підсобне господарство, що давало додатковий дохід колгоспнику і дозволяло використовувати продукти, що надходили з громадського господарства, для задоволення особистих потреб і запитів колгоспної сім'ї. Проте все ж основним було саме артільне господарство, і особисте господарство колгоспника було в прямій залежності від суспільного господарства. Чим більше і краще працював селянин в колгоспі, чим більше прибутку він одержував з колгоспу, тим більш продуктивним було і його особисте підсобне господарство, що часто будувалося на базі отриманого прибутку від громадського господарства [1,38].

Взагалі рівень життя «середнього класу» у Радянському Союзі був набагато нижчим, ніж в інших розвинених країнах. Селяни – працівники сільського господарства на колективних фермах були найнижчим соціальним класом та прирівнювалися у своїх правах, як вважають зарубіжні дослідники, до ув'язнених. Сільськогосподарські робітники радгоспів розглядалися як «робочі», а не «селяни», тому стояли на дещо вищій соціальній щаблі [2,113].

Якість життя селян знижували й різні державні обов'язкові та добровільно-примусові податки. Для Й.Сталіна та його оточення була беззаперечною власна думка, що селяни цілком спроможні виплачувати всі накладені податки, тому що це відбувалося в «умовах безперервного поліпшення матеріального становища селян [3]».

Розміри особистого господарства селян, які вільно чи невільно перетворилися у 1930-ті рр. на колгоспників, визначалися не стільки їхнім бажанням і можливостями, скільки державою. На першому етапі суцільної колективізації (кінець 1929 р. - початок 1930 р.) воно часто зводилося лише до городу. У комунах, що спочатку були найбільш заохочувальною державою формою колгоспного будівництва «усупільнювалася» навіть домашня птиця. Від комун за рівнем «усупільнення» ненабагато відставали і сільгоспартілі, в яких у селян відбиралася велика і дрібна худоба.

Загрози загального селянського повстання і господарської катастрофи змусили радянське партійно-державне керівництво у 1930 р. дещо змінити свою позицію і щодо темпів колективізації, і щодо рівня «усупільнення»

майна колгоспників. Масове насадження комун офіційно було засуджено, а основною формою колгоспного будівництва була оголошена сільгоспартіль. 2 березня 1930 р. майже одночасно зі статтею І.В. Сталіна «Запаморочення від успіхів» був опублікований затверджений ЦВК і РНК СРСР Примірний статут сільськогосподарської артілі, в якому визначалися граничні рамки вилучення у фонд артілі майна її членів. Проте там також зауважувалося, що ніхто з членів артілі не міг відмовитися від роботи, яка йому доручалася. Тобто селяни офіційно перетворювалися на державних батраків.

Цей Статут діяв до 1935 р. та регулював внутрішні й зовнішні відносини артілі у законодавчому полі. Зокрема у ньому йшлося, що з отриманих по закінченні господарського року доходів артілі покривалися господарські і пов'язані з господарством витрати, витрати на утримання непрацевдатних, проводилися відрахування в неподільний і громадський фонди (від 10 до 30 відсотків - до неподільного і від 5 до 15 відсотків - в інші громадські фонди) і розрахунки з оплати праці [4].

Суспільне рухоме і нерухоме майно та різні суспільні фонди (насінневий, фуражний, грошовий, продовольчий тощо) артілі згідно із Статутом мали складатися з внесків членів артілі, проте одним з важливих джерел поповнення суспільного фонду артілі було майно «розкуркулених» сімей. Майно розкуркулених використовувалося для заохочення бідноти вступати до колгоспів [5]

Для дослідження та аналізу, з огляду на обсяг статті, нами було обрано дві сільськогосподарські артілі, що проводили свою сільськогосподарську діяльність у досліджуваній період у схожих географічно-кліматичних умовах, а саме: артіль хліборобів та артіль «Свідомість» Новосвітлівського району Луганщини. Звіти по цих артілях, датовані груднем 1930 р., містяться в одній архівній справі, що обумовило специфіку посилань. Варто зауважити, що наш аналіз ускладнило те, що у звітах правління артілей подекуди в одній частині документа відсутня інформація щодо певних параметрів, котрі згадуються в інших частинах документа, іноді трапляються помилкові підрахунки тощо.

1. Отже, артіль хліборобів була організована 20 лютого 1930 р. До неї вступило 18 господарств, що охоплювали 100 осіб. З них працюючими були лише 55 осіб.

Майно артілі складалося з сільськогосподарського реманенту та худоби, отриманих з розкуркулених господарств і з усупільненого майна самих членів артілі. Від розкуркулених господарств до суспільного фонду артілі надійшло 6 коней, 3 корови, 17 овець, 2

садила¹, 1 косарка, 3 букаря², 2 тачанки, 1 лінійна підвода. Від членів артїлі було отримано: 34 коня, 15 підвод, 7 косарок, 5 садил, 5 плугів, 3 віялки, 20 пар упряжі, 15 вожжей, 1 сортувальниця³.

Також члени артїлі здали до посівного та фуражного фонду артїлі 950 п.⁴ пшениці, 1263 п. 25 ф.⁵ ячменю та 64 п. вівса. З розкуркулених господарств до насінневого фонду надійшло 136 п. пшениці та 395 п. ячменя.

Земельний фонд артїлі становив 405 десятин⁶ орної землі.

Взагалі сільськогосподарські роботи мають декілька основних етапів: посівна, прополка, косовиця, молотьба.

Згідно із затвердженим планом посівна кампанія мала йти протягом 22 днів, проте офіційно було заявлено про її закінчення за 19 днів (тобто щодня оброблялася в середньому 21 десятина – прим. авт.). В посівній брали участь 18 осіб та 38 коней.

Було засіяно 159 десятин землі ярової пшениці, 72 десятини озимої пшениці, 88 десятин ячменю, 10 десятин вівса, 30 десятин кукурудзи, 32 десятини соняшника, баштану – 4 десятини (чи була оброблена не вся площа, чи відомості про засів залишку землі просто не були занесені до документа з архівного джерела, незрозуміло. – прим. авт.).

Наступним етапом сільськогосподарських робіт у цій артїлі була прополка кукурудзи та соняшника, що проходила з 20 по 28 травня 1930 р., в ній брали участь 30 осіб. У другий раз (з 16 по 21 червня) у прополці брало участь 38 осіб.

Косовиця почалася 11 липня 1930 р. Згідно із планом вона мала тривати 11 днів, офіційно було заявлено про її закінчення через 10 днів. За цей період було скошено врожай на 335 десятинах. Згідно із офіційними даними у косовиці брали участь 36 осіб, 36 коней та 6 косарок.

Молотьба почалася 20 липня й закінчилася через 19 днів, замість запланованих 20 днів. У цьому процесі брали участь 50 осіб (тобто додатково були залучені робітники не з числа членів артїлі. – прим. авт.). Також до процесу збирання та обробки врожаю була залучена техніка з МТС.

Отже, згідно із звітом, *прибуток* артїлі за 1930 р. складався з таких статей: було намолочено озимини 2405 п. та ярової пшениці – 9205 п. 36 ф. – разом 11610 п. 36 ф.; ячменю – 4398 п. 24 ф.; жита – 428 п. 38 ф. (відомості про площу, засіяну

житом, відсутні. – прим. авт.); вівса – 680 п.; соняшника 696 п. 20 ф.; кукурудзи – 200 п.

Витратна частина була такою.

Під час хлібозаготівлі згідно із актами 248 п. 35 ф. з врожаю насінневих було визнано засміченими відходами.

Державі було продано 5940 п. пшениці, 379 п. 18 ф. ячменю, 248 п. 12 ф. жита, 517 п. 8 ф. соняшника.

За використання техніки МТС було віддано 728 п. 18 ф. пшениці, 274 п. 35 ф. ячменю та 39 п. 30 ф. жита.

Додаткові робітники (що працювали під час косовиці та молотьби. – прим. авт.) отримали 191 п. 10 ф. пшениці.

Для годування членів артїлі було виділено 2540 п. 35 ф.

Для годування худоби членам артїлі було виділено 855 п. ячменю.

Для годування суспільних коней з 20 липня 1930 р. по 17 грудня 1930 р. було витрачено 1604 п. 20 ф. ячменю. Для майбутнього посіву та фуражу залишилося лише 1949 п. 28 ф. ячменю.

Для засіву озимини на 100 десятинах було залишено 700 п., для посіву ярової залишилося 952 п. 34 ф. пшениці, а також 112 п. жита.

Членам артїлі також було видано 158 п. соняшника для виготовлення олії.

У підсумку, валовий дохід від врожаю 1930 р. та інших видів господарського прибутку у цій артїлі становив 21149 руб. 66 коп., з яких було відраховано 5% – 1057 руб. 48 коп. – за усуспільнене майно членів артїлі. Залишилось 20092 руб. 18 коп., з яких було відраховано 10% – 932 руб. – на неподільний капітал. На держвитрати, податки та займи витратили 10775 руб. 23 коп. На культурний фонд було витрачено 466 руб.

Отже, від усього прибутку артїлі залишилося 7918 руб. 97 коп., що були виплачені членам артїлі за трудові. За цей період членам артїлі було нараховано 9300 трудових вартістю 85 коп. [6]

2. Друга артіль - «Свідомість», налічувала 110 членів, з яких 51 особа була непрацеспроможною.⁷

У господарстві налічувалося 23 коні (з яких працеспроможних було 18), 6 корів, 5 свиней та 9 овець.

Із сільгоспреманенту артіль мала 6 букарів, 6 косарок, 6 плугів, 12 борон, 3 пристрої для прополки, 10 бричок.

На 1930 р. від членів артїлі до суспільного фонду було отримано 692 п. 36 ф. пшениці, 645 п. 37 ф. ячменю, 248 п. 08 ф. вівса, 13 п. 39 ф. соняшника, 13 п. 12 ф. кукурудзи, 4 п. 30 ф. жита, 30 п. 39 ф. суріпиці.

¹ ПРИСТРІЙ ДЛЯ ПОСАДКИ ОВОЧІВ, ПЕРЕДУСІМ КАРТОПЛІ.

² ВИД ПЛУГА.

³ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ МЕХАНІЗМ ДЛЯ СОРТУВАННЯ НАСІННЯ, ЗЕРЕН ТА ОВОЧІВ, А ТАКОЖ ДЛЯ ОЧИЩЕННЯ ЇХ ВІД НЕБАЖАНИХ ДОМІШОК.

⁴ 1 ПУД = 16 КГ

⁵ 1 РОСІЙСЬКИЙ ФУНТ = 0,41 КГ

⁶ 1 ДЕСЯТИНА = 1,09 ГА

⁷ ДАТА ЗАСНУВАННЯ АРТІЛІ «СВІДОМІСТЬ» НЕ ВКАЗАНА У ДОКУМЕНТІ.

Від розкуркулених господарств до суспільного фонду надійшло 3 будинки 81 п. 39 ф. пшениці, ячменю – 195 п. 36 ф., вівса – 12 п. 20 ф., жита – 31 п. 08 ф., суріпиці – 30 п. 20 ф., соняшника – 1 п. 30 ф., ячмінного борошна – 7 п. 60 ф., пшеничного борошна 15 п., сала – 30 ф.

Додатково від Михайлівського СТВ артілью було отримано: пшениці – 75 п. 19 ф., ячменю – 92 п. 39 ф., вівса – 14 п. 13 ф., соняшника – 1 п. 20 ф., жита – 19 п. 01 ф., суріпиці – 18 п. 02 ф.

Від дебіторів було отримано: пшениці – 175 п. 26 ф., ячменю – 5 п. 35 ф., кукурудзи – 2 п. 19 ф., жита – 4 п. 30 ф.

Загальна площа посіву для даної артілі становила 407,35 десятин. З них під ярову пшеницю було відведено 170,10 десятин, під озиму пшеницю – 61 десятин, під ячмінь – 101,50 десятин, під овес – 31,25 десятин, під картоплю – 5 десятин, під буряк – 1,25 десятини⁸.

Після косовиці та збору врожаю *прибуток* артілі був таким.

Ярової пшениці було отримано 7974 п. 15 ф. по 1,20 руб. на суму 9569 руб. 25 коп., озимини – 1324 п. 34 ф. на суму 1589 руб. 82 коп.

Ячменю було зібрано 4996 п. 34 ф. по 0,85 руб. на суму 3247 руб. 32 коп.

Жита – 526 п. 31 ф. по 80 коп. на суму 421 руб. 40 коп.

Вівса – 1494 п. 03 ф. по 75 коп. на суму 1119 руб. 25 коп.

Проса – 28 п. 14 ф. по 60 коп. на суму 17 руб. 60 коп.

Доходи від рослинництва становили 2116 руб. 25 коп. З них: картоплі було зібрано 270 п. по 40 коп.; соняшника – 271 п. 10 ф. по 1 руб. 25 коп.; буряка 798 п. 15 ф. по 20 коп.; сіно продавалося по 50 коп.

Молока було здано на суму 876 руб. 73 коп.; соломи – 6000 п. по 15 коп. (на 900 руб.); полови – 3807 п. по 25 коп. (на 951 руб. 75 коп.)

Прибуток артілі за 1930 господарський рік від усіх галузей сільськогосподарського виробництва (рільництва, рослинництва, скотарства, свинарства, здачі утильсировини) становив 21169 руб. 05 коп.

Витратна частина.

З прибутку від рільництва та рослинництва загальною сумою 17478 руб. 45 коп. було відраховано 5 % за усупільнене майно на суму 873 руб. 90 коп.

За обробку землі і молотьбу кущу було виплачено 2413 руб. 70 коп., Р.К.З. – 82 руб. 36 коп.

За контракцію зелені – 175 руб. 69 коп., озимини – 241 руб. 70 коп.

Відрахування на сільгосподаток становили 350 руб., самообкладання – 348 руб. 45 коп., на страхування майна – 170 руб. 20 коп., на податок на індустрію – 150 руб., на тракторні зобов'язання – 369 руб. 15 коп.

Відрахування на посівне насіння становило: на пшеницю озиму – 369 руб. 60 коп., пшеницю ярову – 1332 руб., ячмінь – 603 руб. 50 коп., овес – 148 руб. 70 коп.

Страховий фонд на озимину становив 30% на суму 36 руб. 90 коп., на соняшник – 50 руб., на кукурудзу – 3 руб., на просо – 4 руб. 80 коп.

На утримання 34 коней, 8 корів і 8 свиней залишили ячменю 2480 п. по 0,85 руб. на суму 2108 руб.

За вищевказаними пунктами було витрачено 11892 руб. 20 коп. Залишилося 9276 руб. З цієї суми в неподільний капітал було відраховано 10% – 927 руб. та на культурний фонд 5% – 463 руб.

Отже, чистого прибутку артіль отримала 7885 руб. 33 коп. З них грошима – 1788 руб. 77 коп., продуктами переробки пшениці – 2785 п. 39 ф. по 1,20 руб. на суму 3313 руб. 17 коп. На загальне харчування було витрачено – 675 руб. 01 коп.

Також члени артілі отримали ячменю 1661 п. 26 ф. по 0,85 руб. на суму 1412 руб. 40 коп., буряка 798 п. 20 ф. на суму 149 руб. 60 коп., сіна на 238 руб., картоплі на 92 руб. 30 коп. Членами артілі було отримано продуктів на 7025 руб. 15 коп.

За звітний період членами артілі було вироблено 9569 трудоднів, що були переведені на 10-годинний робочий день та розподілені на 1-5 розряди. За перший розряд платили 1 руб., за другий – 1,10 руб., за третій – 1,25 руб., за четвертий – 1,5 руб., за п'ятий – 2 руб. У середньому один трудодень коштував 70 коп. [7].

Висновки. Проаналізувавши дані звітів правління досліджених артілей щодо отриманого врожаю, ми дійшли таких висновків.

Держава потребувала пшениці, передусім для її експорту з метою отримати кошти на індустріалізацію. Тому під час посівної значна частина орних земель відводилася саме пшениці.

У обох досліджених господарствах під озиму та ярову пшеницю було відведено по 213 десятин землі. Насінневий фонд пшениці в обох господарствах також був приблизно однаковим – 1086 п. та 1024 п. відповідно. Проте отриманий врожай відрізнявся на 2311 п. 87 ф. на користь першої артілі. Нами підраховано, що, незважаючи на кількісну перевагу у працівниках у другій артілі, врожайність пшениці у першій артілі хліборобів була вищою – приблизно 50 п. 25 ф. з десятини. У другій артілі врожайність пшениці становила приблизно 40 п. 25 ф. У переведенні на центнери та гектари врожайність пшениці у першій артілі становила лише 8 ц. з 1 га, у другій – 6,4 ц. з гектара – це надзвичайно низький показник.

⁸ ЩОДО ІНШИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗАЛИШКУ ПОСІВНОЇ ПЛОЩІ ДАНИХ У ДОКУМЕНТІ НЕМАЄ.

Отримані дані щодо врожайності сільськогосподарських культур у досліджуваних господарствах побічно вказують на малоефективну обробку землі через відсутність фінансової та технологічної підтримки з боку держави з одночасними завищеними вимогами продукції від селян, що змушувало їх до надінтенсивної непродуктивної праці.

За допомогою математичних методів можна вирахувати, що за умови рівного розподілу вироблених трудоднів між працеспроможними членами досліджуваних артільей теоретично на одного працівника припадало 169 трудоднів у артілі хліборобів та 162 трудодні у артілі «Свідомість», що у грошовому еквіваленті становило 143 руб. 65 коп. та 113 руб. 40 коп. відповідно. Тобто це сума, яку селянин мав змогу заробити за багатомісячну важку працю у колективному секторі виробництва.

Звісно, це усереднені дані, котрі ми вивели через брак офіційної інформації про грошові виплати кожному члену артілі для більш повного розуміння становища селян. По інших артілях зустрічались дані, що поодинокі селяни заробляли до тисячі рублів за господарський рік, як от селянин Митько І.О. з артілі «Нове життя» с. Новосвітлівка Луганської області, який за 1930 р. заробив 981 руб 62 коп. [8]. Проте навіть такі усереднені цифри досить красномовні для визначення рівня та якості життя пересічного селянина.

Отже, що таке сума у 143 руб. на рік для статистично великої сільської родини, коли, наприклад, чоловіче пальто коштувало 49 руб, ковдра – 22 руб., костюм 35 руб., корова – 52 р. [9], 1 ф. сала⁹ коштував приблизно 40 коп. [10] – стільки ж коштував 1 п. картоплі.

На додачу до отриманого з колгоспів селяни теоретично мали змогу отримувати певний прибуток і від особистого господарства. Проте уряд директивно визначав норми отоварювання колгоспників. Так, у 1930-1931 рр. колгоспники мали б отоварювати 30-40% суми, отриманої ними за здачу хліба, м'яса, вовни. Отоварювання йшло як промисловими товарами, так і продовольством, але чітко простежувалася невідповідність у вартості вироблених і зданих селянами державі продуктів та отриманих ними товарів. У 1930-1931 рр. за здану тонну сировини колгоспнику належало 3-7 ц. хліба. Тоді ж за зданий пуд хліба селянин міг отримати промтоварів на 30-40 коп.[11].

Отримані дані підтверджують те, що селяни у досліджуваний період були фактично найнижчим та найменш захищеним соціальним класом у Радянському Союзі.

Література

1. Постников С. Методология исчисления личного дохода колхозников [Текст] / Постников С. // Журнал Госплана и ЦУНХУ СССР «План». –1937. – № 10. – Стр. 38-40.
2. Eaton Katherine Bliss. Daily life in the Soviet Union / Katherine B. Eaton. – Westport, Connecticut-London: Greenwood Publishing Group, Inc., 2004. – 320 p. (The Greenwood Press «Daily life through history» series, ISSN 1080-4749).
3. Сталин И.В. Сочинения [Текст] / И.В.Сталин. Т.12. – М.: Госполитиздат, 1953. – С.49-50.
4. Примерный устав сельскохозяйственной артели от 1 марта 1930 г. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.alppp.ru/law/hozjajstvennaja-dejatelnost/selskoe-hozjajstvo/63/primernyj-ustav-selsko-hozjajstvennoj-arteli.html>. – Інформація з екрану.
5. Державний архів Луганської області (далі - ДАЛО), ф. Р – 806, оп.1., спр.5, арк. 1-2.
6. ДАЛО, ф. Р – 806, оп.1., спр.5, арк.10-13.
7. ДАЛО, ф. Р – 806, оп.1., спр.5, арк. 62.
8. Сапицька О.М. Конфіскація та розпродаж селянського майна на Луганщині у 1930-1931 рр. [Текст]: матеріали П'ятої Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених [“Білі плями” в історії України в контексті світового розвитку (історія і право)]. (10-11 травня 2012 р., Луганськ)/ М-во освіти і науки України, Східноукраїнський нац. ун-т ім. В.Даля. – Луганськ, 2012. – С. 84.
9. ДАЛО, ф. Р – 806, оп.1., спр.7, арк.150.
10. Голод в колхозной деревне в 1930-х годах. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/golodomor/23.htm>. – Інформація з екрану.

References

1. Postnikov S. Metodologija ischislenija lichnogo dohoda kolhoznikov / Postnikov S. // Zhurnal Gosplana i CUNHU SSSR «Plan». –1937. – № 10. – Str. 38-40.
2. Eaton Katherine Bliss. Daily life in the Soviet Union / Katherine B. Eaton. – Westport, Connecticut-London: Greenwood Publishing Group, Inc., 2004. – 320 p. (The Greenwood Press «Daily life through history» series, ISSN 1080-4749).
3. Stalin I.V. Sochinenija. T.12. / I.V.Stalin. – М.: Gospolitizdat, 1953. – S.49-50.
4. Primernyj ustav sel'skohozjajstvennoj arteli ot 1 marta 1930. [Elektronnij resurs]. - Access mode: <http://www.alppp.ru/law/hozjajstvennaja-dejatelnost/selskoe-hozjajstvo/63/primernyj-ustav-selsko-hozjajstvennoj-arteli.html>. – Informacija z ekranu.
5. Derzhavnij arhiv Lugans'koj oblasti (dali -DALO), f. R – 806, op.1., spr.5, ark. 1-2.
6. DALO, f. R – 806, op.1., spr.5, ark.10-13.
7. DALO, f. R – 806, op.1., spr.5, ark. 62.
8. Sapitskaya H.M. Konfiskacija ta rozprodazh seljanskogo majna na Luganshhini u 1930-1931 [Tekst]: materialy P'jatoj Vseukraïns'koj naukoivoj konferencii studentiv, aspirantiv ta molodih vchenih “Bili pljami” v istorii Ukraïni v konteksti svitovogo rozvitku (istorija i pravo)”. (10-11 travnja 2012 r., Lugans'k)/ M-vo osviti i nauki Ukraïni,

⁹ МАЙЖЕ 410 ГР.

Shidnoukraïns'kij nac. un-t im. V.Dalja. – Lugans'k, 2012. – S. 84.

9. DALO, f. R – 806, op.1., spr.7, ark.150.

10. Golod v kolhoznoj derevne v 1930-h godah. [Elektronnij resurs]. – Access mode: <http://www.bibliotekar.ru/golodomor/23.htm>. – Informacija z ekranu.

Сапицкая Е.М. Анализ эффективности деятельности сельскохозяйственных артелей в 1930 г. (на материалах Луганской области)

На основе новых архивных данных в совокупности с анализом уже опубликованных источников исследуется производительность и эффективность труда крестьян в сельскохозяйственной артели в 1930 г., когда официальное партийное руководство среди существовавших тогда в СССР трех основных типов колхозов на первый план выдвинуло именно сельскохозяйственную артель. Окончательные выводы по производительности и эффективности труда членов исследуемых артелей были сформулированы на основании анализа архивных данных по таким параметрам: количество работников; источники и объемы поступления имущества, сельскохозяйственного инвентаря, животных, семян и продуктов для формирования общественного фонда артели; характеристика этапов сельскохозяйственных работ и трудовой вклад членов артели на каждом этапе; прибыль и расходы артели, распределение чистой прибыли среди членов артели. Приводятся данные о покупательной способности сельских жителей в указанный период.

Ключевые слова: сельскохозяйственная артель, валовый доход, расходы, чистая прибыль, трудодень.

Sapitskaya H. Analysis of the effectiveness of the collective farms in the 1930 (based on Lugansk region)

Based on the new archival data combined with an analysis of already published sources the performance and efficiency of peasant labor in the agricultural cooperatives in 1930 are investigated. It was such period, when the official party leadership from the existing in the USSR three main types of farms came to the fore is agricultural cooperative. Final conclusions on the performance and effectiveness of the members of investigated cooperatives were formulated on the base of analysis of archival data with the following parameters: number of workers, the sources and volumes of income property, farm equipment, animals, seeds and products for the formation of public fund cooperatives; characteristic of the stages of agricultural work and labor contributions of the members of the cooperative at every stage, the farm income and expenses, net profit distribution among members of the farm. The data on the purchasing power of rural residents in the period are presented. Obtained data concerning of the agricultural yield in the investigated farms indirectly indicate ineffective cultivation due to lack of financial and technological support from the state with the existing of the simultaneous excessive demands products from farmers, that forcing them to intensive unproductive labor.

Key words: agricultural cooperative, gross revenue, expenses, net profit, workday.

Сапицька О.М. – к.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: **Михайлюк В.П.**, д.і.н., проф., завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Стаття подана 25.03.2013

УДК 378(477) «1965/1985»

**ВПЛИВ ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОГО КЕРІВНИЦТВА НА ДІЯЛЬНІСТЬ ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ
(60-і – 80-і рр. XX ст.)**

Сафонова Н.М.
м. Луганськ

**THE PARTY AND GOVERNMENT INFLUENCE ON THE AKTIVITY OF HIGHER
EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE (IN THE 60-80 YEARS OF THE TWENTIETH
CENTURY)**

Safonova N.M.

Розглянуто особливості ідеологічного супроводу розвитку організаційної та навчальної діяльності української вищої школи у другій половині 60-х – 80-і рр. XX ст. Проаналізовано вплив партійно-державницького керівництва на функціонування вищих навчальних закладів.

Ключові слова: вищі навчальні заклади, навчальний процес, ідеологія, «стабілізація», суспільні науки, студенти, виховні завдання.

Постановка проблеми. Ідеологічна складова радянської вищої школи, в тому числі й української, була необхідною умовою її функціонування. Переконаливо будь-яка ідеологія намагається аргументувати та зміцнити той соціальний і політичний порядок, який вона намагається захистити засобами апеляції до природних законів. Ідеологія стає фактором формування людини, а створені нею міфи, особливо за допомогою системи освіти і засобів масової інформації, здатні сформувати людину за визначеною формулою. Вища школа на певний час стала найсуттєвішою сходиною «ідеологічної майстерні» радянського режиму.

Освітня сфера в Україні за радянських часів не просто відчувала на собі ідеологічний тиск партійно-державницької влади – він був її невід'ємною частиною, органічною складовою функціонування навчальних закладів. Саме тому розгляд питань освітнього досвіду є досить актуальною темою інтересів і посадових осіб, і науковців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наприкінці 60-х років з'явилися узагальнюючі праці, серед яких виділяються монографії В.Пітова, П.Гудзенка, В.Попова, І.Дзюбка. Праці тогочасних авторів не виходили за межі партійних доктрин, були позбавлені критичності та об'єктивності. Особливість історіографії 50-70-х років і в тому, що багато праць з означеної проблематики виходили в Росії. Російські автори В.Слютин, К.Галкін, Є.Чуткерашвілі позитивно оцінювали розвиток освіти в Україні. Однак їх праці практично не

містять наукового аналізу діяльності вищої школи України. Українські історики Ю.Курносів, А.Бондар, А.Шокалюк, Р.Ростикус у своїх працях безпосередньо зосереджувалися на розвитку освіти в республіці. Вони відобразили кількісні зміни в системі вищої освіти, хоча без переконливої аргументації доводили, що підготовка спеціалістів в республіці відповідала потребам науково-технічного прогресу. Проте в їхніх працях не розкривалась надмірна заідеологізованість навчання та виховання студентів, практично відсутній аналіз процесу русифікації системи вищої освіти України.

Сьогодні серед дослідників означеної проблеми: Ю.Алексєєв, В.Даниленко, О.Жабенко, В.Кремень, Т.Куцаєва, В.Литвин, С.Майборода, Д.Табачник та ін. Яскравий науковий доробок, напрацьований вітчизняними істориками від поч. 1990-х рр. і до нашого часу, відкрив можливості об'єктивного і ґрунтовного наукового пошуку у царині історичної науки взагалі і ввів у науковий обіг цінний фактичний і аналітичний матеріал, що дає підґрунтя для заповнення «білих плям» у дослідженні вищої освіти.

Мета. Проте вивчення та аналіз здобутків і втрат радянської вищої школи саме через її ідеологічну складову не висвітлювався детально. Надолуження цієї прогалини вважаємо метою даної статті.

Матеріали і результати дослідження. Тривалий час освітня радянська політика в Україні формувалася постановами і рішеннями партійних з'їздів, пленумів і конференцій, у яких питання ідеологічного впливу відігравали важливу роль. Масштаби заходів у напрямку підтримки і розповсюдження ідеології радянського характеру були значними. Існуюча у попередній період «відлиги» критика сталінізму зберігала недоторканою ідеологічну роль суспільних наук, яку влада відводила останнім. Нове політичне керівництво здійснювало подальше реформування системи освіти, спираючись на тезу «стабілізації». Партійно-державницький диктат наголошував на застосуванні різних форм комуністичного впливу на

свідомість молодих людей [1]. Через навчальні та організаційні заходи, залучення до участі у науковій роботі студентства, контроль поточної діяльності кафедр суспільних наук, корегування змісту історичного знання формувалася світогляд молоді.

Необхідність функціонування розгалуженої системи ідеологічного спрямування у суспільстві призвела до появи багатокількісного штату так званих «звільнених секретарів» на місцях. Підтримував цей прошарок виданий ще у 1956 р. інструктивний лист № 3407 Міністерства вищої освіти СРСР, який доводив до відома керівників розпорядження Ради Міністрів СРСР про зараховування трудового стажу за спеціальністю звільненим партійним і комсомольським працівникам під час перебування останніх на роботі в партійних і комсомольських органах[2].

Виданий за фактичної участі Й.Сталіна ще на кінець 30-х рр. «Короткий курс історії ВКП(б)» за своїми функціями і задачами далеко виходив за межі значущості навчальної літератури, оскільки супроводжувався Постановою ЦК ВКП(б) 1938р. про необхідність поширення партійної пропаганди щодо його змісту. Неодноразово ця думка втілювалася в життя і спрямовувала діяльність історичної науки і освітянського кола у подальші роки у визначеному контексті. Так, у листі секретаря ЦК КПУ А. Скаби та науковця Ю. Кондуфора до ЦК КПРС і до Першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста на 67 сторінках викладено зауваження, що узагальнюють недоліки методичного і структурного порядку проекту програми з курсу історії КПРС. Водночас підкреслено відсутність «політичних помилок» і одночасне «відображення досягнень марксистско-ленінської науки, її подальший творчий розвиток» у документах Компартії і Радянського уряду[3].

Досліджуваний період характеризують контроль поточної діяльності вищих навчальних закладів, роботи кафедр суспільних наук, суворий нагляд і координація дій з боку органів керівництва освітою. Як приклад протокол № 9 засідання колегії МВССО УРСР від 21.06.1965 р., який містить розгляд доповідної записки відділу викладання суспільних наук про наслідки перевірки роботи кафедри марксизму-ленізму Жданівського металургійного інституту. Серед недоліків, визначених колегією, – зверхнє розкриття в лекціях і на семінарських заняттях основних питань марксистсько-ленінської теорії, відсутність критики буржуазних ревізійністських теорій, слабкий зв'язок із сучасністю і практикою комуністичного будівництва. Вказано на слабкість методичної роботи, яка «по суті, зведена до формального затвердження тез лекцій і планів семінарських занять, а на кафедрі не узагальнений досвід кращих викладачів»[4]. Ідеологічне керівництво роботою кафедр суспільних наук покладалося на ректора, за яке, підкреслювалося досить часто в офіційних документах, саме він повинен був нести персональну відповідальність.

Державне керівництво всебічними заходами намагалася охопити викладацькі кадри і молодь. Заступник міністра В.Маланчук зазначав, що

Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР з метою підвищення ідейно-політичного та методичного рівня викладання суспільних наук у вузах і поліпшення наукової та виховної роботи кафедр суспільних наук були підготовлені та проведені: у 1967-1968 рр. низка рад та семінарів, у вересні 1967 р. у Києві та Одесі – двотижневий семінар вузівських викладачів наукового комунізму, у січні 1968 р. – у Києві, Харкові та Львові – семінар викладачів історії КПРС [5]. У 1967 р. МВССО УРСР провело п'ять республіканських наукових конференцій з критики імперіалістичної ідеології і буржуазного націоналізму у Києві (двічі), Харкові, Ужгороді, Чернівцях. Підтвердженням уваги до ідеологічної роботи у вузах республіки є прийняття низки документів, серед яких: «Про додаткові заходи з підготовки і проведення святкування п'ятдесятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Про підсумки виконання зобов'язань, прийнятих вузами на честь п'ятдесятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Про святкування п'ятдесятої річниці встановлення Радянської влади в УРСР», «Про підготовку заходів щодо п'ятдесятиріччя КПУ», а також «Про заходи до святкування 100-річчя В.І.Леніна» та ін. За відповідною постановою Колегії МВССО разом з ЦК ЛКСМУ передбачалося проведення конкурсу студентських робіт з історії ВЛКСМ, суспільних наук та міжнародного комуністичного руху[6].

Водночас ідеологічна заангажованість суспільних наук у вищій школі набула більш сталого характеру. Звіти про роботу кафедр суспільних наук повинні були надавати всі вузи як інформацію про стан виконання постанови ЦК КПРС від 14 серпня 1967 р. «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі у комуністичному будівництві»[7]. Працівники Міністерства поряд з викладачами кафедр суспільних наук у травні 1968 р. брали участь у перевірці стану ідейно-виховної роботи серед студентської молоді.

Наукова робота вищих навчальних закладів також тісно пов'язувалася з партійно-ідеологічним контекстом. Із довідки про стан науково-дослідницької роботи викладачів суспільних наук вузів УРСР в галузі критики антимарксистських теорій та українського буржуазного націоналізму, датованої 21.08.1968 р. за підписом міністра освіти Ю.Даденкова, дізнаємося, що в той час над дисертацією безпосередньо з тематики критики антимарксистських теорій у вузах працюють 20 науковців (з них 6 готують докторські, інші – кандидатські дисертації). Назви і зміст наукових досліджень виявляють ідеологічну заангажованість дисертаційних праць: «Критика сучасних антимарксистських концепцій з питань соціалістичної економіки» (Р.Х.Васильєва, Київський ун-т), «Критика сучасних американських аграрних теорій» (О.З.Левит, Донецький медичний ін-т), «Банкрутство західнонімецької політичної соціології» (П.С.Задирако, Одеський ін-т народного господарства), «Спотворення закономірностей комуністичного способу виробництва в буржуазній

теорії «індустріального суспільства» (В.Д.Сікора, Київський університет), «Критика буржуазних концепцій війни і миру» (А.М.Слободенко, Київський державний художній інститут), «Боротьба проти ревізйонізму і догматизму в Компартії США» (В.Н.Нікітін, Харківський сільськогосподарчий ін-т) і таке інше. Серед помітних монографій, що вийшли того часу у видавництві МВССО УРСР і в яких питанням критики антикомунізму, українського буржуазного націоналізму відведено значне місце, – колективні роботи «Торжество исторической справедливости» (за ред. проф. М.М.Олексюка), «Велика Жовтнева соціалістична революція і розвиток світової системи соціалізму» (за ред. проф. М.Г.Климка), «Великий Жовтень і криза світового соціалістичного господарства» (за ред. проф. Й.М.Браславського). До речі, недоліком у роботі редакційних колегій збірників міжвідомчих наук визнавалася «безсистемна, нецілеспрямована, несистематична критика ворожої ідеології». Позитивне ж виключення, як зазначалося в документі, становила редколегія збірника «Питання політичної економії» (головний редактор проф. Л.І.Кухаренко) [8]. Отже, зауважити про ідеологічну забарвленість наукових праць – майже не сказати нічого. Така тенденція визначала основи змісту і методики викладання гуманітарних наук.

У 1979 р. ЦК КПУ звітувало у ЦК КПРС про підготовку 10 праць з проблем суспільних наук у світлі рішень XXV з'їзду ЦК КПРС [9]. А ще на 1973 р. було створено такий доробок з історії УРСР (за XX ст.), що набагато перевищив написане з історії України за попередні століття [10].

Ще один напрямок – науково-дослідна робота студентської молоді в галузі критики буржуазної ідеології. Наприклад, підсумки республіканського туру Всесоюзного конкурсу студентських наукових робіт з проблем суспільних наук, історії ВЛКСМ та міжнародного молодіжного руху свідчать, що: у республіканському турі 1967-1968 навчального року взяли участь 34 студентських роботи, тоді як в наступному році – вже 83, з них 10 – з історії КПРС та ВЛКСМ, 14 – з філософії, 19 – з наукового комунізму, 40 – з політичної економії. Красномовними є теми студентських праць: «До питання про реакційну суть українського буржуазного націоналізму», «Критика буржуазної фальсифікації економічної реформи в СРСР», «Реакційна суть буржуазної теорії технократизму та деідеологізації інженерно-технічних спеціалістів». Широко застосовувалися і міжвузівські конференції. За досить короткий час видано 35 праць з питань боротьби з ворожою ідеологією, серед них: «В.І.Ленін і критика буржуазної ідеології» (колектив авторів за ред. проф. М.Я.Щербини), «Проти буржуазної фальсифікації історії Компартії України» (проф. М.О.Бунько). Проте, як зазначалося в документах міністерства, науково-дослідна робота в галузі критики «ще не в повній мірі відповідає зростаючим вимогам ідеологічної боротьби на сучасному етапі» [11].

Не можна було нехтувати історичним минулим республіки, проте його можна було корегувати.

Українська РСР першою із національних республік СРСР у повоєнні часи завершила підготовку і видання українською мовою 17-томної Української радянської енциклопедії. Протягом восьми років, з 1958 р. до 1965 р., здійснювалася масштабна і водночас копітка робота з підготовки енциклопедичного видання. Зауваження з приводу тих аспектів, що знижували «ідеологічний і науковий» рівень видання, були сформульовані на засіданні Президії ЦК КПУ у грудні 1959 р. Так, за рекомендацією ЦК КПУ, головній редакції Української радянської енциклопедії передбачалося вміщувати у виданні лише біографічні довідки про найбільш видатних радянських та партійних діячів, воєначальників, представників культурної сфери, діяльність яких була безпосередньо пов'язана з історією УРСР [12]. Саме Президією КПУ було визначено низку персоналій, біографічні довідки яких викликали політичну довіру. Водночас обов'язковим вважалося запобігти небажаній популяризації діяльності українських «контрреволюціонерів», уникнути розповсюдження даних про ідеологів і керівників ворожих радянській владі організацій, діячів науки та культури, які відкрито відстоювали «буржуазно-націоналістичні позиції». Коментарі про них передбачалися статтями «Український буржуазний націоналізм», «Директорія», «Центральна Рада», «Петлюрівщина», «ЗУНР», «Унія» та ін. Певні виключення торкалися тих особистостей української історії, хто мав значний внесок до всесвітньої культури. Разом з цим, вичерпана або навіть додаткова інформація про українські націоналістичні організації не повинна була задовольняти зацікавлених, тому взагалі не була запланована. Українська радянська енциклопедія обмежилася з цього приводу лише оглядовими статтями. Саме такий партійно-державницький підхід надовго закарбував у свідомості населення негативні оцінки і ставлення як до певних історичних подій, так і до окремих особистостей.

Проте до цього треба обов'язково зауважити, що вперше у практиці енциклопедичних видань одночасно двома мовами – російською та українською – протягом 1977-1982 рр. вийшла Українська радянська енциклопедія другої редакції. Науково-редакційну підготовку Політбюро ЦК Компартії України поклало на головну редакцію видавничого об'єднання «Вища школа».

У травні 1962 р. Президія ЦК КПУ прийняла постанову про підготовку і друк «Історії міст і селищ Української РСР», і вже протягом 1966 - 1974 рр. були видані українською мовою 26 томів. Це виявилось першою оригінальною в історії радянської історіографії працею, яка вийшла за межі звичайного краєзнавства, започаткувавши новий напрямок у практиці радянської і світової науки. Видання стало результатом праці величезного авторського колективу – майже 100 тис. осіб, головою редакційної колегії був видатний вчений, доктор історичних наук П. Тронько. До роботи були залучені історики і краєзнавці, ветерани війни і праці, наукові заклади, перш за все, кафедри

суспільних наук. Проте суттєвим недоліком вказаного видання необхідно визнати домінування радянського періоду у висвітленні різних хронологічних етапів, що значно збіднило загальний зміст цієї наукової праці. Але, мабуть, саме так на той час розцінювали і актуальність, і наукову цінність науковці. Інформуючи Л.Брежнєва, М. Підгорного, О. Косигіна про завершення видання 26-томного видання, керівник КПУ В.Щербіцький акцентував увагу на «суспільних зусиллях під керівництвом партійних організацій» [13]. Це була необхідна офіційна формула стосунків наукової інтелігенції та держави.

Попри вагоме партійно-державницьке втручання, значна частина наукової роботи проводилась на високому професійному рівні, ґрунтовно, з набуттям серйозних результатів. Як приклад, діяльність Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, де кафедрою історії СРСР історичного факультету 1965 р. було видано колективну монографію «Історія міста-героя Києва», яка відкрила 26-й том «Історії міст і сіл УРСР». Науковці вузу, як і інших наукових центрів, уклали матеріали і для «Української радянської енциклопедії» (том 17-й, 1965 р.) [14]. Досить складно було уникнути безпосереднього висвітлення «досвіду радянського будівництва в Україні», особливо щодо праць істориків, яке висвітлювало події і тенденції ХХ століття, де використовувався ідеологічний шаблон про класову боротьбу та неминучі трансформації усіх форм державності і економіки у комунізм [15; 86].

Багаточисельні конкретні приклади характеризують загальну тенденцію обмеженого розкриття української історії, її фрагментарного вибіркового висвітлення. Ілюструє таку тенденцію, наприклад, і протокол засідання експертної комісії з видання підручників про видачу грифа навчального посібника на рукопис книги проф. К.В.Забігайла «Зовнішньо-політична діяльність УРСР. Документи і коментарі: 1945-1970-і рр.». Посилаючись на те, що за своїм змістом вона є хрестоматією документів з коментарями автора, до того ж не систематизованими за конкретними проблемами, а наведеними лише у хронологічному порядку, комісією було рекомендовано використання вказаної праці обмеженим характером. Оскільки значна частка наведених у рукописі документів була лише проектами, поданими в ООН та інші міжнародні організації, колегія дійшла такого рішення: рукопис може бути виданий лише у вигляді довідника, яким студенти могли б користуватися під час вивчення відповідних спецкурсів. Голова наукового сектора проф. П.О.Недбайло запропонував також змінити назву – «Радянська Україна на міжнародній арені: документи і матеріали» [16]. Такий крок, як і затверджена назва, були цілком природними з огляду на вибірковий характер висвітлення владою політичного минулого України.

Специфічне мислення радянського керівництва наклало свій відбиток на науковий пошук у царині гуманітарних наук, що відобразив рівень і можливості свободи свідомості суспільства при

забезпеченні потреб його інтелектуального і духовного розвитку. Це мало свій прояв і у можливостях вести наукову роботу вченим вузів. Попри попередню «відлигу» гуманітарні науки та професійна робота науковців вузів залишилися жорстко підпорядкованими ідеології. Такі вузівські дисципліни, як історія КПРС, політична економія соціалізму, марксистсько-ленінська філософія, етика, естетика та логіка, серед усіх гуманітарних наук піднесли на окремий найвищий рівень.

Висновки. Аналіз використаних матеріалів і наведених фактів дозволив автору дійти висновків. Історія української вищої школи минулого століття містить у собі багатий досвід і значну цінність, попри її радянську ідеологічну складову. Проте саме механізм застосування згаданої ідеологічної складової утворював досить стійкий історичний астигматизм декількох поколінь українців. Це позбавляло суспільство можливості дійти історичної правди. Обмежений характер висвітлення владою політичного минулого України закарбував у свідомості населення через освітню систему певні ідеологічні стереотипи і міфи, позбавитися яких вузівська молодь фактично на той час не мала засобів через відсутність свободи слова і формальну демократичність соціальних інституцій. Організаційно-ідеологічні засади вищої школи УРСР часів «стабілізації» призвели до посилення дрібної опіки над підпорядкованими установами, збільшену бюрократизацію органів державного управління освітою, посилену ідеологічну заангажованість суспільних наук. Тенденція інтеграції організаторської та ідеологічної роботи в досліджуваний період набула стійкого характеру, стала провідним напрямком діяльності вишів, про що свідчать перш за все архівні матеріали вказаного періоду.

Спрямування сучасної української освіти на досягнення нею світового рівня, оновлення її змісту, форм і методів навчання, організаційних засад побудови та діяльності, примноження інтелектуального потенціалу України, збільшення внеску в розвиток економіки, науки, освіти, культури країни й добробуту народу можливо лише за умов всебічного аналізу минулого. Подальше вивчення досвіду розвитку української вищої освіти у другій половині ХХ ст. через порівняльний аналіз із сьогоденням важливе як для розуміння наслідків попередніх трансформацій, так і для результативного пошуку нових шляхів еволюції вищої школи в умовах розбудови незалежної держави.

Література

1. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр.6140– Арк.67.
2. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 1. – Спр. 423. – Арк. 128.
3. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 1. – Спр. 423. – Арк. 128.
4. Там само.
5. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 13. – Спр.2300. – Арк. 1-2.
6. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 13. – Спр.2300. – Арк. 4.

7. ЦДАВОУ. – Ф. Р-4621. – Оп. 13. – Спр.2300. – Арк. 131-132.
8. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр.19. – Арк. 40-45.
9. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1886. – Арк. 50.
10. Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади / Ред. П.М. Калиниченко. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 3.
11. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр.19.– Арк.145.
12. Молчанов А.И. Россия, Украина и Белоруссия от Н.Хрущева до «Беловежской пущи», Том третий, – Белгород, Издательский дом «В. Шаповалов», 2003г. – 528с.
13. Там само. – С.268.
14. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 71. – Спр. 278. – Арк. 38.
15. Куцаєва Тамара Олександрівна. Розвиток вищої освіти в УРСР (1965-1985 рр.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2007. — 208арк.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр.6140. – Арк.67.

References

1. CDAGOU. – F. 1. – Op. 24. – Spr.6140– Ark.67.
2. CDAVOU. – F. R-4621. – Op. 1. – Spr. 423. – Ark. 128.
3. CDAVOU. – F. R-4621. – Op. 1. – Spr. 423. – Ark. 128.
4. Tam samo.
5. CDAVOU. – F. R-4621. – Op. 13. – Spr.2300. – Ark. 1-2.
6. CDAVOU. – F. R-4621. – Op. 13. – Spr.2300. – Ark. 4.
7. CDAVOU. – F. R-4621. – Op. 13. – Spr.2300. – Ark. 131-132.
8. CDAGOU. – F. 1. – Op. 25. – Spr.19. – Ark. 40-45.
9. CDAGO. – F. 1. – Op. 25. – Spr. 1886. – Ark. 50.
10. Rozvitok istorichnoi nauki na Ukraïni za roki Radjans'koï vladi / Red. P.M. Kalinichenko. – K.: Naukova dumka, 1973. – S. 3.
11. CDAGOU. – F. 1. – Op. 25. – Spr.19.– Ark.145.
12. Molchanov A.I. Rossiya, Ukraina i Belorussiya ot N.Hrushheva do «Belovezhskoj pushhi», Tom tretij, – Belgorod, Izdatel'skij dom «V. Shapovalov», 2003g. – 528s.
13. Tam samo. – S.268.
14. CDAGO. – F. 1. – Op. 71. – Spr. 278. – Ark. 38.

15. Kucaeva Tamara Oleksandrivna. Rozvitok vishhoï osviti v URSR (1965-1985 rr.) : dis... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Kiïvs'kij nacional'nij un-t im. Tarasa Shevchenka. — K., 2007. — 208ark.
16. CDAGOU. – F. 1. – Op. 24. – Spr.6140. – Ark.67.

Сафонова Н.М. Партийно-государственное влияние на деятельность высших учебных заведений Украины (60-80 годы XX ст.)

Рассмотрены особенности идеологического сопровождения развития организационной и учебной деятельности украинской высшей школы во второй половине 60-х – 70-е гг. XX ст. Проанализировано влияние партийно-государственного руководства на функционирование высших учебных заведений.

Ключевые слова: *высшие учебные заведения, учебный процесс, идеология, «стабилизация», общественные науки, студенты, воспитательные задачи.*

Safonova N.M. The party and government influence on the activity of higher educational institutions of Ukraine (in the 60-80 years of the twentieth century)

The analysis of organization and ideological directions and influence of the system of higher education in the stabilization period. The author reveals the ideological role the social sciences of the system of Higher Education in Soviet Ukraine during 60-70 years of the 20th century.

Key words: *higher educational institutions, educational process, ideology, social sciences, students, educate tasks.*

Сафонова Наталія Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Луганськ (СНУ ім. В. Даля, Луганськ).

Рецензент: Михайлюк Віталій Павлович, доктор історичних наук, професор СНУ ім. В. Даля.

Стаття подана 25.03.2013

УДК 94(477)“19”: 323.27

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІВОРАДИКАЛЬНИХ
УГРУПОВАНЬ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.****Сергієнко Ю.Г.**
м. Луганськ**THE THEORETICAL PRINCIPLES OF TERRORIST ACTIVITY OF THE LEFT
RADICAL ALIGNMENTS IN THE TERRITORY OF UKRAINE AT THE BEGINNING OF XX
CENTURY.****Sergienko Yu.G.**

Розглядається становлення і розвиток теоретичних засад, які визначали діяльність терористичних ліворадикальних угруповань на початку ХХ ст. в Україні. Визначено головних теоретиків цієї діяльності. Зроблено аналіз основних положень, які були сформульовані С.Г. Нечаєвим і М.О. Бакуніним та стали теоретичним фундаментом тероризму на теренах України. Розглянуто також теоретичні розробки партії соціалістів-революціонерів, зокрема погляди одного із лідерів цієї партії Г.А.Геріцуні на терористичну діяльність. Наведено вимоги партії соціалістів-революціонерів до осіб, котрі залучалися у лави терористів.

Ключові слова: терор, організація, С.Г.Нечаєв, М.О.Бакунін.

Постановка проблеми. Тероризм має давню історію, що привертає увагу дослідників. Автори праць, присвячених цій проблемі, в цілому глибоко висвітлили причини, загальну картину та наслідки тероризму [1]. Зокрема в розділі «Терор і тероризм у теоретичному вимірі» колективної монографії «Політичний терор і тероризм в Україні» розглядаються теоретичні засади терористичної діяльності. Однак деякі аспекти цієї діяльності саме ліворадикальних партій на початку ХХ століття сьогодні залишаються недостатньо висвітленими. Особливо це стосується теоретичних поглядів натхненників терору, які в тій чи іншій мірі стали предтечею сучасних прибічників і розробників теорії залякування суспільства. Відвертий державний терор, який панував у нашій країні з кінця 20-х і до початку 50-х років ХХ століття, мав під собою теоретичне підґрунтя, розроблене не тільки класиками марксизму, але й теоретиками, нині маловідомі. Хто заклав теоретичний фундамент ліворадикального тероризму, що загрозливо проявився на початку ХХ століття в Україні і дещо пізніше став ґрунтом масового терору держави проти нації? Відповідь на це питання, особливо враховуючи те, що доморощений тероризм показує своє хиже обличчя в Україні і в

наші дні, є гострою потребою. Таким чином, тема актуальна як в теоретичному плані, так і в практичному. Її висвітлення допоможе не тільки розкрити теоретичне коріння тероризму, але і визначити шляхи його знешкодження.

Мета. Метою статті є висвітлення становлення і розвитку теоретичних засад терористичної діяльності на теренах України на початку ХХ ст. та визначення основних фундаторів цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Терористична діяльність як організоване дійство розгорнулася на теренах України під керівництвом угруповань, які спиралися на теоретичні погляди представників так званої революційної думки. Серед них виділялись погляди П.М.Ткачова, який завзято виступав за насильницькі дії в справі руйнування «старого суспільства». Для успіху цього нещадного руйнування П.Ткачов вимагав від організації суворой централізації, жорсткої дисципліни, швидкості і рішучості дій. Однак найбільш рельєфно, чітко сформулював погляди на терористичну діяльність С.Г.Нечаєв. Революціонер і терорист для нього були фактично ідентичними поняттями. У терориста не повинно бути своїх інтересів, справ, почуттів, прив'язаностей, власності і навіть імені. Все в ньому має бути поглинене єдиним інтересом, єдиною метою, єдиною думкою, єдиною пристрастю – революцією. Він має розірвати всякий зв'язок з цивілізованим світом, його законами, загальноприйнятими умовами, пристойністю і моральністю. Мало того, Нечаєв вимагав презирливо ставитись до суспільної думки, ненавидіти суспільну мораль і визнавати лише одну науку – науку руйнування. Революціонер мусить бути готовим смерті кожної миті. Всі ніжні почуття дружби, кохання, родинні стосунки, почуття вдячності і навіть самої честі мають бути придушені в ньому єдиною холодною пристрастю революційної справи. Всі особисті почуття мають підкоритись почуттям обов'язку. У

кожного революціонера мають бути під рукою декілька революціонерів другого і третього розрядів. Для керівника це не більш ніж частка спільного капіталу, який він одержав в своє розпорядження. Він не повинен мати почуття жалю. Його не повинно зупиняти знищення будь-якої людини в цьому світі. Все суспільство Нечаєв поділив на декілька категорій, серед яких були і невідкладно приречені на страту і ті, яким тимчасово дарується життя. Підпільна організація насамперед згуртована, непереможна, всенищівна сила.

Нечаєв відкидав будь-яке поняття моралі, совісті. «Не забудьте, – говорив він, – що через цю буржуазну добросовісність затримується успішна організація і таким чином ворогам народу надається час для зміцнення. Через добросовісність утруднюється боротьба і потім доведеться знищувати не сотні, а сотні тисяч людей». Свою мораль С.Г.Нечаєв концентрує у формулі: «Морально все, що сприяє торжеству революції. Аморально і злочинно все, що заважає цьому» [2, с.83]. Ця формула фактично ідентична ленінській формулі: «Морально все, що на благо комунізму. Аморально все, що проти комунізму». Цей факт свідчить про вагомий вплив С.Г.Нечаєва на розробку більшовицької теорії.

Брехню в терористичній діяльності С.Г.Нечаєв вважав звичайною справою. Навіть М.О.Бакунін, який був далеко не ідеалістом в політиці, змушений був відверто сказати: «Для Вас нічого не варто збрехати, якщо Ви вважаєте, що брехня може бути корисною для справи... Система обману, яка все більше робиться вашою головною, виключною системою, Вашою головною зброєю і засобом, згубна для самої справи» [3, с.530].

Цікава модель стосунків в організації, яку будував С.Г.Нечаєв. Окрім уже названого вище поділу її на розряди, він, не вірячи в чесність своїх товаришів, намагався обплутати, залякати їх, підпорядкувати власному контролю так, щоб люди, які ввійшли в організацію, не змогли з неї вийти. Ті ж з них, які спробували б не підкоритися рішенням організації (читай лідера), підлягали страті [4, с.79]. Дисципліна у теоретичних розбудовах Нечаєва була над усе.

Дещо інакше, можна сказати, реальніше, на терористичну організацію дивився М.О.Бакунін. Він також вимагав самовідречення, але в більш м'якій формі. Так, він пише: «Основне ядро організації має складатися із людей..., які, відірвавшись, по можливості, від усіх особистих інтересів і, відмовившись один раз назавжди, на все життя, до самої смерті від усього, що спокушає людей, від усіх матеріально-суспільних вигод і насолод... були б... поглинуті єдиною пристрастю всенародного визволення» [3, с.550]. За Бакуніним всі члени організації рівні в правах. Він відкидає нечаєвську практику обплутування,

залякування, централізованого контролю, ієзуїтства у відносинах між однодумцями. На відміну від Нечаєва Бакунін вважає, що кожен член організації має право знати все. Але він не має намагатися дізнатися про подробиці, не потрібні йому для виконання тієї частки справи, яка на нього покладена. Без практичної потреби член організації не повинен говорити з товаришами про те, що йому доручено зробити.

Незважаючи на свої анархістські погляди, Бакунін вимагає суворої дисципліни в централізованій формі знизу доверху. Члени організації на місцях мають коритися повітовим комітетам, повітові комітети – обласним, обласні – центральному проводу. А якщо паралельно працює і якась інша антиурядова організація, Бакунін вимагає рішучих дій: «Товариства, які близькі по меті до нашого товариства, повинні бути примушені до злиття з ним, або ж, по меншій мірі, повинні бути підпорядковані йому без їх відома і з виводом із них всіх шкідливих осіб; товариства ворожі і безумовно шкідливі повинні бути знешкоджені – керівництво, кінець-кінцем, знищене» [3, с.556]. Бакунін чить своїх прибічників, що однією пропагандою істини цього не досягнеш – потрібні хитрість, дипломатія, обман, ієзуїтство і навіть обплутування. Обплутування по відношенню до ворога – необхідний і чудовий засіб, проте, застерігає метр лівого радикалізму, воно зовсім не корисне в справі придбання друзів.

Основний закон етики тероризму за Бакуніним такий: правда, чесність, довіра між всіма членами організації і стосовно до всякої людини, яка спроможна бути і яку бажано зробити членом організації. Брехня, хитрість, обплутування і насилля щодо ворога. Основну помилку С.Г.Нечаєва М.О.Бакунін вбачає в тому, що він, «закохавшись в поліцейсько-ієзуїтські засади та засоби», надумав побудувати на них свою власну організацію. Внаслідок цього він відноситься до друзів так, як і до ворогів: хитрує з ними, бреше, старається їх роз'єднати, навіть посварити між собою, для того щоб вони не могли об'єднатися проти керівника.

Не довіряючи ні на крихту нікому із членів організації, Нечаєв, висловлюючись сучасним поняттям, збирав досє на своїх прибічників, для чого використовувались без права прочитані і навіть украдені листи. Нечаєв намагався всіма можливими засобами обплутати членів своєї організації так, щоб вони були в рабській залежності від нього. Наставляючи Нечаєва, Бакунін пише: «Ви так закохались в ієзуїтство, що забули все інше, забули навіть ту мету, те пристрасне бажання народного визволення, яке привело Вас до нього» [3, с.557].

Аналіз теоретичних праць лідерів лівого радикалізму ХХ століття дозволяє зробити висновок, що теоретичні підвалини вітчизняного

тероризму були закладені М.О.Бакунінім і С.Г.Нечаєвим.

У той же час слід сказати, що ще в сорокові роки XIX століття відомий російський літературний критик і публіцист В.Г.Белінський висунув тезу: люди такі нерозумні, що їх потрібно насильно вести до щастя. Заради досягнення цього щастя можна знести голови хоч би й сотням тисяч людей. Відомий філософ М.О.Бердяєв вважав Белінського попередником більшовицької моралі [5, с.34]. Але конкретні правила тероризму були сформульовані пізніше вищезазначеними теоретиками. Це вони, за висловом сучасників, ієзуїтство зводили в систему, підозріливість у принцип, інсинуації в моральний обов'язок [6, с.155]. Не випадково Нечаєв притягував до себе увагу як позитивна історична особистість саме в роки складання культу особи Сталіна. В 1939 році історик Б.П.Козьмін натхненно писав про яскраву індивідуальність С.Г.Нечаєва, про його величезну силу волі і його непохитну відданість революційній справі [7, с.356]. В 1934 році відомий діяч більшовицької партії В.Д.Бонч-Бруєвич для величання Нечаєва застосував авторитет лідера більшовизму. Він навів такі слова Леніна: «Зовсім забувають, що Нечаєв мав особливий талант організатора, вміння налагоджувати особливі навички конспіративної роботи, вмів свої думки обряжати в такі потрясаючі формулювання, які залишилися пам'ятниками на все життя. Досить згадати його відповідь в одній листівці, коли на питання: «Кого ж потрібно знищити із царствующого дому Романових?» Нечаєв дає точну відповідь: «Всю велику екстинію ...» і всі знали, що на великій екстинії згадується весь царствующий дім, всі члени дому Романових. Кого ж знищити з них? – спитає себе простий читач. – Та весь дім Романових, – повинен він був дати собі відповідь. Це ж просто до геніальності! Нечаєв мав бути весь виданий. Необхідно вивчити, дізнатися, що він писав, де він писав... зібрати воедино і все надрукувати» [4, с.82].

Схоже на те, що на початку 1930-х років С.Г.Нечаєва хотіли підняти на п'єдестал в угоду Й.В.Сталіну, який свій терор бажав виправдати революційною традицією.

Теоретичні засади терористичної діяльності розроблялися і партією есерів. Так, дискусія навколо проблеми терору розгорілася на II екстремому з'їзді партії соціалістів-революціонерів в 1907 році, коли ЦК висловив точку зору, що найближчим часом обставини можуть скластися так, що доведеться або ж посилити терор, або ж тимчасово припинити його. Проти посилення терору делегати не заперечували, але проти припинення, навіть тимчасового, піднявся шквал протестів. Хтось із делегатів висловив думку, що не уявляє собі, яким це чином терористичний акт може бути

шкідливим. Полемізуючи з ним, один з найбільших авторитетів партії есерів в галузі терору Г.А.Гершуні сказав: «Коли ми чуємо такі промови, мимоволі приходить думка, що в партії знаходяться люди, які потрапили туди по непорозумінню, так як їм місце серед анархістів. З яких це пір для соціаліста-революціонера терор став самодостатнім засобом доречним і корисним у всі часи і при всіх обставинах? Ми партія, яка допускає терор. Але ми знаємо, що є обставини, при яких він не тільки не приносить користі, але і вкрай шкідливий» [8, арк.54].

Як член партійного керівництва Гершуні дав пояснення, що таке терор в сучасних умовах. Він підкреслив, що терористичний акт не просто фізичне знищення, вбивство носія влади, це, насамперед, втілення в життя бажання народу. Воно можливе лише тоді, коли обурення і ненависть суспільства зосереджується навколо якого-небудь урядовця, коли цей урядовець стає символом насильства і деспотизму, коли його дії стають шкідливими для суспільного блага, коли саме його існування стає образою для суспільної совісті. Тільки тоді ця суспільна совість відкриває двері терору. Терорист, таким чином, виконує вирок, винесений в серцях свідомих громадян. Лише тоді всім стає ясно – звершився народний суд! Тільки тоді вбивство, від якого природно сахається людська душа, стає великим подвигом, а «вбивця» – національним героєм. Гершуні підкреслив: «з цього виходить тільки один висновок: терористичний акт допустимий не тоді, коли його можна робити, а коли його необхідно робити. Бувають випадки, коли бомба вбиває не тільки того, в кого вона кинута, але й організацію, від імені якої вона кинута» [8, арк.54].

Підкреслюючи, що «почуттю помсти не повинно бути місця» [8, арк.59], Гершуні мав на увазі насамперед те, що особисті рахунки до урядових чиновників не повинні вплутуватись в політику.

Теоретики партії есерів розробили вимоги до людей, які залучалися до терористичної діяльності. Це перш за все:

- а) готовність пожитувати своїм життям для справи;
- б) суворі акуратність у виконанні навіть дрібниць;
- в) безумовна конспіративність;
- г) відсутність хвороб, добрий зір;
- д) утримання від алкогольних напоїв [9, арк.46].

Ці люди були в повному розпорядженні керівництва партії. Здавалося б, що партія, насамперед її керівництво, у всіх випадках будуть захищати таких відданих ідеї людей. Але на практиці було не завжди так. Коли в роки першої російської революції були заарештовані учасники підготовки замаху на царя Миколу II, то керівництво партії есерів відмовилося визнати їх

своїми. Навіть відомий історик партії есерів К.В.Гусев подає цей факт таким чином, що неначе ЦК партії есерів дійсно не мав стосунку до підготовки замаху [10, с.66]. Та це не так. Історик Б.І.Николаєвський на основі багатого фактичного матеріалу показує, що замах готувався саме керівництвом партії есерів [11, с.228]. Так, теоретичне положення М.Бакуніна про необхідність обману і облупування стосовно до ворога проводилося в життя.

Слід відмітити, що на відміну від есерів та анархістів, більшовицька партія на початку ХХ століття офіційно відкидала терор як засіб досягнення влади. Однак в практичній діяльності більшовики користувалися теоретичними вказівками Леніна, котрий вважав, що вбивство зрадників, шпигунів і провокаторів може бути іноді «безумовною необхідністю». В 1905 році Ленін із схваленням відмічав, що одна із газет РСДРП друкувала списки шпигунів, «знищення яких є обов'язок кожної чесної людини» [12, с.5]. Після 1917 року такі погляди «освятили» терор більшовиків проти власного народу.

Висновки. Таким чином, теоретичні засади терористичної діяльності ліворадикальних угруповань на наших теренах були закладені поза межами України перш за все С.Г.Нечаєвим та М.О.Бакуніним, які щиро вірили в те, що за допомогою терору можна досягти владних вершин і створити справедливе суспільство. Їхня теорія вимагала презирливого ставлення не тільки до державного закону, але й до норм людської моралі. Життя особистості, згідно з цією теорією, нічого не варте. Головне – досягнення мети. Масові людські жертви розглядувалися як необхідна плата за досягнення благ досконалого суспільства. Деяка відмічена в статті різниця в поглядах фундаторів теорії терору дозволяла послідовникам і реалізаторам їх настанов використовувати в залежності від кон'юнктури ті або ж інші вказівки С.Г.Нечаєва та М.О.Бакуніна. Зазначена теорія з певними корективами використовувалася в практичній діяльності ліворадикальних організацій на теренах України на початку ХХ століття. Більшовики в ті часи формально відкидали подібні підходи до втілення в життя своїх ідеалів. Однак після захоплення державної влади в Україні вони всебічно використовували теорію залякування людей, засади якої були розроблені вказаними теоретиками в ХІХ столітті. Можна констатувати, що, на жаль, сучасні доморошені терористи будують свою діяльність на таких же засадах. Дана теза потребує, звичайно, доведення за допомогою спеціального дослідження.

Література

1. Николаевский Б. История одного предателя. Террористы и политическая полиция. – М., 1991. – 368с.; Політичний терор і тероризм в Україні

- XIX–XX ст. Историчні нариси / Відп. ред. В.А.Смолій. – К., 2002. – 950с.; Новоскольцев Г.Б. Сучасний політичний тероризм: понятійні аспекти. Зб. матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Луганськ, 2011. – С. 148-152 та ін.
2. Нецаев С. Катехизис революционера // Родина. – 1990. – №2. – С.83-84.
3. Бакунин М.А. Философия. Социология. Политика. – М., 1989. – 624с.
4. Пирумова Н. Разрушитель // Родина. – №2. – С. 78-82.
5. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М., 1990. – 222с.
6. Революционное народничество 70-х годов XIX века. Сб. документов и материалов в 2-х томах. – Т.1. – М., 1964. – 530с.
7. Козьмин Б.П. Из истории революционной мысли в России. – М., 1961. – 767с.
8. Центральний державний історичний архів України. – Ф.318, оп.1, спр.1571.
9. Центральний державний історичний архів України. – Ф.216, оп.1, спр.19.
10. Гусев К.В. Партия эсеров: от мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции. – М., 1975. – 383с.
11. Николаевский Б. История одного предателя. Террористы и политическая полиция. – М., 1991. – 368с.
12. Ленін В.І. Партизанська війна // Ленін В.І. Повне збір. творів. – Т.14. – С.1-11.

References

1. Nikolaevskij B. Istorija odnogo predatelja. Terroristy i politicheskaja policija. – М., 1991. – 368s.; Politichnij teror i terorizm v Ukraїni XIX–XX st. Istorichni narisi / Vidp. red. V.A.Smolij. – К., 2002. – 950s.; Novoskol'cev G.B. Suchasnij politichnij terorizm: ponjatijni aspekti. Zb. materialiv V Vseukraїns'koї naukovo-praktichnoї konferencії. – Lugans'k, 2011. – S. 148-152 ta in.
2. Nechaev S. Katehizis revoljucionera // Rodina. – 1990. – №2. – S.83-84.
3. Bakunin M.A. Filosofija. Sociologija. Politika. – М., 1989. – 624s.
4. Pirumova N. Razrushitel' // Rodina. – №2. – S. 78-82.
5. Berdjaev N.A. Istoki i smysl russkogo kommunizma. – М., 1990. – 222s.
6. Revoljucionnoe narodnichestvo 70-h godov XIX veka. Sb. dokumentov i materialov v 2-h tomah. – Т.1. – М., 1964. – 530s.
7. Koz'min B.P. Iz istorii revoljucionnoj mysli v Rossii. – М., 1961. – 767s.
8. Central'nij derzhavnij istorichnij arhiv Ukraїni. – F.318, op.1, spr.1571.
9. Central'nij derzhavnij istorichnij arhiv Ukraїni. – F.216, op.1, spr.19.
10. Gusev K.V. Partija jeserov: ot melkoburzhuznogo revoljucionarizma k kontrevoljucii. – М., 1975. – 383s.
11. Nikolaevskij B. Istorija odnogo predatelja. Terroristy i politicheskaja policija. – М., 1991. – 368s.
12. Lenin V.I. Partizans'ka vijna // Lenin V.I. Povne zibr. tvoriv. – Т.14. – S.1-11.

Сергиенко Ю.Г. Теоретические основы террористической деятельности леворадикальных группировок на территории Украины в начале XX века

Рассматривается становление и развитие теоретических основ, которые определяли деятельность террористических леворадикальных группировок в начале XX века в Украине. Определены главные теоретики этой деятельности. Сделан анализ основных положений, которые были сформулированы С.Г.Нечаевым и М.А.Бакуниным и стали теоретическим фундаментом терроризма. Рассмотрены также теоретические разработки партии социалистов-революционеров, в частности, взгляды одного из лидеров этой партии Г.А.Герциуни на террористическую деятельность. Перечислены требования партии социалистов-революционеров к людям, которые вовлекались в ряды террористов.

Ключевые слова: *террор, организация, С.Г.Нечаев, М.А.Бакунин.*

Sergienko Yu.G. The theoretical principles of terrorist activity of the left radical alignments in the territory of Ukraine at the beginning of XX century.

The formation and development of theoretical principles, which determined an activity of terrorist left radical alignments at the beginning of XX century in Ukraine, are being examined. The main theorists of this activity have been detected.

The analysis of the main requirements for organizing, which have been formulated and S.G.Nechaev M.A.Bakunin and became the theoretical foundation of terrorism. Emphasizes the anti-humanitarian views S.G.Nechaev, his cynicism about human values, cultivation of violence and tyranny against the individual. Pointed out the connection of theoretical positions and views S.G.Nechaev Bolsheviks on morality. In particular, it highlighted the actual identity of the formula S.G.Nechaev «Moral anything that contributes to the triumph of the revolution» and Lenin's formula «Moral everything for the good of communism.» We also consider the theoretical views of the Socialist Revolutionary Party to terrorist activities. Lists the said party for the people who were involved in the implementation of terrorist acts.

Key words: *terror, organization, Nechaev S.G., Bakunin M.A.*

Сергієнко Юрій Григорович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

SYG@E-MAIL.UA

Рецензент: Михайлюк В.П., доктор історичних наук, професор СНУ ім. В. Даля.

Стаття подана 25.03.2013

УДК 94(477.6) «1920/1930»

ЗМІСТ І ФОРМИ АРХІВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У 20-х рр. XX ст.

Сергієнко Г.С.

м. Луганськ

THE CONTENT AND FORMS OF ARCHIVAL EDUCATION IN UKRAINE IN THE TWENTIES OF XX CENTURY

Serhiyenko G.

У статті розглянуто передумови впровадження архівної освіти в Україні. Проаналізовані основні кроки реформи в галузі освіти. Авторкою висвітлено зміст та основні форми архівної освіти, що була закладена у 1920-х рр. Досліджено внесок Київського археологічного інституту у виховання цілого покоління архівістів. У статті присутній аналіз навчальної програми, за якою проводилось навчання архівістів у КАІ на короткотермінових курсах та у історико-архівних гуртках. У дослідженні представлені засновники архівної освіти.

Ключові слова: архівна освіта, Київський археологічний інститут, ІНО, Всеукраїнський з'їзд архівних працівників, архівні гуртки.

Постановка проблеми. Освітні традиції, що були закладені на початку XX століття, заклали підвалини організації архівної освіти в Україні сьогодні. Осмислення досвіду та уроків розвитку архівної справи диктується не лише суто пізнавальними завданнями історичної науки, архівознавства. У зв'язку з тим, що історія українського архівознавства практично не розроблялась, залишався неактуалізованим і його історичний досвід.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий інтерес до розвитку архівної освіти та науки на початку XX ст. виказали в своїх працях О.М. Андріяшев, Ф.А. Герасименко, Є.М. Іванов, І.П. Крип'якевич. Особливу увагу процесу розбудови архівної справи у 1920-х рр. приділяє І.Б. Матяш, яка в своїй праці [1] порівнює розвиток освіти в архівній галузі України в 1920 і 1930 рр. на основі маловідомих архівних документів. Ряд питань, які стосуються архівної освіти, розглядає Т.М. Глушко [2], але основна увага приділяється реорганізації архівної системи.

Мета. Метою роботи є дослідження архівної освіти в 1920-х рр. Для реалізації окресленої мети визначені такі завдання: проаналізувати причини реформування архівної освіти; описати зміст освіти; виявити основні форми освіти в архівній галузі;

Матеріали і результати дослідження. На початку XX ст. була усвідомлена необхідності

впровадження архівної освіти в Україні. Саме в 1920-х рр. відбулося становлення освіти в архівній галузі. Почали розроблятися ідеї безперервності навчання, постійного оновлення знань і самоосвіти, запроваджувалися різні форми підготовки архівістів.

Первістком фахової підготовки українських архівістів став Київський археологічний інститут (КАІ), відкритий восени 1918 р. як приватна установа. На початку інститут мав два відділення: археологічне з історією мистецтв та археографічне (архівне), пізніше виділили відділення історії мистецтв, згодом – було створено етнографічне. За час існування інституту декілька разів змінювалась концепція його діяльності у зв'язку з майже систематичними реформами 1920-1923 років змінювалася кількість відділень, зокрема, неодноразово закривалося й відновлювало роботу архівно-археографічне відділення. Курс навчання у КАІ тривав три роки. Освіта складалася за такою програмою: на першому курсі студенти вдвідували лекції; на другому курсі слухачі працювали в просемінарах і семінарах, разом із слуханням лекцій та заняттями у семінарах вони вивчали фонди бібліотек, архівів, музеїв, здійснювали наукові екскурсії, мали змогу поглиблювати свої знання у бібліотеці КАІ, музеї старожитностей та кабінеті мистецтв; третій рік присвячувався науково-дослідній роботі – практичним заняттям за одним з предметів, що викладалися в інституті, написанню дисертації та захисту її перед Радою Інституту [1, 63-65].

В дійсні слухачі приймали юнаків і дівчат із вищою освітою. Після успішного захисту дисертації дійсні слухачі отримували звання ученого археолога чи ученого архівіста й ставали дійсними членами КАІ. Особи, котрі не захистили дисертацію, отримували посвідчення про закінчення інституту й звання члена-співробітника.

Лекції і практичні заняття проводили визнані фахівці своєї справи. Слід особливо відзначити вчених, які зробили найвагомий внесок у розвиток архівної освіти. Так, І. Каманін викладав

архівознавство та українську палеографію (згодом курс загального архівознавства читав В. Міяковський, архівознавства України - О. Грушевський), С. Маслов, В. Розов викладали слов'яно-російську палеографію, С. Біялковський, Г. Улашин - латино-польську палеографію, Б. Курц, О. Грушевський - історичну географію України, А. Сонні - грецьку епіграфіку, В. Шугаєвський, Ф. Колодій - нумізматику, М. Яницький - метрологію, В. Кордт, Ю. Іванов-Меженко - загальне бібліотекознавство, А. Стороженко, Г. Лукомський - музеєзнавство, із російськими архівами знайомив студентів В. Базилевич, з українськими - В. Модзалевський. Лекції та практичні заняття з архівознавства і палеографії Каманін Іван Михайлович проводив у приміщенні Центрального архіву, а лекції з бібліотекознавства та книгознавства В. Кордта відбувалися в приміщенні університетської бібліотеки, чим досягалося унаочнення матеріалу, поєднання теорії і практики [3, 398-399].

Часті зміни урядів і перепідпорядкування інституту не могли не відбитися на його долі. Значно вплинули на долю вузу й прикрі непорозуміння між прихильниками концепції діяльності КАІ як українського архівно-археологічного інституту та більшістю професорсько-викладацького складу. Як наслідок в серпні 1924 р. за розпорядженням Київського губерньського відділу народної освіти діяльність КАІ було припинено.

З 1921 р. аналогічний навчальний заклад функціонував у Одесі. Зусиллями місцевої професури було здійснено спробу запровадити фахову підготовку кадрів для архівів, музеїв і бібліотек Півдня України. Чергові реформи в галузі освіти привели до реорганізації інституту в Музейно-бібліотечно-архівний факультет місцевого ІНО, а згодом - до закриття. Єдиний випуск новоствореного факультету дав близько 20 фахівців. Отже, ще впродовж 1918-1924 рр. в Україні розпочалось створення вищого навчального закладу для підготовки архівістів, але політична боротьба початку ХХ ст. заважала розвитку освіти в архівній галузі.

Загалом у 20-х роках ХХ ст. через неможливість організувати архівний навчальний заклад, обумовлену об'єктивними причинами, використовувалися різні форми архівної освіти: короткотермінові курси, гуртки, семінари. В умовах майже повної відсутності фахівців поширення набувала гурткова форма роботи практичних наукових занять із студентами Інституту Народної Освіти (ІНО). Першим розпочав таку діяльність Чернігівський губарх, створивши у жовтні 1922 р. історико-архівний гурток для студентів місцевого ІНО. Його керівником став випускник Ніжинського історико-філологічного інституту В. Дубровський. Метою організації гуртка було ознайомлення

студентів з архівними технологіями, формування умінь і навичок архівного описування, читання текстів з палеографічними особливостями, археографічної обробки, залучення до археологічних робіт задля розширення загально-історичного світогляду. Для вивчення фондів архівосховищ, виявлення матеріалів з історії України проводилися екскурсії до чернігівських архівів. Самостійна робота гуртківців зосереджувалася переважно на читанні окремих справ ХVІІІ ст. Функціонування гуртка мало й практичну користь для губарху, адже гуртківці впорядковували та описували справи Новгород-Сіверського намісницького правління (1782-1798) за 1782 р., що не мали ні описів, ні алфавітних покажчиків і через недбале зберігання були близькі до загибелі. Найбільш підготовлені учасники працювали індивідуально над окремими блоками джерел [4, 24-26].

Оргбюро ЦК КП(б)У рекомендувала досвід гуртка до використання на території України. На кінець 1923 р. такі гуртки були створені при Київському та Полтавському губархах. В січні 1924 р. архівний гурток «архівістів для підвищення кваліфікації співробітників та продуктивності роботи» було створено в Полтаві. Його учасниками стали всі співробітники Полтавського губарху. Збереглися відомості про спроби організації аналогічних гуртків у Дніпропетровську та Одесі. Проте через відсутність координації, неузгодженість роботи гуртків, які працювали за власними, складеними на місцях програмами та планами, ця форма архівної освіти не стала загальною. Відтак поставала необхідність створення архівних гуртків при всіх губархах, які мають, та ІНО, укладення для них примірної інструкції, уніфікації програм, забезпечення методичною і навчальною літературою. Думка про необхідність організації курсів ґрунтувалася на досвіді проведення у 1923 р. перших короткотермінових курсів у Харкові й Києві. Через необхідність якнайшвидшого забезпечення архівів кваліфікованими співробітниками доводилося у максимально стислі терміни викладати необхідний архівісту-практику обсяг відомостей з архівознавства, архівного законодавства історії архівної справи, джерелознавства, проводити практичні заняття з палеографії, архівної техніки, філігранології, дипломатики. Серед слухачів перших курсів підвищення кваліфікації були майбутні відомі архівісти та історики: А. Грінберг, В. Євфимовський, М. Гніп, М. Горбань, А. Козаченко, Ф. Герасименко, М. Тихонов, О. Багалій-Татарінова, О. Назарець та ін. Заняття проводили видатні діячі тогочасної архівної науки і практики: О. Грушевський, В. Романовський, В. Міяковський, С. Маслов, І. Каманін (Київ), Д. Багалій, В. Барвінський, С. Іванов, В. Веретенников, О. Водолаженко,

В. Мігулін (Харків). Проведення курсів показало необхідність диференційованого підходу до складання навчальних планів і постановки завдань для різних категорій архівних працівників.

На кінець 1925 р. Укрцентрахівом було в основному розроблено й апробовано такі форми підготовки різних категорій архівістів, як короткотермінові курси та історико-архівні гуртки, покладено початок навчально-методичному забезпеченню архівної освіти.

Перший Всеукраїнський з'їзд архівних працівників (Харків, 8-14 травня 1926 р.) дав новий імпульс розвитку архівної освіти. Запропонована В. Веретенниковим концепція створення системи підготовки та перепідготовки кадрів для архівних установ вперше в Україні містила ідею багатоступеневого навчання архівістів. Базову, теоретичну (загальноісторичну, історико-економічну в поєднанні зі спеціальними історичними дисциплінами, зокрема – архівознавством, палеографією, історичною географією, хронологією) освіту, на думку вченого, майбутній архівіст мав отримувати за браком спеціальних навчальних закладів у ІНО. Наступний етап архівної освіти передбачав 3–6-місячне стажування при значніших науково-організованих архівах (центральної та краєвої) з метою набуття практичного досвіду архівної роботи на основі теоретичних знань, отриманих у інституті. Останній (необов'язковий для всіх) етап – науково-архівна підготовка. Отже, повноцінна архівна освіта ґрунтувалася на поєднанні теоретичної і практичної підготовки [5, 21].

Резолюція з'їзду за доповіддю В. Веретенникова передбачала введення циклу спеціальних архівознавчих дисциплін при ІНО, організацію інституту стажерів, проведення щорічних Всеукраїнських короткотермінових курсів архівознавства та влаштування при центральних і крайових архівах науково-архівних нарад для обміну досвідом і ознайомлення з новими архівними технологіями [6, 41-42].

Незабаром рішення з'їзду почали втілюватися в життя. Перші Всеукраїнські короткотермінові курси архівознавства, завідування якими було доручено В. Веретенникову, відкрилися у Харкові при ЦАУ 16 вересня 1926 р. Новим словом у організації навчання архівістів було не лише збільшення термінів (вони тривали до 22 жовтня), а й розширення масштабів до всеукраїнських. Основним завданням курсів 1926 р. була підготовка, а не перепідготовка кадрів для архівних установ. При поділі навчального плану на теоретичну і практичну частину основний акцент у навчанні переносився на формування практичних навичок – ліквідацію архівно-технічної неписьменності. Теоретичну частину становили дисципліни, знання з яких необхідні в повсякденній роботі архівістів: архівознавство,

історія України, історія революційних рухів, історія архівної справи в Росії та Україні, архівне будівництво в Західній Європі, українські архівні матеріали поза межами УСРР, рукописна та друківана книга в системі архівних матеріалів, архівне радянське законодавство, техніка діловодства, радянське будівництво, історія місцевих установ колишньої Російської імперії.

Новий етап у організації курсів підвищення кваліфікації відкрила Постанова Секретаріату ВУЦВК від 23 липня 1929 р. Подальший розвиток архівної освіти 1929-1932 рр. визначала розроблена В. Веретенниковим концепція, в основі якої – поєднання трьох напрямів підвищення кваліфікації архівістів: а) утворення архівознавчих та археографічних гуртків, проведення практично орієнтованих двомісячних семінарів, постійна самоосвіта; б) підготовка нових кадрів архівних працівників (запровадження архівознавчих дисциплін на соціально-економічних факультетах ІНО); в) наукова підготовка фахівців (аспірантура). За такими принципами проводилися курси підвищення кваліфікації при ЦАУ і місцевих архівних управліннях. Водночас запроваджувалися тематичні семінари, зльоти, госпрозрахункові курси тощо [1, 171-174].

Перше десятиліття становлення архівної освіти в Україні завершувалося виходом національного підручника з архівної справи – «Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах» В. Романовського.

Диференційований підхід до освітнього рівня архівних працівників різних категорій вимагав запровадження різних форм вищої освіти: а) для архівістів державних архівних установ – організації архівознавчих відділень у інститутах народної освіти; б) для архівістів архівних підрозділів установ, підприємств, організацій – запровадження заочної освіти в спеціальному навчальному закладі.

Паралельно зі створенням окремого архівознавчого відділу ЦАУ сприяло впровадженню архівознавчих курсів на історичних відділах факультетів соціальних наук Київського та Харківського ІНО.

1930-і рр. ознаменувалися згортанням архівного будівництва, що було пов'язано з відтоком наукових кадрів із архівних установ через ідеологічні переслідування, відсутністю належного фінансування та умов для навчання аспірантів. Особливо помітними стали ці процеси після 1937 року. Систематична наукова підготовка кваліфікованих кадрів для українських архівних установ розпочалася лише після закінчення Другої світової війни у другій половині 40-х рр. XX ст.

Висновки. Загалом впродовж 1920-х рр. в Україні склалися сприятливі умови для створення повноцінної системи архівної освіти, що було пов'язано з діяльністю національно свідомих

представників інтелігенції, а також із запровадженою більшовиками політикою «коренізації». У досліджуваний період зроблено спробу фундації «архівно-бібліотечно-музейного» вузу – Київського археологічного інституту, запроваджено нові форми підготовки архівістів як короткотермінові курси, історико-архівні гуртки; у цей же час підготовлено перші підручники з архівознавства; відкрито архівне відділення в ІНО; визначено стратегію розвитку архівної освіти.

Таким чином, в 1920-ті роки відбулося становлення архівної освіти в Україні, було усвідомлено необхідність підготовки кваліфікованих кадрів для архівних установ. Створені курси, гуртки та спеціалізовані факультети сприяли поглибленню знань архівістів. В цілому завдяки плідній праці засновників національної архівної справи було значно підвищено рівень професіоналізму працівників архівів.

Література

1. Матяш І.Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920-1930-х років / І. Матяш. - К., 2000. - 294 с.
2. Глушко Т.М. Організація архівного будівництва в Донбасі (1920-1928 рр.) / Т.М. Глушко // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. Сер. Історичні науки. – Луганськ : ЛДПУ, 2001. - Вип. 4 (38). – С. 98-105.
3. Нариси історії архівної справи в Україні/ за заг. ред. І.Б.Матяш та К.І.Климової. – К.: Видавн. Дім «КМ Академія», 2002. – 612 с.
4. Матяш І.Б. Українська архівна періодика 1920-1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. – К., 1999. – 480 с.
5. Блок-нот. Несколько слов о халатном отношении администрации к архивам// Архивный работник. – 1926. – №1.
6. Каинсон Ж. Первое совещание архивных работников// Архивный работник. – 1926. – №1.

References

1. Matiash I.B. Arkhivna nauka i osvita v Ukraine 1920-1930-h rokiv / I. Matiash. – K., 2000. – 294 s.
2. Hlushko T.M. Orhanizatsiya arkhivnoho budivnytstva v Donbasi (1920-1928 rr.) / T.M. Hlushko // Visnyk Luhans'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. T.H. Shevchenka. Ser. Istorychni nauky. – Luhans'k : LDPU, 2001. - Vyp. 4 (38). – S. 98-105.
3. Narysy istoriyi arkhivnoyi spravy v Ukrayini/ za zah. red. I.B.Matyash ta K.I.Klymovoyi. – K.: Vydavn. Dim «KM Akademiya», 2002. – 612 s.
4. Matyash I.B. Ukrayins'ka arkhivna periodyka 1920-1930-kh rr.: istoriya, bibliohrafiya, bibliometriya. – K., 1999. – 480 s.

5. Blok-not. Neskol'ko slov o khalatnom otnoshenyy admynstratsyy k arkhyvam// Arkhyvnyy rabotnyk. – 1926. – №1.
6. Kaynson Zh. Pervoe soveshchanye arkhyvnykh rabotnykov// Arkhyvnyy rabotnyk. – 1926. – №1.

Сергиенко А.С. Содержание и формы архивного образования в Украине в 20-х гг. XX ст.

В статье рассмотрены предпосылки введения архивного образования в Украине. Проанализированы основные этапы реформы в области образования. Автором освещены содержание и формы образования, которое начало развиваться в 1920-х гг. Исследовано влияние Киевского археологического института на воспитание целого поколения архивистов. В статье присутствует анализ учебной программы, по которой проводилось обучение архивистов в КАИ, на краткосрочных курсах и в историко-архивных кружках. В исследовании представлены основатели архивного образования.

Ключевые слова: архивное образование, Киевский археологический институт, ИНО, Всеукраинский съезд архивных работников, архивные кружки.

Sergiyenko G. The content and forms of archival education in Ukraine in the twenties of XX century

The article describes the preconditions the introduction of archival education in Ukraine. At the article were analyzed the main stages of the educational reform. The author describes the content and forms of education that began to develop in 1920. Was introduced various forms of higher education: organizations of archival study departments in Institutes of public education; the introduction of distance education in a special schools. Was studied the influence of the Kiev Archaeological Institute to raise a generation of archivists. Significant contribution to development of archival education has made such scientists I. Kamanin, V. Miyakovsky, O. Grushevsky, S. Maslov. At the article is the analysis of a training program in which were trained archivists in KAI, short courses, and in the historical and archival circles. This study presents the founders of archival education.

Keywords: archival education, Kiev Archaeological Institute, IPE, Ukrainian Congress of archivists and archival circles.

Сергієнко Ганна Сергіївна – к.і.н., доцент кафедри архівознавства та суспільно-правових наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. lutova@ukr.net

Рецензент: Довжук І.В., д.і.н., професор, завідувач кафедри архівознавства та суспільно-правових наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Стаття подана 28.03.2013

УДК 930+94

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Сиволапов В.О.

м. Луганськ

COLLABORATION: THE UKRAINIAN EXPERIENCE

Sivolapov V.A.

У статті автор розглядає різні форми співпраці населення окупованих теренів України з німецькою окупаційною владою, що в історичному розумінні отримала назву колабораціонізм, або в даному випадку – український колабораціонізм, з метою з'ясування об'єктивних причин цього історичного явища висвітлює роль так званих «східних легіонів», привертає увагу до динаміки змін настроїв колаборантів, їхньої національно-політичної активності у межах боротьби за незалежність своєї країни. (Основна увага приділяється факту наявності визвольного національного руху у межах прояву колабораціонізму та прагнень до боротьби з обома тоталітарними режимами Сталіна та Гітлера).

Ключові слова: колабораціонізм, український колабораціонізм, німецька окупаційна влада, «східні легіони».

«Власов є дрібницею у порівнянні з тим, що б могло бути»
В. Молотов.

Постановка проблеми. Аналізуючи багатоаспектні історичні події Другої світової війни, доцільно привернути увагу й до різних форм співпраці населення окупованих теренів з окупантами, що в історичному розумінні отримала назву *колабораціонізм*, або в даному випадку *український колабораціонізм* – термін, яким радянська влада користувалася переважно в Західній Україні (хоча колабораціонізм спостерігався й на Сході України), коли йшлося про співпрацю українців із нацистами та німецькою окупаційною владою. Варто зазначити, що за радянських часів дослідження колабораціонізму в Україні взагалі не практикувалося, адже сама ця тема в межах радянської історіографії тривалий час належала до так званих «заборонених сюжетів».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом серед українських істориків інтерес до теми колабораціонізму починає зростати, він набуває актуальності через наявність багатьох досить складних аспектів та рис цього доволі складного явища. Утім, на жаль, ще й сьогодні дуже великий масив праць незалежних істориків, об'єктивні висновки яких радикально

відрізняються від відверто прокомуністичних тверджень, залишаються поза увагою офіційної української історичної науки. Проте під час аналізу цієї важливої теми є неприпустимим застосування стандартів та принципів радянського агітпропу. Проблематичні аспекти нашої української історії потребують виваженого серйозного аналізу, інакше ми знову потрапимо в пастку псевдоісторичної омани. Розуміння причин, що спонукали українців масово йти на службу до окупантів, якими слід вважати не лише німців, а й злочинний сталінський режим, який практично нічим не відрізнявся від гітлерівського, дійсно має актуальне значення сьогодні.

Мета. Мета означеної статті – показати, що переважна більшість українців, як до речі й усього радянського народу, не бажала в 1941 році захищати радянську владу. Це небажання, викликане репресіями 1917-41 років, стане головною причиною поразки Червоної армії в 1941-1942 роках. Неприйняття сталінського комуністичного режиму позначиться на таких явищах, як масова здача у полон, масове дезертирство, а також участь в озброєній боротьбі на боці Третього Райху. Останнє явище також носило масовий характер, відіграло важливу роль серед військових зусиль нацистської Німеччини та не має аналогів української історії.

Матеріали і результати дослідження. Жахлива статистика бойових дій перших 32 діб існування влітку 1941 Центрального фронту свідчить про те, що було втрачено:

- вбитими – 9199 бійців та командирів;
- зниклих безвісти та полонених – 45824;
- 55985 осіб зазначено як «не бойові втрати».

Водночас зазначається, що від загальної кількості «полонених та зниклих безвісти» полонені становили 89%. Іншими словами, так звані «не бойові втрати» та полонені в ОДИНАДЦАТЬ РАЗІВ перевищували кількість тих, хто загинув під час битви з ворогом. І це є армією? Це – війна? Велика Вітчизняна? Варто зазначити, що масовий перехід червоноармійців у німецький полон зовсім не закінчився в 1941-1942

рр. Доповідь Комісії з реабілітації жертв політичних репресій свідчить, що навіть у **1944 році – під час загального наступу** Червоної армії усіма фронтами – до полону потрапило **203 тис.** бійців та командирів».

Небажання бійців та командирів воювати за комуністичну владу, природно викликало відповідні репресивні заходи з боку сталінського режиму. Масштаб цих репресій також слугує характеристикою режиму, з одного боку, та ставленням людей до нього – з іншого. З цього приводу можна навести таку статистику: *лише за неповних чотири місяці війни (з 22 червня по 10 жовтня 1941 р.) за вироками військових трибуналів та Особливих відділів НКВС було страчено 10201 військовослужбовця. А за роки війни лише військовими трибуналами було засуджено понад 994 тис. радянських військовослужбовців, з яких 157593 особи страчено. Це майже ДЕСЯТЬ ДИВІЗІЙ страчених!*

Як відомо, усе пізнається у порівнянні. Німецький історик Фріц Ган на підставі доповідних записок, що їх командування Вермахту надавало Гітлеру, наводить такі дані. Протягом трьох років війни (з 1 вересня 1939 по 1 вересня 1942 року) у багатомільйонному Вермахті було засуджено до страти 2271 військовослужбовець, у тому числі 11 офіцерів. Тобто 2 особи на добу, тоді як у Червоній армії в 1941 році – **92 особи на добу**. За чотири роки війни (з 1.09.1939 по 1.09.1944) у лавах Вермахту стратили 7810 вояків та офіцерів, майже **в двадцять разів менше**, ніж у Червоній армії. Ось така виходить статистика! Масовість репресій проти військовослужбовців Червоної армії пояснюється не лише суворістю режиму, а й тим, що репресувати було за що. Саме небажання населення України воювати проти німецьких окупантів було одним з поширених приводів сталінських репресій.

Іншим явищем відсутності у населення лояльності до сталінського режиму та потенційної прихильності до колабораціонізму було дезертирство та відхилення від призову до лав Червоної армії. За офіційними даними на кінець 1941 року лише дезертирів в СРСР нараховувалося від 1 до 1,5 мільйона. Проте як *«на кінець 1943 року загальна кількість дезертирів та таких, що відхилялися від служби у лавах Червоної армії, сягнула величезних масштабів (відповідно 456 667 та 1 210 224 осіб) – сумарно майже 1,7 млн. осіб!»*. В якості порівняння: за два з половиною роки Першої світової війни, з її початку в серпні 1914 р. й до Лютневої революції 1917 р., загальна кількість дезертирів з Руської Армії становила 195130 осіб. Загалом за часів Другої світової війни за дезертирство було засуджено 376 тис. радянських військовослужбовців. Цікавим є те, що ще 940

тис. осіб було «призвано повторно». Цим чудернацьким терміном позначалися ті бійці та командири Червоної армії, що за різних обставин «загубили» свою військову частину та залишилися на окупованих німцями територіях, а в 1943-1944 рр. були повторно «поставлені під рушницю». До речі, варто згадати, що «призвані повторно» були не тільки «загублені», але й ті, кого гітлерівці сотнями тисяч звільняли з таборів військовополонених – переважно це були саме українці. Лише до листопада 1941 р. німцями було відпущено по домівках 318770 українців.

Окрім того, до категорії дезертирів слід віднести й значну кількість осіб, що ухилялися від тотальної сталінської мобілізації в перші ж дні та тижні війни. ...У 1992 р. співробітники російського Генерального штабу – автори збірника «1941 рік – уроки та висновки» вперше назвали такі вражаючі цифри: «Всього на тимчасово захоплених ворогом теренах було залишено 5 631 600 осіб з мобілізаційних ресурсів Радянського Союзу...» Безперечно, не завжди це було навмисне ухилення населення від військових обов'язків – інколи й «сам військкомат зникав раніше, ніж до нього поспівали прибути призовники». Проте й в тих областях України, що були окуповані пізніше від інших, в 1941 р. спостерігався величезний некомплект призовників: на більш лояльному до сталінського режиму Сході України *«в Ворошиловградській області станом на 16 жовтня 1941 р. на Артемівській призовний пункт з'явилося лише 10% мобілізованих, на Клімівській – 18%. По Харківському військовому округу станом на 23 жовтня 1941 р. прибуло лише 43% від загальної кількості призовників*. До того ж дуже часто мобілізовані втікали під час їхнього транспортування до частин діючої Червоної армії. За повідомленнями військкоматів Харківської та Сталінської областей, наприкінці жовтня 1941 р. відсоток дезертирів з числа новобранців становив по Чугуєвському райвійськкомату – близько 30%, Сталінському – 35%, Ізюмському – 45%...». Та й це ще не був рекорд – серед кримських татар показник тих, хто ухилявся від призову та дезертирів, наближався до 100% призовного контингенту. Знов для порівняння цієї статистики згадаємо Мюллера-Гільдебранда, який зазначав, що в усіх збройних силах Німеччини (армія, авіація, флот) навіть протягом чотирьох останніх місяців війни (з січня по травень 1945 р.) дезертирвало лише 722 особи. А в попередні роки війни кількість дезертирів з Вермахту й взагалі вимірювалася двозначними цифрами».

Федір Чуев у книзі «Сто сорок бесід з Молотовим» пише, що В. М. Молотов, якого вважали другою людиною в СРСР після Сталіна, завжди казав: «Власов є дрібницею у порівнянні з тим, що б могло бути». Безперечно, Молотов мав на увазі те, що комуністичні репресії, особливо

терор 1937-1938 рр., начебто запобігли масових виступів проти радянської влади під час війни: «Ми зобов'язані 37-му тим, що в нас під час війни не було п'ятої колони». З вищезазначеного можна зробити висновок, що Молотов не мав ілюзій щодо того, як населення СРСР ставилося до комуністичної влади двадцять років після того, як стався «великий жовтень». Водночас з оцінкою сталінського терору він значно помилився: все вийшло навпаки. Понад двадцять років репресій (з 1917 по 1941 рік) змусили громадян СРСР масово переходити на бік окупантів. І це була вже не «п'ята колона» – ситуація набувала жаклих наслідків. Лише недалекозорість нацистів врятувала Сталіна та його поплічників від того, «що б могло бути». Проте саме небажання населення воювати за комуністів та масовий колабораціонізм істотно ускладнили увесь перебіг війни.

Важливо наголосити на тому, що якщо сучасні українські національні історики не сформулюють власного погляду на історію Другої світової війни, продовжуючи розглядати її із запозичених, чи навіть на чийсь наполегливе бажання відроджених, поглядів сталінського зразка, вони не зможуть надати світу адекватної відповіді на актуальне та досить резонансне запитання: чому близько мільйона українців були змушені колаборувати з німцями? Може тому, що влітку 1941 багатьом видавалося, що радянській владі прийшов кінець та приховані антирадянські настрої проявилися повною мірою.

Насамперед треба зрозуміти, що принизливе втиснення української історії 1939–50 рр. у межі радянсько-німецької війни цілком нівелює внесок України в перемогу над Гітлером та закріплює за нею статус бездержавної нації. Враховуючи реальні національні інтереси української держави, доцільно було б зазначити, що українці як бездержавний народ опинилися у Другу світову між двох вогнів. Україна заплатила одну з найвищих цін у Європі за перемогу над нацизмом, здійснюючи водночас боротьбу проти сталінської деспотії та нацистського режиму. Сутність Української трагедії часів Другої світової полягає в тому, що українці програли в нерівній боротьбі зі злочинними режимами Сталіна та Гітлера. Ця трагедія має постійно нагадувати нам: доля бездержавних народів – бути матеріалом для окупантів як із Заходу, так і Сходу, й навіть найбільші жертви українців залишатимуться не визнаними світом. Саме це було визначальним чинником розповсюдження в Україні такого явища, як колабораціонізм.

Термін колабораціонізм (від фр. *Collaboration* – «співробітництво») має французьке походження. Вважається, що вперше його використав керманіч режиму Віші французький генерал Анрі Петен, який закликав французів до співпраці з нацистською

Німеччиною («*J'entre aujourd'hui dans la voie de la collaboration...*», 30.10.1940). Якщо розглядати цей термін з позицій сьогодення, **колабораціонізм** має декілька значень. У широкому сенсі він означає співпрацю населення або громадян держави з ворогом в інтересах ворога-загарбника на шкоду самій державі чи її союзників. Саме за часів Другої світової війни колабораціонізм стає досить розповсюдженим явищем через те, що він спостерігався практично в кожній окупованій країні. У разі тлумачення цього терміна з історичних поглядів, колабораціонізм характеризується співробітництвом французів із німецькою владою у період окупації Франції за часів Другої світової війни. Проте загальновідомою є не лише добровільна співпраця французів, – але й данців, норвежців, татар, білорусів, українців, росіян та інших народів – із німцями за умов окупації останніми їхніх країн та теренів. Існує й більш вузьке розуміння цього терміна, коли намагаються підкреслити різницю між двома поняттями – **колабораціонізм** та **кооперування** (тобто змушений колабораціонізм).

Варто зазначити, що термін **колабораціонізм** швидко увійшов у використання іншими мовами та був активно прийнятий на озброєння радянською пропагандою із виразно негативним забарвленням. Саме з подібних поглядів за часів Другої світової війни та особливо після неї радянською владою було запроваджено спеціальний термін «**український колабораціонізм**», під яким перш за все розумілася співпраця українців із нацистською окупаційною владою. Доцільно наголосити на тому, що, характеризуючи це явище у середовищі українства, як правило, враховують декілька факторів, що робить його відмінним від західноєвропейського та суттєво змінює його тлумачення від прийнятого радянською історіографією. Історичною реалією того часу залишається те, що в країнах, де спостерігався колабораціонізм, паралельно виникали потужні національні визвольні рухи опору, які відігравали провідну роль у перемозі над нацизмом. Проте в традиціях радянської історіографії було замовчувати будь-яку інформацію щодо національних військових формувань або так званих «східних легіонів», укомплектованих німцями із представників різних народів тодішнього СРСР. І лише із руйнацією радянської тоталітарної системи та запровадженням в Україні загальноєвропейських демократичних принципів громадянського суспільства виникла можливість об'єктивно висвітлити ці переважно трагічні та водночас невідомі сторінки національної української історії.

Коли йшлося про «зрадництво» у вигляді колабораціонізму, радянські номенклатурні історики не робили навіть віддалених спроб розкрити або прокоментувати природні причини

цього явища. Більш того, саме радянські підручники та спеціальні джерела запроваджують доволі дивний та незрозумілий термін – «народ-зрадник», що характеризує народ як деякого однорідного історичного суб'єкта та суперечить навіть ленінсько-сталінському визначенню цього поняття як різноманітного співтовариства людей. Безглуздість подібних ідеологічних дефініцій цілком проявилася під час масових депортацій народів колишнього СРСР, злочинно організованих радянською владою, коли за стандартним формулюванням – «вороги народу» з історичної батьківщини виселялися до Сибіру так звані «народи-зрадники». Як відомо, в Україні під цю категорію підпали насамперед західні українці, колишні німці-колоністи та кримські татари. Подібні події становили сутність радянського тоталітарного режиму та його сталінської національної політики зокрема. Традиційна ворожість до окремих народів, визначених радянською владою як «народи-зрадники», ще й сьогодні збереглася у свідомості затятих прихильників радянського минулого. Спростувати цю офіційну радянську пропаганду або спробувати надати об'єктивну історичну оцінку діям колабораціоністів наважувався мало хто з істориків, навіть якщо йшлося про боротьбу зі злочинним тоталітарним режимом. Зрозуміло, що це кваліфікувалося як відверте протистояння з офіційної радянської ідеології, яка й намагалася всіляко виправдовувати цей режим, та за радянських часів мало заздалегідь негативні наслідки.

На відміну від загальносвітового тлумачення колабораціонізму комуністичні режими сталінського СРСР та «звільнених» країн-сателітів Східної Європи розглядали його насамперед як військовий чи кримінальний злочин громадян, що:

- «пасивно», тобто неналежним чином з погляду сталінського режиму, виконували свої громадянські обов'язки навіть без скоєння злочинів, або були змушені діяти в такий спосіб;
- були військовополоненими, що за світовими нормами не є злочином, як відомо офіційний статус та захист військовополоненим було надано ще Женевською конвенцією 1929 року;
- вели національно-визвольну боротьбу проти колоніального режиму чи боролись як партизани проти окупантів, що також не є злочином за Женевською конвенцією 1949 року, вони визнавалися комбатантами та на них поширювалися права військовополонених;
- були громадянами інших держав;
- перейшли на бік ворога в штучно створених цією державою умовах, які становлять загрозу для життя людини чи навіть існування національної, етнічної чи релігійної групи, наприклад, депортація, репресії, голодомори, геноцид та ін.

Відповідно до загальнонаціонального права значної більшості країн світу діяльність колабораціоністів визнавалась як зрада громадян інтересам своєї держави. Залежно від ступеня шкоди, завданої державі їхньою діяльністю, передбачалася кримінальна відповідальність – довгострокове ув'язнення чи навіть смертна кара. Масові процеси в багатьох країнах Західної Європи засудили більш ніж 100 тис. осіб за цим морально тяжким обвинуваченням, адже з погляду міжнародного права колабораціонізм є військовим злочином.

Реальним історичним фактом українського колабораціонізму можна вважати насамперед координацію дій німецьких військових органів та ОУН Поліської Січі впродовж перших років війни. Утім варто згадати й те, що багато їхніх воєнків пізніше приєдналися до лав Української повстанської армії та воювали вже проти нацистів. Яскравим прикладом українського колабораціонізму є також формування батальйонів «Нахтігаль» та «Роланд», воєнкотрих присягали на вірність Україні, але у складі німецького Вермахту. Як відомо восени 1941 вони були об'єднані у 201-й український батальйон шуцманшафту. Після його розформування наприкінці 1942 року, коли було проголошено прагнення створити Українську державу, воєнків цих військових формувань відмовились продовжити службовий контракт, більшість командирів та старшин приєдналися до Української повстанської армії під проводом Романа Шухевича чи сформованої 28 квітня 1943 року за допомогою громадського Українського Центрального Комітету на чолі з Володимиром Кубійовичем, ОУН(м) та Української Греко-Католицької церкви 14-ї Гренадерної дивізії Ваффен-СС «Галичина» (Першої української), яку очолював Євген Побігущий. Різні історики ще й сьогодні досить суперечливо характеризують це військово формування: – від борців проти режиму Советів до стверджень, що дехто з українців був жертвою насильницького призову. Окрім того, українці перебували ще й у складі «шуцманшафту» (так званій «шумі»). 109, 114, 115, 116, 117, 118, 201-й українські батальйони «шуцманшафту» (нім. *Schutzmannschaft-Battalion*) брали участь в операціях проти радянських партизан на теренах України та Білорусі. В лютому-березні 1943 року 50-й батальйон брав участь разом з латишськими та 2-м литовським батальйоном у операції «Зимові чари» (нім. *Winterzauber*). Доцільно згадати, що своєрідним проявом колабораціонізму було й формування Українського Визвольного війська – добровільних підрозділів у складі німецької армії, створених з полонених українців – воєнків радянської армії. Подібні процеси тривали упродовж 1941-45 рр., доки всі українські збройні сили, які перебували на службі Німеччини, не були об'єднані 12 березня

1945 року в Українську національну армію на чолі з Павлом Шандруком, колишнім генерал-хорунжим армії УНР, якого затвердила Президія УНК у згоді з президентом УНР в екзилі Андрієм Лівіцьким. Також за часів німецької окупації українських земель українці досить активно брали участь в роботі міських окупаційних органів влади чи громадських організацій.

Визначальною причиною виникнення українського колабораціонізму як історичного явища є безперечно початок війни нацистської Німеччини зі сталінським СРСР та поява німецьких військ на теренах України. Саме тоді різні українські визвольні організації починають висловлювати свої сподівання щодо здобуття державної незалежності України, у той чи інший спосіб співпрацюючи з німецькими громадськими чи військовими органами. Утім, як свідчить розвиток подальших історичних подій, ці сподівання виявляться марними, принаймні, вже в 1942-1943 роках стане зрозумілим, що німецька окупаційна влада буде навіть гіршою за радянську владу сталінського СРСР.

Великих надій було сповнене самовільне проголошення 30 червня 1941 у Львові силами ОУН(б) Акту відновлення Української держави, яким була фактично поновлена Українська держава, але за умов наявності союзницького зв'язку з нацистською Німеччиною, та створено український національний уряд на чолі з Ярославом Стецьком. Однак ця українська потуга, попри її доволі відверте союзницьке ставлення до Німеччини, була сприйнята німцями більш ніж ворожо. Вже 4 липня 1941 цей самопроголошений Акт було скасовано окупаційною німецькою владою, а Степана Бандеру та Ярослава Стецька, після їхньої відмови відкликати Акт, заарештували та депортували до Німеччини, де їх тримали до 1944 р. у концтаборі Заксенхаузен. Протягом 1941-1943 рр. у Бабиному Яру було страчено 621 члена ОУН та серед них відому українську поетку Олену Телігу разом з її чоловіком. Брат Степана Бандери загинув у німецькому концтаборі. Німцями було розстріляно багато місцевих та сільських голів, які спочатку стали на шлях співпраці з окупантами. Яскравим прикладом неадекватних подій окупаційної німецької влади того часу був арешт вже через місяць після призначення на цю посаду першого бургомистра Києва Олександра Оглобліна за «надмірну» пропаганду української національної культури, а другого – Володимира Багазія – через чотири місяці німці розстріляли у Бабиному Яру.

Варто зазначити, що ще й сьогодні найбільшою таємницею радянської ідеології залишаються реальні масштаби участі радянських громадян у колабораціонізмі з окупаційною владою III Райху. Утім фактом залишається те, що за досить нетривалий термін вермахтом були

створені численні національні – слов'янські, кавказькі, балтійські, середньо-азійські легіони та навіть окремі руські козацькі військові частини. Кількість легіонерів у лавах вермахту перевищувала мільйон бійців. За даними німецького командування та оцінками сучасних російських істориків, загальна чисельність представників народів СРСР (в межах 1941 р.), які входили до складу збройних формувань Німеччини – Вермахт, війська СС, поліція, становила: росіян – понад 300 тис., **українців – 250 тис.**, білорусів – 70 тис., козаків – 70 тис., латишів – 150 тис., естонців – 90 тис., литовців – 50 тис., народів Середньої Азії – близько 70 тис., Північного Кавказу та Закавказзя – до 115 тис., інших народів – близько 30 тис. (близько 1,2 млн осіб). За іншими джерелами – 1,5 млн осіб. До того ж, лише за німецькими джерелами наприкінці війни у німецькому полоні опинилося понад 2 млн радянських військовополонених, з яких 940 тис. – у концтаборах, а понад мільйон було залучено для здійснення різноманітних робіт. Поряд з цим до різних форм співпраці було залучено багатомільйонне цивільне населення окупованих теренів СРСР. Лише кількість вивезених до Німеччини людей (так званих «цвангсарбайтерів», нім. Zwangsarbeiter) перевищувала 2 млн осіб.

Боротьба УПА протягом 1940-1950-х років проти Червоної армії та радянської влади сприяла формуванню серед прорадянськи налаштованого українського суспільства негативного іміджу «оунівців», «упівців», «бандерівців» як агресивних націоналістів або поплічників німецького нацизму. Утім визначальним історичним фактом з цього питання залишається те, що спроби офіційно визнати злочинцями учасників українського визвольного руху були невдалими: на Нюрнберзькому процесі (1945-1946 рр.) ОУН не було визнано злочинною організацією. Окрім того, протягом 1985-1987 рр. у Канаді було проведено декілька судових слухань щодо українців, звинувачених у військових злочинах (багато з них були членами дивізії Ваффен-СС «Галичина»). Комісія на чолі з суддею Верховного суду Квебеку Жюлем Дешене (Jules Deschênes) визнала, що *обвинувачення у військових злочинах не були підтвержені... Членство у дивізії «Галичина» не є достатнім доказом для переслідувань їх [обвинувачених] у суді.*

Висновки. Суспільне, навіть фахове ставлення сучасних українських істориків до теми колабораціонізму в Україні залишається неоднозначним, бо погляди щодо колаборантів докорінно відрізняються – від відвертих посібників нацизму до заручників свого часу чи борців за незалежність України. Головним аспектом цієї палкої, надмірно заполітизованої дискусії залишається питання, інтересам якої

України – УНР, УРСР, оголошеної Степаном Бандерою Української держави чи Райхскомісаріату «Україна» – «служили» чи «зраджували» ці люди, а також питання їхньої безпосередньої причетності до тяжких військових злочинів. Проте не слід забувати, що однією з визначальних причин колабораціонізму, або співпраці українців з окупаційними німецькими структурами був суспільний сталінський терор, штучно створений Голодомор 1932-1933 рр., суцільна колективізація українського селянства, арешти та страти національної української інтелігенції, терор та депортація українців Західної України у 1939-40-х роках – все це різко погіршило й до того не лояльне ставлення українського населення до радянської влади.

Література

- Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe, by John A. Armstrong in *The Journal of Modern History* > Vol. 40, No. 3 (Sep., 1968), p. 409
- Williamson, G: *The SS: Hitler's Instrument of Terror*
- Melnyk, Michael *To Battle: The Formation and History of the 14. Gallician SS Volunteer Division, Helion and Company Ltd.*
- [Українська Дивізія «Галичина» >> Персоналії](http://www.galiciadivision.com/personalities/)
- Gerlach, Christian. «Kalkulierte Morde» Hamburger Edition, Hamburg, 1999
- Кірсанов Н. О., Дроб'язко С.І. Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.: національні та добровільні формування по різні боки фронту // Вітчизняна історія. – 2001., – № 6. С. 68.
- Велика Вітчизняна війна / За ред. Золотарьова В. О., Севост'янова Г. Н. та ін. Книга 4: Народ та війна. Раманічев Н.М. Співробітництво з ворогом. (Наука). М., 1999. С. 154.
- Соколов Б.В. Окупація. Правда та міфи. – М.: АСТ-ПРЕС КНИГА, 2002, с. 15-16
- Jules Deschênes. Commission of Inquiry on War Criminals, Ottawa, Canada, 30 December 1986
- Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія: Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА/ НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – 52 с.
- Гриф таємності знято. Втрати Збройних Сил СРСР у війнах, бойових діях та військових конфліктах: Статистичне дослідження. / Під заг. ред. Г.Ф. Кривошеєва.» – М.: Військвидав, 1993.
- «Друга Світова: інший погляд», збірник статей – М., 2008.
- Цурганов Ю. «Народ та режим у 1941-му».
- Дроб'язко С. І. «Під прапорами ворога. Антирадянські формування у складі германських збройних сил. 1941-1945» – М., 2004.
- Дроб'язко С. І., Каращук О. В. «Друга Світова війна 1939-1945. Східні добровольці у Вермахті, поліції та СС» – М., 2000.
- Дроб'язко С. І., Каращук О. В. «Друга Світова війна 1939-1945. Східні легіони та козацькі частини у Вермахті» – М., 2001.
- «Інша війна 1939-1945» – М., 1996.
- Ковальов Б. Н. «Нацистська окупація та колабораціонізм у Росії 1941-1944» – М., 2004.
- «Комуністичний режим та народний опір у Росії 1917-1991» – М., 2002.
- «Під окупацією у 1941-1944 рр. Статті та спогади» – М., 2004.
- Пихалов І. «За що Сталін виселяв народи? Сталінські депортації – злочин чи справедлива відплата?» – М., 2008.
- Романько О. В. «Радянський легіон Гітлера. Громадяни СРСР у лавах Вермахту та СС» – М., 2006.
- «Росія та СРСР у війнах ХХ століття. Втрати Збройних Сил» – М., 2001.
- Семиряга М. І. «Колабораціонізм. Природа, типологія та прояви в роки Другої Світової війни» – М., 2000.
- Солонін М. «22 червня, чи коли почалася Велика Вітчизняна війна?» – М., 2006.
- Томас Н., Кабальєро Хурадо К., МакКуейг С. «Допоміжні формування Вермахту» – М., 2003.
- Віндрю М., Барн Д. «Охоронні загони НСДАП та війська СС» – М., 2004.

References

- Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe, by John A. Armstrong in *The Journal of Modern History* > Vol. 40, No. 3 (Sep., 1968), p. 409
- Williamson, G: *The SS: Hitler's Instrument of Terror*
- Melnyk, Michael *To Battle: The Formation and History of the 14. Gallician SS Volunteer Division, Helion and Company Ltd.*
- Ukrainian Division «Halychyna» >> Personalities <http://www.galiciadivision.com/personalities/>
- Gerlach, Christian. «Kalkulierte Morde» Hamburger Edition, Hamburg, 1999
- Kirsanov N. O., Drobjasko S.I. The Great Patriotic War 1941–1945: national and voluntary formation on different sides of the front // *Ukrainian history*. – 2001., – Issue. 6. P. 68.
- The Great Patriotic War / Edited by Solotarjova V. O., Sewostjanova G. N. Volume 4: People and War. Ramanichev N.M. Collaboration with the enemy. (Science). M., 1999. P. 154.
- Sokolov B.W. The occupation. The truth and myths. – М.: АСТ-PRESS BOOK, 2002, P. 15-16
- Jules Deschênes. Commission of Inquiry on War Criminals, Ottawa, Canada, 30 December 1986
- The organization of Ukrainian nationalists and the Ukrainian insurgent army: the Professional conclusion of the working group of historians at the Government Commission to study the activities of OUN and UPA/ NAS of Ukraine. The Institute of history of Ukraine. – К.: Scientific thought, 2005. – P 52.
- The secrecy was lifted. The loss of the Armed Forces of the USSR in war, hostilities and armed conflicts: a statistical study. / Chief-in-editor. G.F. Krivosheev.» – М.: Military publishing house, 1993.
- «The second World: another look», a collection of articles – М., 2008.
- Tsurganov Y. «The people and the regime in 1941».
- Drobjasko S.I. «Under the banner of the enemy. Anti-Soviet formations in the German armed forces. 1941-1945» – М., 2004.

15. Drobjasko S.I., Karaschuk O. V. «The second World war 1939-1945. Eastern volunteers in the Wehrmacht, the police and the SS» – М., 2000.
16. Drobjasko S.I., Karaschuk O. V. The second World war 1939-1945. Eastern legions and Cossack troops of the Wehrmacht» – М., 2001.
17. «Another war 1939-1945» – М., 1996.
18. Kovaljov B. N. «The Nazi occupation and collaboration in Russia 1941-1944» – М., 2004.
19. «The Communist regime and popular resistance in Russia 1917-1991» – М., 2002.
20. «Under occupation in 1941-1944. Articles and memoirs» – М., 2004.
21. Pikhlov I. «For what Stalin evicted peoples? Stalin's deportation of a crime or a fair retribution?» – М., 2008.
22. Romanko O. W. «The Soviet Legion of Hitler. Citizens of the USSR in the ranks of the Wehrmacht and the SS» – М., 2006.
23. «Russia and the USSR in the wars of the twentieth century. The Loss Of The Armed Forces» – М., 2001.
24. Semirjaga M. I. «The collaboration. The nature, types and manifestations in the years of the Second World war» – М., 2000.
25. Solonin M. «on June 22, or when the Great Patriotic war began?» – М., 2006.
26. Thomas N., Caballero Jurado To., McQuaige S. «Supporting the formation of the Wehrmacht» – М., 2003.
27. Windrow M., Barn D. «Security detachments of the Nazi party and SS troops» – М., 2004.

Sivolapov B.A. Collaboration: the Ukrainian experience

In this article the author considers the various forms of cooperation of the population of the occupied territories of Ukraine with the German occupying power, that in a historical sense, received the name of the collaboration, or in this case, the Ukrainian collaboration, with a view to ascertain the objective reasons of this historical phenomenon, highlights the role of the so-called «Eastern legions», draws attention to the dynamics of changes of moods to collaborators, their national-political activity in the framework of the struggle for the independence of his country. (The main attention is paid to the existence of a national liberation movement within the manifestations of collaboration and aspirations for the fight against two totalitarian regimes of Stalin and Hitler).

Key words: *collaboration, Ukrainian collaboration, the German occupational authorities, «Eastern legions».*

Сиволапов Василь Олексійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства та суспільно-правових наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ).

Рецензент: Довжук Ігор Володимирович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства та суспільно-правових наук СХУ ім. В.Даля

Стаття подана 25.03.2013

УДК [94(477):316.343.652(477)]"18"

РОЛЬ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ ЗАЛІЗОРУДНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (60-70-і рр. XIX ст.)**Симоненко І.В.**

м. Луганськ

THE ROLE OF TECHNICAL ENGINEERING INTELLIGENCES IN THE DEVELOPMENT OF THE IRON & ORE INDUSTRY IN THE SOUTH OF UKRAINE (60-70-th of XIX century)**Simonenko I.V.**

Досліджується особистий внесок окремих представників інженерно-технічної інтелігенції в розвиток залізорудної промисловості Півдня України у 60-70-і рр. XIX ст. Крізь призму професійної діяльності інженерно-технічних кадрів аналізується процес становлення і розвитку залізорудної промисловості краю. Зазначено, що створення потужної залізорудної бази мало важливе значення для розвитку металургійної промисловості Півдня України. Гірничі інженери відкрили й дослідили багато десятків залізорудних родовищ, виявили закономірності розташування рудних покладів і визначили масштаби оруднення території.

Ключові слова: Південь України, залізорудна промисловість, інженерно-технічна інтелігенція.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли національне, демократичне і державне відродження України залежить від єдності всіх її регіонів, дуже актуальним є вивчення їхньої історії. Дослідження історії окремих регіонів є необхідною передумовою відтворення історії України в цілому. На сучасному етапі розвитку нашої держави, вивчаючи минуле народу на вільній від ідеологічних догм методологічній основі, досліджуючи життя і професійну діяльність видатних представників інженерно-технічної інтелігенції, необхідним є не тільки відновити в людській пам'яті їхні імена, а й визначити кожному з них належне місце в історичному розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання ролі інженерно-технічних працівників в розвитку залізорудної промисловості Півдня України у 60-70-і рр. XIX ст. недостатньо висвітлене в працях істориків. Розглядуваної проблеми так чи інакше торкалися у своїх роботах Г.М.Малахов [1], Б.М.Орловський [2], Ю.А.Анісімов [3] та інші. Наразі бракує спеціальних праць, присвячених вивченню професійної діяльності видатних інженерів, вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток

промисловості Півдня України у пореформений період.

Мета. Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб, спираючись на розробки попередників, використовуючи метод персоніфікованого аналізу, дослідити особистий внесок окремих представників інженерно-технічної інтелігенції в розвиток залізорудної промисловості Півдня України у 60-70-і рр. XIX ст. Джерельною базою дослідження є архівні джерела та дореволюційна періодика. При написанні роботи використано матеріали Російського державного історичного архіву у м. Санкт-Петербурзі. Особливе місце серед інших фондів посідає Ф.37 (Гірничий департамент). Цей фонд містить велику кількість документів, які характеризують історію вивчення залізорудних родовищ Півдня України.

Матеріали і результати дослідження. У другій половині XIX ст. на Півдні України починає формуватися новий гірничопромисловий район загальноімперського значення. Цьому сприяли вигідні природничо-географічні умови району: близькість до основних економічних центрів, до азовсько-чорноморських портів, наявність великих покладів кам'яного вугілля, руди, марганцю, вогнетривів. Буржуазні реформи 60-70-х років, приплив іноземного капіталу сприяли бурхливому розвитку низки галузей важкої індустрії.

Важливе значення для розвитку металургійної промисловості Півдня мало створення потужної залізорудної бази. У 70-і рр. XIX ст. провідну роль у забезпеченні металургійної промисловості Півдня України сировиною відігравав Донецький залізорудний район. Його частка становила 71-96% видобутку всієї руди на українських землях. Вже в 1876 р. в Західному Донбасі було відомо до 40 залізорудних і 3 міднорудних родовищ. Розміщувались вони так: в районі Микитського-Звірева – 7, Луганська – 3, Лисичанська – 10, Краматорська-Бахмута – 3 залізорудних і 3

міднорудних, Хацапетівки-Криничного – 16 залізородних [4].

Питання розвитку залізородної промисловості в Донбасі багато разів обговорювалося на з'їздах гірничопромисловців Півдня Росії, що систематично відбувалися, починаючи з 1875 р. На V з'їзді гірничопромисловців (Харків, 1880 р.) для з'ясування перспектив розвитку металургії Півдня на базі донецьких руд обрали спеціальну комісію під головуванням колишнього гірничого начальника Луганського округу А.Ф.Мевіуса. Оскільки для правильного вирішення цього питання необхідні були відомості про родовища і запаси залізних руд у Донбасі, з'їзд звернувся до уряду з проханням асигнувати кошти для проведення нових розвідок [5].

У 1881 р. гірничий департамент відрядив гірничих інженерів І.Кондратовича і А.Яковлева для вивчення рудних покладів у Словоносербському і Бахмутському повітах Катеринославської губернії. Керівництво розвідувальними роботами доручили професору Г.Д.Романовському, якого відрядили до Західного Донбасу і Бердянського повіту Таврійської губернії [6]. Кондратович і Яковлев виявили 23 залізородні родовища, у тому числі Васильківське, Воздвиженське, Ільїнське, Краснокутське. На кошти Новоросійського товариства вивчалися поклади залізних руд у Маріупольському повіті.

На підставі розвідувальних робіт, проведених гірничими інженерами і вивчення матеріалів численних досліджень, які велися понад 60 років, встановили, що в Донбасі руди залягають гніздами і промислові розробки цих покладів малорентабельні [7].

Нова епоха в розвитку металургійного виробництва на Півдні України розпочалася з відкриття Криворізького залізородного родовища. У дореформений період вже були зібрані перші дані про ряд виходів залізних руд на Криворіжжі. У 60-х рр. XIX ст. розвідувальні роботи в Криворізькому басейні продовжувалися. У 1866-1867 рр. геологічне вивчення басейну Кривого Рогу провів професор Петербурзького гірничого інституту Барбот-де-Марні [8]. У 1869 р. була опублікована його праця «Геологический очерк Херсонской губернии». Свої розвідки Барбот-де-Марні проводив по р. Інгулець від м. Олександрії до сел. Карачуновки та вздовж р. Саксагань. Він склав першу геологічну карту Херсонської губернії, а також встановив вік степових вапняків, що покривали рудне тіло (назвав їх «сарматськими»). Провівши розвідувальні роботи по берегах р. Інгулець, Барбот-де-Марні відмітив виходи граніту і гранітогнейсів, а також хлоритових сланців. На правому березі р. Саксагань він звернув увагу на вихід шару залізо-слюдистого сланцю, який завдяки високому вмісту заліза (до 47%), на його думку, при

поліпшенні шляхів сполучення міг мати велике практичне значення. Він вважав, що Криворізьке родовище заслуговує на повну увагу з боку гірничопромисловців.

Розвідки залізородних родовищ на Криворіжжі проводилися також з ініціативи та на кошти землевласників. Значну роль у відкритті промислових родовищ руд тут відіграв поміщик Верхньодніпровського повіту Катеринославської губернії О.М.Поль. Ознайомившись з результатами досліджень Барбот-де-Марні, у 1866-1874 рр. О.М.Поль та місцевий житель О.І.Пузіно обстежили Криворізький басейн і виявили ряд родовищ залізної руди [9]. У 1872 р. на запрошення О.М.Поля корисні копалини Криворіжжя вивчали гірничі інженери з Німеччини Гартунг та Штріппельман. Результати досліджень Штріппельман опублікував у брошурі, що вийшла у 1873 р. в Лейпцигу і Петербурзі [10]. У ній вперше розповідається про залягання на Криворіжжі потужних покладів руд з великим вмістом заліза (70%). Автор пише також про велике промислове значення цих родовищ, розглядає способи їхнього найвигіднішого використання.

У 1874 р. до розвідувальних робіт у Криворізькому басейні залучили вітчизняних спеціалістів – гірничих інженерів Н.Ф.Мещеріна і Ц.Н.Фронцкевича. Н.Ф.Мещеріним за участі Ц.Н.Фронцкевича була складена «Пластовая карта Криворожской котловины» з нанесенням родовищ залізної руди. Інженери Фронцкевич і Мещерін припускали можливість знаходження родовищ залізних руд на більш великій території, де мало змогу відбутися відкладення аналогічних залізоносних утворень [11].

У 1873 р. в південній частині Криворізького басейну провів розвідки Г.П.Феодосєв, результати своїх досліджень він опублікував у статті «О замечательном месторождении железных руд и других минеральных богатств, залегающих на границе Херсонской и Екатеринославской губерний». У статті Феодосєв описав поклади залізної руди (магнітної) у с. Олександро-Дар з вмістом заліза 64-68%, поклади магнітного і червоного залізняка біля с. Латовка, поклади марганцевої руди з вмістом 30-40% марганцю (південніше с. Олександро-Дар). Гірничий інженер вважав, що поклади в південній частині Криворізького басейну залягають суцільними пластами, а не гніздами. Феодосєв до глибини 10 м визначив запаси руд Криворізького басейну в 10 млрд пудів. Загалом за результатами досліджень він зробив висновок про невичерпність залізних руд Херсонського повіту [12].

У 1874 р. в районі селища Кривий Ріг проводив розвідувальні роботи Л.П.Семечкін. За результатами проведених геологічних досліджень гірничий інженер стверджував, що завдяки

наявності Криворізького родовища розвиток виробництва заліза на Півдні може вважатися забезпеченим [13]. У цьому ж році геологічні дослідження в Криворізькому басейні проводив гірничий інженер Фельсько. У своєму звіті він звернув увагу на високу якість покладів залізних руд і висловив свої міркування про доцільність спорудження тут металургійного заводу. Його дуже вразило багатство залізорудних покладів на Криворіжжі і Фельсько писав, що Кривий Ріг можна назвати «Золотим Рогом» [14].

У 1874 р. Гірничим департаментом з метою оцінки покладів залізних руд Кривого Рогу була створена спеціальна комісія під головуванням гірничого інженера Е.Б.Іваницького. У 1875 р. Іваницький провів розвідувальні роботи на Криворіжжі, описав ряд залізорудних родовищ. У своєму звіті він високо оцінив промислове значення Криворізького родовища. Іваницький підтримав висновки Мещеріна і Фронцкевича про пластовий характер родовища і «суцільне розповсюдження» залізних руд високої якості (він назвав їх «першокласними»). Запаси руди він оцінив у 119 млрд пудів. Іваницький склав геологічну карту Криворізького басейну, яку долучив до свого звіту [15].

У 1875 р. за розпорядженням Міністерства державних маєтностей поклади залізної руди у Криворізькому басейні вивчали інженери Ц.Н.Фронцкевич, Кучинський і Домгер [16]. У своєму звіті Ц.Н.Фронцкевич звернув увагу, що головна маса залізних руд спостерігається в Саксаганській смузі метаморфічних порід. Він вперше вказав на можливість знаходження залізних руд по р. Жовтій, вважаючи, що цей район, можливо, є північне продовження Криворізької смуги метаморфічних порід у цілому [17].

У 1875 р. Криворізький басейн відвідав гірничий інженер Носов, який опублікував в 1876 р. результати свого дослідження в брошурі «О магнитных железорудных месторождениях на юге России». Матеріали, опубліковані гірничим інженером Носовим, у значній частині повторювали все те, що було описано до нього О.М.Полем [18].

Важливе значення мали дослідження Кривого Рогу, проведені у 1878-1879 рр. за дорученням Гірничого департаменту С.О.Конткевичем. С.О.Конткевич дослідив долини р. Саксагань, Інгулець і Жовтої, вперше вказав на виходи залізистих кварцитів у басейні останньої. Він запропонував тричленне стратиграфічне ділення метаморфічних порід криворізької серії. Конткевич вважав, що рудні поклади мають характер шарів. Гірничим інженером була складена геологічна карта всього Криворізького басейну, на якій він позначив напрями основних рудоносних смуг [19]. Ця карта впродовж тривалого часу слугувала керівним

документом для геологічних досліджень і пошуково-розвідувальних робіт на залізні руди в Кривому Розі.

Висновки. Таким чином, інженерно-технічна інтелігенція відіграла значну роль в розвитку залізорудної промисловості Півдня України у 60-70-і рр. XIX ст. Інженери і техніки спрямовували свою діяльність на вивчення надр Півдня. Гірничі інженери відкрили й дослідили багато десятків залізорудних родовищ, виявили закономірності розташування рудних покладів і визначили масштаби оруднення території. Відкриті інженерами великі поклади залізних руд стали базою для бурхливого розвитку металургійної промисловості в регіоні у другій половині XIX – на початку XX ст.

Щодо проблематики вивчення історії промисловості Південного району вважаємо, що в подальшому перспективною є розробка питання модернізації машинобудівної промисловості Півдня України у пореформений період за участі кваліфікованих інженерно-технічних кадрів.

Література

1. Малахов Г.М. Основная железорудная база СССР. Очерк развития Криворожского бассейна / Малахов Г.М., Стариков Н.И., Шостак А.Г. – М.: Металлургиздат, 1957. – 162 с.
2. Орловський Б.М. Залізорудна промисловість України в дореволюційний період. Історико-економічний нарис / Орловський Б.М. – К.: Наукова думка, 1974. – 182 с.
3. Анисимов Ю.А. История изучения и использования железорудной базы Украины (1861-1917 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени доктора исторических наук: спец. 07.00.02 «История СССР» / Ю.А.Анисимов. – Киев, 1979. – 59 с.
4. Російський державний історичний архів (далі – РДА), ф.37, оп.67, спр.247, арк.1-7.
5. Орловський Б.М. Назв. праця. – С.47-48.
6. Романовський Г.Д. Геологические разведки в западной части Донецкого бассейна и в Бердянском уезде / Г.Д.Романовський // Записки Санкт-Петербургского Минералогического общества. – Серия 2. – 1881. – Ч.17. – С.373-374.
7. Орловський Б.М. Назв. праця. – С.48-49.
8. Барбот де Марни Н.П. О новейших осадках южной России / Н.П.Барбот де Марни // Горный журнал. – 1866. – № 10. – С.163-167.
9. РДА, ф.37, оп.53, спр.1036, арк.76.
10. Штриппельман Л. Южнорусские месторождения магнитных железных руд и железного блеска в Екатеринославской (Верхнеднепровского уезда) и Херсонской губерниях / Штриппельман Л. – СПб., 1873.
11. Фронцкевич Ц.Н. По вопросу о постройке железнодорожной ветки между станциями Екатерининской дороги Саксагань и Пичугино / Ц.Н.Фронцкевич // Труды XI съезда горнопромышленников Юга России. – X., 1886. – С.345.
12. Малахов Г.М. Назв. праця. – С.19-20.
13. Анисимов Ю.А. Назв. праця. – С.31.

14. Орловський Б.М. Назв. праця. – С.50.
15. РДІА, ф.37, оп.53, spr.1036, арк.82.
16. РДІА, ф.37, оп.5, spr.963, арк.1.
17. РДІА, ф.37, оп.5, spr.1765, арк.1-5.
18. Малахов Г.М. Назв. праця. – С.20.
19. Конткевич С. Геологическое описание окрестностей Кривого Рога Херсонской губернии / С.Конткевич // Горный журнал. – 1880. – № 3. – С.343.

References

1. Malahov, G.M. (1957), «Osnovnaja zhelezorudnaja baza SSSR. Oчерk razvutyja Kryvorozhskogo bassejna», Metallurgydat, Moscow, 162 p.
2. Orlovs'kyj, B.M. (1974), «Zalizerudna promyslovist' Ukrainy v dorevoljucijnyj period. Istoryko-ekonomichnyj narys», Naukova dumka, Kyev, 182 p.
3. Anysymov, Ju.A. (1979), «Ystoryja uzuchenyja y yspol'zovanyja zhelezorudnoj bazy Ukrainy (1861-1917 gg.): avtoref. dys. na soyskanye uchenoj stepeny doktora ystorycheskyh nauk: spec. 07.00.02 «Ystoryja SSSR»», Kyev, 59 p.
4. RDIA, f.37, op.67, spr.247, p.1-7.
5. Orlovs'kyj, B.M. (1974), «Zalizerudna promyslovist' Ukrainy v dorevoljucijnyj period. Istoryko-ekonomichnyj narys», Naukova dumka, Kyev, p.47-48.
6. Romanovs'kyj, G.D. (1881), «Geologicheskye razvedky v zapadnoj chasty Doneckogo bassejna y v Berdjanskom uезде», Zapysky Sankt-Peterburgskogo Myneralogicheskogo obshhestva, seryja 2, ch.17, p.373-374.
7. Orlovs'kyj, B.M. (1974), «Zalizerudna promyslovist' Ukrainy v dorevoljucijnyj period. Istoryko-ekonomichnyj narys», Naukova dumka, Kyev, p.48-49.
8. Barbot de Marny, N.P. (1866), «O novejšykh osadkah juzhnoj Rossyy», Горный журнал, № 10, p.163-167.
9. RDIA, f.37, op.53, spr.1036, p.76.
10. Shtryppel'man, L. (1873), «Juzhnorusskые mestorozhdenija magnytnyh zheleznyh rud y zheznogo bleska v Ekaterynoslavskoj (Verhnedneprovskogo uезда) y Hersonskoj gubernyjah», SPb.
11. Fronckevych, C.N. (1886), «Po voprosu o postrojke zhelezodorozhnoj vetky mezhdru stancyjamy Ekaterynynskoj dorogy Saksagan' y Puchugynov», Труды XI съезда горнопромышленников Юга Rossyy, Harkiv, p.345.
12. Malahov, G.M. (1957), «Osnovnaja zhelezorudnaja baza SSSR. Oчерk razvutyja Kryvorozhskogo bassejna», Metallurgydat, Moscow, p.19-20.
13. Anysymov, Ju.A. (1979), «Ystoryja uzuchenyja y yspol'zovanyja zhelezorudnoj bazy Ukrainy (1861-1917 gg.): avtoref. dys. na soyskanye uchenoj stepeny doktora ystorycheskyh nauk: spec. 07.00.02 «Ystoryja SSSR»», Kyev, p.31.
14. Orlovs'kyj, B.M. (1974), «Zalizerudna promyslovist' Ukrainy v dorevoljucijnyj period. Istoryko-ekonomichnyj narys», Naukova dumka, Kyev, p.50.
15. RDIA, f.37, op.53, spr.1036, p.82.
16. RDIA, f.37, op.5, spr.963, p.1.
17. RDIA, f.37, op.5, spr.1765, p.1-5.
18. Malahov, G.M. (1957), «Osnovnaja zhelezorudnaja baza SSSR. Oчерk razvutyja Kryvorozhskogo bassejna», Metallurgydat, Moscow, p.20.
19. Kontkevych, S. (1880), «Geologicheskoe opysanye okrestnostej Kryvogo Roga Hersonskoj gubernyy», Горный журнал, № 3, p.343.

Симоненко И.В. Роль инженерно-технической интеллигенции в развитии железорудной промышленности Юга Украины (60-70-е гг. XIX в.).

Исследуется личный вклад отдельных представителей инженерно-технической интеллигенции в развитие железорудной промышленности Юга Украины в 60-70-ые гг. XIX в. Сквозь призму профессиональной деятельности инженерно-технических кадров анализируется процесс становления и развития железорудной промышленности края. Отмечено, что создание мощной железорудной базы имело важное значение для развития металлургической промышленности Юга Украины. Горные инженеры открыли и исследовали десятки железорудных месторождений, выявили закономерности расположения рудных залежей и определили масштабы оруднения территории.

Ключевые слова: Юг Украины, железорудная промышленность, инженерно-техническая интеллигенция.

Simonenko I.V. The role of technical engineering intelligences in the development of the iron & ore industry in the South of Ukraine (60-70-th of XIX century).

The personal contribution of separate representatives of technical engineering intelligences in the development of the iron & ore industry in the South of Ukraine in 60-70-th of XIX century is presented and appreciated. Through the prism of professional activity of separate representatives of technical engineering intelligences becoming and development of iron & ore industry in region is analysed. It is marked that creation of powerful iron & ore base had an important significance for development of metallurgical industry on the South of Ukraine. In 70-th of XIX century leading role in providing of metallurgical industry of raw material played the Donetsk iron & ore district. However at the beginning of 80-th the state of affairs changed. On the basis of reconnaissance works, conducted by the mountain engineers of I.Kondratovych, A.Jakovljev, G.D.Romanovskij set that in Donbas ores bed nests and industrial developments of these beds not sufficiently profitable. A new epoch in the development of metallurgical industry began with opening of the Kryvorozhskiy iron & ore deposit. Reconnaissance works in the Kryvorozhskiy iron & ore region were conducted by mountain engineers Barbot-de-Marny, O.M.Pol, Gartung, Shtryppelman, N.F.Meshherin, C.N.Fronckevych, G.P.Feodosjev, L.P.Semetchkin, Felsko, Ivanyckyj, Nosov, S.O.Kontkevych and others.

Key words: South of Ukraine, iron & ore industry, technical engineering intelligences.

Симоненко Ірина Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: Довжук Ігор Володимирович, доктор історичних наук, професор ЧНУ ім. В. Даля.

УДК 94(477.6) «1941/1945»

ДІЯЛЬНІСТЬ БІРЖ ПРАЦІ ТА ОРГАНІВ РЕЄСТРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ НА ЛУГАНЩИНІ ЗА ЧАСІВ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1943 рр.)**Сімонова К.В.**

м. Луганськ

NS-EMPLOYMENT AGENCIES IN LUHANSK-REGION OCCUPIED BY NAZI GERMANY (1941-1943): ESTABLISHMENT AND FUNCTIONS**Kateryna Simonova**

У статті на основі архівних матеріалів досліджується процес створення німецькою окупаційною владою бірж праці на території сучасної Луганської області, яка входила до зони військової адміністрації. Наводиться структура цих органів управління, їхнє завдання та функції, роль, яку відігравали біржі праці у вербуванні та відправці населення на роботи, у тому числі й примусові. Докладно описано процеси реєстрації населення, розглянуто накази окупаційної влади щодо реєстрації та виконання обов'язкової трудової повинності на окупованих територіях. Розглядаються основні причини, які спонукали місцевих громадян до реєстрації на біржі праці або ухиляння від неї. Аналіз діяльності бірж праці на Луганщині дає змогу побачити дієвість у виконанні загальних положень окупаційної політики щодо населення східних регіонів Європи.

Ключові слова: біржі праці, примусові робітники, остарбайтери, окупація, Друга світова війна, Донбас, націонал-соціалістичний окупаційний режим.

Постановка проблеми. Проблема створення та функціонування бірж праці та органів реєстрації населення на окупованій території Луганської області та України в цілому є недостатньо вивченим питанням, оскільки розглядалася переважно в загальному порядку у працях з дослідження системи органів нацистської окупаційної влади або не розглядалася взагалі. Погляд на цю проблему не тільки з точки зору дослідження функціонування окупаційного апарату, але й при розгляді такого аспекту нацистської політики щодо населення окупованих територій, як примусова праця, визначає актуальність даного питання. Адже саме ці установи відігравали безпосередню, навіть ключову роль у процесі реєстрації та мобілізації населення на роботи як добровільного, так і примусового характеру як на окупованих територіях, так і займалися відправкою населення до Третього Рейху.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Хоча сьогодні немає праці, яка б повністю розкривала питання діяльності бірж праці на

окупованій території України, але як українські, так і зарубіжні дослідники у своїх так чи інакше стосувалися цієї теми. Їхні праці умовно можна поділити на два напрямки – іноземні дослідники стосувалися питання функціонування бірж праці, переважно при вивченні правових засад та політики окупаційної влади щодо населення окупованих територій, у той час як українські вчені займалися розробкою регіональних особливостей окупаційного режиму, розглядаючи при цьому діяльність бірж праці в тому чи іншому регіоні України. Розглядаючи історіографію досліджуваного питання, потрібно зазначити, що як українські, так й іноземні дослідники займалися вивченням апарату управління окупаційної влади і в цьому контексті відзначали і функціонування бірж праці. Серед них роботи Н.Мюллера [1], який одним із перших почав досліджувати це питання, а також роботи таких українських дослідників, як В.А.Нестеренко [2], І. С. Тарнавського [3], П.В. Рекотова [4; 99-101].

До вивчення регіональних особливостей набору робочої сили для відправки до Третього Рейху та участь у цьому бірж праці зверталися різні українські дослідники. Так, Тетяна Пастушенко у своїх роботах на прикладі остарбайтерів Київщини розглядає методи вербування і вивезення українців на роботи до Третього Рейху [5], К.П.Абрамчук розглянув особливості проведення вербувальних акцій на Волині [6], В.В.Чернявський у своїй роботі визначив регіональні особливості для всієї України [7].

Розгляду загальних положень щодо функціонування системи примусової праці, у тому числі й діяльності бірж праці на окупованих територіях, приділили увагу зарубіжні, переважно німецькі історики. Свій доробок у вивчення теми зробили такі дослідники, як Ульріх Герберт, Христіан Герлах, Ханно Льові, Габріель Фрайтаг, Андреас Хойсслер. Штефен Расслофф розглядає у своїх працях діяльність Фрітца Заукель, який був генеральним уповноваженим з питань робочої

сили [8]. Цікавою також є праця В.І.Абакумової, в якій розглядається окупаційний режим на Луганщині в цілому [9].

Таким чином, більшість сучасних наукових розвідок з досліджуваної теми зосереджені лише на окремих сторонах діяльності бірж праці на території України, особливо на участі у вербуванні громадян і, на жаль, серед них немає досліджень, присвячених виключно функціонуванню органів управління праці та реєстрації населення у військовій зоні окупації та на Луганщині зокрема.

Мета. Виходячи із ситуації, що склалася в сучасній історіографії, автор даної статті на матеріалах державного архіву Луганської області робить спробу вивчити процес формування та функціонування органів управління праці та реєстрації у Луганській області. З поставленої мети витікає ряд дослідницьких завдань: дослідити створення бірж праці окупаційною владою, з'ясувати їх структуру та окреслити основні функції, дати характеристику вербувальним акціям та визначити роль бірж праці та органів реєстрації у процесі мобілізації населення на примусові роботи.

Матеріали і результати дослідження. Одразу слід зазначити, що Луганська область під час окупації не входила до Рейхскомісаріату Україна, а належала до зони військового управління, яка являла собою особливу організаційну структуру, що відрізнялася від решти територій, де панувало цивільне управління. Ця зона поділялася на три райони: бойових дій, армійські тиллові й прифронтові. У цих районах уся влада зосереджувалася в руках військових: у прифронтовій смузі адміністративні функції виконувалися німецькими військовими комендатурами за допомогою сільських старост та волосних старшин. У тиллових районах були створені більш вдосконалені й розгалужені адміністративні установи. Проте вони не були об'єднані в єдину систему. Що стосується фронтової смуги, то тут не було особливих установ вермахту, повний контроль перебував у руках бойових частин. У тиллових районах групи армій та армії були охоронні дивізії і полки, а також фельд- та ортскомендатури, які становили мережу опорних пунктів німецького військового управління. Такий стан речей тривав до часу переобрання влади цивільною німецькою адміністрацією [10].

Основна робота щодо управління у зоні військової адміністрації належала місцевим комендатурам. Їхня організація повністю відповідала завданням «забезпечення спокою», керівництва місцевими органами влади та «мобілізації місцевих резервів». До їхнього штабу входили: комендант, його помічник, перекладачі, писарі, 10-15 зв'язкових мотоциклістів, охорона (до 30 осіб). Першим помічником коменданта був

службовець державної таємної поліції (гестапо). Структурними одиницями були відділи, які відповідали напрямам діяльності цих органів: військової поліції та каральних органів, сільського господарства (включав посади агронома і зоотехніка), транспортний, реєстрації та прописки населення, у справах військовополонених [11, с. 39].

Процес створення місцевої адміністрації, а разом з нею і бірж праці відбувався майже із самого початку окупації на підконтрольних вермахту територіях. Згідно із довідкою Краснолуцького відділу НКВС німці, вступивши 19 липня 1942 р. до міста Красний Луч, взялися за організацію міської управи [12].

Одним із перших завдань адміністрації був облік працездатного населення, для чого було проведено реєстрацію громадян на окупованих територіях. На всіх людних місцях було розміщено оголошення про обов'язкове проходження реєстрації громадянами, у деяких районах починаючи з 10-літнього віку [13, с. 41]. Накази про реєстрацію, які висіли у місцях оголошень, були підписані комендантом міста і друкувалися двома мовами - німецькою і російською або українською. У Луганську наказ мав такий зміст «Все жители Луганска должны пройти регистрацию до 25-го августа. От 14 до 60-ти лет. Те жители Луганска, которые не пройдут регистрацию, будут считаться партизанами и расстреливаться без суда и следствия» [14]. Реєстрацію треба було пройти як в управі (у відділі, який видавав довідки про місце проживання), так і на біржі праці. Для реєстрації на біржі була необхідна довідка про місце проживання та паспорт або метрична довідка. Місцевим жителям видавалися тимчасові посвідчення, які вони завжди мали носити при собі [15, с.379]. Комуністи, партпрацівники, євреї, фольксдойче та військовополонені проходили реєстрацію окремо, про що свідчать списки цих осіб в архіві Луганської області. Про процес реєстрації розповідає у своїх спогадах Анатолій Іванович Дрожжин: «Начали регистрацию не сразу оптом все, а разбили по улицам, по районам. ... Значит, что туда нужно было. Детям, которым 14, 15, 16 лет – метрическую и справку обязательно от квартального или домового комитета. Без этой справки не регистрировали. То есть эта справка нам указывала, что я действительно здесь проживаю. ... Регистрировала биржа. Людей было, помню, тьма! Вот как [когда] ... мы праздновали 1 Мая и демонстрации были. ... Колоннами мы шли и стояли в очередь». А ... для нашего брата [в значении «для таких же, как мы»], вот у которых нет документов, уже были заготовлены бланки с печатями. Значит, там только ставили: фамилия, имя, отчество, год рождения и место жительства. Все. Так быстро это дело проходило! ... И вот это

ж ми получили уже документ – удостоверение вместо паспорта. А товарищ просто справку получил, шо метрики ж нету» [16].

Біржа праці реєструвала як громадян для відправки на роботи, так і тих, хто вже працював. При реєстрації останніх заповнювався обліковий листок фахівця, який містив таку інформацію: прізвище, ім'я, по батькові; рік та місце народження, спеціальність та назва фахового закладу, який закінчив працівник та рік випуску; стаж роботи за спеціальністю, місце роботи та посада до 1 липня 1942 р., місце роботи та посада у теперішній час, точна адреса [17].

Окупаційна адміністрація всіляко підтримувала тих, хто хотів проявити ініціативу в господарських справах. Вона, зокрема, створювала можливості для розширення приватної дрібної промисловості. В оголошенні Міловської районної управи зазначено: «Желающие открыть кустарные и торговые промыслы могут получить соответствующее разрешение в Меловском финансовом управлении» [18]. «Нова влада» наголошувала, що кожний громадянин має право відкрити свій завод, фабрику або майстерню. Для того щоб відкрити власну справу, підприємцям потрібно було зареєструватися на біржі праці, надавши власні паспорти, а також паспорти найманих робітників. Після цього потрібно було вибрати у фінансових відділах своїх управ патент на право займатися певною діяльністю. Той, хто ухилився від вибірки патенту, притягнувся до відповідальності як особа, яка зриває заходи по відродженню зруйнованого господарства. Винні підлягали великому штрафу з одночасним закриттям підприємства в адміністративному порядку. У наказі Ворошиловградської обласної біржі праці від 18.08.1942 р. зазначено: «Несмотря на то, что областная биржа труда и ее филиалы начали нормальную работу по регистрации и посылке населения на работу, целый ряд организаций, нарушая нормальную работу биржи, производит самовольный прием рабсилы. С целью прекращения подобной практики приказываю: ... граждане, не зарегистрировавшиеся на бирже, также работающие в предприятиях и организациях без оформления через биржи, подлежат оштрафованию на 500 руб. или принудительным работам на две недели. Руководители предприятий и организаций, не зарегистрировавшиеся на бирже до 15 сентября 1942 г. и не оформившие через биржу работающих, подлежат штрафу в 5000 р. или 2 месяцам принудительных работ» [19].

Приватні власники, які мали промислові підприємства, сплачували на користь нацистської Німеччини податок у розмірі 20% з обороту. Підприємець повинен був вести облік виторгу та валового заробітку [20]. У Ворошиловграді на 1

грудня 1942 р. налічувалося 778 ремісників із понад 50 спеціальностей [21].

Основними документами, якими керувалася окупаційна влада при вербуванні робітників на роботи до Третього Рейху, були: закон про трудову повинність від 5 серпня 1941 р., наказ Герінга про масове використання робітників с СРСР від 7 листопада 1941 р., циркуляр Розенберга від 6 березня 1942 р., декрет Гітлера про створення Імперського бюро з використання робочої сили на чолі з уповноваженим Ф.Заукелем від 21 березня 1942 та директива німецького командування в Україні «Про відхід та евакуацію», вересень 1943 р. Згідно із цими документами органи праці пройшли шлях від частково добровільного вербування (до 21 березня 1942 р.) до масового насильницького вивезення та примусової тотальної депортації населення з окупованих територій при відступі німецьких військ.

З моменту призначення Заукеля на посаду кількість бірж праці та вербувальних комісій в Україні подвоїлася. Управлінням праці, як і деякими іншими ділянками окупаційної політики, часто керували місцеві представники влади. Служби/біржі праці не мали власних виконавчих органів, цим займалася місцева допоміжна поліція (служба порядку, охоронні підрозділи) під керівництвом громадського та районного управліннь. Методи отримання робочої сили – за наказом або захоплення відповідно до років народження – спиралися на місцеві адміністративні та поліцейські ресурси. З весни 1942 року розпочалися акції з масового примусового вивезення робочої сили з України із залученням місцевої допоміжної адміністрації, поліції, жандармерії, охоронних військ та есесівців. Місцева адміністрація отримувала від німецького керівництва норми (вимоги щодо контингенту та років народження), які слід було виконувати, не маючи жодного впливу на планування [22, с.7].

У м. Луганську в роки окупації біржу праці було створено по вул. 1-а Донецька, 10 та в Кам'янобрідському районі по вул. Артема, 165 [23]. Хоча Кам'янобрідський район, так званий Камброд, було включено до межі м. Луганська ще у 1931 р. [24], але для нього була створена окрема біржа праці, яка підпорядковувалася Ворошиловградській біржі праці на рівні з іншими районними біржами праці [25]. При біржі праці по вул. 1-й Донецькій (м. Луганськ) було створено ізолятор тюрми, в якому тримали осіб до встановлення особистості, затриманих під час облав для відправки до Німеччини, а при біржі праці було створено концентраційний табір, в якому утримувалося більше 100 осіб [26]. Обласна біржа праці (по вул. 1-а Донецька) мала відділ для реєстрації населення та окремо німецький відділ, який займався набором громадян на роботи до

Німеччини. Реєстраторами працювали молоді дівчата, які переважно пішли на біржу, щоб уникнути відправки до Німеччини. Працівники біржі також брали участь і в облавах населення – вони забирали паспорти у громадян і замість них видавали повістку на «добровільний» від'їзд на роботи до Третього Рейху.

З метою впорядкування роботи районних бірж праці у Луганській (Ворошиловградській) області та скорішого вирішення питань, що виникали на місцях праці, з 21 жовтня 1942 р. за наказом Ворошиловградської біржі праці районні біржі були розбиті за територіальною ознакою і підпорядковувалися визначеним міжрайбіржам. Міжрайбіржу очолював представник німецького командування, який мав право на місці вирішувати всі питання, пов'язані з роботою підпорядкованих йому бірж. У свою чергу, міжрайонні біржі, так само як і Ворошиловградська центральна біржа праці, очолювалися так званою «Ворошиловградською групою Arbeitsbehoerde (органи управління праці)», яка в роки окупації розташовувалася у м. Луганську по вул. Поштової, 26 [27].

У Луганській області 10 біржам праці було надано статус міжрайонних, підпорядкування міжрайонним біржам праці зазначено у табл. 1[28]:

Табл. 1. Міжрайонні біржі праці із підпорядкуванням

№	Міжрайбіржа	Районні біржі, що підпорядковувалися
1	Свердловськ	Ровеньки, Краснодон
2	Красний Луч	Боково-Антрацит
3	Серго (Кадієвка, Стаханов)	Ворошиловськ (Алчевськ), Слов'янськ, Сербськ,
4	Ворошиловград (Луганськ)	Олександрівка (Олександрівськ), Успенка, Новосвітлівка, Камброд (Кам'янобрідський район м. Луганська)
5	Новий Айдар (Новоайдар)	Верхне-Теплицьке, Луганська Станиця (Станично-Луганське)
6	Біловодськ	Євсуг, Мілове, Марковка
7	Старобільськ	Білокуракіне, Мостки
8	Рубіжне	Сватове, Нова Астрахань, Нижня Дуванка
9	Троїцьке	Покровське, Лозно-Олександрівка, Білолуцьк
10	Лисичанськ	

Усе листування між Ворошиловградською групою Arbeitsbehoerde та міжрайбіржами велося виключно німецькою мовою.

Висновки. Таким чином, функціонування розгалуженої та гарно продуманої структури бірж праці та органів реєстрації населення забезпечувало окупаційній владі введення трудової повинності та регулювало трудові відносини на окупованій території, які не відповідали організації вільного найму, а передбачали здійснення примусової реєстрації і використання робочої сили шляхом застосування штрафів, ув'язнень, конфіскацій майна, тілесних покарань та фізичного знищення громадян, звинувачуючи їх у саботажі та підпільній діяльності.

Література

1. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941-1944): О роли вермахта и его руководящих органов в осуществлении оккупационного режима на советской территории / Норберт Мюллер : [пер. с нем. А. Артемова]. – М.: Воениздат, 1974. – 385 с.
2. Нестеренко В.А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941-1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «історія України» / В.А.Нестеренко. – К., 2005. – 23 с.
3. Тарнавський І. С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941-1943 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07. 00. 01 / Ігор Станіславович Тарнавський. – Донецьк, 1999. – 220 с.
4. Рекотов П.В. Органи управління на окупованій території України (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. — № 3 (413) — Київ: Наукова думка, 1997. – 160 с. — С. 90-101.
5. Пастушенко Т. В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942 - 1953) / НАН України. Інститут історії України. - К: Інститут історії України, 2009. - 284 с.
6. Абрамчук К.П. Особливості проведення вербувальних акцій переміщення населення Волині на примусові роботи до Третього рейху (1941–1943 рр.) // Література та культура Полісся: зб. н. пр. Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. - №65 – Ніжин, 2011
7. Чернявський В. В. Депортация гражданского населения юга Украины на принудительные работы в Третий рейх 1941–1944 гг.: основные тенденции и региональная специфика // Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в окупованій Європі: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 27 вересня 2012 р. / Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; упоряд.: Р.І.Пилиявець, В.М.Яременко. – К.: Пріоритети, 2012. – 230 с. - Стр. 75 – 87.
8. Raßloff S: Fritz Sauckel. Hitlers «Muster-Gauleiter» und «Sklavenhalter» / Steffen Raßloff – Schriften der Landeszentrale für politische Bildung Thüringen, Band 29, 4. Auflage, Erfurt 2012, ISBN 978-3-937967-18-9. (3. Auflage 2008 auch online (PDF-Datei; 490 kB), 152 S.
9. Абакумова В.І. Окупаційний режим та антифашистський рух опору на Луганщині (1941–

- 1943 pp.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Вікторія Іванівна Абакумова. – Луганськ, 2004. – 214 с.
10. Тарнавський І.С., Краснопопов В.М. Створення та функціонування допоміжної поліції в Донбасі за часів нацистської окупації (1941–1943 pp.) // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. Кн. 21 / Заступник головного редактора, упорядник та відповідальний за випуск – О.В.Стяжкіна, д.і.н., проф. – Донецьк, ДонНУ, 2012. – 306 с. – С. 63–80.
 11. Фомін Андрій Володимирович. Вплив нацистської окупації на соціальну сферу України (1941–1943 pp. За матеріалами Донецької, Луганської і Харківської областей) : Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. — Луганськ, 2007. — 247 арк.
 12. Держархів Луганської області (далі ДАЛО). – Ф. П-1790. – Оп. 1. – Спр. 266. – Арк. 4.
 13. Алфьоров М. А. Міграційні процеси та їх вплив на соціально-економічний розвиток Донбасу (1939–1959 pp.): Монографія. – Донецьк: Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2008. – 192 с.
 14. Аудіоінтерв'ю з Дрожжиним Анатолієм Івановичем. Запис 12.10.2012, м. Луганськ // Архів Благодійного фонду «Світло серця» / Проект «Живі свідки історії: збереження пам'яті про місця примусової праці на окупованій території Донбасу.
 15. Науменко В., Нестеренко В. Зона військової адміністрації 1941—1943 pp.: основні напрями окупаційної економічної та соціальної політики // Україна в другій світовій війні: погляд з XXI ст.. — К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», 2011. — С. 368–391.
 16. Аудіоінтерв'ю з Дрожжиним Анатолієм Івановичем.
 17. ДАЛО, ф. Р-1307, оп.1, спр.96, арк.135.
 18. ДАЛО, ф. Р-1307, оп.1, спр.96.
 19. ДАЛО, ф. Р-1717, оп.1, спр.3, арк.2.
 20. Тарнавський І.С.. Економічна окупаційна політика третього рейху в Донбасі: спроби використання обробної промисловості регіону // Нові сторінки історії Донбасу: Збірник статей. Кн. 17 / Заступник головного редактора, упорядник та відповідальний за випуск – О.В.Стяжкіна, д.і.н., проф. – Донецьк: ДонНУ, 2009.
 21. Нове життя (Ворошиловград). – 1943. – 1 січня.
 22. Війна. Окупація. Пам'ять: Примусові робітники з України в В 42 окупованій Європі: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 27 вересня 2012 р. / Український інститут національної пам'яті, Інститут історії України НАН України; упоряд.: Р.І.Пілявець, В.М.Яременко. – К.: Пріоритети, 2012. – 230 с.
 23. ДАЛО, ф. Р-1046, оп.1, спр.203, стор.1, 1 об.
 24. Макарова А.В. История создания Ворошиловградской (Луганской) области: Выступление на научно-практической конференции: Научно-дослідницька робота музеїв на сучасному етапі: Матеріали обласного семінару. - Луганськ, 1999.-С.4.
 25. ДАЛО, ф. Р-1307, оп.1, спр.97, арк.4
 26. ДАЛО, ф. Р-702, оп.1, спр.129-а, арк.2-9; ф. Р-1046, оп.1, спр. 203, арк. 3.
 27. ДАЛО, ф. Р-1307, оп.1, спр.97, арк.4.

28. Там само.

References

1. Mjuller N. Vermaht i okkupacija (1941 – 1944): O roli vermahta i ego rukovodjashhijh organov v osushhestvlenii okkupa-cionnogo rezhima na sovjetskoj territorii / Norbert Mjuller : [per. s nem. A. Artemova]. – М.: Voenizdat, 1974. – 385 s.
2. Nesterenko V.A. Okupacijnij rezhim u vijs'kovij zoni Ukraïni v 1941 – 1943 rr. (administrativnij, ekonomichnij ta so-ciokul'turnij aspekti) : avto-ref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ist. nauk : spec. 07.00.01 «istorija Ukraïni» / V.A. Nesterenko. – K., 2005. – 23 s.
3. Tarnavs'kij I. S. Nimec'ko-fashists'kij okupacijnij rezhim v Donbasi (1941–1943 rr.): Dis... канд. ist. nauk: 07. 00. 01. / Igor Stanislavovich Tarnavs'kij. – Donec'k, 1999. – 220 s.
4. Rekotov P.V. Organi upravlinnja na okupovanij teritorii Ukraïni (1941–1944 rr.) // Ukraïns'kij istorichnij zhurnal. — № 3 (413) — Kiïv, «Naukova dumka», 1997. – 160 stor. — С. 90—101
5. Pastushenko T. V. Ostarbajteri z Kiïvshhini: verbuvannja, primusova pracja, repatriacija (1942 - 1953) / Nan Ukraïni. In-stitut istorii Ukraïni. - K: Institut istorii Ukraïni, 2009. - 284 s.
6. Abramchuk K.P. Osoblivosti provedennja verbuval'nih akcij peremishhennja naselennja Volini na primusovi roboti do Tret'ogo rejhu (1941–1943 rr.) //Literatura ta kul'tura Polissja: zb. n. pr. Nizhins'kogo derzhavnogo universitetu im. Mikoli Gogolja. №65 – Nizhin, 2011
7. Chernjavskij V. V. Deportacija grazhdanskogo naselenija juga Ukrainy na prinuditel'nye roboti v Tretij rejh 1941–1944 gg.: osnovnye tendencii i regional'naja specifika // Vijna. Okupacija. Pam'jat': Primusovi robitniki z Ukraïni v okupovanij Evropi: Materiali Vseukraïns'koï naukoï konferencii, m. Kiïv, 27 veresnja 2012 r. / Ukraïns'kij institut nacional'noï pam'jati, Institut istorii Ukraïni NAN Ukraïni; uporjad.: R. I. Piljavec', V. M. Jaremenko. – K.: NVC «Pri-oriteti», 2012. – 230 s. Stor. 75 – 87.
8. Raßloff S: Fritz Sauckel. Hitlers «Muster-Gauleiter“ und «Sklavenhalter“ / Steffen Raßloff – Schriften der Landeszentrale Bildung für politische Bildung Thüringen, Band 29, 4. Auflage, Erfurt 2012, ISBN 978-3-937967-18-9. (3. Auflage 2008 auch online (PDF-Datei; 490 kB), 152 S.
9. Abakumova V.I. Okupacijnij rezhim ta antifashists'kij ruh oporu na Luganshhini (1941–1943 rr.): dis. kand. ist. nauk: 07.00.01 / Viktorija Ivanivna Abakumova. – Lugans'k, 2004. – 214 s.
10. Tarnavs'kij I.S., Krasnop'orov V.M. Stvorennja ta funkcionuvannja dopomizhnoï policii v Donbasi za chasiv nacists'koï okupacii (1941–1943 rr.) // Novi storinki istorii Donbasu: Zbimik statej. Kн. 21 / Zastupnik golovnogogo redaktora, upo-rjadnik ta vidpovidal'nij za vipusk – O.V.Stjazhkina, d.i.n., prof. – Donec'k, DonNU, 2012. – 306 s. – Stor.63–80
11. Fomin Andrij Volodimirovich. Vpliv nacists'koï okupacii na social'nu sferu Ukraïni (1941–1943 rr. Za materialami Donec'koï, Lugans'koï i Harkivs'koï oblastej) : Dis... канд. ist. nauk: 07.00.01 / Shidnoukraïns'kij nacional'nij un-t im. Volodimira Dalja. — Lugans'k, 2007. — 247ark.
12. Derzharhiv Lugans'koï oblasti (dali: DALO). – F. P-1790. – Op. 1. – Spr. 266. – Ark. 4.

13. Alforov M. A. Migracijni procesi ta ih vpliv na social'no-ekonomichnij rozvitok Donbasu (1939-1959 rr.) Monografija. – Donec'k: Ukraïns'kij kul'turologichnij centr, Donec'ke viddilennja Naukovogo tovaristva im. Shevchenka, 2008. – 192 s.
14. Audiointerv'ju z Drozhzhinim Anatolijem Ivanovichem. Zapis 12.10.2012, m. Lugans'k // Arhiv Blagodijnogo fondu «Svitlo sercja» / Proekt «Zhivi svidki istorii: zbrezhennja pam'jati pro miscja primusovoi praci na oku-povaniy teritorii Donbasu.
15. Naumenko V., Nesterenko V. Zona vijs'kovoi administracii 1941—1943 rr.: osnovni naprjami okupacijnoi ekonomichnoi ta social'noi politiki // Ukraïna v drugij svitovij vijni: pogljad z HHI st.. — K.: NVP «Vidavnictvo «Naukova dumka», 2011. — С. 368—391.
16. Audiointerv'ju z Drozhzhinim Anatolijem Ivanovichem.
17. DALO, R-1307, op.1, spr.96, ark.135.
18. DALO, R-1307, op.1, spr.96.
19. DALO, R-1717, op.1, spr.3, ark.2.
20. Tarnavs'kij I.S.. Ekonomichna okupacijna politika tret'ogo rejhu v Donbasi: sprobi vikoristannja obrobnoi promislivosti regionu // Novi storinki istorii Donbasu: Zbirnik statej. Kn. 17 / Zastupnik golovnogogo redaktora, upravljajuchij ta vid-povidal'nij za vipusk – O.V.Stjazhkina, d.i.n., prof. – Donec'k, DonNU, 2009.
21. Nove zhittja (Voroshilovgrad). – 1943. – 1 sichnja.
22. Vijnja. Okupacija. Pam'jat': Primusovi robitniki z Ukraïni v V 42 okupovaniy Evropi: Materiali Vseukraïns'koi naukovoi konferencii, m. Kiïv, 27 veresnja 2012 r. / Ukraïns'kij institut nacional'noi pam'jati, Institut istorii Ukraïni NAN Ukraïni; upravljajuchij: R. I. Piljavec', V. M. Jaremenko. – K.: NVC «Prioriteti», 2012. – 230 s
23. DALO, f. R-1046, op.1, spr.203, stor.1, 1 ob.
24. Makarova A.V. Istorija sozdanija Voroshilovgradskoj (Luganskoj) oblasti: Vystuplenie na nauchno-praktichnoj konferencii: Naukovo- doslidnic'ka robota muzeïv na suchasnomu etapi: Materiali oblasnogo seminaru. -Lugans'k, 1999. -S.4.
25. DALO, f. R-1307, op.1, spr.97, stor.4
26. DALO, R-702, op.1, spr.129-a, ark.2-9; DALuO, F-1046, op.1, sprava 203, ark. 3
27. DALO, f. R-1307, op.1, spr.97, stor.4
28. .the same.

Симонова Е.В. Деятельность бирж труда и органов регистрации населения на Луганщине в период нацистской оккупации (1941-1943 гг.)

В статье на основе архивных материалов исследуется процесс создания немецкой оккупационной властью бирж труда на территории современной Луганской области, которая входила в зону военной администрации. Рассматривается структура этих

органов управления, их задачи и функции, роль, которую играли бирже труда в вербовке и отправке населения на работы, в том числе и принудительные. Подробно описаны процессы регистрации населения, рассмотрены приказы оккупационных властей по регистрации и выполнению обязательной трудовой повинности на оккупированных территориях. Анализ деятельности бирж труда в Луганской области позволяет увидеть действительность в выполнении общих положений оккупационной политики в отношении населения восточных регионов Европы. Таким образом, функционирование разветвленной и хорошо продуманной структуры бирж труда и органов регистрации населения обеспечивало оккупационным властям введение трудовой повинности и регулировало трудовые отношения на оккупированной территории, которые не соответствовали организации свободного найма, а предусматривали осуществление принудительной регистрации и использование принудительного труда.

Ключевые слова: биржи труда, принудительные рабочие, оstarбайтеры, оккупация, Вторая мировая война, Донбасс, национал-социалистический оккупационный режим.

Kateryna Simonova. NS-employment agencies in Luhansk-region occupied by nazi Germany (1941-1943): establishment and functions.

In the article based on archival material investigates the process of establishment NS-employment agencies by the German occupation authorities in Luhansk region, which was then entered into the zone of military administration. It is shown the structure of these governing bodies, their tasks and functions, the role played in labor markets in recruiting and employing of population, also against their will by the threat of destitution, detention, violence. Population registration processes, the orders of the occupation authorities on registration and labour service in the occupied territories are described in detail. Analysis of NS-employment agencies in the Luhansk region enables to see the effectiveness in the implementation of the general plans of the occupation policy against the population eastern European regions.

Key words: labor exchanges, forced labor, ostarbeiter, occupation, World War II, Donbass, NS- regime, military occupation zone, the Second World War, the occupation authorities.

Відомості про авторів: Симонова Катерина Василівна, аспірантка Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, katerina_simonova@ukr.net.

Рецензент: Довжук Ігор Володимирович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри архівознавства та суспільно-правових наук СЧУ ім. В.Даля.

Стаття подана 25.03.2013

УДК: 575:93

І.В. МІЧУРІН І КОЛГОСПНА ДОСЛІДНА СПРАВА**Соколова Т.І.**

м. Луганськ

I.V. MICHURIN'S AND CO PILOT CASE**Sokolova T.I.**

І.В. Мічурін вважав, що селекцією і природознавством в СРСР повинні займатися не вчені, не працівники дослідних станцій і селекційних центрів, а колгоспники, робітники радгоспів, комсомольці і піонери, озброєні мічурінськими методами. Установлено, що у створених в середині 30-х років минулого сторіччя у відповідності з уявленнями І.В. Мічуріна про розвиток селекції і природознавства колгоспних хат-лабораторій будь-які значущі наукові результати не були отримані, тому вони невдовзі були ліквідовані.

Ключові слова: І.В. Мічурін, лисенківщина, хата-лабораторія, колгосп, селекція.

Постановка проблеми. Лисенківщина, як породження сталінізму, відкинула нашу біологічну і сільськогосподарську науку назад і ізолювала її від світової науки. Початок лисенківщини супроводжувався прагненням замінити природничі і сільськогосподарські дослідження в академічних інститутах на дослідження, які проводилися у колгоспах. Для цієї мети за ініціативою Т.Д. Лисенка у 1934 р. у колгоспах створювались хати-лабораторії, і в 1936 р. їх кількість в Україні становила близько 9 000 (в 32% колгоспів) [1].

Для мережі сільськогосподарських дослідних установ в Україні хати-лабораторії виявились неконкурентоспроможними. Тому вже після 1938 р. колгоспно-дослідна справа стала переходити у стан ентузіазму з боку окремих колгоспників, правлінь колгоспів або МТС і земорганів [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремої праці, де б досліджувався зв'язок уявлень І.В. Мічуріна про організацію науки з намаганням створення колгоспної науки немає, хоча це питання порушувалося в книгах [1, 2].

Метою роботи є заповнення певної прогалини у вітчизняній історіографії. Для цього необхідно прослідкувати, як уявлення і пропозиції І.В. Мічуріна перетворились в спонукальний мотив організації в колгоспах хат-лабораторій.

Матеріали і результати дослідження. І.В. Мічурін – малограмотний, але амбіційний садовод-аматор із російської глибинки, був невисокої думки про академічну науку і багатьох видатних вчених його часу. Він полемізував з ботаніками, які не вірили у вегетативну гібридизацію, з генетиками, які визнавали закони Г.Менделя і Т.Г. Моргана, але не визнавали наслідування набутих ознак, результатів виховання гібридних саджанців. При цьому І.В. Мічурін легко зараховував своїх опонентів до ворогів [3, с.520, 521].

У книзі «В садах-лабораторіях Мічурінська» описана історія одного із експонатів дому-музею І.В. Мічуріна – кишенькового срібного годинника. Наведемо цитату із цієї книги: «На корпусі вигравіруваний напис: «Від І. Мічуріна І.Горшкову». Іван Володимирович подарував його І.С. Горшкову на знак його активної боротьби на Першій Всесоюзній сільськогосподарській виставці (1923 р.) у Москві проти метафізиків, мендельянців, яких Мічурін об'єднав під вивіскою «рутинери» [4, с. 51].

У 1925 р. у листі І.П. Бедро І. Мічурін стверджує: «Слід і можна робити ретельно невелику кількість схрещувань і при діяльному режимі виховання виростити десяток-інший гібридних саджанців, із яких половина десь добрі сорти [3, с. 543]. Якщо виховання настільки ефективно, то створення нових сортів стає досить простою, доступною багатьом справою. До цього невірною висновку І.В. Мічурін і прийшов, тому і став говорити про необхідність «масової селекції... безпосередньо у колгоспно-радгоспному виробництві» [3, с. 238], про завдання виведення нових сортів плодово-ягідних рослин «для кожного окремого регіону – на місці, безпосередньо у виробництві, тобто, в колгоспах і радгоспах» [5, с. 486]. За І.В. Мічуріним вся суть сучасного завдання селекції зводиться до того, щоб селекційна робота і думка були винесені із кабінетів вчених і дослідних станцій безпосередньо на виробництво, щоб вони стали

досягненням мас селян-колгоспників, комсомольців і молодих ударників-раціоналізаторів [3, с.241], «селекційна робота повинна отримати найближчим часом найширший розвиток у колгоспах і радгоспах» [3, с.234]. Для вирішення цього завдання І.В. Мічурін пропонував, зокрема, «організувати у колгоспах і радгоспах гуртки і клуби селекціонерів-колгоспників, комсомольців і молоді із вивчення досягнень світової селекції і моїх методів» [3, с.241].

У відкритому листі «До комуністичних дітей» І.В. Мічурін вказував на необхідність залучення до виведення сортів плодово-ягідних рослин і дітей: у межах дитячого розуміння по-моєму потрібне наступне... Вивчати питання селекції (селекція-відбір), створюючи для цього при школах, радгоспах і колгоспах селекційні гуртки... Постійно збирати насіння... Діти можуть у цьому відношенні зробити багато. Якщо б кожна колгоспно-радгоспна школа мала б своє маленьке селекційне господарство, якщо б школярі і піонери, з'їдаючи яблуко, грушу, сливу, вишню... не викидали насіння в цебер, а несли в школу, то це значно допомогло б загальному нашому насінницькому господарству, прискорило б розвиток селекційної роботи, що має стояти на першому плані нашої політехнізованої школи... [3, с.252-253].

У 1934 р. у статті з назвою «нинішнє і майбутнє природничих наук у колгоспах і радгоспах», надрукованої у газеті «Вісник», І.В. Мічурін писав про колгоспи: «Я бачу, що колгоспний лад, через який комуністична партія починає вести велику справу оновлення землі приведе трудове людство до дійсної могутності над силами природи. Велике майбутнє усього нашого природознавства – в колгоспах і радгоспах» [3, с.293]. Ось так: не тільки сільськогосподарських і біологічних наук, а усього природознавства. Як відомо, до природничих наук відносяться: астрономія, біологія, географія, геологія, фізика, хімія.

За І.В. Мічуріним, селекцією і природознавством надалі повинні займатися не вчені, не працівники дослідних станцій і селекційних центрів, взагалі не професіонали, а колгоспники, робітники радгоспів, комсомольці і піонери, озброєні мічурінськими методами. У кожній школі були створені мічурінські гуртки, які існували і у 50-ті роки минулого сторіччя. У багатьох колгоспах у середині 30-х років за ініціативою Т.Д. Лисенка, учня І.В. Мічуріна, були організовані хати-лабораторії. Знайти хороші пустіючі хати тоді було неважко, це були добротні будинки розкуркулених. Не дивно, що І.В. Мічурін підтримував створення в колгоспах хат-лабораторій – це повністю вписувалося у його уявлення про майбутнє селекції і

природознавства. Дивно, що це робив і М.І. Вавілов [1].

Досліди у хатах-лабораторіях були спрямовані перш за все на підтвердження і впровадження у виробництво рекомендацій мічурінсько-лисенківської агробіології (виховання гібридів у селекційних цілях, яровизація, внутрісортове схрещування та ін.). Скільки-небудь суттєвих наукових результатів у хатах-лабораторіях не було отримано, тому вже на початку 40-х років вони перестали існувати.

У статті І.В. Мічуріна «колгоспник є дослідник, дослідник є перетворювач» (лист другому Всесоюзному з'їзду колгоспників-ударників») знаходимо наступні фрази: «В особі колгоспника історія землеробства усіх часів і народів має зовсім нову фігуру землероба, який вступив у боротьбу зі стихіями, з чудесним технічним озброєнням, що впливає на природу із поглядом перетворювача. Цей зовсім новий тип землероба народжений марксизмом, вихований і поставлений на ноги більшовизмом Леніна-Сталіна... Життя стало іншим – повним смислу існування, цікавим, радісним... Хай живе велика більшовицька партія Леніна-Сталіна! Хай живе могутній, непоборний колгоспний лад!» [3, с.314-315].

Все це І.В. Мічурін писав у той час, коли суцільна примусова колективізація привела до різкого скорочення поголів'я худоби, падінню збирання зерна. Катастрофічно знизилось на душу населення споживання м'яса, молока і багатьох інших продуктів. У 1932-1933 рр. у ряді великих сільських районів, у тому числі на Україні, розпочався голод. Він забрав декілька мільйонів життів. Таке життя не можна вважати «повним смислу існування, цікавим, радісним». Навіть на початку 40-х років Україна не досягла дореволюційного рівня виробництва зерна на одного її жителя [1].

Нетривала за часом існування мережа хат-лабораторій на селі є одним із численних парадоксів радянської доби [1].

Висновки І.В. Мічурін вважав, що селекцією і природознавством в СРСР повинні займатися не вчені, не працівники дослідних станцій і селекційних центрів, взагалі не професіонали, а колгоспники, робітники радгоспів, комсомольці і піонери, озброєні мічурінськими методами. За ініціативою Мічуріна Т.Д. Лисенком, у середині 30-х років у багатьох колгоспах були створені хати-лабораторії, які через їх неефективність на початку 40-х років перестали існувати.

Література

1. Вергунов В.А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В.А. Вергунов; ННСГБ НААН. – К.: Аграр. наука, 2012. – 416 с.

2. Соколова Т.И. Наследие И.В. Мичурина. Мифы и реальность: / Т.И. Соколова; Луганский НАУ. Луганск: ПЦ «Максим», 2010. – 432 с.

3. Мичурин И.В. Сочинения в 4-х томах. Т 4. Сборный (статьи разных лет, обращения, открытые письма, рецензии, предисловия, заметки). – 2-е изд., доп. – М.: Сельхозгиз, 1948, – 803 с.

4. В садах и лабораториях Мичуринска. - Тамбов: Книжное изд-во, 1961. - 159 с.

5. Мичурин И.В. Сочинения в 4-х томах. Т 1. Принципы и методы работы. – 2-е изд., доп. – М.: Сельхозгиз, 1948. – 716 с.

References

1. Vergunov V.A. Sil's'kogospodars'ka doslidna sprava v Ukraїni vid zarodzhennja do akademichnogo isnuvannja: organiza-cijnij aspekt / V.A. Vergunov; NNSGB NAAN. – К.: Agrar. nauka, 2012. – 416 s.

2. Sokolova T.I. Nasledie I.V. Michurina. Mify i real'nost': / T.I. Sokolova; Luganskij NAU. Lugansk: PC «Ma-ksim», 2010. – 432 s.

3. Michurin I.V. Sochinenija v 4-h tomah. T 4. Sbornyj (stat'i raznyh let, obrashhenija, otkrytye pis'ma, recenzii, pre-dislovija, zametki). – 2-e izd., dop. – М.: Sel'hozgiz, 1948, – 803 s.

4. V sadah i laboratorijah Michurinska. - Tambov: Knizhnoe izd-vo, 1961. - 159 s.

5. Michurin I.V. Sochinenija v 4-h tomah. T 1. Principy i metody raboty. – 2-e izd., dop. – М.: Sel'hozgiz, 1948, – 716 s.

Соколова Т.И. И.В. Мичурин и колхозное исследовательское дело

И.В. Мичурин считал, что селекцией и естествознанием в СССР должны заниматься не ученые, не работники опытных станций и

селекционных центров, а колхозники, рабочие совхозов, комсомольцы и пионеры, вооруженные мичуринский методами. Установлено, что в созданных в середине 30-х годов прошлого столетия, в соответствии с представлениями И.В. Мичурина о развитии селекции и естествознания, колхозных хатах-лабораториях сколько-нибудь значимые научные результаты не были получены, почему они вскоре и были ликвидированы.

Ключевые слова: И.В. Мичурин, лысенковщина, хата-лаборатория, колхоз, селекция.

Sokolova T.I. I.V. Michurin's and co pilot case

I.V. Michurin believed that breeding and natural science in the Soviet Union should not engage scientists, employees breeding research stations and centers, it must deal with the village collective and state farm workers, pioneers and Komsomol members, armed I.V. Michurin's methods. It is established that in collective farms huts laboratories that were created in the mid-thirties of the last century in accordance with the I.V. Michurin's ideas of selection development and natural science at least some meaningful scientific results were not obtained which is why they were liquidated.

Key words: I.V. Michurin, Lysenkoism, house-laboratory, farm, breeding.

Соколова Тетяна Іванівна, кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри екологічної безпеки та життєдіяльності людини Луганського національного аграрного університету, tvoyuspeh@yahoo.com

Рецензент: Євдокимов Микола Олександрович, доктор історичних наук, професор.

Стаття подана 10.04.2013

УДК 94(477)331.25:001.73“1945 – 1955”

**БОРОТЬБА З ПОРУШЕННЯМИ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ТА ВИПЛАТІ ПЕНСІЙ
СИСТЕМОЮ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ
У 1945 – 1955 рр.**

Фомін А.В.
м. Луганськ

**DEALING WITH VIOLATIONS IN THE APPOINTMENT AND PAYMENT OF PENSIONS BY
THE SYSTEM OF SOCIAL WELFARE OF UKRAINE
IN 1945 - 1955 YEARS**

Fomin A.V.

Досліджуються причини виникнення та подолання порушень при призначенні та виплаті пенсій системою соціального забезпечення УРСР у 1945 – 1955 рр. Доводиться, що причинами таких явищ стали недостатня компетентність працівників, відсутність умов для роботи, стрімке зростання кількості пенсіонерів, кількості нормативних актів, за якими нараховувалися виплати, недостатність самих заходів з усунення недоліків. Основними заходами боротьби з недоліками пенсійного забезпечення були повні перевірки нарахованих пенсій, перереєстрація пенсіонерів, запровадження особових карток та рахунків, переліків документів тощо. Результатом стало скорочення переплат пенсій з 14 млн крб. до 1,2 млн крб. (у розрахунку на рік за означений період). Фактично ліквідація порушень при призначенні та виплаті пенсій затягнулась до 1956 р. – тобто до проведення нової пенсійної реформи.

Ключові слова: соціальне забезпечення, пенсії, порушення, переплати, недоплати, інвентаризація, перевірка.

Постановка проблеми. В українському суспільстві післявоєнних років, крім проблем відновлення промислових підприємств, сільського господарства, торгівлі, надзвичайно гостро постали питання соціального забезпечення знедолених верств населення, адже війна значно збільшила чисельність інвалідів та сиріт, тисячі родин втратили годувальників. Якщо у 1940 р. контингент пенсіонерів в органах соціального забезпечення становив 429,1 тис. осіб, то у 1946 р. – 2,2 млн осіб (збільшився у 5,1 раза). У 1940 р. виплачено пенсій 443 млн крб., а в 1947 р. – 4,1 млрд крб. Отже, одним із основних завдань працівників системи соціального забезпечення завжди було правильне призначення та виплата пенсій. Проте саме ця відповідальна ділянка роботи стала однією з проблемних по завершенню війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню соціальної проблематики історії

України 40-50-х рр. XX ст. останнє десятиліття науковцями приділяється чимало уваги. Найбільш значущими є дослідження В.К. Барана [1], В.М. Даниленка [1;5], О.Ю. Зубкової [2], Л.В. Ковпак [4], В.П. Швидкого [5;6], О.В. Янковської [17;18]. Проте безпосередньо цей аспект соціальної політики держави та діяльності органів соціального забезпечення не знайшов відображення на сторінках наукових праць істориків.

Мета. Метою статті є розкриття причин виникнення та подолання порушень при призначенні та виплаті пенсій системою соціального забезпечення України у 1945 – 1955 рр., для чого висуваються завдання: з'ясувати характерні недоліки у виплаті пенсій, заходи з їхнього усунення, причини виникнення порушень при призначенні та виплаті пенсій, практичні результати боротьби з цими вадами функціонування системи соціального забезпечення.

Матеріали і результати дослідження. Як свідчать документи, перші роки після звільнення України (1944 – 1945) існувала досить значна заборгованість із соціальних виплат, незважаючи на те, що держава асигнувала достатню кількість коштів на ці видатки: загальна сума заборгованості по пенсіях інвалідам праці у 1945 р. становила 5,197 млн крб. при тому, що невикористані кредити налічували 7,748 млн крб. [7, арк. 6], по пенсіях інвалідам Вітчизняної війни заборгували 1,031 млн крб. Вирізнялися заборгованістю Сталінська, Дніпропетровська, Кіровоградська, Харківська, Ворошиловградська області [7, арк. 7]. Така ситуація склалася внаслідок недостатньої кваліфікації співробітників та невмілого фінансового планування. Також слід відмітити значне зростання кількості пенсіонерів, головним чином завдяки інвалідам Вітчизняної війни, що також значно ускладнювало роботу з нарахування та

виплати пенсій. Проте заборгованість за соціальними виплатами у подальші роки практично зникає.

Одним з характерних недоліків функціонування системи соціального забезпечення післявоєнних часів стали неточності у нарахуванні пенсій, тобто значна кількість недоплат та переplat громадянам. Задля боротьби з цим явищем постійно проводились інвентаризації пенсійних справ. У 1945 р. вона проводилась двічі – станом на 1 липня та 31 грудня. В результаті встановлено, що недоплати та переplати становили 2,4% до загальної кількості справ, недооформлені справи – 4%. Протягом року працівниками управління пенсій міністерства соціального забезпечення проводило роботу з надання практичної допомоги 14 обласним та 64 міським та районним відділам соціального забезпечення. Було перевірено на місцях 7090 справ та 419 справ перевірено в порядку нагляду та встановлено такі порушення при нарахуванні та виплаті пенсій. За соціальним страхуванням: відсутність достатнього стажу – 8%, неправильно встановлена категорія – 8%, неправильно нарахована надбавка за стаж – 10%, нарахування пенсії за старістю та за вислугу років безпідставно – 5%. При призначенні пенсій військовослужбовцям найчастішими стали такі порушення: відсутність свідоцтва про хворобу – 6%, порушення ст. 1. Постанови Ради Міністрів УРСР № 1269 – 10%, порушення ст. 3 Постанови Ради Міністрів УРСР № 1269 – 4%, переplата пенсій особам, які несвоєчасно пройшли ЛТЕК – 11% [7, арк. 8].

Для попередження випадків порушень у нарахуванні пенсій була видана інструкція про єдине діловодство, облік та звітність з пенсіонування, забезпечення бланками та формами та іншою документацією.

Проте вжиті заходи не дали бажаного ефекту, про що зазначалося у постанові ЦК КП(б)У від 16 вересня 1946 р., в якому відзначено явно незадовільний стан пенсійного господарства. Виконуючи вказану постанову, міністерство соціального забезпечення приймає рішення про суцільну перевірку правильності нарахування та виплати пенсій в усіх міськрайвідділах соціального забезпечення. В цію метою 30 листопада 1946 р. був виданий наказ міністра № 106 про проведення суцільної перевірки правильності призначення та виплати пенсій і допомог та організації зберігання документації у відділах соціального забезпечення, який визначав порядок та техніку перевірки кожної пенсійної справи. В результаті виконання наказу перевірено 2057699 пенсійних справ та виявлено 41320 випадків явних порушень діючого на той час законодавства з переplатами на суму 14059197 крб., недоплат у 2965684 крб., дооформлено

додатковими документами близько 80 тис. справ [9, арк. 13].

Проте реалізація наказу повністю не ліквідувала зазначених недоліків. Виходячи з цього, 15 жовтня 1947 р. був виданий наказ міністра № 177 «Про повторну перевірку правильності призначення пенсій та повного впорядкування пенсійного господарства. В ході виконання наказу піддалось перевірці 2051608 пенсійних справ. Знову виявилось 35314 випадків порушень законодавства, які призвели до переplат на 7829861 крб. і недоплатам на 1972505 крб. [9, арк. 14]. Відзначимо, що за цей час вдалося створити прийнятні умови зберігання документації.

Вибіркові перевірки, які проводились після повторної суцільної ревізії, показали, що і вона повністю не ліквідувала випадків порушень законодавства.

Новим методом боротьби з цим явищем стало заповнення особових карток на всі пенсійні справи з одночасною перевіркою документації у них, про що йшлося у наказі міністра соціального забезпечення № 218 від 3 липня 1948 р. Такий порядок оформлення справ забезпечив детальну фіксацію всіх даних про трудову діяльність, заробітну платню, зв'язку з сільським господарством, групі інвалідності, складі сім'ї, категорії промисловості, види пенсійного забезпечення [9, арк. 16]. Після видання цього наказу фактично розпочалася третя тотальна перевірка пенсійних справ. Станом на 1 січня 1950 р. було перевірено понад 2 млн справ (96% від загальної кількості) з заповненням на кожну особових карток. Знову виявлено 23767 справ з порушеннями (2,3% від загальної кількості) з переplатою на 4,245 млн крб. та недоплатою на 700 тис. крб. [10, арк. 23].

У 1950 р., у зв'язку з наклеюваннями на пенсійні справи переліку документів, проводилась ще одна перевірка нарахувань. Виявилось понад 1% неправильно нарахованих пенсій з переplатою 4,3 млн. крб., понад 10% справ, недоукомплектованих документами. На підставі директивних вказівок міністра соціального забезпечення №24 від 14 січня 1950 р. «Про правильність призначення пенсій у 1949 – 1950 рр.», з перевірених 114 тис. пенсійних справ були виявлені порушення у 1115 справах з переplатою на суму 212 тис. крб. та недоплатою 86 тис. крб. [11, арк. 4]. Згодом міністр соціального забезпечення видав наказ № 241 від 2 серпня 1950 р. «Про недоліки в роботі органів соціального забезпечення з призначення та виплати пенсій», в якому, зокрема, зазначалось, що перевірками міністерств державного контролю УРСР та соціального забезпечення УРСР виявлений ряд суттєвих недоліків щодо призначення та виплати пенсій. У більшості міськрайсобезів Одеської області допускались порушення інструкції з

діловодства у призначенні пенсій. Окремі завідувачі міськрайсобезів перевищували свої права, ігнорували комісії з призначення пенсій та одноосібно призначали і припиняли виплату пенсій. Такі випадки мали місце, зокрема, у Ворошиловградському районі м. Одеси. Грубо порушувались встановлені строки розгляду заяв про призначення пенсій. Так, у Гайворонському районі Одеської області з січня 1949 р. по червень 1950 р. у встановлені строки було розглянуто лише 18% заяв. У Балтійському районі у другому півріччі 1949 р. розглянуто у встановлений строк 2% заяв про призначення пенсій, що надійшли від інвалідів Вітчизняної війни. Найбільшу кількість порушень та помилок при призначенні пенсій у 1949-1950 рр. допустили міськрайсобези Ворошиловградської, Сталінської, Запорізької, Вінницької, Полтавської областей. Найбільш типовими прикладами порушень законодавства у призначенні пенсій можна назвати виплату пенсій та хлібних надбавок працюючим пенсіонерам, виплат на неіснуючих, або померлих членів родин. Так, одна з пенсіонерок Ямпільського району Вінницької області отримувала пенсію на двох дітей з 1944 по 1950 рр., у той час, як одна дитина померла у 1948 р. Подібних випадків виявлено в Запорізькій області – 197, Київській – 180, Вінницькій – 152. Часто траплялись факти виплат пенсій родинам воїнів, які загинули, у той час, коли особи, за яких вони отримували пенсії, жили і працювали [12, арк. 144]. Радикальним заходом боротьби з порушеннями пенсійного законодавства стала постанова Ради Міністрів УРСР № 3689 від 28 листопада 1950 р. та виданий на її виконання наказ № 358 міністра соціального забезпечення УРСР від 2 грудня 1950 р. з однаковою назвою «Про перереєстрацію пенсіонерів, що знаходяться на обліку в органах соціального забезпечення», яким протягом першого кварталу 1951 р. міські та районні відділи соціального забезпечення мали провести перереєстрацію всіх пенсіонерів та нову тотальну перевірку пенсійних справ [12, арк. 183].

Отже, боротьбу за безпомилкову роботу органи системи соціального забезпечення продовжили у 1951 р., з цією метою здійснили таке: провели перереєстрацію всіх пенсіонерів; заміну довідок сільрад про вік на копії метричних витягів; уточнені записи в особових картках; перевірки правильності призначення пенсій. Перереєстрація виявила 6928 випадків неправильного призначення пенсій з переплатами та недоплатами. Незважаючи на накази № 218, 327 міністра соціального забезпечення, видані у 1950 р. про дооформлення пенсійних справ метричними виписками про народження, довідками про стаж роботи, заробітній платні, перевірки, здійснювані 1951 р., викрили велику кількість недооформлених справ у райсобезах Одеської області – 6340, Харківської – 1837,

Миколаївської – 1329. Наказом міністра соціального забезпечення № 139 від 24 травня 1951 р. повторно пропонувалось забезпечити до оформлення пенсійних справ. Знову ж таки, міністерськими перевітками виявлені недооформлені справи у відділах соціального забезпечення Вінницької області – 5,5 тис., Сумської – 422, Одеської – 212 та призначені з порушеннями, або взагалі незаконно, пенсії. Так, у Недригайлівському райсобезі Сумської області 14 пенсій виплачувались за фіктивними довідками, у Попельнянському райсобезі Житомирської області по фіктивних документах призначені пенсії 6 особам [13, арк. 5-7].

З метою оперативного контролю за правильністю призначення нових пенсій з боку облсобезів міністр наказом № 328 від 4 грудня 1951 р. встановив такий порядок: призначення пенсій проводити в присутності заявників на засіданні відповідних комісій; старший інспектор міськрайсобезів до засідання комісії з призначення пенсій мав перевірити правильність заповнення особової картки пенсіонера, наявність та відповідність документів; призначені пенсії контролювалися облсобезами шляхом перевірок пенсійних карток і документів в пенсійній справі. З метою успішного впровадження наказу в усіх облсобезах у першому кварталі 1952 р. проводились обласні наради за участі керівництва, відповідальних працівників міністерства, завідуючих міськрайсобезами, старших інспекторів та бухгалтерів [14, арк. 24-25].

У 1952 р. органами соціального забезпечення вживався цілий ряд заходів, передбачених постановами вищих органів влади та наказами міністра соціального забезпечення. Так, на виконання Постанов Ради Міністрів УРСР та ЦК КПУ від 16 вересня 1946 р., 26 липня 1948 р., 16 серпня 1952 р., Міністерство соціального забезпечення провело ряд заходів, спрямованих на впорядкування пенсійного господарства, забезпечення правильності призначення та виплати пенсій. У відповідності з наказами міністра № 106, 177, 218, 327 відділи соціального забезпечення провели перевірку всіх пенсійних справ, в ході яких було виявлено 4,2%, за якими пенсія призначалась з порушеннями діючого законодавства. Відділи соціального забезпечення, у відповідності до наказів міністра № 232 від 23 липня 1949 р., № 11 від 7 січня 1950 р., проводили перевірку підстав видачі документів про трудовий стаж, про заробіток, утриманців. Крім того, міністерство додатково до вказаних заходів згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР № 3689 від 28 листопада 1950 р. організувало перереєстрацію всіх пенсій. Вона дала реальну картину облікованих в УРСР пенсіонерів станом на лютий 1952 р. – 2,42 млн осіб. Із загальної кількості 122535 новопризначених пенсій за 1952 р., у тому ж році було перевірено облсобезами 118994, або

97,5%, та виявлено 3293 неправильно призначених пенсій (2,8% загальної кількості перевірених справ) з сумою порушень до 2 млн крб. на рік [14, арк. 24-25].

З метою підвищення кваліфікації працівників комісій з призначення пенсій і через це – поліпшення якості їхньої роботи – Рада Міністрів УРСР розпорядженням № 211 від 4 грудня 1953 р. зобов'язала Міністерство соціального забезпечення УРСР провести спеціалізовані семінари, якими, у підсумку, протягом грудня було охоплено близько 2 тис. осіб. За 1953 р. з загальної кількості новопризначених пенсій перевірки виявлено порушень по 2599 справах з 124596, або 2% до загальної кількості, що попередило нецільове використання державних коштів на суму до 1,5 млн крб. на рік. Продовжувалась робота з перевірки по пенсіях, призначених до 1 січня 1952 р. В її ході викрито 38,8% справ, які потребували дооформлення документами про стаж, заробіток, вік тощо [15, арк. 18-20].

Вже у 1954 р. за такими справами знайдено переплат в сумі 7,639 млн крб. На 1 січня 1955 р. всі міськрайсобези перевірили 2336108 пенсійних справ та тим самим завершили цей процес. Загалом було виявлено 924354 пенсійні справи, які потребували дооформлення, з них 917870 було доповнено необхідними документами. Виявлено 8849 справ неправомірного призначення пенсій з допущеними переплатами на суму 22192552 крб. та недоплатою 192 крб. Найбільшу кількість незаконних виплат допустили органи соціального забезпечення Сталінської області – 1667, Полтавської – 817, Черкаської – 723. Для подальшого покращення обліку та контролю за фінансово-господарською діяльністю, запобігання розкрадань міністерством соціального забезпечення у 1954 р. проводилась підготовка переходу обліку розрахунків з пенсіонерами з особових рахунків на книжковий облік, що виключає можливості зловживань. Розроблялись інструктивні вказівки з запровадження особових рахунків в книгах для їхнього впровадження з 1 січня 1955 р. Також відповідно до наказу міністра соціального забезпечення № 328 від 4 грудня 1951 р. облсобезами перевірялась правильність всіх нових пенсійних призначень. З їхньої загальної кількості 159276 було перевірено 158911 та виявлено 1906 випадків, або 1,2% неправильно призначення пенсій, а також 12975 (8,1%) пенсійних справ, які потребували документального дооформлення. Таким чином, попереджено неправильну виплату пенсій на суму 1745 тис. крб. на рік [16, арк. 13-21].

Робота з перевірки новопризначених пенсій облсобезами успішно продовжувалась у 1955 р. Було виявлено 7015 справ (4,1%) пенсійних справ, що потребували дооформлення документами та 1546 випадків (або 0,8%) неправильно

призначених пенсій, за якими попереджена переплата державних коштів у сумі 1,2 млн крб. Приймались й додаткові нормативні акти, спрямовані на недопущення таких випадків. Директивним листом від 18 липня 1955 р. № 02-106 міністерство дало доручення запровадити взаємоперевірку правильності призначення і виплати пенсій між міськрайсобезами за 1954 – 1955 рр. [17, арк. 26-28]. До середини 1950-х рр. були створені умови для роботи органів соціального забезпечення, зберігання пенсійних справ.

Щодо причин такого становища з нарахуванням та виплатами пенсій, то їх можна виокремити декілька. Під час війни значна частина документації була втрачена, а після звільнення України на керівні посади прийшли нові працівники, без відповідного досвіду роботи, а часто й освіти. Хоча кількісний склад в цілому вже на початок 1946 р. був укомплектований, якісний склад залишався незадовільним. Значна частина працівників вперше працювали в системі соціального забезпечення – зі стажем до одного року – 50% всіх працюючих, стаж від одного до двох років мало 40% працюючих. До недоліків, на думку керівництва наркомату, належав й той факт, що 20% завідуючих райсобезів перебували під час війни на окупованій території. Значно більш серйозною проблемою кадрового забезпечення стала не просто відсутність досвіду, часто відповідної кваліфікації, але й освіти – понад 50% керівних працівників облміськрайсобезів мали початкову або незакінчену середню освіту [7, арк. 15-17].

Не було й умов для нормального функціонування установ системи соціального забезпечення. У повоєнні роки переважна більшість навіть облсобезів та райсобезів перебували у непридатних умовах та абсолютно необладнаних приміщеннях [8, арк. 7]. Робітники собезів працювали по дві людини за одним столом у тісних приміщеннях, де одночасно проводився прийом чисельних відвідувачів та нарахування соціальних виплат [9, арк. 73].

До 1947 р. не вживались кардинальні заходи щодо відновлення та впорядкування пенсійного господарства. Вибіркові перевірки не давали ефективних результатів.

Крім того, постійно зростала кількість законодавчих та нормативних актів, за якими нараховувались пенсії. Згідно із даними міністерства соціального забезпечення УРСР, на початок 1956 р. лише в галузі пенсійного забезпечення в республіці були чинними понад 600 нормативних актів [18, арк. 124]. За даними міністерства соціального забезпечення УРСР на 1955 р. в республіці виплачувалося 2492068 пенсій загальною сумою 350,4 млн крб. щомісяця, або 4204,7 млн крб. за рік. Лише співробітник з великим досвідом роботи та гарною освітою міг

розібратися у складній законодавчій базі, а їх не вистачало.

Висновки. Отже, на час проведення пенсійної реформи 1956 р. системою соціального забезпечення був накопичений величезний досвід з нарахування та виплат пенсій, практично зведені нанівець помилки у цьому складному процесі. Якщо у 1945 – 1946 рр. переплати за пенсійними справами становили понад 14 млн крб., то на 1955 р. вони становили 1,2 млн крб. Іншими типовими порушеннями пенсійного законодавства, які значно зменшились, стали виплати пенсій та хлібних надбавок працюючим пенсіонерам, пенсій на померлих членів родин, які насправді були живими, або навпаки, порушення строків розгляду заяв на призначення пенсій. У 1944 – 1945 рр., незважаючи на достатнє фінансування, спостерігалась заборгованість з виплат пенсій, проте у наступні роки подібне явище не допускалось. Для досягнення такого результату вживались такі заходи, як неодноразові, практично щорічні, тотальні перевірки пенсійних справ, перереєстрація пенсіонерів, заповнення особових карток, перехід на особові картки та книжки, складання до кожної пенсійної справи переліку документів, облсобези зобов'язали здійснювати перевірку всіх новопризначених пенсій. Для підвищення професійного рівня працівників системи соціального забезпечення проводились семінари та курси підвищення кваліфікації. В результаті цих заходів кількість порушень за новопризначеними пенсіями знижувалась з кожним роком. У 1952 р. такі порушення становили 2,8%, 1953 р. – 2%, 1954 р. – 1,2%, 1955 р. – 0,8%.

У подальших наукових розробках планується подальший розгляд різноманітних соціально-економічних проявів та наслідків порушень у системі соціального забезпечення України у 1945 – 1955 рр.

Література

1. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-і рр.) / В.К. Баран, В.М. Даниленко. – Київ: Альтернативи, 1999. – 304 с. – (Україна крізь віки. – Т. 13).
2. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945 – 1953 / Е.Ю. Зубкова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 229 с.
3. Зубкова Е.Ю. Общество и реформы. 1945 – 1964 гг. / Е.Ю. Зубкова. – М.: Изд. центр «Россия молодая», 1993. – 200 с.
4. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.). – К., 2003. – С. 43.
5. Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): колективна монографія : у 2 кн.; 3 ч. / відп. ред. В.М. Даниленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – (Серія: «3 історії повсякденного життя в Україні»)
6. Швидкий В.П. Бродяжництво й жебрацтво як елементи соціального життя в Україні у першій половині 1950-х рр. / В.П. Швидкий // Український історичний журнал. – 2007. – №1. – С. 149-168.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 348, оп. 3, spr. 35, 36 ark.
8. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, spr. 138, 69 ark.
9. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, spr. 294, 90 ark.
10. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, spr. 384, 135 ark.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 30, spr. 2704, 79 ark.
12. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, spr. 486, ark. 183.
13. ЦДАВО України, ф. 348, оп. 3, spr. 842, 108 ark.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, spr. 3520, 83 ark.
15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, spr. 3899, ark. 137.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 31, spr. 276, ark. 73.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 31, spr. 596, ark. 126.
18. Янковська Оксана. Реформи УРСР в соціальній сфері в середині ХХ ст.: пенсійне забезпечення. (До 55 річчя пенсійної реформи) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України, 2012. – №17. – С. 123 – 140.
19. Янковська Оксана. Соціальна складова реформ М.Хрущова // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К.: Інститут історії України, 2011. – №16. – С.38.

References

1. Baran V.K., Danylenko V.M. Ukrai'na v umovah systemnoi' kryzy (1946 – 1980-i rr.) / V.K. Baran, V.M. Danylenko. – Kyi'v: Al'ternatyvy, 1999. – 304 s. – (Ukrai'na kriz' viky. – T. 13).
2. Zubkova E.Ju. Poslevoennoe sovetskoe obshhestvo: polityka y povsednevnost'. 1945 – 1953 / E.Ju. Zubkova. – M.: «Rossyjskaja politycheskaja encyklopedyja» (ROSSPЭN), 1999. – 229 s.
3. Zubkova E.Ju. Obshhestvo y reformy. 1945 – 1964 gg. / E.Ju. Zubkova. – M.: Yzd. centr «Rossyja molodaja», 1993. – 200 s.
4. Kovpak L.V. Social'no-pobutovi umovy zhyttja naselennja Ukrai'ny v drugij polovyni HH st. (1945–2000 rr.). – K., 2003. – S. 43.
5. Povojenna Ukrai'na: narysy social'noi' istorii' (druga polovyna 1940-h – seredyna 1950-h rr.): kolektyvna monografija : u 2 kn.; 3 ch. / vidp. red. V.M. Danylenko. – K.: Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 2010. – (Serija: «Z istorii' povsjak-dennogo zhyttja v Ukrai'ni»)
6. Shvydkyj V.P. Brodjazhnyctvo j zhebractvo jak elementy social'nogo zhyttja v Ukrai'ni u pershij polovyni 1950-h rr. / V.P. Shvydkyj // Ukrai'ns'-kyj istorychnyj zhurnal. – 2007. – №1. – S. 149-168.
7. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrai'ny (CDAVO Ukrai'ny), f. 348, op. 3, spr. 35, 36 ark.
8. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 138, 69 ark.
9. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 294, 90 ark.
10. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 384, 135 ark.
11. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrai'ny (CDAGO Ukrai'ny), f. 1, op. 30, spr. 2704, 79 ark.
12. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 486, ark. 183.
13. CDAVO Ukrai'ny, f. 348, op. 3, spr. 842, 108 ark.
14. CDAGO Ukrai'ny, f. 1, op. 30, spr. 3520, 83 ark.

15. CDAGO Ukraï'ny, f. 1, op. 30, spr. 3899, ark.137.
16. CDAGO Ukraï'ny, f. 1, op. 31, spr. 276, ark. 73.
17. CDAGO Ukraï'ny, f. 1, op. 31, spr. 596, ark. 126.
18. Jankovs'ka Oksana. Reformy URSR v social'nij sferi v seredyi HH st.: pensijne zabezpechennja. (Do 55 richchja pensijnoi' reformy) // Ukraï'na HH st.: kul'tura, ideologija, polityka. - K.: Instytut istorii' Ukraï'ny, 2012. – №17. – S. 123 – 140.
19. Jankovs'ka Oksana. Social'na skladova reform M.Hrushhova // Ukraï'na HH st.: kul'tura, ideolo-gija, polityka. – K.: Instytut istorii' Ukraï'ny, 2011. – №16. – S.38.

Фомин А.В. Борьба с нарушениями при назначении и выплате пенсий системой социального обеспечения Украины в 1945 – 1955 гг.

Исследуются причины возникновения и преодоления нарушений при назначении и выплате пенсий системой социального обеспечения УССР в 1945–1955 гг. Доказывается, что причинами таких явлений стали недостаточная компетентность работников, отсутствие условий для работы, стремительный рост числа пенсионеров, количества нормативных актов, по которым начислялись выплаты, недостаточность самих мер по устранению недостатков. Основными способами борьбы с недостатками пенсионного обеспечения были тотальные проверки начисленных пенсий, перерегистрация пенсионеров, введение личных карточек и счетов, перечней документов и т.п. Фактически ликвидация нарушений при назначении и выплате пенсий затянулась до 1956 г., то есть до проведения новой пенсионной реформы.

Ключевые слова: *социальное обеспечение, пенсии, нарушения, переплаты, недоплаты, инвентаризация, проверка.*

Fomin A.V. Dealing with violations in the appointment and payment of pensions by the system of social welfare of Ukraine in 1945 - 1955 years.

Causes of emergence and overcome of violations in the appointment and payment of pensions by the system of social welfare of Ukraine in 1945 - 1955 years are researched in the article. It is proved that insufficient competence of employees, lack of job conditions, rapid growth of the number of pensioners, the number of normative acts, by which the payments were calculated, inadequate measures to correct deficiencies became the causes of these phenomena. Total check of accrued pensions, reregistration of pensioners, the introduction of personal cards and accounts, lists of documents, etc. were the main ways to combat with deficiencies of pension provision. The result was the reduction of overpayments of pensions from 14 million rubles to 1,2 million rubles (per year over the period). In fact, the elimination of the violations in the appointment and payment of pensions delayed until 1956 - that is, till the new pension reform.

Keywords: *social welfare, pensions, violations, overpayments, underpayments, inventory, check.*

Фомін Андрій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Рецензент: Михайлюк В.П., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

Стаття подана 05.04.2013.

УДК 94:323.15(477)

СІЛЬСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ РАДИ І РАЙОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ТА АДМІНІСТРАТИВНИХ РЕФОРМ (ДРУГА ПОЛОВИНА 20-х - ПОЧАТОК 30-х рр. XX ст.)

Шабельніков В.І.

м. Донецьк

RURAL NATIONAL SOVIETS AND REGIONS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF COLLECTIVIZATION AND ADMINISTRATIVE REFORMS (THE SECOND HALF OF 1920-S - BEGINNING OF 1930-S)

Shabelnikov V.I.

Досліджено історію національних меншин України в умовах колективізації та адміністративних реформ в другій половині 1920 - на початку 1930-х рр., проаналізовано характерні особливості загальнонаціональної політики радянської влади в цей період.

Ключові слова: національні меншини, колективізація, адміністративна реформа, хлібозаготівлі, колгоспи, голодомор, репресії.

Постановка проблеми. Політика національного районування як складова українізації забезпечила значні зрушення в національно-державному будівництві на території радянської України в 1920-х рр. Проте поступове згорання нової економічної політики і насильницька колективізація безпосередньо відбилися на національній політиці на селі, адже це було основою згорання плюралізму і в економіці, і в політиці, а значить, і в методах та підходах до розв'язання національного питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В історичному дослідженні цієї проблеми зроблено лише перші кроки. І є всі підстави вважати, що спеціальних праць, котрі б давали цілісне уявлення про сільські національні райони і сільради в зазначений період, немає. Окремі питання національної політики радянського уряду, етнічних процесів минулого та історії окремих національних меншин розглядаються в дисертаціях І.М.Балуби, Л.Д.Наседкіної, О.В.Козерода, В.І.Шабельнікова, статтях Б.В.Чирко, Л.Д.Якобувої [1] та ін. Майже всі автори цих праць зійшлися на тому, що до початку масової колективізації та адміністративних реформ 1930 і 1932 рр., існування національно-територіальних одиниць було прогресивним явищем, воно сприяло національному відродженню народів, підвищенню їхньої політичної активності, задоволенню потреб

національних меншин у сфері господарської діяльності, мови та культури.

Разом з тим, цілком справедливо дослідники визначили причини краху національних районів і сільрад наприкінці 20-х - на початку 30-х рр.: запровадження з боку адміністративних органів жорстокої моделі їх існування, прискіпливу регламентацію, запровадження колективізації.

Проте малодослідженими залишаються питання господарського і культурного будівництва в середовищі етнічних меншин, пов'язаних з колективізацією і адміністративними реформами, методами партійного керівництва та їхніми наслідками, репресіями серед населення національних сільрад і районів. Ці обставини і зумовили мету статті.

Мета. Спираючись на архівні та інші матеріали, вважаю необхідним відобразити «національний» аспект проблеми колективізації, адміністративних перетворень, голодомору, репресій тощо, показати те, що відбувалося в українських, німецьких, грецьких, єврейських та інших селах національних меншин в умовах здійснення в Україні сталінської економічної політики.

За переписом 1926 р. в Україні мешкало 6 млн неукраїнців, тобто п'яту частину населення становили національні меншини. З 6-ти мільйонів представників національних меншин, що мешкали в Україні, росіяни становили 3,0 млн (8,1%), євреї - 2,4 млн (6,5%), поляки - 1,9 млн (5,0%), німці - 565 тис. (1,5%), болгар - 205 тис. (0,5%), греки - 125 тис. (0,3%) осіб, а решта - сто і менше тисяч [2, арк. 42].

Більшість національних меншин, особливо Півдня та Південного Сходу України, була суто селянською. В їхній господарській діяльності існували відмінності щодо розмірів землекористування: від 30 і більше десятин на одне господарство у німців, греків, чехів, болгар, що майже вдвічі вище середньої норми для

українського населення, до 2-3 десятин у молдован і поляків. Німці, чехи й болгари відрізнялися культурою ведення господарства з орієнтацією на інтенсивні галузі, греки - на екстенсивні.

Введення непу й врегулювання земельних питань призвели до значного покращення матеріального стану національних меншин. Так, вже в 1925 р. земельні органи констатували ведення у 25% чеських сіл зразкового сільськогосподарського виробництва [17, арк. 342].

Радянська влада покладала надії на залучення етнічних спільнот до колгоспного будівництва шляхом утворення національних районів і сільрад. Законодавчою базою національного районування стала постанова РНК УСРР «Про виділення національних районів та сільрад» від 29 серпня 1924 р., затвердженої IV сесією ВУЦВК восьмого скликання (15-19 лютого 1925 р. [2, арк. 95, 96].

Створенню національних адміністративно-територіальних одиниць (національних районів, селищ, сільрад) сприяло надання їм певних пільг. Так, мінімальна норма, необхідна для виділення звичайних районів (25-40 тисяч населення), знижувалася до 10 тисяч громадян для національних районів та відповідно з 1000 до 500 мешканців при утворенні національних сільських рад [3, арк. 5-6]. Таким чином, норма населення національних меншин для утворення національного району була зменшена у порівнянні із звичайними районами в 2,5 рази, а національної сільради - вдвічі. Таке рішення стимулювало процес виділення національних одиниць.

Зупинимося на загальному огляді деяких питань національно-територіального районування, соціально-економічного та культурного становища окремих етнічних меншин та наслідків національної політики радянської влади в означений період.

Процес утворення національних районів і надання їм деякої автономії розпочався з німецьких колоній. Цілком імовірно, це було викликано тим, що німецькі села відрізнялися сталістю економічного розвитку, завжди були облаштовані і слугували прикладом для інших національних меншин.

Швидкому відродженню німецьких сіл в 1920-х рр. сприяло повернення їм частини конфіскованих земель, а також утворення національних сільрад і районів. Вже в 1925 р. згідно з постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 30 квітня «Про зміни в адміністративно-територіальному поділі Донеччини» [4, с. 344] на території Маріупольського округу утворився Люксембурзький район з переважно німецьким населенням - перший національний район в регіоні. Він складався з 9 сільрад і нараховував 18790 осіб. Німці становили 81,3% від усіх

жителів району та 57,2% від усього німецького населення округу. У 1925 р. в республіці налічувалося 98 німецьких сільських рад, наступного року - 221. У 1927 р. німецькі сільради 7 національних районів охоплювали понад 120 тисяч осіб німецького населення [5, арк. 2-7].

У 1931 р. крім семи німецьких національних районів діяли також дві німецькі національні селищні ради та 252 сільські, з них 84 (34,5%) були у складі німецьких національних районів, 9 - у складі Молдавської АСРР, що була частиною УСРР, а 152 - в українських районах, решта перебувала у складі інших національних районів [6, с. 9].

Німецька мова поступово почала використовуватися в діяльності місцевих органів влади та управління, в навчальних закладах. У 1929-1930 навчальному році в Україні налічувалося 628 німецьких шкіл, де навчалося понад 34 тис. учнів, 89% школярів німецької національності здобували освіту німецькою мовою. До початку сталінського погрому національної інтелігенції в республіці діяли два німецькі індустріальні, шість сільськогосподарських та один педагогічний технікуми [7, с. 91, 92].

Але вже у 1929 р. в зв'язку з колективізацією розпочалася руйнація національних форм життя, а точніше, викорінювання соціально-економічних підвалин етнічної самобутності національних меншин. Проте німці, на відміну від поляків, греків, болгар, підтримали колективізацію. Лише з жовтня 1928 по травень 1929 р. кількість саме німецьких колгоспів в Україні подвоїлась, а господарств у них - потроїлась [8, арк. 1-2]. Темпи їхньої колективізації, тобто усупільнення основних засобів виробництва, перевищували загальноукраїнські показники.

Деякі німецькі райони завершили колективізацію в 1931 р. Було засновано 629 колгоспів з типовими для того часу назвами - «Прогрес», «Нове життя», «Ландман», «Гофнунг», «Культурна революція» тощо [8, арк. 209]. А тих, хто не бажав приєднуватись до колгоспів, розкуркулювали. Однак по завершенню суцільної колективізації через необхідність виконання непосильних хлібозаготівельних завдань колишні німецькі колонії дуже постраждали, а їхні мешканці потерпали від голоду.

Для ілюстрації того, як проводились хлібозаготівельні кампанії в місцях компактного проживання національних меншин, наведемо витяги з листа, якого відправлено з Новокраснівської німецької національної сільської ради. Відзначимо, що автором листа була мешканка села Калинівка Люксембурзького німецького національного району О.В.Велемт, - член Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. В листі, що був адресований до приймальної ВУЦВК (лютий 1932 р.),

відмічалось: «Повідомляю, що план хлібозаготівки в Новокрасновській сільраді виконаний на 93,2%, всі продукти, весь фураж, всі фонди, що тільки називається зерном вивезли геть... Для коней ми маємо силос, але для людей, я не можу собі уявити, де взяти хліба... Душили селян по горлу. Побили їм морди, посадили їх у холодне приміщення. Такими методами вони... мучили людей [9, арк. 371-372].

Репресивні методи вилучення у селян хліба супроводжувалися заходами економічного тиску. Села, яким не вдалося виконати план по хлібозаготівлі, обкладалися різними штрафами і заносилися на так звану «чорну дошку», що на ділі означало їхню економічну блокаду [10, арк. 305].

Рознарядки на хлібозаготівлі були настільки великими, що нерідко набагато перевищували кількість зібраного селянами хліба. На нереальність планів по заготівлі хліба звернули, зокрема, увагу делегати пленуму виконкому. К.Лібкнехтівського німецького національного району (серпень 1931 р.) на Одещині. Так, голова артілі «Пролетарій Ватерлоо» заявив: «Вся пшениця, крім засівматеріалу, вивезена під хлібозаготівлю до одного фунта, все ж план далеко не виконаний, і немає ніякої можливості виконати, оскільки цифри його перевищують фактичний врожай» [11, арк. 17]. В тих умовах «реалізація» планів хлібозаготівель значила для селян лише одне - неминучий голод.

Внаслідок суцільної колективізації та політики розкуркулення, хлібозаготівель та масових депортацій перестали існувати самобутні німецькі села на Півдні України.

Неоднозначно складалася ситуація в середовищі єврейського населення, яке також неминув процес колективізації. З розвитком державної промисловості й торгівлі в містах і містечках, де мешкало єврейське населення, зростав надлишок робочої сили. Тому було вирішено розпочати планове переведення безробітного єврейського населення на землеробство.

У 1924 р. на вільні землі Криворізького, Херсонського, Запорізького, Маріупольського і Первомайського округів було переселено понад 3 тисячі єврейських сімей. З метою поліпшення стану єврейських переселенців під час проведення адміністративно-територіальної реформи 1925 р. було створено 2 національні єврейські ради - Затишинська і Зеленопольська [12, с.37].

Загалом в середині 1920-х рр. на Півдні України виникло 37 нових єврейських землеробських колоній, зокрема: в Миколаївському окрузі - 3, Херсонському - 9, Єлисаветградському - 3, Криворізькому - 7, Запорізькому - 8, Маріупольському - 7. Наприкінці 1920-х рр. лише в Запорізькому та Маріупольському округах їх було 47. У 1924-

1930 рр. в УСРР було засновано 162 єврейські землеробські колонії, що разом із давніми становило 210, а в Криму - близько 40 [13, арк. 66].

Для влаштування євреїв було створено Товариство землеустрою євреїв трудящих. Лише в Одеському, Первомайському і Балтському округах діяло понад 100 єврейських сільськогосподарських колективів, які об'єднували близько 50 тис. селян. З метою активізувати вступ єврейського населення в колгоспи була організована єврейська агронашкола, проводилися єврейські сільгоспвиставки, практикувалися обласні зльоти передовиків-колгоспників євреїв, які достроково виконували плани хлібозаготівель і весняної сівби [14, с.219].

19 травня 1926 р. ВУЦВК та РНК УСРР прийняли постанову «Про поліпшення матеріального становища єврейського населення містечок», відповідно до якої безробітні євреї в містах і містечках України повинні були залучатися до важкої промисловості, особливо в Донбасі [15, арк. 168]. З безробітного єврейського населення Луганського округу в 1928 р. були утворені кооперативні артілі шевців, торговців, панчішників [16, арк. 192].

Першими адміністративно-територіальними одиницями були єврейські ради - сільські, селищні, міські. На початок 1928 р. в республіці було створено понад 1000 таких рад, які входили до складу 26 районів. Для єврейського населення в цих районах був створений переселенський фонд і відведено землі. Проте національним районуванням було охоплено не більше 5% єврейського населення УСРР [14, с. 220].

У 1927-1929 рр. на базі єврейських колоній було створено три національні єврейські райони: Калініндорфський, Новозлатопільський - на Херсонщині та Сталінодорфський - на Криворіжжі. В єврейських районах і сільрадах використовувалася єврейська мова (ідіш), урядова адміністрація перебувала в руках євреїв [20, с.51].

Проте в зв'язку з наростанням примусового характеру колективізації, наступом на права національних меншин починається руйнація єврейських та інших національних районів і місцевого самоврядування, спостерігається відтік з колгоспів євреїв, які основною масою не сприймали колективізацію, тому що вона не давала можливості розвивати їхню господарську ініціативу.

Дуже складно відбувався процес залучення до колгоспного будівництва поляків, більшість яких не хотіли переходити на нову форму суспільного життя.

Про злет і падіння національних районів і сільрад переконливо засвідчують події на Волині, де компактно проживало польське населення.

Особливий інтерес становить господарське і культурно-національне будівництво на терені польського Мархлевського району, де в 1927 р. з 38 сільських рад 34 були польські [17, арк. 371-372].

Мархлевське (раніше Довбивськ) до організації району в 1925 р. являло собою пустелю. За п'ять років тут збудували будинки райвиконкому, лікарні, міліції, суду, клубу, семирічної школи, житлові будинки, прокладено тротуари, дороги, набули розвитку землеробство, скотарство та свинарство. У 1929-1930 рр. кількість учнів в школах району становила 3585, що на 46% більше ніж у 1925/1926 рр. Викладання в школах здійснювалося на польській мові [18].

Ситуація в цьому, як і в інших національних районах Волині, почала загострюватися під час проведення політики насильницької колективізації. До того часу хоч і в обмежених рамках були створені умови для самобутнього господарства і розвитку культури.

Визначимо, що з 1927 по 1929 рр. ступінь усуспільнення землі в національних польських районах і сільрадах на Волині становили: 1,7%, 3,2%, 9,0%. З 1 листопада по 10 грудня 1930 р., коли відбувалася масова колективізація, розміри усуспільнення землі зросли з 12,8% до 24%, а за наступні півтора місяці - з 46,5% до 80,5%. В записці, адресованій Генеральному секретареві ЦК КП(б)У В. Косіору у квітні 1930 р., голова Шепетівської окружної контрольної комісії відзначав: «До січня ріст колективів йшов більш-менш нормально, неймовірний стрибок росту колгоспів припадає на січень та першу половину лютого 1930 р. Бурхливий ріст колективізації йшов стихійно, без достатньої підготовки бідняцько-батрацького активу, замість якісної перевірки та укріплення організованих колективів почалася «гра в колективізацію», гонитва за дутими кількісними показниками...» [19, арк. 108 звор.].

Серед національних меншин УСРР значну частину становило болгарське населення, яке компактно проживало на території Мелітопольського, Одеського та Першотравневого округів.

За соціальним складом болгарі належали переважно до селянського населення. Їх міське населення становило лише 2,6% від загальної кількості. Оскільки болгарське населення України в основному займалося землеробством, то й увага болгарських центральних та місцевих органів влади була прикута до розвитку тут сільського господарства. На початку 1920-х років, коли починався процес колективного ведення сільського господарства, в нього включилася лише певна частина незаможних болгар. Про це свідчить кількість в 1924 р. колективних господарств Цареводарівського (Ботевського) району, а саме три комуні і п'ять артільей, що

займали 5,5% оброблюваної в районні землі [14, с. 221].

Проаналізувавши забезпеченість болгар землею, сільськогосподарським інвентарем та машинами, можна зробити висновок, що 53% болгарських селян були незалежними, рентабельними товаровиробниками.

Оскільки болгарське населення не підтримало колективізацію, влада покладала надії на залучення болгар до колгоспного будівництва шляхом створення національних районів і сільрад, чисельність яких постійно зростала. У березні 1925 р. були затверджені Романовський і Цареводарівський болгарські національні райони в Мелітопольському та Великобуялицький - в Одеському округах, а кількість болгарських сільрад з 1925 по 1930 рр. збільшилася з 33 до 45 [20, с. 52]. В той же час радянський уряд з причин побоювання зростання національної свідомості болгар почав проводити політику відчуження національних кадрів від участі в органах влади. Вона значно активізувалася від початку колективізації, яка викликала напругу серед болгарського населення. Доведене до відчаю селянство Ольшанського району навіть висунуло гасло його ліквідації. Таким чином воно сподівалося позбавитися від так званих висуванців на керівні посади з числа комуністів, 25-тисячників, які в більшості були не болгарами. Після 1933 р. із зміною національної політики радянської влади болгарські райони були ліквідовані.

Національно-державне будівництво серед грецької меншини проводилося серед її селянської частини, яка становила 89,7%. Умови життя і характер праці спонукали грецьке населення бути спроможними ефективно господарювати, самостійно вирішувати свої проблеми.

На початку 20-х рр. ХХ століття традиційними місцями розселення греків в Україні, як і раніше, були південні райони Донецької та частково Одеська областей. У зв'язку з цим відзначимо, що грецьке сільськогосподарське населення України проживало в основному компактними масами. Показовим в цьому був Сильський район Сталінського округу, у складі якого були три сільські ради з переважаючим грецьким населенням (956 господарств та 7876 жителів).

За таких умов уряд України розпочав роботу по районуванню. Грецькі національні сільські ради були виділені в кінці 1925 - на початку 1926 рр. У 30 грецьких сільських радах (19 - на території Маріупольського, 11 - Сталінського округів) проживало 105617 жителів, з них більше 90 тисяч греків, що становило 85,8% всього грецького населення України [21, арк. 41].

На 11-й Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин (27-30 листопада 1930 р.) зазначалася впевненість в тому, що

грецьке селянство остаточно позбудеться ярма експлуатації шляхом ліквідації куркульства на базі суцільної колективізації, що виділення національних сільрад та районів приведе до залучення в радянське і соціалістичне будівництво широких верств населення національних меншин [22, с. 48].

Проте матеріали діяльності грецьких районів і сільрад 1930 - початку 1931 рр. відображають поглиблення кризи в їх роботі, занепад національних досягнень минулих років. Ігнорування відповідальними працівниками, які знали специфіку життя грецького селянства, розрив між проголошуваними гаслами і практикою, постійні суперечки із сусідніми українськими селами з приводу відібрання ними грецьких земель за часів громадянської війни, конфлікти з росіянами були причиною поширення соціальної напруженості на селі і міжнаціональних конфліктів, які на початку 1930-х рр. охопили досить значні соціальні верстви грецького села.

Винищення куркульства в грецьких селах набуло форми національної трагедії. Відсоток позбавлених прав у багатьох родах перевищував 1/5 частину населення. Близько 1/10 селян було виселено. За таких обставин соціальна політика влади сприймалася населенням негативно, як така, що спрямована проти греків.

Негативні наслідки мали також кадрові переміщення, які призвели до розмивання низового апарату, який раніше підбирався відповідно до політики українізації. У травні 1931 р. греки в складі керівних органів грецьких районів становили близько 30%, селищних рад - 40%. Лише з 1925 по 1931 рік питома вага голів сільрад з числа греків скоротилася в 2,5 рази. На чолі громадських організацій і колгоспів їхні майже не було [23, с. 69-70].

Подальші зміни адміністративного поділу країни і перехід на обласну систему управління безпосередньо позначилися на кількості грецьких національних районів. 2 липня 1932 р. ЦВК України прийняв постанову про утворення в УСРР Донецької області. Цією постановою Сартанський і Мангушський райони були розформовані й приєднані до Маріупольської міськради, а їх виконкоми ліквідовані [24, арк. 1-2].

Зміна державної політики збігалася з голодом 1932-1933 рр. Архівні джерела дають змогу констатувати факт голоду в національних районах УСРР, який охопив найбільші хліборобські райони Півдня України, де проживала переважна більшість національних меншин.

Наведемо один з листів, адресований німецькій республіканській газеті «Дас нойе Дорф». Доведений до відчаю і збожеволівши від трагедії, що з ним сталася, селянин, німець за

національністю, писав: «Я, Йоган Завадський, протестую проти брехні. Не вірно, що у нас мається надлишок чого їсти. В СРСР найбільший у світі голод та злидні. В нашому селі раніше було 103 родини, а зараз залишилось тільки 18. Я сам задушив та з'їв свою трьохрічну доньку. Після цього у мене нема більше бажання жити. Все це приніс з собою радянський лад» [25, арк. 39].

Дезорганізуючу роль в подальшому існуванні національних районів і сільрад відіграли також адміністративно-територіальні реформи, які поряд з колективізацією прискорили згортання національних автономій. Досвід, нагромаджений в сфері національної політики, був невинувато засуджений. І вже постановою ЦК КП(б)У від 16 лютого 1935 р. створення національних районів кваліфікувалось як штучне [26, арк. 132]. Відповідно до цієї постанови почалася їхня ліквідація або реорганізація, а сільради цих районів почали приєднувати до звичайних районів республіки.

Наведені нами факти лише незначна частина того, що відбувалося на територіях компактного проживання національних меншин. Вони свідчать, по-перше, що розвиток національних районів і сільських господарств в Україні відбувався суперечливо. Якщо друга половина 1920-х рр. характеризувалася в основному позитивним досвідом, то з початку 1930-х рр. все набуло почало згортатися. По-друге, історична доля національних адміністративно-територіальних одиниць була остаточно вирішена в період колективізації, коли почався наступ на самоврядування національних меншин і були знищені існуючі раніше рентабельні господарства заможних членів етнічних меншин.

Література

1. Балуба І.М. Польська національна меншина України в 20-30-ті рр. XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / І.М.Балуба. - Київський держ. ун-т, 1977. - 24 с.; Наседкина Л.Д. Социально-политическая, экономическая и культурная жизнь греческого населения Украины 20-х - начала 30-х гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 / Л.Д.Наседкина. - К.: Киевский госуд. ун-т, 1993. - 20 с.; Козерод О.В. Євреї в Україні у 1921-1929 рр.: автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / О.В.Козерод. - Донецьк: Донецький національний ун-т, 2009. - 35 с.; Шабельніков В.І. Реформування адміністративно-територіального устрою України (1917 - червень 1941 рр.): дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / В.І.Шабельніков. - Донецьк: Донецький національний ун-т, 2011. - 480 с.; Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30-роки XX ст.) / Б.В.Чирко. - К.: Спілька, 1995. - 215 с.; Якубова Л.Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті - поч. 30-х рр. XX ст.) / Л.Д.Якубова. - К.: Ін-т історії України, 2004. - 456 с.

2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України. - Ф. 413. - Оп.1. - Спр. 452.
3. Державний архів Харківської області (ДАХО). - Ф.р.-203. - Оп. 1. - Спр. 2122.
4. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины (СУ УССР). - 1925. - №24. - Ст. 177.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 2496.
6. Німці в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.): збірник документів державних архівів України. - К.: Інститут історії України, 1994. - 243 с.
7. Етнічний довідник. Етнічні меншини в Україні. - К.: Держвидав України, 1996. - Ч. 1. - 172 с.
8. ЦДАВО України. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 456.
9. ЦДАВО України. - Ф. 413. - Оп. 8. - Спр. 117.
10. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 8. - Спр. 311.
11. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 8. - Спр. 1107.
12. Беренштейн Л.Е. Евреи и политические процессы в СССР (20–80-е гг. ХХ ст.) / Л.Е. Беренштейн. - К.: Україна, 1997. - 187 с.
13. ЦДАВО України. - Ф. 1. - Оп. 2. - Спр. 1813.
14. Шабельников В.І. Адміністративно-територіальний устрій України: історичний досвід і уроки (1917 - червень 1941 рр.) : Монографія / В.І. Шабельников. - Донецьк: ДонНУ, 2011. - 306 с.
15. Державний архів Луганської області (ДАЛО). - Ф.р. 243. - Оп. 1. - Спр. 198.
16. ДАЛО. - Ф.р. 243. - Оп. 1. - Спр. 368.
17. ЦДАВО України. - Ф. 166. - Оп. 5. - Спр. 824.
18. Вісті ВУЦВК. - 1930. - 25 травня. - №119.
19. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 20. - Спр. 3184.
20. Данильченко О.П. Національні меншини Півдня України в 20-х рр. / О.П. Данильченко // Історично-географічні дослідження в Україні: Збірник наук. праць. - К.: Наукова думка, 1994. - С. 47-56.
21. ЦДАВО України. - Ф. 413. - Оп. 1. - Спр. 382.
22. Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств 27-30 ноября 1930 г.: стенограф. отчет и постановления. - Москва: Центриздат, 1931. - 160 с.
23. Наседкіна Л.Д. Грецькі національні сільради та райони в Україні (друга половина 20-х - 30-ті роки) /

Л.Д. Наседкіна // Український історичний журнал. - 1992. - №7-8. - С. 64-73.

24. Державний архів Донецької області (ДАДО). - Ф.р. 2109. - Оп. 1. - Спр. 310.
25. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 1. - Спр. 413.
26. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 16. - Спр. 11.

Шабельников В.И. Сельские национальные советы и районы Украины в условиях коллективизации и административных реформ (вторая половина 20-х - начало 30-х гг. ХХ ст.).

Исследована история национальных меньшинств Украины в условиях коллективизации и административных реформ во второй половине 1920-х - начале 1930-х гг., проанализированы характерные особенности общенациональной политики советской власти в данный период.

Ключевые слова: национальные меньшинства, коллективизация, административная реформа, хлебозаготовка, колхозы, голодомор, репрессии.

Shabelnikov V.I. Rural national Soviets and Regions of Ukraine in the conditions of collectivization and administrative reforms (the second half of 1920-s - beginning of 1930-s)

History of Ukrainian national minorities in conditions of collectivization and administrative reforms in the end of the 1920-ies - at beginning of the 1930-ies is investigated; characteristic peculiarities of common national policy of the Soviet power are analyzed at the given period of time.

Key words: national minorities, collectivization, administrative reform, grain procurements, kolkhoz, holodomor, repressions.

Шабельников Віктор Ілліч, доктор історичних наук, доцент кафедри слов'ян Донецького національного університету.

Домашня адреса: 83003, пр. Ілліча, б.36, кв. 70

Електронна адреса: avkrap@rambler.ru

Тел.: 050-694-00-55

Рецензент: Сергієнко Юрій Григорович, професор, доктор історичних наук.

Стаття подана 16.03.2013

**ВІСНИК
СХІДНОУКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
імені ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
№ 8 Ч.2. (197) 2013**

Науковий журнал

Відповідальний за випуск	В.П. Михайлюк
Редактори	З.І. Андропова Л.В. Бугокова О.О. Мартинцева
Оригінал-макет	А.В. Д'яконіхін

Підписано до друку 15.06.2013 р.
Формат 70 x 108 1 /16. Папір офсетний. Гарнітура Times New.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 22,01. Обл. друк. арк. 22,95.
Наклад 300 прим. Вид. № 2909. Замовлення № _____. Ціна вільна.

Видавництво
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.03 р.

Адреса видавництва: 91034, м. Луганськ, кв. Молодіжний, 20 а,
Телефон (0642) 41-34-12. Факс (0642) 41-31-60.
E-mail: uni@snu.edu.ua